ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

OUR LAW

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2022

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

СЕРЕДЮК В.Ю.
ТЕЛЕОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ ТЕКСТУАЛЬНІЙ МАНІПУЛЯЦІЇ НОРМАМИ ПРАВА 5
НОВІЧЕНКО А.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 11
СЛОМА В.М.
ПРАВО НА ПРАЦЮ ТА ГАРАНТІЇ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ 20

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ІЛЬНИЦЬКИЙ О.М.
СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ 25
МИРГОРОД-КАРПОВА В.В., ПАХОМОВ В.В., КОРОЩЕНКО К.Р.
ОСОБЛИВОСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА РІВНІ КОДИФІКОВАНОГО АКТА 31
ЦАРЕВИЧ О.І.
ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ЯК НАПРЯМОК ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ 38
КОНЬКОВА А.С.
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ 44
БОЙКО П.Г.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ЯК ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ 52

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

СУХОНОС В.В., СУХОНОС В.В., БОНДАРЕНКО О.С.
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ВИД ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМАТИКА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПОКАРАННЯ 58
БОДНАРЧУК М.М.
ЗНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ ТА ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІЇ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ, ЧИ ЗАСОБІВ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ 65
ВОРОБЧАК О.А.
КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЩОДО ДЕЛЕГУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА 72
СКРЕКЛЯ Л.І., КОМІССАРЧУК Ю.А., ПОЛІЩАК Н.І.
ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗБЕРІГАННЯМ РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ 80
САДУЛА Л.М., ІСЬКІВ Н.Я., ПАПІРНИК П.А.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.436-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 86
СЕМЕНОГОВ В.В.
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО (ДІЗНАВАЧА) ІЗ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ 92
КАНЮКА В., ДЕКАЙЛО П.
ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 98

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

КОБЗЄВА Т.А.
МЕДІАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ ПРИВАТНОГО БІЗНЕСУ (СУБ'ЄКТАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ) ТА ДЕРЖАВОЮ 105
СВІТЛАК І.І.
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З НАДАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ 110
МАЧУСЬКИЙ О.М.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО 118
ЧУЧВАГА К.П.
ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РЕЧОВО-ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ 124
ТУРЛАЙ О.
МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 131
ЮШКОВ М.М.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ 137
ТУРЧЕНКО І.В.
ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ НА БУДІВНИЦТВО (КАПІТАЛЬНИЙ РЕМОНТ, РЕКОНСТРУКЦІЮ) АВТОМОБІЛЬНОЇ ДОРОГИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 143

РЕЦЕНЗІЇ

ТАРАСЕНКО О.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ В. Г. СЕВРУКА «ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ І ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯКІ СФОРМОВАНІ НА ЕТИЧНІЙ ОСНОВІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА» 151
БАБАНІНА В.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ В. І. ГАЛАГАНА, Р. М. ДУДАРЦЯ, С. С. ЧЕРНЯВСЬКОГО «ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ» 154
ЮДІН О.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ О.О. ЮРІКОВА «КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ» 157
ЧЕРНЯВСЬКИЙ С.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ С. О. ПАВЛЕНКА «ОСНОВИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ» 159
АРЕШОНКОВ В.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Р. О. МОВЧАНА «ВОЄННІ» НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРАВОТВОРЧІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ» 161

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

ЛОЩИХІН О.М., СТАРОСТЮК А.В., ФРАНЦУЗ А.Й.
СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ЖІНКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ ПРАВА 163
ЛИСАКОВСЬКИЙ Р.
ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ 168
ДЗЮБАНОВСЬКИЙ Ю.
ІНСТИТУТ СПОВІЩУВАЧА, ЯК ЗАСІБ ЗМЕНШЕННЯ АВАРІЙНОСТІ НА ДОРОГАХ 174
ЯРОЦЬКИЙ В.Л., ТУПИЦЬКА Є.О.
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОЛОНГАЦІЇ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 178

БОРТНЯК К.В.
СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ НАУКИ В УКРАЇНІ ... 185
МОРКВІН Д.А.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАВДАНЬ ТА ФУНКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ... 192
МУЗИЧУК Е.О.
КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ: СУТНІСТЬ ТА НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ ... 198
МОСКАЛЮК Н.Б.
ДОПОМІЖНІ РЕПРОДУКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОБ'ЄКТИ ОХОРОНИ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ ... 204
СМАГЛЮК С.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ... 211
КЛИМЕНКО С.В., КНИЖЕНКО О.О., ЗВОНАРЬОВ О.Ю.
СТАВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ДО ПРЕДИКАТНОГО ЗЛОЧИНУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНСТРУКЦІЇ СТ. 209 КК УКРАЇНИ ЗІ СХОЖИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ... 219
БАНАХ С.В.
ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ ... 226
БУРБИКА В.О.
КОРУПЦІЯ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: ПРИЧИНИ ТА ПРОТИДІЯ ... 232
ТЕРЕЩУК Ю.В.
ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ МИТНОЮ СПРАВОЮ В УКРАЇНІ ... 237
ЮР'ЄВ В.В.
РІВНІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛАСНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ УКРАЇНИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ... 243
КОВАЛЕНКО Р.І.
ОЗНАКИ ТА БАГАТОВИМІРНИЙ ПІДХІД ДО СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ... 248
БОЛІЛИЙ О.П.
КЛЮЧОВІ ФУНКЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ... 253
ВИЛКОВ С.В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРИРОДА КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ... 258
ДЗЮБА Р.Б.
ПОНЯТТЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ... 263
БУДАРНИЙ С.
ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИПТОВАЛЮТ ТА ІНШИХ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ... 268
СЕРВЕТНИК А.Г.
ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ... 276
ДАНИЛО С.М.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ТА ЙОГО ОСКАРЖЕННЯ ... 281
ІГНАТЕНКО В.В.
ЕКОЛОГІНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ... 288
СОІЧ О.В.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ ... 294
КОРЖ Р.О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КООРДИНАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ... 301

ТЕЛЕОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ ТЕКСТУАЛЬНІЙ МАНІПУЛЯЦІЇ НОРМАМИ ПРАВА

СЕРЕДЮК Віталій Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, начальник територіального сервісного центру №8049 регіонального сервісного центру ГСЦ МВС у м. Києві (філія ГСЦ МВС)

УДК 340.132(477)
ORCID: 0000-0002-2423-4931
DOI 10.32782/NP.2022.4.1

Целью научной статьи является раскрыть вопросы телеологического способа толкования норм права и выделить основные подходы к определению данного понятия. Научная новизна состоит в теоретическом осмыслении понятия телеологического толкования норм права и его общей характеристике с точки зрения социологического и юридическо-философского подходов; обосновании телеологического способа толкования норм права как самостоятельного.

Ключевые слова: правотворчество, норма права, нормативно-правовой акт, телеологическое толкование, границы права, соотношение права и морали.

Постановка проблеми

На цьому етапі розвитку правової науки постає низка питань, які пов'язані із проблемою єдиності чи множинності смислів норм права та які не віднайшли належної обґрунтованої відповіді на доктринальному рівні. Аргументація стосовно недоцільності виокремлення телеологічного (цільового) способу тлумачення як самостійного зводиться до ускладненої процедури виявлення цілі норми права.

Складність стосується питання про автора законопроєкту, співвідношення свободи парламентаря і партійної дисципліни, темпоральної складової прийняття акта тощо. Зокрема, чию мету виявляти шляхом телеологічного тлумачення, якщо законодавчий орган не однорідний, а його склад змінюється?

З іншого боку, варто з'ясувати, які наслідки має відмова від визнання та використання телеологічного способу тлумачення права. Адже проблема правильного розуміння змісту норми права, через цілі її створення потрібна задля збереження адекватності функціонування інститутів правового регулювання суспільних відносин, що є алгоритмічно необхідним етапом соціального управління. Визначення вектора цілей соціального управління обов'язково передбачає наявність управлінських цілей. А управління без мети неможливе.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід зазначити, що розробкою питань тлумачення норм права займаються як вітчизняні, так і закордонні дослідники, зокрема: В. Архіпов [8], А. Аслоніді [3], В. Бабаєв [4], Л. Бакуліна [6], О. Дроздов [10], К. Коян [13], М. Мадуро [1], Б. Малишев [7], А. Мерник [11], В. Морозов [12], Т. Насирова [5], І. Онищук [9], З. Харашич [2] та інші.

Питання про телеологічне тлумачення норм права потребує детального дослідження, адже співвідноситься з таким видом юридичної діяльності, як правозастосування. Науковий інтерес до телеологічного тлумачення норм права пов'язаний з потребою правильного розуміння змісту норми права через цілі її створення.

Формулювання завдання. Мета дослідження – розкрити питання телеологічного способу тлумачення норм права та виокре-

мити основні підходи до визначення цього поняття.

Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні поняття телеологічного тлумачення норм права та його загальній характеристиці з точки зору соціологічного та юридично-філософського підходів; обґрунтуванні телеологічного способу тлумачення норм права як самостійного.

Методологія дослідження. Провідними підходами дослідження стали соціологічний та юридично-філософський. Важливою групою методів пізнання телеологічного тлумачення норм права є загальні (філософські) методи, у якості яких виступають відповідні категорії та моделі, які характеризуються загальнозастосовністю не тільки у всіх галузях наукового пізнання, а й на всіх етапах, стадіях наукового пізнання. Зокрема, у роботі застосовано аналіз з метою з'ясування властивостей елементів як підстави та причини їх зв'язку та синтез для формування наукових термінів та виявлення закономірностей. Застосовано ще й формально-логічний метод (догматичний), який полягає в логічній послідовності викладу міркувань, у дотриманні законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основних положень

У правовому порядку ЄС телеологічне тлумачення має важливе значення, адже не стосується виключно цілеспрямованого тлумачення відповідних норм права. Воно стосується особливого системного розуміння правового порядку ЄС, яке пронизує тлумачення всіх його норм [1, с. 5].

Давньогрецькою мовою *«телеос» (τέλειος)* означає «довершений, досконалий». Спершу «телеос» належало до божественного задуму про призначення створеного світу. Згодом поняття *«телеос»* стало вживатися також і в простішому контексті – як певна мета буття, створення, функціонування будь-якого об'єкта. Деякі аналогії між волею законодавця і божественним промислом усе ж таки виявлялися як теоретиками, так і практиками.

Визначення поняття *«телеос» (τέλειος)*, яке використовує різні терміни, такі як «мета» або «ціль» становить додаткову складність у розумінні телеологічної аргументації. Ось два підходи, які, серед іншого, застосовуються в законодавстві: перший може позначатися як соціологічний підхід, а другий – як юридично-філософський підхід. Відповідно до соціологічного підходу, телеологічний метод вивчає історично сформовану дію законодавця, його ціннісні установки та інтереси, а також фактичні наслідки закону в суспільстві. Відповідно до другого підходу, мета має ідеологічну основу – норма права є втіленням правових цінностей у правовому положенні [2, с. 25].

Суспільство – це унікальна суперсистема, у якій функціонує безліч пов'язаних між собою елементів, зокрема людей. Кожен суб'єкт здатний тлумачити норму права, це може призвести до ускладнення процесу правового регулювання. Скажімо, президент видає указ, переслідуючи певні цілі. Цей указ потрапляє під час реалізації до компетентних органів рівнем нижче, де він отримує відповідне тлумачення. Далі органи влади 2-го рівня вже по-своєму тлумачать цей указ. Кожен, хто застосовує закон, дає йому застосування відповідно до того, як він його розуміє, а це вже є тлумачення. Ймовірно, що повторне тлумачення буде об'єктивовано в правозастосовній діяльності таким чином, що ця діяльність вестиме до якогось соціального результату, який не погоджується з первісними цілями. Іншими словами, другий рівень влади фактично закладатиме нову мету. У такому разі фактичне правове регулювання переходить від, наприклад, президента до нижчих органів державної влади [3, с. 4-5].

Подібний стан речей є досить істотною практичною проблемою, а тому заслуговує на найсерйозніший теоретичний розгляд, що робить недоцільною відмову від визнання телеологічного способу з'ясування цілей норми права самостійним способом тлумачення тексту норми права.

З доктринальної точки зору, телеологічне (цільове) тлумачення спрямоване на встановлення цілей норми права, як матеріальних і таких, які розкривають соціальну спрямованість норм (економічних, політичних, ідеологічних) та юридичних. У його

рамках використовуються різні прийоми. Зокрема, ієрархічні, які ґрунтуються на чітких та стійких зв'язках норм, що входять до системи права; прийоми, засновані на знанні діалектики співвідношення мети та засобів її досягнення; так званий генетичний прийом телеологічного тлумачення закону, що передбачає, зокрема, дослідження аналогічної норми права, що втратила чинність [4, с. 461].

Телеологічне тлумачення знаходить застосування в правотворчості та у зв'язку з тим, що проєкти нормативно-правових актів найчастіше готуються зацікавленими відомствами. Підзаконні акти включаються до єдиної системи чинного законодавства, отже, їх цільові установки повинні погоджуватися з іншими законодавчими цілями. Практика показує, що в них не завжди правильно визначається предмет та цілі правового регулювання, приватні цілі протиставляються загальним державним цілям [5, с. 79].

Пізнання телеологічних аспектів правового регулювання загалом та договірного регулювання, зокрема, передбачає дослідження широкого кола явищ та процесів, факторів та умов на кожному рівні соціально-правової дійсності. Цілепокладання в праві, телеологічне тлумачення норм права в різних контекстах є предметом дослідження не тільки в теорії держави та права, а й у галузевих юридичних науках. Своєю чергою, дослідження телеологічних аспектів договірного правового регулювання відкриває широкі можливості в пізнанні системних властивостей правового регулювання, його «механічної» сторони, ефективності праворегулятивних засобів, а в методологічному сенсі – до синтезу наукового знання, від пізнання елементів до розуміння цілісності об'єкта державно-правової дійсності [6, с. 19].

Як зазначив Б. Малишев, "норма права має яскраво виражений вольовий прескриптивний характер, тобто є владним веліннням, що встановлює певний обов'язковий варіант поведінки суб'єктів стосовно певних обставин. Втім, що є головним для тлумачення: воля (намір, мета) суб'єкта правотворчості чи воля (намір, мета) самої норми права? Якщо головною є воля суб'єкта правотворчості, то це означає незмінність смислу норми права протягом усього її існування; якщо головною є воля самої норми, тоді її смисл може змінюватися залежно від різноманітних факторів (зміна пов'язаних з нею норм; зміна суспільних відносин, які нею регулюються тощо)" [7, с. 8].

Розглянемо ситуацію тлумачення норм права, у якій стикається абсурд і здоровий глузд. Історія юридичної думки часто розглядається саме в контексті дискусії про співвідношення права та моралі, і навіть під час телеологічного способу тлумачення. Як правило, результат тлумачення розглядається абсурдним у разі, якщо він суперечить усталеним моральним нормам – змістовно або шляхом порушення пропорційності. Для того, щоб пояснити, чому необхідно уникати такого результату тлумачення, а він може відповідати буквальному тлумаченню за обсягом, вдаються до концепції телеологічного тлумачення. Цей спосіб міркування характерний як для відомих напрямів міркування про межі права *(англ. «limits of law»)*, так і для дискусій, присвячених співвідношенню права та моралі, таких як суперечка Л. Фуллера і Р. Харта. Однак зміст кожного з аспектів міркування можна розглянути в контексті проблем семантики нормативних приписів, а в результаті може бути поставлене питання про те, чи суперечність моралі в широкому розумінні слова є необхідним і достатнім критерієм для визначення абсурдності результатів юридичного тлумачення правового тексту [8, с. 173].

Підсумовуючи, зазначимо, що основний висновок, який можна зробити з розгляду питання співвідношення права і моралі у світлі проблем телеологічного тлумачення та семантики нормативних розпоряджень, полягає в тому, що семантичні межі права не можуть бути пояснені, виходячи з філософії моралі.

Розглянемо деякі аспекти зазначеної проблематики з практичної точки зору, коли технологічні досягнення біомедичної науки відкрили безпрецедентні можливості, які реалізуються з благими намірами в таємниці буття людини, її життя і смерті. На цьому тлі спостерігається тенденція до зне-

цінення людського життя. Чим вищі технології, тим нижчі етичні цінності.

Як зазначив І. Онищук, "з точки зору біоетики, сучасні медичні біотехнології, а саме, евтаназія, аборти, трансплантологія і генна інженерія – є порушенням особистісних прав людини, які слід розглядати як право на життя і гідність особи, право на свободу та особисту недоторканність, свободу совісті. Завданням законотворчості в цій сфері є розробка юридичних механізмів захисту і реалізації цих прав, обґрунтування їх цінності в системі прав і свобод людини" [9, с. 71].

26 лютого 2020 року Другий сенат Конституційного Суду ФРН ухвалив рішення щодо евтаназії. Це стало приводом для поновлення фахової дискусії в питанні обсягу реалізації людиною права на життя, гарантованого статтею 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10].

Погоджуємось з А. Мерник та Є. Лукаш у тому, що "на сучасному етапі розвитку законодавства України щодо основоположних прав і свобод людини питання про нормативно-правове закріплення права на смерть та ухвалення спеціального закону, змістом якого стане регулювання питання поняття, завдань, принципів та процедури евтаназії, на державному рівні не розглядається. Проте зазначене питання все більше привертає увагу науковців та вивчається на доктринальному рівні" [11, с. 18].

У деяких державах відповідальність за пасивну форму евтаназії значно суворіша, ніж за її активну форму. Так, за надання допомоги в самогубстві (пасивна евтаназія) винному загрожує: у Перу – до чотирьох років позбавлення волі; в Італії – до дванадцяти років; у Португалії – до трьох років; в Іспанії – до п'яти років; у Колумбії та Бразилії – до шести років; у Венесуелі та Республіці Корея – до десяти років; у Канаді – до чотирнадцяти років позбавлення волі.

Виняток становить польський законодавець, який у низці випадків питання про караність евтаназії залишає на розсуд правозастосовувача. Так, згідно зі статтею 150 Кримінального Кодексу Польщі, «особа, що вбила людину на її вимогу та під впливом співчуття до неї, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років, проте у виняткових випадках суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання й навіть відмовитися від його виконання». Цей короткий аналіз законодавчого досвіду зарубіжних країн щодо встановлення відповідальності за евтаназію показує, що в абсолютній їх більшості будь-яка форма евтаназії кваліфікується як злочин. Проте, на відміну від України, законодавці переважної більшості країн світу включили в свої кримінальні кодекси спеціальні привілейовані норми про відповідальність за аналізоване діяння [12, с. 54-55].

Фактично така заборона приводить до того, що право на життя обернулося для багатьох смертельно хворих людей в обов'язок жити або, більше того, бути «людиною взагалі». Однак у людини повинен бути вибір, і цей вибір для неї може стати легалізованою процедурою евтаназії. У разі легалізації евтаназії головною проблемою стає питання про необхідність вироблення правової процедури її здійснення. Крім того, потрібно враховувати, що серйозною альтернативою евтаназії є мережа медичних установ, які спеціалізуються на наданні допомоги хворим, які помирають, так званих «хоспісів», яка також вимагає особливої уваги та певної правової бази [13].

З наведеного вище витікає, що питання співвідношення права та моралі переходить у площину можливості, допустимості й доцільності телеологічного тлумачення. Своєю чергою, доцільність виходить за межі морального дискурсу та змушує звертатися до логіки та семантики правових текстів. Ці обставини стають особливо помітні в актуальному соціокультурному контексті медіального повороту, у якому актуалізується проблема семантичних меж права.

Висновок

Телеологічне тлумачення норм права – це спосіб тлумачення, який використовують суди під час тлумачення законодавчих положень у контексті мети, цінностей, правових, соціальних та економічних цілей, на досягнення яких вони спрямовані. Європейські

національні конституційні суди, а також Європейський суд з прав людини застосовують цей метод.

У нормативно-правовому акті іноді трапляється так, що нормодавець визначає ціль його прийняття безпосередньо в його тексті. Втім, у середовищі вчених немає узгодженої позиції стосовно критеріїв істинності телеологічного тлумачення.

Телеологічна аргументація необхідна для обмеження сфери дії норми права або для розширення сфери її застосування. Телеологічне тлумачення норми права доцільне, якщо інші способи тлумачення (до прикладу лінгвістичний та системний) не дають належних результатів. Крім того, телеологічне тлумачення надійне в умовах демократії, оскільки запобігає текстовій маніпуляції нормами права.

Література

1. Maduro M. P. Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism. *The European Journal of Legal Studies*. 2007. 1 (2). P. 1-21. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/7707/ EJLS_2007_1_2_8_POI_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2. Harašić Ž. More about teleological argumentation in law. Pravni vjesnik. 2015.-31 (3/4). s. 23-49.

3. Аслониди А. А., Попов В. В. Целевое толкование права. Актуальные вопросы науки и практики: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. курсантов, слушателей и студентов, 13 апр. 2017 г.: в 3 т. / под ред. А. Н. Ильяшенко. Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2017. Т. I. С. 3-5.

4. Теория государства и права: Учебник. Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.

5. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона.-Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. 142 с.

6. Бакулина Л. Т. Телеологические аспекты договорного правового регулирования. Актуальные проблемы российского права. 2018. № 5 (90). С. 19-26.

7. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. №10(133). С. 7-14.

8. Архипов В. В. Семантические пределы права в условиях медиального поворота: теоретико-правовая интерпретация: дисс. … докт. юрид. наук. 12.00.01 / Архипов Владислав Владимирович; Санкт-Петербургский государственній университет; науч. конс. Козлихин И. Ю. Санкт-Петербург, 2019. 757 с.

9. Онищук І. І. Співвідношення норм міжнародного права і біомедичної етики як систем регулювання суспільних відносин. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. №2. С. 66–73. DOI: https://doi.org/10.32886/instzak.2021.02.07

10. Дроздов О., Дроздова О. Евтаназія у правовму вимірі: чи має людина право на самовизначення шляхом смерті. *Практика ЄСПЛ. Український аспект*. 27 лютого, 2020. URL: https://www.echr.com.ua/ evtanaziya-u-pravovomu-vimiri-chi-maye-lyudina-pravo-na-samoviznachennya-shlyaxom-smerti/

11. Мерник А. М., Лукаш Є. Ю. Легалізація інституту евтаназії в Україні: теоретико-правовий підхід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №3. С. 15-18.

12. Морозов В. И., Попова А. С. Правовое регулирование эвтаназии: какой должна быть позиция России? Юридическая наука и правоохранительная практика, 2014. №1 (27). С. 47-57.

13. Коян К. В. Проблемы правового регулирования эвтаназии. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad =rja&uact=8&ved=2ahUKEwiSsqCejOTuAhWQl4sKHfLHDPsQFjAAegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fcore.ac.uk%2Fdownload%2Fpdf%2F290238798.pdf&usg=AOvVaw2v-73fCclKncA7JOTGZJeK

Seredyuk V. Yu.
e-mail: vitkov84@ukr.net

TELEOLOGICAL INTERPRETATION AS A WAY OF PREVENTING LEGAL NORMS TEXTUAL MANIPULATION

Purpose. The purpose of the study is to reveal the issue of the teleological method of interpreting legal norms and to single out the main approaches to defining this concept.

Methodology. An important group of methods of cognition of the concept of the teleological interpretation of legal norms is

АНОТАЦІЯ

Метою наукової статті є розкрити питання телеологічного способу тлумачення норм права та виокремити основні підходи до визначення цього поняття. Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні поняття телеологічного тлумачення норм права та його загальній характеристиці з точки зору соціологічного та юридично-філософського підходів; обґрунтуванні телеологічного способу тлумачення норм права як самостійного.

Ключові слова: правотворчість, норма права, нормативно-правовий акт, телеологічне тлумачення, межі права, співвідношення права та моралі.

general (philosophical) methods, which are relevant categories and models, which are characterized by general applicability not only in all fields of scientific knowledge but also at all stages of research. In particular, the paper uses analysis to determine the properties of elements as the basis and reasons for their connection and synthesis for the formation of scientific terms and identify patterns. The formal-logical method (dogmatic) is also used, which consists in the logical sequence of thought, in its strict observance of laws (identity, inconsistency, exclusion of the third and sufficient ground) and the rules of formal logic.

Originality. The scientific novelty lies in the theoretical understanding of the concept of teleological interpretation of legal norms and its general characteristics from the point of view of sociological and legal-philosophical approaches; justification of the teleological way of interpreting legal norms as independent.

Results. It is substantiated that the teleological interpretation of legal norms is a method of interpretation used by courts when interpreting legislative provisions in the context of the purpose, values, legal, social and economic goals they are aimed at achieving. European national constitutional courts, as well as the European Court of Human Rights, apply this method.

Practical importance. The results of the study can be used in such a type of legal activity as law enforcement. Scientific and practical interest to the teleological interpretation of legal norms is that it should be used in practice if other methods of interpretation (for example, linguistic and systemic) do not give adequate results. In addition, teleological interpretation is reliable in a democracy because it prevents textual manipulation of legal norms.

Keywords: law-making, legal norm, regulatory legal act, teleological interpretation, limits of law, relationship between law and morality.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

НОВІЧЕНКО Андрій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2022.4.2

Протидія, попередження кримінальних правопорушень та забезпечення правопорядку в громадських місцях є одним із основних напрямів діяльності поліції, що визначаються її призначенням у мирний час. Збройний напад Російської Федерації на Україну зумовив впровадження на її території воєнного стану, а відтак питання розвитку сучасного суспільства набуває особливої актуальності, оскільки відбувається суттєве розширення всіх сфер життєдіяльності людини в цілому, органів виконавчої влади окремо, підвищується динамічність суспільних процесів та, відповідно, з'являються нові види кримінальних правопорушень, у тому числі воєнних, та способи їх вчинення. Зростання протиправних проявів у суспільних сферах, у тому числі з боку країни-агресорки, зобов'язує вносити певні зміни та корективи до чиного законодавства України.

Усі перелічені фактори та умови вимагають від держави в особі її компетентних органів вжиття ефективних заходів, заснованих на принципах оперативності, безперервності, взаємодії та використання сучасних технологій. Правоохоронна система потребує розширення сфер контролю над дотриманням законності, що в сучасних умовах оптимізації неможливо без активного залучення громадськості. Важливу роль реалізації правоохоронної функції, здійснюваної органами поліції, виконують громадяни, які беруть участь в охороні громадського порядку та попередженню кримінальних правопорушень. Впровадження воєнного стану внаслідок повномасштабного вторгнення російських збройних сил зумовило розширення завдань, обов'язків, повноважень правоохоронних органів. А отже, досить важливим є аспект закріплення організаційно-правових форм взаємодії поліції та територіальних громад для врегулювання компетенції між цими суб'єктами та більш ефективної їх спільної діяльності.

Ключові слова: територіальна громада, воєнний стан, поліція, організаційно-правові форми, взаємодія.

Постановка проблеми

Аналізуючи практику до 24 лютого 2022 року з протидії, попередження кримінальних правопорушень та охорону громадського порядку, а тим паче після збройного вторгнення Російської Федерації на територію України, можна дійти висновку, що з активною участю громадян (територіальних громад, громадських формувань) у правоохоронній сфері, вищевказанні завдання будуть виконані на більш високому рівні та робота буде більш ефективна, що є для поліції основним напрямком її діяльності враховуючи сучасні реалії. Крім того, у цих аспектах життєдіяльності не меншою мірою зацікавлене саме суспільство. Широке коло громадян мають бажання допомогати органам виконавчої влади виконувати їх функції щодо припинення, попередження збройного нападу російських військ та кримінальних правопорушень і забезпечення правопорядку в державі.

Визначення та закріплення на законодавчому рівні організаційно-правових норм щодо взаємовідносин між поліцією та територіальними громадами, які спрямовані на припинення, попередження кримінальних правопорушень (збройної агресії Російської Федерації) та забезпечення правопорядку в державі є досить важливим, це надасть змогу виокремити компетенцію та завдання обох суб'єктів, враховуючи зміни до чинного законодавства України на сьогодні, крім того, надасть змогу отримати бажаний результат (що є ціллю обох сторін) швидше та ефективніше. Ситуація, яка склалась на теперішній час, зумовлює додаткове дослідження цього аспекту.

Стан дослідження проблеми

Форми взаємовідносин між поліцією та суспільством досліджувала низка вчених, серед яких є О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Т.Ю. Дашо, М.В. Костецький, О.І. Остапенко, О.С. Проневич, В.В. Сокуренко,- Д.В. Швець, Б.О. Логвиненко, І.С. Кравченко та інші. Дослідження цих вчених є досить обширним та мають велике значення для юридичної теорії та практики, але з урахуванням повномасштабного вторгнення РФ та нових тенденцій розвитку взаємовідносин між поліцією та територіальною громадою, виникає необхідність у додатковому аналізі та дослідженні чинного законодавства України.

Мета статті полягає у дослідженні організаційно-правових форм взаємодії поліції і територіальних громад в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Досвід поліцейської діяльності показує, що вона ефективна лише за підтримки та довіри суспільства, створення партнерських відносин, тим паче під час дії воєнного стану, між поліцією та населенням. Основною передумовою партнерства між поліцією та суспільством є нагальна необхідність підвищення рівня залучення суспільства до припинення, протидію збройній агресії російських військ та кримінальних правопорушень, гарантування безпеки і громадського порядку, що є ціллю обох сторін. Виникає необхідність у виокремленні компетенції (прав та обов'язків), враховуючи впроваджені зміни до чинного законодавства України, цих сторін, тобто визначення організаційно-правових норм такої взаємодії, що обумовлюється додатковим дослідженням у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Після повномасштабного збройного нападу Російської Федерації на Україну напрями діяльності Національної поліції України дещо розширились, але здійснює вона свою діяльність у рамках різнобічних зв'язків із численними іншими державними органами, установами та організаціями, а також з органами місцевого самоврядування (територіальними громадами, іншими громадськими об'єднаннями тощо), що виконують різноманітні функції у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Однією з головних задач держави у сфері взаємодії органів виконавчої влади та територіальних громад (суспільства) є підвищення ефективності вирішення покладених на правоохоронні органи Законом України «Про Національну поліцію» завдань щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями та охорони правопорядку, протидії корупції, екстремістським проявам, у тому числі під час дії на території України воєнного стану тощо. Ці завдання можуть бути успішно вирішені поліцією лише за умови єднання із суспільством, довіри та сприяння з його боку.

У зв'язку з введенням у чинне законодавство України змін, які стосуються впровадження інтеграційних процесів щодо взаємодії органів поліції і громадськості в мирний час та здійснення бойових дій на території України на сьогодні, у цьому напрямку вимоги посилюються. Але організація взаємодії поліції з суспільством, використання поліцією потенціалу громадського суспільства залишались до 24 лютого 2022 року на неприпустимо низькому рівні, незважаючи на те, що в країні спостерігалось зростання соціальної активності як окремих громадян, так і їх об'єднань, які називають інститутами громадського суспільства. У мирний час соціальна активність проявлялась, як прави-

ло, з найбільш гострих, найболючіших для громадян проблем, у тому числі з тих, що віднесені до ведення поліції - вулична та побутова злочинність, наркоманія, пошук загублених громадян тощо. Але нерідко прояви громадської активності сприймались співробітниками поліції як перешкода службовій діяльності, а заходи щодо взаємодії проводяться формально, «для галочки».

Але після 24 лютого 2022 року (повномасштабного вторгнення та прояву збройної агресії на території України російських військ) населення держави розділилось на патріотів та на тих осіб, які підтримують країну-агресорку. Патріоти України (значна кількість громадян) виявили добровільне бажання допомогти державним органам, в тому числі Збройним Силам України, Національній Гвардії, Національній поліції, у боротьбі за свою територію, за незламність демократично-конституційного ладу України, територіальну цілістність, права, свободи та інтереси громадян, припинення кримінальних правопорушень, тим паче воєнних, охорону та забезпечення правопорядку, за виявленням та притягненням до кримінальної відповідальності зрадників (колаборантів) тощо.

Для взаємодії поліції з інститутами громадського суспільства є об'єктивні підстави – це взаємний інтерес у забезпеченні законності та правопорядку, протидії російській збройній агресії на сьогодні, що для поліції є її призначенням через Закон, а для громадського суспільства – умовою нормального існування. Адже природним правом кожної людини є право щодо особистої участі в управлінні громадською діяльністю, протидію та попередження будь-яких дій, що суперечить чинному законодавству України, таке право громадян направлене на забезпечення законності і правопорядку на території держави, тим більше під час дії воєнного стану.

На думку В.В. Майорова, діяльність поліції, заснована на співпраці з населенням, громадою та громадянами і спрямована на попередження правопорушень і злочинів, є нагальною потребою сьогодення. Одним із способів вирішення цього завдання є вдосконалення взаємодії поліції з населенням, що є запорукою довіри населення до поліції [1, с. 189].

О.І. Безпалова вважає, що необхідною гарантією демократичного розвитку держави є утвердження громадянського суспільства шляхом створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та місцевого самоврядування, посилення впливу інституцій громадянського суспільства на прийняття важливих управлінських рішень, запровадження безперервної практики проведення консультацій органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськістю з найбільш актуальних питань розвитку держави та суспільства (як загальнодержавного, так і місцевого значення). Одним із таких питань є забезпечення законності та правопорядку, охорона та захист прав і свобод людини та громадянина, протидія правопорушенням, тобто реалізація правоохоронної функції держави в межах, передбачених відповідними нормативно-правовими актами [8].

Аналіз практики взаємин держави та суспільства свідчить про те, що основними формами партнерської взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства є: безпосередня співпраця; інформаційний обмін; громадський контроль; профілактичні заходи; благодійні кампанії.

Ці форми партнерських взаємин можуть виражатися в таких діях: повідомлення представниками інститутів громадянського суспільства органам поліції інформації про підготовлювані або вчинені правопорушення; виступи представників інститутів громадянського суспільства в засобах масової інформації про факти, що містять ознаки правопорушень; виявлення поліцейськими за допомогою громадян свідків, потерпілих у рамках кримінальних провадженнях і у справах про адміністративні правопорушення; залучення представників інститутів громадянського суспільства як фахівців для участі в провадженні слідчих дій, для консультацій з правових й інших питань, які вимагають спеціальних фахових знань; залучення представників інститутів громадянського суспільства для навчання поліції

з метою використання поліцейськими отриманих знань на практиці [2, с. 79].

Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» закріплює основні форми участі громадян в охороні громадського порядку: сприяння поліції й іншим правоохоронним органам; участь громадян у пошуку осіб, зниклих безвісти; участь громадян у діяльності громадських об'єднань правоохоронної спрямованості [3].

Вчені, які досліджували форми взаємодії між правоохоронними органами та громадськістю, зауважували, що такий зв'язок багато в чому детермінований культурними та державно-правовими традиціями держави.

При організації партнерства між поліцією та суспільством в Україні в мирний час необхідно було враховувати специфіку життєдіяльності, яка могла б здійснювати певні перешкоди при впровадженні взаємодії. Серед таких перешкод були: 1) не достатньо вивчено теоретичні та практичні аспекти взаємодії; 2) відсутність довіри до масових інституційних форм самоорганізації, що перешкоджає виокремленню цілей у взаєминах між органом виконавчої влади (поліції) та суспільством (територіальною громадою); 3) обмеження співпраці способами побудови організації структур громадського суспільства, що супроводжується певними проблемами самої поліції тощо.

Після введення воєнного стану на території України внаслідок збройного вторгнення РФ в українського народу збільшились довіра до правоохоронних органів та добровільне бажання взаємодіяти, допомогати поліції для досягнення загальної мети, а саме: відстояти суверенітет держави, демократично-конституційний лад, територіальну цілістність, виявлення, припинення, протидія кримінальним правопорушенням, воєнним злочинам, охорона та забезпечення правопорядку на всій території держави тощо.

Для правильного та ефективного визначення напрямів та форм взаємовідносин між поліцією та територіальною громадою, тим паче у воєнний час, необхідним є розроблення концепції соціалізації правоохоронної діяльності, де будуть розгорнуті організаційно-правові заходи (форми), що сприятимуть посиленню соціальних засад при проведенні такої діяльності та створення чинного механізму взаємодії правоохоронних органів та територіальних громад як у мирний, так і у воєнний час.

Основним елементом механізму партнерських відносин між вищезгаданими суб'єктами є соціальні технології довгострокового проектування, а саме: технологія формування інноваційного людського капіталу органів МВС, що припускає формування кадрового ядра управлінців, розвиток професійних здібностей, творчої та інноваційної активності, формування творчих і ініціативних елементів організаційної культури; технологія формування культурного капіталу органів поліції, що передбачає формування інноваційної соціально орієнтованої моделі управління та відповідних принципів функціонування поліції на основі стратегії, що узгоджується з наявними засобами для реалізації; підвищення соціальної відповідальності поліції у взаємодії із зовнішнім середовищем функціонування; технологія формування соціального капіталу поліції завдяки позитивним змінам діяльності за допомогою прояви відкритості, чесності, соціальної відповідальності, що зумовлюють відчуття довіри до поліції та підвищують її імідж [4, с. 141–142].

Взаємовідносини між державою, в обличчі державних органів виконавчої влади, та суспільством, які направлені на виконання правоохоронних функцій, проявляються в різних формах участі в цьому процесі громадян та територіальних громад у будь-який час (мирний, воєнний, надзвичайний тощо).

Взаємодія держави та громадянського суспільства в процесі контролю за діяльністю державних органів є можливою завдяки розвитку форм громадського контролю, громадської експертизи, громадських обговорень, громадських слухань [2, с. 82].

Отже, організаційно-правова форма - це визнана законодавством тієї чи іншої країни форма взаємовідносин, що фіксує завдання, визначає характер відносин між взаємодіючими сторонами, певні дії, їх спосіб застосування, права та обов'язки сторін, що ви-

пливають з цього, його правове положення і цілі проведення такої діяльності, враховуючи події, що відбуваються на території держави.

Взаємодія правоохоронних органів, місцевого самоврядування та територіальних громад будується на основі дотримання ними державного, місцевого та громадського управління, яке супроводжується суворим дотримання ними своїх завдань та обов'язків, на основі чіткого розподілу між ними повноважень з дотриманням чинного законодавства України. Але такий розподіл не означає невтручання держави в діяльність низки структур, створених за участю населення, з охорони та забезпечення громадського порядку, з погляду контролю й координації їх діяльності.

Головною метою такої взаємодії є забезпечення єдності дій, взаємодопомоги й об'єднання зусиль для успішного вирішення спільних завдань. Водночас взаємодія і взаємна допомога повинні бути чітко узгоджені як за цілями (завданнями) дій, так і за місцем і часом проведення спільних заходів [5, с. 147].

Наприклад, під час проведення масових заходів у мирний час Національна поліція гарантує публічну безпеку та порядок, при цьому правоохоронні органи взаємодіють з низкою суб'єктів, таких як Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші державні органи влади (суд, прокуратура тощо), місцевими державними органами влади, органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, громадянами тощо.

Проте на теперішній час відсутність спеціального нормативно-правового акту, який би закріплював як порядок проведення масових заходів, так і гарантування публічної безпеки та порядку під час їх проведення, особливості взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами гарантування публічної безпеки й порядку під час масових заходів належно не врегульовані на законодавчому рівні [6, с. 105].

Під час воєнного стану Національна поліція взаємодіє також з низкою суб'єктів: як державними органами, так і громадянами. Працівники поліції розпочинають виконання службових обов'язків у деокупованих населенних пунктах. Де вони не тільки виконують свої обов'язки, які закріплювались у Законах України у мирний час та діють до теперішнього часу з відповідними змінами, а й ще проводять гуманітарну допомогу, беруть участь щодо евакуації населення у більш безпечне місце, надають будь-яку допомогу населенню, яку вони потребують. Так само взаємодіють працівники поліції з населенням і в тих населенних пунктах, які не були в окупації. Наприклад, відділ поліції під час воєнного стану – це так би мовити «пункти незламності». Тобто ворог і сьогодні застосовує зброю (ракети, безпілотники тощо) по критичній інфраструктурі, по цивільних та виробничих будівлях. Від пошкоджень внаслідок ракетних ударів на території України значний час відсутнє електропостачання, а в деяких населених пунктах через це відсутнє і водопостачання, відсутність мобільного зв'язку тощо. У відділках Національної поліції застосовують генератори, за допомогою яких громадяни у будь-який час можуть звернутися та зарядити свої мобільні телефони, нагріти воду (їжу), обігрітись тощо.

Значна кількість цивільних осіб вступила до лав добровільних формувань територіальної оборони, що діють на підставі Закону України «Про основи національного спротиву». Населення України активно займається гуманітарною, волонтерською, благодійною діяльностями, при наданні яких вони щільно взаємодіють з правоохоронними органами. Крім того, окремі громадяни допомогають правоохоронним органам виявити та притягнути до кримінальної відповідальності так званих колаборантів тощо. Усе вищезазначене говорить про підвищення довіри до правоохоронних органів з боку суспільства.

При здійсненні координації та взаємодії доцільно враховувати пріоритети діяльності, цілі та завдання, час та місце, відношення до них сторін, що склалися, суспільні відносини та зв'язки, зовнішні умови середовища (оперативна обстановка), наявні можливості та інші фактори.

До основних форм взаємодії поліції з різними об'єднаннями громадян правоохорон-

ної спрямованості у мирний та воєнний час можна віднести:

– розробку та реалізацію спільних планів та окремих заходів (наприклад, щодо проведення суспільно-політичних акцій — мітингів (у мирний час), щодо проведення охорони правопорядку підрозділами територіальної оборони (у воєнний час) тощо);

- спільне вивчення стану правопорушень, спільний аналіз динаміки злочинної діяльності (у тому числі воєнних кримінальних правопорушень), прогнозування подальших тенденцій, громадської думки;

- розгляд та вдосконалення практичної діяльності з виявлення, розслідування, попередження злочинних дій;

- обмін інформацією, що представляє взаємний інтерес;

- спільну розробку пропозицій (рекомендацій) з питань зміцнення правопорядку, спільна робота з виконання державних і регіональних програм щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку, пошук нових рішень в області правового регулювання;

- проведення спільних заходів у сфері правової пропаганди, підготовки громадян, які беруть участь у забезпеченні правопорядку.

З позиції організаційно-правової форми взаємодію поліції та територіальних громад можна представити у таких видах: звернення громадян та колективних суб'єктів, підготовка проєктів правових актів, громадські обговорення правових актів, слухання, акції протесту, акти громадської експертизи та суспільної акредитації. До неправової форми можна віднести: наради, конференції, семінари, круглі столи тощо, отримання інформації про діяльність поліції тощо.

До основних організаційно-правових форм взаємодії поліції та територіальної громади у мирний та воєнний час належить віднести наступні:

– проведення координаційних нарад керівників правоохоронних органів з представниками територіальних формувань;

– обмін інформацією з питань протидії, попередженню кримінальних правопорушень та забезпечення правопорядку, спільний аналіз стану громадського порядку;

– розроблення і прийняття узгоджених планів спільних заходів з охорони громадського порядку і профілактики правопорушень;

– проведення спільних цільових заходів для виявлення та припинення кримінальних правопорушень і порушень правопорядку, а також усунення причин та умов, які сприяють їх учиненню;

– проведення спільних семінарів, конференцій, «рольової гри» з метою наближення максимально ситуації до реалії для того, щоб представники територіальної громади змогли реалізувати свої навички при виникненні тієї чи іншої ситуації, інструктаж та навчання членів територіальних громад формам і методам роботи з протидії кримінальним правопорушенням та охорони правопорядку;

– організація, залучення та проведення заходів з охорони громадського порядку нарядами поліції та членами територіальних формувань;

– забезпечення громадського порядку на адміністративних дільницях із дільничними офіцерами поліції;

– спільне патрулювання з нарядами патрульної поліції;

– видання спільних наказів, інструкцій, вказівок, підготовка інформаційних листів та інших організаційно-розпорядчих документів щодо впровадження та застосування партнерської діяльності між поліцією та територіальною громадою;

– розробка та затвердження узгоджених планів координаційної партнерської діяльності;

– формування статистичних даних і подальше їх використання в посиленні боротьби зі злочинністю на території держави, що в комплексі підвищує якість роботи правоохоронних органів.

Важливим є той факт, що правоохоронні органи при виконанні своїх службових функцій обов'язково повинні залучати населення до охорони правопорядку, а особливо важливим таке залучення є під час воєнного стану, що надасть змогу більш успішно виконувати завдання щодо забезпечення публічного порядку та безпеки, припинення, попередження кримінальних правопору-

шень (воєнних злочинів). Крім того, співробітники Національної поліції повинні проводити свого роду «зустрічі» з населенням, де буде відбуватись роз'яснення Законів, інструкцій, наказів тощо, інформувати населення про стан злочинності на тій чи іншій адміністративно-територіальній одиниці в мирний час. Активізація таких «зустрічей» збільшить процент довіри до органів виконавчої влади з боку суспільства, що було нагальною потребою до 24 лютого 2022 року. Після збройного нападу російських військ рівень довіри до поліції значно виріс. Саме населення необхідно залучати до спільних патрулювань з метою протидії кримінальним правопорушенням та охороні правопорядку у мирний та воєнний час. Така взаємодія між поліцією та територіальною громадою наблизить до досягнення загальної мети - зміцнення громадського порядку і громадської безпеки, припинення, попередження кримінальних правопорушень.

У воєнний час відповідні зустрічі проводити досить важко, адже обов'язки працівників поліції значно збільшуються, а від так часу на зустрічі не вистачає, крім того, це може бути небезпечним. Таким чинном, при органах державної влади створені Громадські ради, активізувалося висвітлення їх діяльності у ЗМІ, соціальних мережах, функціонують телефони «гарячих» ліній, створені чатботи, для повідомлення інформації, поданні заявок громадянами, які потребують гуманітарної або будь-якої іншої допомоги, у приміщеннях та на території підрозділів Національної поліції та інших безпекових служб встановлено цілодобове відеоспостереження, патрульні поліцейські використовують нагрудні камери відеофіксації тощо.

У свою чергу, може мати місце індивідуальна участь громадян у забезпеченні правопорядку в мирний та воєнний час, яка може здійснюватися за такими формами:- 1) повідомлення громадянами правоохоронних органів про відомі їм факти кримінальних, адміністративних правопорушень або подій; 2) ужиття заходів, які не суперечать законодавству із самозахисту своїх прав і свобод у сфері публічної безпеки й порядку; 3) сприяння правоохоронним органам у превентивній роботі з особами, схильними до скоєння правопорушень, у попередженні безпритульності та правопорушень серед дітей; 4) участь у поширенні правових знань, які сприятимуть попередженню правопорушень; 5) участь у громадському контролі за діяльністю органів, уповноважених здійснювати охорону публічної безпеки й порядку [7, с. 164].

Таким чином, організаційно-правовими формами взаємодії поліції та територіальної громади є: організаційна, профілактична та правозастосовна. Умовами, необхідними для встановлення тісної взаємодії з громадськими організаціями як усередині поліції, і за її межами, незалежно від подій, що мають місце на певний час, є:

1) визначення сфер взаємодії, проблем, що виникають у них, ролі та місця поліції та громадськості у їх вирішенні;

2) визначення цілей та завдань взаємодії у цих сферах;

3) прийняття спільних рішень щодо організації взаємодії, визначення форм, методів, засобів тощо; підготовка спільних програм, планів роботи із взаємодії;

4) контроль з боку обох зацікавлених сторін із аналізом усієї діяльності; пропагандистська робота серед населення.

У рамках реформи після подолання російської збройної агресії має бути закріплено законодавчо та забезпечено на практиці участь громадян в постановці цілей та завдань роботи поліції, формування пріоритетів її діяльності та подальшої оцінки результатів, адже під час воєнного стану більшість населення України «показало» свою зацікавленність та небайдужість в існуванні та «процвітанні» України через взаємодопомогу органам виконавчої влади.

Взаємодія поліції та громадян у будь-який ча повинна здійснюватися на основі дотримання:

1) консолідації зусиль та узгодженість дій щодо вирішення конкретних завдань у сфері гарантування безпеки та підтримання правопорядку на місцевому рівні;

2) підзвітність суспільству за якість наданих поліцією державних та соціальних послуг населенню;

3) доступність та прозорість нормативно-правових та організаційно-управлінських засад діяльності поліції;

4) розробка та впровадження механізмів участі громадян у протидії кримінальним правопорушенням та підвищення рівня громадської безпеки;

5) забезпечення прав та законних інтересів громадян.

З метою вдосконалення взаємодії територіальних формувань, які беруть участь при розслідуванні кримінальних проваджень або забезпеченні охорони правопорядку, та поліції доцільно законодавцю видати постанови, а МВС – накази, інструкції та методичні матеріали, де будуть чітко визначені організаційно-правові форми взаємодії поліції та територіальних громад як у мирний, так і у воєнний час.

Висновки

Впровадження воєнного стану на території України ніяким чинном не злякало ні працівників правоохоронних органів, ні населення. А навпаки, з більшим інтересом та жагою перемоги над Російською Федерацією, яка чинить і до сьогодні збройні напади на Україну, населення та працівники поліції об'єднались та проводять спільну правоохоронну діяльність (взаємодіють), метою якої є збереження суверенітету держави, територіальної цілістності, демократично-конституційного ладу, захист національних інтересів, прав та свобод громадян, припинення, протидія, попередження кримінальних правопорушень, у тому числі і воєнних, забезпечення публічної безпеки та охорони громадського порядку.

Проведений аналіз дозволив виявити організаційно-правові форми взаємодії з правоохоронною структурою та територіальною громадою, а також фактори, що визначають зазначені форми як у воєнний, так і в мирний час.

Чітко вироблені та закріплені належним чином організаційно-правові форми спроможні ефективно та продуктивно впливати на взаємовідносини між органами Національної поліції та територіальною громадою, які мають спільні цілі щодо протидії та попередження кримінальним правопорушенням і забезпечення публічного правопорядку на території України.

Література

1. Майоров В. В. Шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства. Право і суспільство. 2020. № 2. Ч. 2. С. 185–191.

2. Ковалів Мирослав Володимирович. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 2 (12). С. 79-85.

3. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 40, ст.338).

4. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Зміст і методологія роботи з кадровим резервом у системі МВС України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2018. Вип. 1. С. 134–145.

5. Завальний М. Сутність та завдання взаємодії Національної поліції з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 3. Т. 1. 2018. С. 146–150.

6. Долинний А. Адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки й порядку під час проведення масових заходів: дисертація ... канд. юрид. наук, спец. : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право /наук. керівник О. Музичук. Київ : Відкритий міжн. ун-т розвитку людини «Україна», 2017. 198 с.

7. Шевченко С. Особливості взаємодії національної поліції з громадськістю у процесі забезпечення публічного порядку. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 6. Т. 2. 2017. С. 162–166.

8. Безпалова О.І. Особливості участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави. URS: file:///C:/Users/User/Downloads/Gz6Ku3nqR3WaKNIzd37R-kfilnhnmbeX.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND TERRITORIAL COMMUNITIES UNDER MARTIAL LAW

Counteraction, prevention of criminal offenses and maintenance of law and order in public places are one of the main areas of police activity, which are determined by their purpose in peacetime. The armed attack of the Russian Federation on Ukraine led to the introduction of martial law on its territory, and because of this, the issue of the development of modern society becomes especially urgent, since there is a significant expansion of all spheres of human life as a whole, executive authorities separately, the dynamism of social processes increases and, accordingly, new types of criminal offenses, including military ones, and methods of their commission appear. The growth of illegal manifestations in public spheres, including on the part of the aggressor country, obliges us to make certain changes and corrections to the current legislation of Ukraine.

All the listed factors and conditions require the state, represented by its competent bodies, to take effective measures based on the principles of efficiency, continuity, interaction and the use of modern technologies. The law enforcement system needs to expand the spheres of control over compliance with the law, which in modern conditions is impossible to optimize without the active involvement of the public. Citizens who participate in the protection of public order and the prevention of criminal offenses play an important role in the implementation of the law enforcement function performed by the police. The introduction of martial law as a result of the full-scale invasion of the Russian armed forces led to the expansion of the tasks, duties, and powers of law enforcement agencies. Therefore, the aspect of consolidating the organizational and legal forms of interaction between the police and territorial communities is quite important in order to regulate the competence between these subjects and make their joint activities more effective.

Keywords: *territorial community, martial law, police, organizational and legal forms, interaction.*

ПРАВО НА ПРАЦЮ ТА ГАРАНТІЇ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

СЛОМА Валентина Миколаївна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9582-1236

УДК 349.2

DOI 10.32782/NP.2022.4.3

Стаття присвячена розгляду питання сутності права на працю та гарантій його реалізації. У статті проаналізовано положення міжнародних актів та національного законодавства, а також наукові погляди вчених з досліджуваної проблематики. Окрему увагу приділено гарантіям реалізації права на працю.

Зроблено висновок, що право на працю є гарантованою державою можливістю оптимальної реалізації людиною здатності до праці для задоволення своїх потреб та інтересів у відповідності до норм міжнародного та національного права.

Ключові слова: право на працю, реалізація права на працю, свобода праці, дискримінація, зайнятість населення, трудовий договір,

Постановка проблеми

Одним із найбільш важливих соціально-економічних прав людини є право на працю. У Юридичній енциклопедії праця тлумачиться як цілеспрямована діяльність людини, що потребує фізичної або розумової енергії та орієнтована на створення матеріальних і духовних цінностей. Була і залишається важливим фактором формування і розвитку людини [1, с. 57].

Працю розглядають у широкому та вузькому розумінні. Як зазначає Н. Д. Гетьманцева, у широкому розумінні праця – це первинно необхідна, суспільно корисна, інноваційна, доцільна, цілеспрямована, особиста, вольова, оціночна діяльність, пов'язана з реалізацією унікальних властивостей людини – фізичних та розумових здібностей – шляхом її творчого і фізичного самоствердження, свідомої і цілеспрямованої зміни навколишнього середовища з метою створення (нових) матеріальних і духовних цінностей та задоволення на цій основі потреб і інтересів людини, суспільства, держави і така, що породжує особливий вид суспільних відносин та потребує у зв'язку із цим правового регулювання. У вузькому розумінні праця – це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ з метою задоволення її потреб та інтересів [2, с. 65].

Гарантування права на працю є одним із завдань держави, яка покликана здійснювати заходи, необхідні для належної його реалізації. Особливо важливими такі заходи є в період економічної кризи та зростання безробіття.

Враховуючи важливість права на працю у житті людини, забезпеченості його реалізації, а також захисту прав суб'єктів трудових правовідносин, необхідним є його детальний розгляд.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Право на працю було предметом досліджень Н. Б. Болотіної, Н. Д. Гетьманцевої, О. О. Коваленко, С. М. Прилипка, О. І. Процевського, О. М. Ярошенка та ін.

Метою статті є комплексне дослідження права на працю та гарантій його реалізації.

Виклад основного матеріалу

Характеризуючи право на працю, Н. Б. Болотіна зазначила, що воно належить до групи соціально-економічних прав і в загальному сенсі відображає потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе і своєї сім'ї, реалізовувати свій творчий потенціал, виражати свою особистість [3, с. 30].

На думку О. І. Процевського, право на працю означає право кожного громадянина на вибір місця роботи, виду діяльності та роду занять. Це право забезпечується державою шляхом створення правових, організаційних та економічних умов [4, с. 254].

О. О. Коваленко визначає право на працю як природне право, визнане й оформлене юридично державою, яка, по-перше, визнає свободу волі людини щодо своєї здатності до праці; по-друге, закріплює можливості для прояву свободи волі у сфері праці; по-третє, спонукає особистість оптимально й ефективно реалізовувати свою здатність до праці [5, с. 49].

Також право на працю розглядається як законодавчо визначена та гарантована можливість індивідуального вибору у сфері праці, що реалізується шляхом вступу в трудові правовідносини, здійснення трудової діяльності, відмови участі у такій, здійснення праці в умовах, що відповідають міжнародним стандартам у сфері праці та є оптимально сприятливими для задоволення потреб та інтересів найманих працівників [6, с. 95].

Як випливає з вище наведеного, зміст права на працю складає право людини вільно обирати вид та сферу діяльності, рід занять або вільно погоджуватись на певну роботу та обов'язок держави створити умови для належного забезпечення цього права.

Право на працю закріплене як у міжнародних, так і в національних нормативно-правових актах. Серед міжнародних нормативно-правових актів слід виокремити: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Європейську соціальну хартію.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 Загальної декларації прав людини [7] кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. У ч. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [8] право на працю розглядається як право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, а також як обов'язок держав, які беруть участь у Пакті, зробити належні кроки для забезпечення цього права. Тобто у Пакті не лише декларується право людини на працю, але й передбачаються необхідні кроки держав-учасниць для належної його реалізації.

Європейська соціальна хартія [9] у ст. 1 також визначає зобов'язання держав для забезпечення ефективного здійснення права на працю, до яких віднесено: визнати однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості; ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає; створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників або забезпечувати їхнє функціонування; забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію або сприяти їм.

Міжнародні акти визначають основні стандарти права на працю, а також закріплюють обов'язки держав, спрямовані на ефективну реалізацію цього права.

Серед національних нормативно-правових актів провідна роль, безперечно, належить Конституції України [10], у ч. 1 ст. 43 якої визначено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

КЗпП України [11] у ч. 1 ст. 2 закріплює, що право громадян на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, - включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і під-

вищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку.

У ч. 1 ст. 2-1 КЗпП України закріплюються положення щодо заборони будь-якої дискримінації у сфері праці. Відповідно до ст. 1 Конвенції МОП про дискримінацію в галузі праці і занять № 111 [12] термін «дискримінація» охоплює: a) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поводження в галузі праці та занять; b) будь-яке інше розрізнення, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поводження в галузі праці та занять і визначається відповідним членом Організації після консультації з представницькими організаціями роботодавців і працівників, де такі є, та з іншими відповідними органами.

Важливим є не лише нормативне закріплення права на працю, але й забезпечення його реалізації. О. Г. Середа визначає реалізацію права на працю як певну процедуру дій, що спрямована на здійснення цього права та визначення змісту всіх норм трудового права як галузі права та внутрішньої узгодженості відповідно до об'єктивних потреб розвитку соціально-трудових відносин [13, с. 74].

Як випливає з нормативних положень, основоположним принципом реалізації права на працю є свобода праці, яка надає можливість кожній особі вільно обирати вид діяльності, місце роботи, укладати та припиняти трудовий договір. Безперечно, свобода праці тісно пов'язана із забороною примусової праці. У ч. 2 ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [14] закріплено заборону на примусову працю. Водночас у ч. 3 цієї статті визначаються види робіт, які не можуть вважатися примусовою працею, зокрема: будь-яка робота, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями ст. 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення; будь-яка служба військового характеру або - у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, - служба, яка вимагається замість обов'язкової військової служби; будь-яка служба, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства; будь-яка робота чи служба, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Право на працю реалізується через здійснення заходів із забезпечення зайнятості населення. Саме високий рівень зайнятості є показником стабільності у державі та турботи про найманих працівників. Закон України «Про зайнятість населення» [15] у ст. 5 закріплює державні гарантії у сфері зайнятості: вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміну професії; одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства; професійну орієнтацію з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці; професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці; підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями; безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні підходящої роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку; соціальний захист у разі настання безробіття; захист від дискримінації у сфері зайнятості, необґрунтованої відмови у найманні на роботу і незаконного звільнення; додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян.

Також гарантією забезпечення права громадян на працю є закріплений у ст. 5-1 КЗпП України правовий захист від мобінгу (цькування), дискримінації, упередженого ставлення у сфері праці, захист честі та гідності працівника під час здійснення ним трудової діяльності, а також забезпечення особам, які зазнали таких дій та/або бездіяльності, права на звернення до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про

працю, та до суду щодо визнання таких фактів та їх усунення (без припинення працівником трудової діяльності на період розгляду скарги, провадження у справі), а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок таких дій та/або бездіяльності, на підставі судового рішення, що набрало законної сили.

Однією із основних форм реалізації права на працю є укладення трудового договору, через який втілюється принцип свободи праці. Свобода трудового договору знаходить свій прояв у тому, що кожен має право: 1) розпоряджатися своїми здібностями до праці; 2) обирати рід діяльності або відмовитися від будь-якої діяльності; 3) запропонувати себе як найманий працівник будь-якому роботодавцеві; 4) вільно обговорювати умови трудового договору – погоджуватися з ними або відмовитись від них [16, с. 106]. Трудовий договір, як домовленість між працівником і роботодавцем, є гарантією прав працівника при вирішенні індивідуального трудового спору.

Важливими факторами реалізації права на працю є дотримання норм щодо тривалості робочого часу та часу відпочинку, а також забезпечення належного рівня заробітної плати. КЗпП України закріплює максимальну тривалість робочого часу, а також випадки встановлення скороченої та неповної тривалості робочого часу. Водночас, на цей період ст. 6 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [17] передбачені особливості встановлення та обліку часу роботи та часу відпочинку. Право людини на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку закріплене у ст. 24 Загальної декларації прав людини.

Кожній людині, яка реалізовує свою здатність до праці, гарантується її оплата. Відповідно до ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [8] держави, які беруть участь у Пакті, визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема: винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим: справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; задовільне існування для них самих та їхніх сімей відповідно до постанов цього Пакту. Як випливає з вище наведеного визначальним принципом у сфері оплати праці є принцип соціальної справедливості.

Істотною гарантією права на працю є його судовий захист, що забезпечує працівнику право на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав.

Висновки

Право на працю - гарантована державою можливість оптимальної реалізації людиною здатності до праці для задоволення своїх потреб та інтересів у відповідності до норм міжнародного та національного права. Обов'язком держави є не лише нормативне закріплення цього права, а й застосування заходів, необхідних для його належної реалізації та захисту.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 5 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. 736 с.

2. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 60-65.

3. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підручник. 4-те вид., стер. Київ: Вікар, 2006. 725 с.

4. Процевський О. Чи справді держава не гарантує громадянам право на працю? *Право України*. 2014. № 1. С. 249-257.

5. Коваленко О.О. Актуальні проблеми сучасного розуміння права на працю. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59.- С. 39-51.

6. Гостюк О. Право на працю як суб'єктивне право людини: теоретико-правовий погляд на проблему. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 92-96.

7. Загальна декларація прав людини еральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

9. Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

10. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

11. Кодекс законів про працю України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

12. Конвенція МОП про дискримінацію в галузі праці і занять № 111 від 25.06.1958 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text

13. Середа О. Г. Реалізація права на працю в умовах євроінтеграції України. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 73-80.

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

15. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text

16. Прилипко С., Ярошенко О. Право на працю в системі прав людини. *Право України*. 2014. № 7. С. 102-110.

17. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

Valentyna Sloma

Doctor of Science of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure, West Ukrainian National University

e-mail: slomavm@gmail.com

THE RIGHT FOR WORK AND GUARANTEES OF ITS IMPLEMENTATION

The article is devoted to a comprehensive study of the right to work and guarantees of its implementation. The relevance of the chosen topic is due to the importance of this right in human life, as well as the need to protect the rights of subjects of labor relations.

The article analyzes the provisions of international acts and national legislation, as well as the scientific views of scientists on the studied issues. Particular attention is paid to guarantees of the right for work. It is emphasized that guaranteeing the right to work is one of the tasks of the state.

It was concluded that the right for work should be considered as a state-guaranteed opportunity for a human to optimally realize of one's abilities to work to satisfy personal needs and interests, in accordance with the norms of international and national law.

It is emphasized that the content of the right to work is the right of a person to choose the type, field of activity and occupation freely or to agree to a certain job and the duty of the state to create conditions for the proper provision of this right.

Key words: right for work, implementation of the right for work, freedom of labor, discrimination, employment of the population, employment contract.

СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Олександр Михайлович - головний науковий консультант з питань національної безпеки та правопорядку Дослідницької служби Верховної Ради України кандидат юридичних наук, докторант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2022.4.4

Проведено аналіз поняття методології дослідження як узагальноправовому значенні, так і при дослідженні адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань, встановлено методи дослідження вказаного питання. Приділяється увага фундаментальним філософським засобам пізнання, а також спеціальним методам і технологіям дослідження конкретного явища. Надано характеристику: світоглядному діалектичному методу, що забезпечує дослідження діяльності громадських об'єднань у взаємозв'язку із іншими інститутами громадянського суспільства, а також із державними органами як України, так і іноземних держав; формально-логічним методам аналізу та синтезу, індукції та дедукції; системному методу, у рамках якого стало можливим надання пропозицій щодо впорядкування норм законодавства, яке регулює забезпечення громадської безпеки, побудови системи організації громадських об'єднань за змістом і видом їх діяльності; соціологічному методу, що є невід'ємною частиною дослідження адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань; методу порівняльного аналізу і синтезу; методу моделювання, який вирізняється своєю сучасністю, новизною, неординарністю, порівняно із іншими методами пізнання. Наголошується на необхідності застосування широкого кола методів дослідження, що дозволяє зробити його повноцінним, новим і цікавим для пізнання. Разом із застосуванням значної кількості методів дослідження повинен зберігатися розумний підхід до їх обрання.

Ключові слова: громадські об'єднання, держава, методологія, методи дослідження, загальнонаукові методи дослідження, спеціальні методи дослідження.

Постановка проблеми

Війна Росії проти України, попри негативні наслідки, перезапустила правові механізми діяльності як державних органів та організацій, так і громадських об'єднань, створила необхідність їх повсякчасної взаємодії, більше того, зробила їх взаємопов'язаними та взаємозалежними. Тому методи дослідження адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань мають відповідати вимогам сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання основ методології та методики наукового дослідження детально розглянуто та викладено в наукових дослідженнях В. І. Тюріної та І. В. Ващенко. Загальноправовим та спеціальним методам дослідження присвячено наукові праці С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Системний метод дослідження було висвітлено Н. Нижник, В. Князєвим, І. Надольним, В. Бакуменко. Також В. М. Князєв, І. Ф. Надольний, В. Д. Бакуменко проаналізували застосування світоглядного методу в дослідженні питань державного управління. Методам дослідження управлін-

ської діяльності в правоохоронних органах присвячено наукові праці О. М. Бандурки. Немченко А. Б., Ніраз І. В. дослідили методологію системного підходу в управлінні організацією. Петровський П. М. - методологію наукового дослідження в галузі державного управління. Токар М. виклав власне бачення методологічних засад дослідження функціонування громадських організацій України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Громадські об'єднання є рушійною силою для вдосконалення законодавства, стають безпосередніми учасниками його формування. Для того, щоб повноцінно дослідити адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань в Україні, слід визначитися із методами, які будуть використовуватись у такому дослідженні. Попередньо варто встановити, що представляє собою методологія та методи дослідження в загальнотеоретичному значенні, які загальнонаукові методи дослідження можна застосувати у вказаній тематиці, а також які спеціальні методи дослідження найбільш повно розкриють важливі питання цієї сфери.

Таким чином, **метою дослідження є** встановлення методів, що можуть застосовуватися при дослідженні адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань в Україні.

Виклад основного матеріалу

Повномасштабна війна Російської Федерації проти України зумовила впровадження кардинальних змін у діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань. Значно зросла роль громадських об'єднань стосовно вирішення як побутових питань, так і проблем загальнодержавного значення. Новітні погляди на громадські об'єднання почали зароджуватися ще із початком вторгнення держави-агресорки на територію України у 2014 році. Тоді стало зрозумілим, що вказана сфера потребує удосконалення правового регулювання у напрямку практичного застосування норм законодавства. Нині ж ми можемо беззаперечно констатувати той факт, що громадські об'єднання є ефективним засобом вирішення конкретних проблем, спричинених як воєнними діями, так і соціально-економічними факторами. Крім того не слід забувати, що громадські об'єднання неабияку роль відіграють в освітньому та культурному розвитку регіонів і держави в цілому. Такі об'єднання є рушійною силою для вдосконалення законодавства, стають безпосередніми учасниками його формування. Для того, щоб повноцінно дослідити адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань в Україні, слід визначитися із методами, які будуть використовуватись у такому дослідженні. Попередньо варто встановити, що представляє собою методологія та методи дослідження в загальнотеоретичному значенні, які загальнонаукові методи дослідження можна застосувати у вказаній тематиці, а також які спеціальні методи дослідження найбільш повно розкриють важливі питання даної сфери.

Методологія певної науки – це сукупність специфічних методів, принципів і прийомів дослідження, що становлять важливу сутнісну змістову основу цієї науки й використовуються в процесі подальшого пізнання того сегмента об'єктивної реальності, який є предметом її дослідження.

Методологія наукового дослідження – сукупність методів, принципів та прийомів, що використовуються дослідником для пізнання предмета дослідження за їх певного відношення і субординації. Причому методологію наукового дослідження можуть репрезентувати ті методи, принципи та прийоми пізнання, які вже створені наукою й набули практичного використання в пізнавальній діяльності різних сфер об'єктивної реальності. Таке наукове дослідження може містити наукову новизну і мати практичну значущість, якщо зазначений інструментарій використовується для пізнання малодосліджених або зовсім не досліджених процесів та явищ і результати якого представляють інтерес для науки і (або) практики. [1, с. 87-89]. Саме методи конкретного наукового дослідження відповідають умовам сучасності, розвиваються і змінюються. Методологія наукового дослідження набуває конкретики, залежно від

обраної тематики, а також інструментів, напрямків, поставлений цілей і завдань тощо.

Що стосується методів дослідження адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань в Україні, то важливим є використання як загальноприйнятих, уже випробуваних раніше науковцями методів, так і тих, що адекватно відповідають сучасному розвитку законодавства, науки, суспільства. В іншому випадку дослідження втратить свою актуальність.

Так, світоглядний діалектичний метод забезпечує дослідження діяльності громадських об'єднань у взаємозв'язку з іншими інститутами громадянського суспільства, а також із державними органами як України, так і іноземних держав. Його використання ґрунтується на гносеологічних можливостях законів та категорій діалектики. Цей метод дозволяє розкрити внутрішнє джерело розвитку системи громадських об'єднань. Стає можливим прослідкувати динаміку процесу еволюції та розвитку громадських об'єднань, особливо, що стосується воєнного часу та його впливу на діяльність таких органів. Вказаний метод спрямовує нас на пошук закономірностей такого розвитку, визначає кількісні та якісні зміни, що при цьому відбуваються, розкриває зв'язки між ними. Закон заперечення: надає можливість передбачити напрям розвитку системи громадських об'єднань: від простого – до складного, від одного – до іншого тощо. Важливо наголосити на необхідності застосування таких категорій діалектики, як «форма» і «зміст» (при дослідженні змісту правовідносин, у які вступають громадські об'єднання, з'ясування поняття, змісту та призначення громадських об'єднань як суб'єкта права, організації громадських об'єднань за змістом і видом їх діяльності та критеріїв їх кваліфікації тощо), «явище» і «сутність» (при дослідженні сутності громадських об'єднань, адміністративно-правового статусу громадських об'єднань як добровільних громадських формувань, з'ясування поняття, змісту та призначення громадських об'єднань як суб'єкта права тощо), «система» й «елемент» (при визначенні системи принципів створення та діяльності громадських об'єднань, встановленні статутних та інших нормативно-правових актів громадських об'єднань, дослідженні організаційно-правового та матеріально-технічного, фінансового та інформаційного забезпечення діяльності громадських об'єднань, «загальне» і «особливе» (при характеристиці загального поняття «громадських об'єднань», і окреме місце громадських організацій та громадян у їх системі та ін. Отже, застосування діалектичного методу забезпечує з'ясування ґенези громадських об'єднань, їх постійного розвитку та взаємозв'язку як між собою, так і з іншими суб'єктами громадянського суспільства, а також із державними органами та організаціями, що в підсумку дає змогу охарактеризувати їх сучасний стан розвитку, виявити нові тенденції та визначити подальші перспективи в цій сфері [2, с. 88].

Формально-логічні методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Аналіз (грец. analysis – розкладання, розбирання, розчленування) – уявне розділення досліджуваного об'єкта як певної цілісності на її складові частини з метою виявлення властивостей об'єкта і відношень між об'єктами. Це логічний метод дослідження, спрямований на розчленування певного цілого на складові частини, кожна з яких стає окремим предметом пізнання. Синтез (грец. synthesis – з'єднання, складання) – уявне (мисленнєве) з'єднання частин певного цілого, розчленованого у процесі аналізу, встановлення взаємодії та необхідних зв'язків між частинами цілого, відповідно, синтез нерозривний із аналізом. Індукція (лат. inductio – виведення) – рух міркувань від одиничного до часткового, від часткового до загального; різновид умовиводу, у якому висновок робиться на підставі узагальнення спостережуваних фактів; імовірнісний, правдоподібний висновок. Дедукція (лат. deductio - відведення) 1) рух міркувань від загального до одиничного; 2) різновид умовиводу, коли доходять висновку через виведення одного твердження з інших за певними правилами виведення [3]. Зазначені методи дозволяють розкрити зміст поняття «громадських об'єднань», «громадських формувань», «громадських організацій», встановити їх співвідношення, визначити призначення громадських об'єднань як суб'єкта права. Вказані методи стануть основними при вирішенні практичних проблем діяльності громадських

об'єднань, пов'язаних з організацією їх роботи, механізмами застосування норм законодавства, що регулює їх діяльність, дозволять виділити найбільш ефективні з практичної точки зору і умов розгорнутої повномасштабної війни в Україні, види громадських об'єднань.

Системний метод широко застосовується в науці адміністративного права. Наше дослідження не є винятком. В.Л. Федоренко вказує, що сутність цього методу в юридичній науці полягає в тому, що досліджуване явище розглядається як певна система, що включена до системи більш широкого порядку і виконує в ній певні функції, пов'язана з нею різними зв'язками. Науковець визначає цей метод як універсальний інструмент пізнавальної діяльності, незамінного у дослідженні складних динамічних цінностей [4, с. 137–138]. У рамках системного методу стає можливим надання пропозицій щодо впорядкування норм законодавства, яке регулює діяльність громадських об'єднань, побудови системи організації громадських об'єднань за змістом і видом їх діяльності. В ідеалі під цим методом розуміється механізм дослідження певного об'єкта як системи елементів, які публічно взаємодіють між собою на основі звичних параметрів, але не порушуючи принципи системної цілісності, структурності, множинності та ієрархічності. Що стосується цього дослідження, то пропонується використання нових моделей взаємодії інституцій держави і суспільства, оптимізацію виявлених особливостей громадських об'єднань у контексті сучасних умов українського державотворення, у тому числі об'єднань, що представляють громадян національних меншин, а також конкретизацію шляхів державного сприяння розвитку громадських об'єднань у напрямку еволюції громадянського суспільства.

Невід'ємною частиною дослідження адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань виступає соціологічний метод, а в його складі можна відзначити важливість збору інформації як шляхом аналізу документів, так і збору статистичних даних, внаслідок проведення соціологічних досліджень. Дослідження соціально-психологічних механізмів дії правової норми сприяє виявленню проблем і факторів, які негативно впливають на виконання цих норм і допомагають побудувати таку модель законодавства, створити такі умови, за яких правові приписи будуть максимально дотримуватися. Таку ідеальну модель у дії на практиці створити дуже складно, однак на прагнення до неї мають бути спрямовані сили і засоби держави, адже зусилля, витрачені на створення законодавства, що в подальшому не дотримується, будуть цілком марними. Нормативно-правове забезпечення діяльності громадських об'єднань повинно відповідати вимогам сучасності, дослідження соціально-економічних, соціально-психологічних явищ у суспільстві є основою для побудови правової норми. Рекомендації і пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері забезпечення громадської безпеки повинні ґрунтуватися на основі соціологічних досліджень. Іще одним напрямком соціологічного дослідження є вивчення ефективності правових норм, у процесі якого виявляється достатність або недостатність юридичних засобів, обраних для досягнення поставлених соціальних цілей. Викладене переконує, що соціологічні моменти пронизують усі основні напрями юридичного дослідження. Більше того, соціально-економічні відносини об'єктивно є первинними, визначальними стосовно права, тому соціологічні моменти відіграють провідну роль і при теоретичному освоєнні правової дійсності [5, с. 440].

Війна в Україні спровокувала не лише активність громадської позиції в нашому суспільстві, а стала рушійною силою становлення якісної взаємодії із міжнародними громадськими організаціями, побудувала реальні механізми такої взаємодії. Україна не тільки запозичує досвід іноземних держав у цій сфері, а стає прикладом високої самоорганізації громадян та організацій у поетапному вирішенні питань різного напрямку задля досягнення єдиної мети. На думку автора дослідження, громадянським суспільство вважається тоді, коли його громадські об'єднання виконують посередницьку функцію в державі: між державними органами та безпосередньо громадянами.

Для аналізу та оптимізації системи державної політики у сфері підтримки розвитку

громадських об'єднань в Україні стає в нагоді метод порівняльного аналізу і синтезу. За допомогою аналізу стає можливим конкретизувати і розділити досліджувані явища, завдяки чому надати їм чітку оцінку. Беручи до уваги специфіку саме нашого дослідження, такий метод буде доречним при встановленні організації громадських об'єднань за змістом і видом їх діяльності, виявленні причин і умов активізації та побудови громадянського суспільства, модернізації законодавства України про громадські об'єднання і можливості використання зарубіжного досвіду та інше. Проте, слід мати на увазі, що такий синтез використовується наукою для аналізу кожного окремого елементу досліджуваного явища, а також встановлення взаємозв'язків між ними. Тоді як ці елементи надзвичайно пов'язані між собою і є нерозривними апріорі. Внаслідок цього вони синтезуються, тобто аналізують взаємозв'язок і взаємодії з іншими елементами. Водночас, метод аналізу і синтезу за сутністю подібний на інший різновид наукового пізнання, що також походить із загальнонаукової групи – метод аналогії [6, с. 45]. Внаслідок порівняння певних категорій і правових явищ ми можемо сформулювати, удосконалити конкретні напрямки діяльності громадських об'єднань, вирішити питання організаційного характеру, матеріально-правового, фінансового, технічного забезпечення тощо.

Іще одним із методів, що необхідно застосувати при дослідженні адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань в Україні, є метод моделювання, який вирізняється своєю сучасністю, новизною, неординарністю, порівняно з іншими методами пізнання. Слід зауважити, що раніше поняття моделювання було пов'язане з будівництвом і вживалося в європейських мовах для позначення певного взірця чи прообразу. Термін «модель» латинського походження (modulus – міра, взірець, норма) у літературі визначається як матеріальний або уявлюваний аналог деякого об'єкта (предмета, явища або процесу), який зберігає суттєві риси об'єкта і здатний заміщувати його під час вивчення, дослідження або відтворення. Об'єкт, що моделюється, називається прототипом або оригіналом. Модель явища або процесу відтворює його хід, послідовну зміну стану, етапи розвитку. Модель завжди є штучно створюваним об'єктом, який дає ідеалізоване уявлення про об'єкт – оригінал [7, с. 5].

Характерною ознакою вказаного методу є творча новизна, відтворення нових властивостей досліджуваного об'єкта в перспективному конструкті або новій моделі. Практичне значення методу моделювання важко переоцінити, оскільки він дозволяє, виходячи із аналізу ситуації (політичної, соціально-економічної, стану законодавства тощо), використовуючи причинно-наслідковий зв'язок, змоделювати, представити результат по конкретному питанню досліджуваної сфери [8, 94]. Це надає можливість у подальшому запропонувати алгоритм дій для вирішення такого питання, сконструювати позитивні і негативні наслідки. Цей метод стає в нагоді при розробці пропозицій щодо вдосконалення конкретних питань нормативно-правового забезпечення діяльності громадських об'єднань в Україні. Крім того змоделювавши механізми запровадження запропонованих змін у практичну діяльність громадських об'єднань, можна передбачити наслідки таких змін. Також цей метод стане в нагоді при дослідженні міжнародного досвіду у сфері діяльності громадських об'єднань, взявши за модель (взірець) певну розвинену демократичну державу, можемо сформулювати власне бачення перенесення її успішного досвіду на Україну, при цьому слід враховувати фактори впливу (соціально-економічний, освітньо-культурний стан розвитку держави, а також головний фактор на цей час – війну в Україні).

Висновки

Війна проти України, попри негативні наслідки, перезапустила правові механізми діяльності як державних органів та організацій, так і громадських об'єднань, створила необхідність їх повсякчасної взаємодії, більше того, зробила їх взаємопов'язаними та взаємозалежними. Автор дослідження вважає, що слід приділяти значну увагу застосуванню соціологічного методу при дослідженні адміністративно-правових засад діяльності громадських об'єднань в Україні. Оскільки саме цей метод дозволяє з'ясувати соціально-

економічний, соціально-психологічний стан у суспільстві, що безпосередньо впливає на діяльність громадських об'єднань: їх становлення, організацію, подальший розвиток. Нині громадські об'єднання виступають не тільки посередниками між державними органами і народом, вони є рушійною силою для міжнародної співпраці, залучення інвестицій, матеріальної підтримки з боку іноземних держав. Вони привертають увагу до найболючіших проблем теперішньої України, що перебуває в умовах воєнного стану.

Враховуючи такі умови, економіка все ж таки має працювати, розвиватися, а підприємці і окремі громадяни – самоорганізовуватися, взаємодіяти. Разом із застосуванням значної кількості методів дослідження маємо зберігати розумний підхід до їх обрання, застосовувати лише ті методи, що обумовлені предметом дослідження, розкривають його сутність, призводять до конкретних результатів, мають практичне спрямування.

АНОТАЦІЯ

An analysis of the concept of research methodology was carried out, both in the general legal sense, and in the study of the administrative and legal bases of the activity of public associations, and research methods of the specified issue were established. Attention is paid to fundamental philosophical means of knowledge, as well as special methods and technologies of research of a specific phenomenon. A description is given of: worldview dialectical method, which provides a study of the activities of public associations in relation with other institutions of civil society, as well as with state bodies, both of Ukraine and foreign countries; formal and logical methods of analysis and synthesis, induction and deduction; the system method, within the framework of which it became possible to provide proposals for streamlining the norms of legislation that regulates the provision of public safety, building a system of organizing public associations according to the content and type of their activities; the sociological method, which is an integral part of the study of the administrative and legal foundations of the activity of public associations; method of comparative analysis and synthesis; modeling method, which stands out for its modernity, novelty, and originality, compared to other methods of cognition. It is emphasized the need to use a wide range of research methods, which allows to make it full-fledged, new and interesting for learning. Along with the application of a significant number of research methods, a reasonable approach to their selection must be maintained.

Keywords: public associations, state, methodology, research methods, general scientific research methods, special research methods.

Література

1. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2016. - № 7. – С. 87-94

2. Боняк В. О. Методи пізнання як основний елемент сучасної методології дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України / В. О. Боняк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2015. – № 1 с. 88-91.

3. Н. В. Карамишева Логіка теоретична і прикладна / Н. В. Карамишева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/1056112740302/logika/metodi_nauki_logiki

4. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретикометодологічні аспекти : монографія / В. Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.

5. Харитонова О. В. Соціологічний підхід до вивчення кримінального права: виникнення і розвиток / О. В. Харитонова // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 439–444 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010- 3/10xovvir.pdf

6. Петровський П. М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. С. 45.

7. Лопатьєв А.О. Моделюваня як методологія пізнання / А. О. Лопатьєв // Теорія та методика фізичного виховання. - 2007. - № 8. – С. 4-10

8. Токар Маріан Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин [Текст]: монографія / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020.– 412 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА РІВНІ КОДИФІКОВАНОГО АКТА

МИРГОРОД-КАРПОВА Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

https://orcid.org/0000-0002-3302-221X

ПАХОМОВ Володимир Васильович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

https://orcid.org/0000-0003-0927-3737

КОРОЩЕНКО Катерина Романівна - лаборант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

https://orcid.org/0000-0002-1911-066X

DOI 10.32782/NP.2022.4.5

У статті досліджено історико-філософські передумови виникнення поняття «відповідальність», початок якого можна умовно датувати судом над Сократом в Афінах у 399 р. до н.е., а його завершення – в кінці середніх століть.

Було виявлено, що основною проблемою визначення категорії «адміністративна відповідальність» є те, що кожен учений має різний підхід, зокрема хтось вважає за потрібне акцентувати увагу на суб'єктах правопорушення, ролі держави, важливість відповідальності або нормативно-правових актів, інші при наданні тлумачення поняття «адміністративна відповідальність» наголошує саме на ролі суб'єкта владних повноважень, що є традиційним для адміністративних правовідносин.

Було досліджено проблемні аспекти визначення адміністративної відповідальності в українській науковій доктрині зокрема те, що законодавство України про адміністративну відповідальність не забезпечує ефективний захист прав і свобод громадян, а також не врегульовує питання врегулювання громадського порядку, що несе за собою не гармонійну роботу механізму адміністративної відповідальності. Застаріле законодавство та невідповідність нормативних актів європейським стандартам неабияк спричиняє низку проблемних питань.

У результаті дослідження були виявлені такі проблеми, як нечітке формулювання положенням статей адміністративного законодавства, можливість двосенсового трактування; відсутність підвищеної відповідальності тієї самої особи за тотожне правопорушення; відсутність відповідальності за замах до адміністративної відповідальності; не визначена роль співучасників у правопорушенні та їх відповідальність; необхідність вилучити статті, які вже не регламентують правопорушення довгі роки – лише деякі проблемні питання, які вказують на необхідність реформування адміністративного деліктного законодавства. Кодекс України про адміністративні правопорушення, який є чинним в Україні, укладався 07.12.1984 року, за такий довгий проміжок часу пройшов безліч редакцій, проте за основу був взятий документ, який створювався за радянської системи, яка не має нічого спільного з демократичною державою Україною, тому створення нового кодифікованого документа є необхідністю.

Ключові слова: відповідальність, адміністративна відповідальність, ефективний механізм, адміністративне законодавство.

Інститут адміністративної відповідальності досліджували такі вітчизняні вчені, як В.Б. Авер'янов, І. Гриценко, Н.В. Гришина В.К. Колпаков, В.О. Кондратьєва, Ю.О. Левенець, О. С. Літошенко, В.Ф. Опришко, О.М. Щукін, проте питання визначення проблемних аспектів і трактування положень поняття «адміністративна відповідальність» залишається відкритим. Основна проблем в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП), який є чинним в Україні, був затверджений 07.12.1984 року. Звісно, у КУпАП за такий довгий проміжок часу було прийнято редації, проте за основу був взяти й документ, який створювався за радянської системи, яка не має нічого спільного з демократичною державою Україною.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Історичний документ, який змінив хід історії й українського законодавства. Після 16 вересня 2014 року Україна взяла зобов'язання структурно та прозоро, ураховуючи норми європейських стандартів редагувати та приймати законодавчі акти. Поряд з цим галузь адміністративних правопорушень не систематизована та не унормована. До сих пір існує непорозуміння двох галузей відповідальності за адміністративні проступки та за правопорушення, вчинені публічними службовцями або щодо них. Цьогоріч Україні відсвяткувала 31 рік незалежності, весь цей час одна з найважливіших галузей права не має ефективного кодексу, адже в умовах переходу України до ринкової економіки, розбудови правової держави вже не відповідає сучасним реаліям та умовам сьогодення, і, як зазначає В.К. Колпаков, є «кодексом статистських цінностей старої і вже віджилої тоталітарної системи, у якій правові відносини формувалися за принципом «заборонено все, що не дозволено законом», а втручання держави в усі сфери суспільного життя, прав і свобод людини було нормою» [9, с. 85].

Погоджуючись з думкою автора, можемо окреслити такі проблеми:

- нечітке формулювання положень статей адміністративного законодавства, можливість двосенсового трактування;

- відсутність підвищеної відповідальності тієї самої особи за тотожне правопорушення;

- відсутність відповідальності за замах до адміністративної відповідальності;

- не визначена роль співучасників у правопорушенні та їх відповідальність;

- необхідність вилучити статті, які вже не регламентують правопорушення довгі роки.

Після визначення проблеми з кодифікованим актом варто акцентувати увагу на тому, що необхідно визначити суть терміна «адміністративна відповідальність». Справа в тому, що адміністративна відповідальність за адміністративне правопорушення громадянином перед державою та відповідальність за порушення норм законодавства органом публічної влади або щодо нього – різні терміни. Тобто один і той самий термін не може пояснювати дві різних відповідальності. Ми вважаємо, що доцільним є відмежувати ці категорії задля уникнення непорозумінь і плутання явищ. Адміністративну відповідальність за порушення громадянином норм адміністративного законодавства варто окреслити терміном «адміністративна деліктна відповідальність». За визначення «адміністративна відповідальність» залишити явище, коли правовідносини виникають між органом публічної влади та громадянином.

Відповідальність за вчинення правопорушень – явище, яке було запорукою дотримання порядку ще за часів античності. Це поняття пройшло крізь століття і внаслідок розвитку права та виокремлення його в окремі галузі закріпилось в наукових доктринах багатьох країн. Зокрема, серед кримінальної, цивільної і т.д. в Україні існує відповідальність за адміністративні проступки. На сьогодні питання визначення адміністративної відповідальності залишається відкритим на законодавчому рівні. Почати дослідження проблематики цього питання варто з витоків, а саме з визначення поняття «відповідальність» у науковій літературі, що надасть змогу розкрити поняття «адміністративна відповідальність» ґрунтовніше.

Більшість учених притримується тієї думки, що поняття відповідальності варто розглядати з часів античності, зокрема у

своїй статті «До розуміння соціальної сутності адміністративної відповідальності» Н.В. Гришина зазначає: «Перші із відомих нам спроб осмислити проблему відповідальності були зроблені в часи античності. У наш час у дослідженнях відповідальності склалась майже парадоксальна ситуація, коли філософи, які займаються в основному загальнометодологічними проблемами соціальної відповідальності, не беруть до уваги специфічні закономірності цього феномена у його конкретних проявах, а фахівці інших наук, акцентуючись на вивченні специфіки відповідальності в конкретних суспільних відносинах, відсувають на другий план загальнометодологічний, теоретичний погляд на відповідальність. Як результат, у науці немає цілісної концепції соціальної відповідальності. Відповідальність як багатомірний, поліструктурний соціальний феномен і обов'язковий атрибут суспільних відносин, його регулятор на всіх стадіях існування суспільства вивчається різними галузями наук, головним чином, у рамках предмета кожної з них. Філософські дослідження відповідальності ведуться із загальних позицій категорій свободи та необхідності, відношення понять відповідальності і багатоаспектного поняття соціальної свободи, виконання обов'язків перед суспільством і т. д.» [2,с. 130].

У контексті історико-філософського аналізу у своєму дисертаційному дослідженні О. С. Літошенко зазначає, що у своєму розвитку, формуванні і становленні воно пройшло тривалий проміжок часу, початок якого можна умовно датувати судом над Сократом в Афінах у 399 р. до н.е., а його завершення – у кінці середніх століть. Платонівсько-стоїчна філософія та процес над Сократом зіграли величезну роль у зародженні і розвитку концепції відповідальності. Зокрема, у центрі філософії Сократа-Платона, давньогрецьких і давньоримських стоїків – поведінка, вчинки людини, відношення до них суспільства і держави. Уже в питанні Сократа про те, наскільки суспільство і держава повинні реагувати на кожне людське діяння, особливо на соціально шкідливе, міститься постановка питання про підставу відповідальності. Аристотель, вирішуючи питання про волю людини, вчив, що в законослухняного громадянина повинні бути дві здатності: здатність розрізняти гарне від поганого і здатність вибирати між ними, тобто вибирати правильний варіант поведінки відповідно до об'єктивних морально-правових категорій [3,11].

Аналізуючи історико-правове підґрунтя зародження поняття «відповідальність», можна констатувати, що ще давні філософи зазначали про необхідність закріплення відповідальності особи за свої діяння.

Нести відповідальність за злочин чи проступок – обов'язок громадянина, а обов'язок законодавця у цьому питанні – створити законодавчо закріплені дефініції і налагодити механізм відповідальності, який би будувався на принципах демократичної держави.

Не зважаючи на колосальну кількість редакцій у КУпАП, до сьогодні не можна знайти визначення адміністративної відповідальності. Проте, вітчизняні вчені висвітлили погляди на поняття «адміністративної відповідальності» в наукових дослідження. Ми вважаємо за необхідне звернутись саме до думки вчених у цьому питанні.

В. Ф. Опришко вважає, що «під адміністративною відповідальністю необхідно розуміти застосування посадовою особою чи уповноваженим органом адміністративного стягнення до особи, що вчинила правопорушення, і за своїм характером не передбачає кримінальної відповідальності». Відповідальність визначається законами та підзаконними актами або їх нормами про адміністративні правопорушення, у яких визначаються склад адміністративних правопорушень, санкції та порядок їх застосування [5], учений розкриває важливість нормативно-правових актів у регулюванні питання відповідальності. Проте, І. С. Гриценко стверджує, що: "адміністративна відповідальність є різновидом правової відповідальності, тобто це форма негативного реагування з боку держави, її компетентних органів на певну категорію протиправних дій (адміністративних проступків), згідно із якою особи, що скоїли такі правопорушення, повинні нести відповідальність за свої неправомірні дії та понести покарання у встановленому законом порядку" [6, с. 45], акцентуючи увагу на ролі держави .

Погоджучись з висновками І. С. Гриценко, О. М. Щукін визначає, що "адміністративна відповідальність – це особливий різновид правової (юридичної) відповідальності та є специфічною формою реагування держави на протиправні дії окремих громадян чи юридичних осіб". Заходи правової (юридичної) відповідальності, що застосовують до правопорушника і які він має виконати, призводять до майнових, моральних або інших обмежень. Отже, правопорушник несе відповідальність перед державою та суспільством [16, с. 73].

В. Б. Авер'янов акцентує увагу на санкціях за діяння: адміністративна відповідальність – це відповідальність за вчинення адміністративного проступку (правопорушення)". Така відповідальність характеризується реакцією держави на протиправні дії фізичних, а в деяких випадках і юридичних осіб, встановленням правил, заборон і санкцій, адекватних скоєним порушенням [4].

На думку Г. Забарного, адміністративну відповідальність слід розуміти як адміністративний примус у вигляді застосування уповноваженим органом (посадовою особою) адміністративного стягнення до особи, що скоїла адміністративне правопорушення. Для адміністративної відповідальності, вказує дослідник, характерна множинність правових норм, якими регулюються різноманітні аспекти діяльності органів державного управління в різних галузях і сферах. Адміністративній відповідальності притаманний загальний характер, тобто норми є правила обов'язкові для всіх без винятку [16,с. 75].

Трактування «адміністративної відповідальності» в Україні можна віднайти лише вюридичній літературі, де вітчизняні вчені розмежовують відповідальність, яка може виникати при адміністративних правовідносинах. Найцікавішим є те, що розмежування і детальна характеристика описана сама в наукових дослідження, а не в кодифікованому акті, як це має бути.

У більшості наявних дефініцій поняття адміністративної відповідальності пов'язується із застосуванням адміністративних стягнень до осіб, що вчинили адміністративні проступки з боку держави. Вважаємо, що для того, аби розкрити сутність поняття «адміністративна відповідальність» більш ґрунтовно, необхідно виокремити та обґрунтувати його ознаки. Здебільшого вітчизняні вчені акцентують увагу на юридичні та соціальні ознаки адміністративної відповідальності. Наприклад, В. Колпаков провів ґрунтовне дослідження поняття «адміністративної відповідальності», акцентувавши увагу на прямі кореляції виокремлення ознак та визначення. При цьому, дослідник виділяє два типи ознак адміністративної відповідальності: по-перше, це ознаки, властиві юридичній відповідальності в цілому (основні); по-друге, це ознаки, що відмежовують адміністративну відповідальність від інших видів юридичної (похідні) [8, с. 289].

В. Колпаков стверджує, що основні ознаки адміністративної відповідальності полягають у тому, що вона: 1) є засобом охорони встановленого державою правопорядку; 2) нормативно визначена і полягає в застосуванні (реалізації) санкцій правових норм; 3) є наслідком винного протиправного діяння; 4) супроводжується державним і громадським осудом правопорушника і вчиненого ним діяння; 5) пов'язана з примусом, з негативними для правопорушника наслідками (морального або матеріального характеру), які він повинен відчути; 6) реалізується у відповідних процесуальних формах. Учені, виходячи з ознак адміністративної відповідальності, дають свої визначення і характеристику особливостей цього виду юридичної відповідальності [16, с. 76].

Натомість дослідниця Н. В. Гришина у своїх наукових розробках надала перевагу здебільшого соціальним ознакам у понятті «адміністративної відповідальності», виділивши наступні: а) усвідомлення необхідності діяти згідно із суспільними вимогами та нормами як соціальними цінностями; б) усвідомлення своєї соціальної цінності і суспільної ролі; в) передбачення наслідків вибору рішення, дій; г) критичність і постійний контроль за своїми діями, нагляд за їх наслідками для інших; д) реалізацію в об'єктивному світі; є) самооцінку; ж) готовність відповідати за свої вчинки; з) соціально відповідальну діяльність [2, с. 136].

Врахувавши соціальні ознаки Н. В. Гришина визначає адміністративну відповідальність як явище, що становлять врегульовані нормами права відносини між державою (в особі органів адміністративної юрисдикції і відповідних посадових осіб) та особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, що знаходять своє вираження в застосуванні до правопорушника заходів державного примусу у вигляді адміністративних стягнень, які тягнуть за собою несприятливі наслідки особистого, майнового й іншого характеру і владний осуд винного суб'єкта з метою попередження та припинення адміністративних правопорушень [2, с. 132]. Ми вважаємо, що соціальні ознаки мають важливу роль.

Аналізуючи вищевикладене,основною проблемою визначення категорії «адміністративна відповідальність» є те, що кожен учений має різний підхід, зокрема, хтось вважає за потрібне акцентувати увагу на суб'єктів правопорушення, ролі держави, важливість відповідальності або нормативно-правових актів, інші при наданні тлумачення поняття «адміністративна відповідальність» наголошує саме на ролі суб'єкта владних повноважень, що є традиційним для адміністративних правовідносин. Дуже важливим є те, які ознаки перед цим учений надав конкретному поняттю. Адже визначені автором ознаки прямо пропорційні тому, як той чи інший термін буде трактовано.

З плином часу постане питання розкриття терміна «адімінстративна відповідальність» у новому кодифікованому акті, аналізуючи думку авторів та результати власних досліджень вважаємо, що поняття «адміністративної відповідальності» могло б трактуватись так: це різновид юридичної відповідальності, що застосовується до особи, яка вчинила адміністративний проступок, з боку держави в установленому порядку спеціально призначеними для цього органами, з додержанням встановлених процедур, які тягнуть за собою несприятливі наслідки особистого, майнового й іншого характеру і владний осуд винного суб'єкта з метою попередження та припинення адміністративних правопорушень.

Досить влучно на ще один проблематичний осередок в українському законодавстві наголошує В.О. Кондратьєва у своїй статті «Удосконалення та розвиток адміністративної відповідальності як перспектива забезпечення надійного захисту прав і свобод людини і громадянина»: у сучасній економічній і політичній ситуації в Україні є більш доцільним, проте серед науковців, у яких склалося позитивне ставлення до необхідності врегулювання відносин у сфері адміністративної відповідальності на рівні кодифікованого акта, точаться дискусії щодо його назви, змісту, термінології тощо. Наприклад, Концепція адміністративної реформи в Україні передбачає розроблення Кодексу про адміністративні проступки, Адміністративно-процесуального кодексу та деяких інших кодифікованих актів, які з урахуванням черговості прийняття складатимуть Адміністративний кодекс у цілому, у вигляді відповідних томів (або «книг») [10, с. 79]. Ми вважаємо, що соціальні ознаки варто враховувати при трактуванні визначення саме «адміністративної деліктної відповідальності», тобто коли йдеться саме про адміністративний проступок, вчинений особою.

Варто наголосити, що, окрім практичних проблем КУПАП, існує недолік, який стосується структури кодексу, адже норми матеріального та процесуального права переплетені між собою і кодексом важко користуватись як практикам юристам, так і особам без юридичної освіти. Ці всі проблеми тільки підвищують актуальність на необхідність розробки нових концептуальних засад для прийняття нового Кодексу про адміністративні правопорушення, а також на доцільність розмежування норм матеріального та процесуального права і прийняття Адміністративно-процесуального кодексу вказувала у своїх наукових працях велика кількість учених, про це також говорять і самі законодавці, неодмінно це стосується і важливості впровадження європейських стандартів, які будуть імплементовані в нові нормативно-правові акти.

І. Голосніченко зазначає, що «Україна вже стоїть на порозі демократичних перетворень і в майбутньому стане правовою державою європейського зразка, що, у свою

чергу, вимагає певних змін правової системи в цілому і, відповідно, адміністративного і кримінального права як її складової. Тому є нагальна потреба вже зараз подбати про максимальне наближення нашого адміністративного і кримінального законодавства до законодавства Євросоюзу» [10, с. 79]. Ми погоджуємося такою думкою вченого, вважаємо, що європейські стандарти неодмінно допоможуть реформувати галузь адміністративної відповідальності, зокрема на кодифікаційному етапі.

Висновки. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, законодавці активно імплементують європейські стандарти, вносять зміни, розробляють проєкти нових нормативно-правових актів. Проте, одна з основних галузей, яка регулює адміністративну відповідальність залишається з хаосом у структурі кодифікованого акта, мертвими статтями, нечіткими формулюваннями, а КУПАП, який регулює адміністративну відповідальність, навіть не містить визначення, яке б розкривало суть цього поняття.

Варто наголосити, що плутанина з адміністративної галузі в основі з'явилась через відсутність розмежування адміністративної відповідальності особи за проступки та відповідальності у відносинах з органами публічної влади. Як наслідок термін «адміністративна відповідальність» охоплює два різних явища. Україні необхідні два окремі кодифіковані акти, які б регулювали ці відносини, та містили б визначення «адміністративна деліктна відповідальність» та «адміністративна відповідальність». Окрім цього нові кодекси мають бути укладені відповідно до норм європейського законодавства, з системою, яка б урегульовувала норми матеріального та процесуального права, що сприяло б забезпеченню ефективного та справедливого розгляду справ у сфері адміністративного права.

Література

1. Левенець Ю.О. Поняття адміністративної відповідальності. *Дніпропетровський національний університет ім.О.Гончара*. 2012.С. 54- 61.

2. Гришина Н.В. До розуміння соціальної сутності адміністративної відповідальності.URL:file:///C:/Users/user/Downloads/VKhnuvs_2006_32_23.pdf(дата звернення: 03.12.2022).

3. Літошенко О.Св. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності. Дисертація на здобуття наук. ступення юридичних наук: 12.00.07. Київ. 2004 рік.

4. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. URL: http://textbooks.net.ua/content/ view/2688/15 (дата звернення: 03.12.2022).

5. Опришко В. Ф. Правознавство. URL: http://buklib.net/ books/23339/ (дата звернення: 03.12.2022).

6. Гриценко І. Формування наукових поглядів щодо інституту адміністративної відповідальності. Вісник Національної академії прокуратури України. 2008. № 1.- С. 45-50.

7. Щукін О. М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. Юридичний вісник. 2014. № 3(32). С. 73-78.

8. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. *Національна академія внутрішніх справ України*. Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

9. Колпаков В. Кодекс України про адміністративні правопорушення: пошук нової парадигми / В. Колпаков // Право України. 2004. № 7. С. 8-89.

10. Кондратьєва В.О. Удосконалення та розвиток адміністративної відповідальності, як перспектива забезпечення надійного захисту прав і свобод людини і громадянина. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. № 2. 2013. С. 78-85.

АНОТАЦІЯ

The article examines the historical and philosophical prerequisites for the emergence of the concept of "responsibility", the beginning of which can be tentatively dated to the trial of Socrates in Athens in 399 BC, and its end - at the end of the Middle Ages.

It was found that the main problem of defining the category "administrative responsibility" is that each scientist has a different approach, in particular, someone considers it necessary to focus on the subjects of the offense, the role of the state, the importance of responsibility or legal acts, others when providing an interpretation the concept of "administrative responsibility" emphasizes precisely the role of the subject of authority, which is traditional for administrative legal relations.

The problematic aspects of the definition of administrative responsibility in the Ukrainian scientific doctrine were investigated, in particular, the fact that the legislation of Ukraine on administrative responsibility does not provide effective protection of the rights and freedoms of citizens, and also does not regulate the issue of regulating public order, which entails a non-harmonious operation of the mechanism of administrative responsibility.

As a result of the study, such problems as unclear wording of the provisions of the articles of administrative legislation, the possibility of ambiguous interpretation were revealed; lack of increased responsibility of the same person for the same offense; lack of responsibility for attempted administrative liability; the role of accomplices in the offense and their responsibility is not defined; the need to remove articles that no longer regulate offenses for many years are just some of the problematic issues that indicate the need to reform the administrative tort legislation. The Code of Ukraine on Administrative Offenses, which is in force in Ukraine, was concluded on December 7, 1984, it has undergone many revisions over such a long period of time, but it was based on a document that was created under the Soviet system, which has nothing to do with the democratic state of Ukraine. therefore, the creation of a new codified document is a necessity.

Key words: responsibility, administrative responsibility, effective mechanism, administrative legislation.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ЯК НАПРЯМОК ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

ЦАРЕВИЧ Оксана Ігорівна - суддя, Печерський районний суд міста Києва

УДК 342.922
DOI 10.32782/NP.2022.4.6

Наукова стаття розкриває особливості контролю під час надання публічних послуг з метою запобігання корупції. Зроблено висновок, що застосування різноманітних форм державного контролю у сфері надання публічних послуг забезпечить виконання наступних завдань: суттєво зменшити або повністю усунути вплив корупційних ризиків на діяльність органів влади; сформувати та прийняти антикорупційну програму на основі достовірних та реальних результатів аналізу даних про корупцію та чинників які їй сприяють; сприяти усуненню корупційних чинників при здійсненні власних повноважень та при прийнятті владних рішень органом влади, сформувати внутрішнє негативне ставлення до будь-яких корупційних проявів; створити й запровадити функціонування ефективних механізмів попередження корупційних проявів у системі та забезпечити контроль за їх дотриманням у кожній конкретній державній інституції; сформувати в суспільстві ідеї нетерпимості до корупції та можливих форм її прояву, в результаті чого відбудеться підвищення рівня довіри населення країни до органів державної влади та місцевого самоврядування; розповсюдити суспільно важливу інформацію серед громадян щодо стану виконання і контролю за системою управління корупційними ризиками конкретної установи; забезпечити виконання рекомендацій міжнародних антикорупційних інституцій, а також сприяти імплементації провідних та дієвих зарубіжних антикорупційних стандартів до національного законодавства.

Ключові слова: відомчий контроль, запобігання корупції, контроль, корупція, послуга, публічна послуга.

З прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» вагому роль у системі антикорупційних органів займає Національне агентство з питань запобігання корупції, як орган з превентивними антикорупційними функціями так і як координаційний центр антикорупційної політики в державі. Відповідно до Закону саме Національне агентство як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом має забезпечувати формування та реалізацію державної антикорупційної політики, а також є відповідальним перед Верховною Радою України та підконтрольним їй і підзвітним Кабінету Міністрів України [1].

Відповідно до законодавства, основними завданнями Національного агентства, є здійснення забезпечення організаційних засад функціонування системи запобігання корупції в Україні, застосування превентивних антикорупційних механізмів, впровадження правил щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, втілення найкращого міжнародного досвіду протидії корупційним проявам у системі органів влади.

На відміну від Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного антикорупційного бюро України та Національної поліції, функцією яких є забезпечення розслідування корупційних злочинів і притягнення винних осіб до кримінальної

відповідальності, Національне агентство з питань запобігання корупції повинно діяти на попередження вчинення корупційних правопорушень в сфері надання публічних послуг. Це можливо через своєчасне виявлення та усунення факторів, що спонукають до вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень в сфері надання публічних послуг, здійснення контролю за дотриманням антикорупційних правил посадовими особами в сфері надання публічних послуг, роботу із викривачами корупції тощо.

Розглядаючи Національне агентство з питань запобігання корупції як основний елемент забезпечення державної антикорупційної політики, необхідно обов'язково звернути увагу на функцію агентства, а саме, здійснення державного контролю за вжиттям заходів з виявлення, оцінки та мінімізації корупційних ризиків у системі органів влади в цілому, а також у діяльності конкретної державної інституції зокрема. Також основних функцій належить:

— здійснення аналізу корупції в Україні в результаті чого, розроблення Антикорупційної стратегії та державної програми з її реалізації, а також моніторинг їх виконання;

— контроль за дотриманням законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів та правил етичної поведінки у діяльності посадових осіб органів влади, зокрема, у сфері надання публічних послуг;

— виявлення корупційних норм у законодавстві та проектах нормативно-правових актів, зокрема, у сфері надання публічних послуг;

— погодження і контроль виконання антикорупційних програм органів влади, а також здійснення координації та надання методичної допомоги у виявленні та усуненні корупціогенних ризиків, зокрема, у сфері надання публічних послуг;

— співпраця з викривачами корупції, зокрема, у сфері надання публічних послуг, їх правовий та інший захист [2].

Звертаємо увагу, що Національним агентством з питань запобігання корупції на сьогоднішній день не забезпечено вивчення та розроблення, а також нормативне закріплення будь-якого порядку щодо застосування державного контролю за розробкою і вжиттям заходів з оцінки та мінімізації корупційних ризиків. Також, досі не визначено критеріїв оцінки ефективності вжитих заходів, щоб надавало суб'єкту можливість своєчасного перегляду запроваджених антикорупційних заходів, вивчення доцільності їх подальшого застосування тощо.

Відповідно до результатів вивчення та розробки заходів з мінімізації корупційних ризиків в сфері надання публічних послуг, зокрема, у сфері надання публічних послуг у державній установі має складається антикорупційний програма, що являє собою комплекс відповідних взаємопов'язаних заходів, із зазначенням терміну виконання, необхідними ресурсами та конкретними виконавцями.

Варто зауважити, що якісна підготовка та виконання антикорупційної програми в кожній державній інституції є запорукою усунення або мінімізації корупційних ризиків у системі органів влади в цілому, та, як наслідок, збільшення рівня довіри населення до органів державної влади та місцевого самоврядування. Тому, ми переконані, що формування і реалізація антикорупційної програми повинні бути реальним, а не формальним процесом запобігання та протидії корупційним проявам у діяльності органів влади, а державний контроль щодо вжиття антикорупційних заходів має на меті забезпечити ефективність і реальну дієвість таких заходів, зокрема, у сфері надання публічних послуг.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади, які були затверджені рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції № 31 від 19 січня 2017 року [3] необхідно здійснювати цілеспрямовану та ефективну роботу із запобігання корупції, підвищувати рівень професійної етики, проводити заходи з мінімізації наслідків корупційної поведінки під час реалізації органами влади антикорупційних програм. Також, даний документ визначає, що обов'язково в кожній антикорупційній програмі повинна бути передбачена оцінка корупційних ризиків у діяльності органу

влади, зокрема, у сфері надання публічних послуг, аналіз причин, що їх породжують, та умов, що їм сприяють, а також проведення заходів щодо усунення виявлених корупційних ризиків, з обов'язковим зазначенням переліку осіб, відповідальних за їх виконання, строків, ресурсів. Натомість, будь-яких пропозицій щодо застосування форм і методів здійснення контролю за оцінкою корупційних ризиків та заходів з їх мінімізації ці Методичні рекомендації не містять.

Зауважимо, що один із розділів Типової антикорупційної програми юридичної особи має назву – «Оцінка результатів здійснення передбачених Антикорупційною програмою заходів», але не пропонує жодного критерію такої оцінки, а також не визначає порядку її проведення. Так, Національне агентство лише здійснює рекомендацію уповноваженому працівнику юридичної особи, для забезпечення здійснення такої оцінки отримувати в письмовій формі відповідну необхідну інформацію від інших працівників установи або керівництва про результати реалізації відповідних антикорупційних заходів, зокрема, у сфері надання публічних послуг,. Натомість, результати оцінки мають бути якось узагальнені відповідальною особою, зазначені в письмовому звіті та не рідше ніж раз на шість місяців передані керівництву юридичної особи, зокрема, у сфері надання публічних послуг.

Ми вважаємо, що єдиною формою контролю за вжиттям заходів з оцінки, мінімізації та виявлення, корупційних ризиків у системі органів влади у сфері надання публічних послуг є норма Закону, що зобов'язує нормативно визначені державні установи щорічно здійснювати погодження антикорупційної програми в Національному агентстві з питань запобігання корупції [4]. Така контрольно-погоджувальна функція агентства сприяє ефективному прийняттю державними органами антикорупційних програм, і як наслідок – здійснення їх подальшої реалізації.

Аналізуючи державний контроль за вжиттям заходів з виявлення, оцінки та мінімізації корупційних ризиків у сфері надання публічних послуг, що застосовується з метою забезпечення фактичного виконання рішень органів влади щодо запровадження системи управління корупційними ризиками, хочемо проаналізувати наступні форми такого контролю.

Однією з форм державного контролю у сфері надання публічних послуг є вивчення та витребування відомостей і документів щодо виконання заходів з управління корупційними ризиками, шляхом аналізу та дослідження інформаційних даних обліку й звітності про виконання антикорупційного програми органу влади. Для реалізації даної форми державного контролю контролюючому суб'єкту надано повноваження знайомиться з документами й матеріалами, що стосуються механізмів виявлення, оцінки та мінімізації корупційних ризиків у своєї діяльності. Зокрема, він має право вивчати складені установою реєстри (переліки) корупційних ризиків, співставляти розроблені та вжиті заходи із ступенем впливу ідентифікованих ризиків, та досліджувати повноту й ефективність запроваджених заходів з мінімізації корупційних ризиків у сфері надання публічних послуг тощо [5].

Слід зосередити увагу на питаннях точності й достовірності даних обліку та звітності про діяльність системи управління корупційними ризиками в органі влади у сфері надання публічних послуг. Для реалізації даної форми державного контролю слід запровадити єдиний відкритий електронний реєстр виявлених (ідентифікованих) корупційних ризиків у органах влади, де б зазначалася інформація щодо стану виконання заходів з управління ними, а також досягнуті результати тощо. Потрібно ознайомити суб'єкта контролю з результатами проведення заходів щодо взаємодії органів влади з громадськими організаціями стосовно питань управління корупційними ризиками у сфері надання публічних послуг, з подальшим обов'язковим вивченням повноти вжиття запропонованих громадськістю антикорупційних заходів та обґрунтованої публічної відмови у вжитті таких заходів в разі потреби [6].

Ще однією формою державного контролю, що безпосередньо пов'язана з попередньою, є заслуховування інформації, доповідей посадових осіб органів влади про

стан виконання антикорупційного плану (програми) з управління корупційними ризиками у сфері надання публічних послуг. За допомогою застосування даної форми є можливим отримання повної та достовірної інформації про стан вжиття заходів із виявлення, оцінки й мінімізації корупційних ризиків у діяльності органів влади у сфері надання публічних послуг, з'ясування причин невиконання (або неналежного виконання) того чи іншого антикорупційного заходу із запобігання неправомірної поведінки, а також в разі необхідності – розгляд додаткових механізмів щодо вирішення проблем з реалізації запланованих заходів [7].

Реалізація даної контрольної форми буде здійснюватися за допомогою проведення спільних нарад, «круглих столів», конференцій, заслуховування звітів та пояснень відповідальних за виконання антикорупційної програми осіб у сфері надання публічних послуг. Досить корисним та дієвим може бути звичайне спілкування та просте усне опитування працівників органів влади у сфері надання публічних послуг та їх відвідувачів з метою з'ясування їхньої думку щодо дійсного фактичного виконання того чи іншого антикорупційного заходу, результативності й ефективності його застосування тощо.

Досить доречним та правильним було б публічне оприлюднення та роз'яснення суб'єктом цього контролю отриманої від посадових осіб органів влади інформації (звітів) про стан виконання антикорупційного плану (програми) з управління корупційними ризиками у сфері надання публічних послуг, що, сприяло б прозорості та неупередженості щодо виконання функції державного контролю [8].

Ще однією формою державного контролю у сфері надання публічних послуг є проведення перевірки щодо запровадження заходів з виявлення, оцінки та мінімізації корупційних ризиків у діяльності органів влади. Дана перевірка передбачає аналіз дотримання строків виконання того чи іншого антикорупційного заходу, якість та повнота його виконання з подальшим оприлюдненням результатів запровадження системи управління корупційними ризиками. Така перевірка повинна здійснюватися на основі попередніх дослідженнях стану оцінки й мінімізації корупційних ризиків у сфері надання публічних послуг, що дасть можливість з'ясовувати, які прорахунки в цій роботі були усунуті під час формування антикорупційного плану (програми) і його реалізації. Проведення саме такої перевірки, має стати виключною формою державного контролю, але паралельно вона не повинна заважити звичайному ходу реалізації антикорупційного плану (програми) органу влади або якимось іншим чином впливати на виконання функцій і завдань посадовими особами. Результатом проведення даної форми контролю повинно бути складанням аналітичної довідки щодо фактичного стану реалізації системи управління корупційними ризиками, із наданням конкретних пропозицій щодо покращення цієї роботи.

Додатковою формою державного контролю, яка, на нашу думку, тісно пов'язана із проведенням перевірки стану застосування антикорупційних заходів у сфері надання публічних послуг, за необхідності, є проведення службового розслідування за фактами невжиття обов'язкових заходів з управління корупційними ризиками [9].

Якщо за результатами перевірки, встановлено факт порушення вимог антикорупційного законодавства або невиконання (неналежне виконання) антикорупційного плану (програми), що спонукало до грубого порушення службової дисципліни або вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення у сфері надання публічних послуг має бути проведене обов'язкове службове розслідування з метою з'ясування причин ситуації, визначення ступеня вини конкретної службової особи, виду та розміру спричинених збитків, шляхів їх відшкодування тощо. В результаті проведеного службового розслідування, винні особи повинні бути притягнуті до юридичної відповідальності, а також мають застосуватися додаткові заходи щодо перегляду антикорупційного плану (програми).

Всі форми, які ми охарактеризували вище, виступають складовими елементами механізму державного контролю і дієвими інструментами для антикорупційних органів у сфері надання публічних послуг. Фор-

ми відрізняються між собою засобами впливу на безпосередній об'єкт контролю та підконтрольну установу. Зміст цього державного контролю полягає у здійсненні аналізу, як саме контрольований об'єкт виконує покладені на нього антикорупційні функції та завдання й реалізує свої владні повноваження [10].

Підсумовуючи вище наведене, ми дійшли висновку, що застосування різноманітних форм державного контролю у сфері надання публічних послуг забезпечить виконання наступних завдань:

— суттєво зменшити або повністю усунути вплив корупційних ризиків на діяльність органів влади;

— сформувати та прийняти антикорупційну програму на основі достовірних та реальних результатів аналізу даних про корупцію та чинників які їй сприяють;

— сприяти усуненню корупційних чинників при здійсненні власних повноважень та при прийнятті владних рішень органом влади, сформувати внутрішнє негативне ставлення до будь-яких корупційних проявів;

— створити й запровадити функціонування ефективних механізмів попередження корупційних проявів у системі та забезпечити контроль за їх дотриманням у кожній конкретній державній інституції;

— сформувати в суспільстві ідеї нетерпимості до корупції та можливих форм її прояву, в результаті чого відбудеться підвищення рівня довіри населення країни до органів державної влади та місцевого самоврядування;

— розповсюдити суспільно важливу інформацію серед громадян щодо стану виконання і контролю за системою управління корупційними ризиками конкретної установи;

— забезпечити виконання рекомендацій міжнародних антикорупційних інституцій, а також сприяти імплементації провідних та дієвих зарубіжних антикорупційних стандартів до національного законодавства.

Література

1. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2322-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text (дата звернення: 02.07.2022).

2. Інформація про Національне агентство з питань запобігання корупції. URL.: https://nazk.gov.ua/news/informaciya-pro-nacionalne-agentstvo-z-pytanzapobigannya-korupciyi (дата звернення: 02.07.2022).

3. Методичні рекомендації щодо підготовки антикорупційних програм органів влади : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 19 січ. 2017 р. № 31. URL. https://nazk.gov.ua/sites/default/files/rishennya_vid_19.01.2017_no_31.pdf 223 (дата звернення: 02.06.2022).

4. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 02.06.2022).

5. Буханевич О.М. Контроль у сфері надання публічних послуг: сутність та особливості здійснення. *Evropsky poШіску a pravni diskurz («Європейський політико-правовий дискурс»)*. 2015. Svazek 2.vydani. С. 291-296.

6. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова).К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.

7. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 32. – Ст. 409.

8. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня року № 588. URL.: http: // zakon4 .rada. gov .ua/laws/show/588-2013-п.

9. Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання адміністративних послуг (адміністративний збір): постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 600. URL.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-п.

10. Оніщик Ю.В., Буханевич О.М. Правове регулювання плати за надання публічних послуг: проблеми теорії та практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 43-48.

АНОТАЦІЯ

The scientific article reveals the features of control during the provision of public services in order to prevent corruption. It is concluded that the use of various forms of state control in the provision of public services will ensure the implementation of the following tasks: significantly reduce or completely eliminate the impact of corruption risks on the activities of government bodies; form and adopt an anti-corruption program based on reliable and real results of the analysis of data on corruption and factors that contribute to it; promote the elimination of corruption factors in the exercise of its own powers and when making decisions by a government body, form an internal negative attitude towards any manifestations of corruption; create and implement the functioning of effective mechanisms for preventing corruption in the system and ensure control over their compliance in each specific state institution; form ideas of intolerance to corruption and possible forms of its manifestation in society, as a result of which the level of trust of the country's population in state authorities and local self-government will increase; to disseminate socially important information among citizens regarding the status of implementation and control over the corruption risk management system of a particular institution; to ensure the implementation of recommendations of international anti-corruption institutions, as well as to promote the implementation of leading and effective foreign anti-corruption standards into national legislation.

Key words: departmental control, prevention of corruption, control, corruption, service, public service.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

КОНЬКОВА Аліна Станіславівна - студентка 2 курсу магістратури навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

УДК 342.951
DOI 10.32782/NP.2022.4.7

У статті проаналізовано проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб як особливих суб'єктів адміністративних охоронних відносин.

У статті зазначається, що поняття адміністративної відповідальності є досить дискусійним через те, що в Кодексі України про адміністративні правопорушення не наведено відповідної дефініції, а тому автори пропонують узагальнити думки науковців та окреслити адміністративну відповідальність як діяльність, пов'язану із застосуванням адміністративних стягнень, та як специфічну форму негативного реагування на вчинення особою адміністративного правопорушення, а також як різновид правовідносин.

Автори погоджуються та підтримують рішення законодавця щодо застосування до неповнолітніх спеціальних заходів впливу замість стягнень у передбачених законом випадках, окрім цього, автори наголошують на наявності в неповнолітніх психофізіологічних особливостей, що не дозволяють їм повною мірою розуміти суспільну шкідливість вчинюваного ними діяння.

У статті наводиться аналіз статей Кодексу України про адміністративні правопорушення, що передбачають ті чи інші заходи впливу або адміністративні стягнення. Аналізується роль заходів виховного характеру відносно неповнолітніх – вони переслідують морально-виховні цілі. Перевиховання та виправлення підлітків-правопорушників у деяких випадках можливі й без застосування заходів адміністративної відповідальності.

Автори відзначають, що вітчизняне законодавство не повною мірою відповідає вимогам часу та потребує ряду змін і доповнень. Зокрема, на думку дослідниць, доречно підтримати позицію тих науковців, які пропонують знизити вік адміністративної відповідальності. У роботі наголошується на тому, що заходи впливу за вчинення протиправних адміністративно караних діянь доцільно застосовувати до осіб, котрі досягли 14 років. Крім того, зміст положень ч. 2 ст. 13 Кодексу України про адміністративні правопорушення варто розширити.

Ключові слова: неповнолітні, заходи впливу, адміністративні стягнення, адміністративна відповідальність, правопорушення.

Обґрунтування вибору теми дослідження

Органи публічного управління проводять політику активної інтеграції нашої держави у світову спільноту, що зумовлює необхідність визнавати й практично втілювати в життя міжнародні акти щодо прав людини, у яких основою свободи, справедливості й загального миру є визнання гідності, належної всім членам людської спільноти, а також рівних і невідчужених прав.

Такі положення отримали своє відбиття в Конституції України, зокрема під час

встановлення правового статусу людини й громадянина в нормах глави 2 Основного Закону. Важливим питанням у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина є питання застосування деяких видів юридичної відповідальності. Говорячи про одних із найменш захищених членів нашого суспільства – неповнолітніх, слід звернути увагу на особливості їх притягнення до адміністративної відповідальності.

У разі притягнення до відповідальності неповнолітніх слід враховувати їхні вікові, психологічні, фізіологічні та інші особливості, аж до умов соціального зростання та захисту. Тому гуманне ставлення до неповнолітніх не повинно суперечити принципам невідворотності та справедливості адміністративної відповідальності та має забезпечувати запобігання вчиненню нових протиправних діянь.

Стан дослідження проблеми

Питання адміністративної відповідальності неповнолітніх, її недоліків і шляхів реформування вітчизняного законодавства вже традиційно виступають предметом наукових досліджень таких учених, як І.П. Голосніченко, О.В. Горбач, Т.О. Коломоєць, Є.Ю. Колосовський, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, О.В. Ткаля, О.Л. Чернецький, Шамрай В.О. та ін. Проте наявність великої кількості наукових доробок не вичерпує проблематики розглядуваного питання та потребує насамперед внесення законодавчих змін.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі наукових досліджень фахівців у галузі права охарактеризувати актуальні проблеми адміністративної відповідальності неповнолітніх правопорушників як особливої групи суб'єктів адміністративних проступків.

Виклад основних положень

Основний обов'язок будь-якого, у тому числі неповнолітнього громадянина, – дотримуватися законів і не здійснювати правопорушень, а також поважати права й законні інтереси інших осіб. Неповнолітній, як будь- який громадянин, несе юридичну відповідальність за свої вчинки перед державою та іншими людьми. Ця відповідальність залежить, зокрема, від тяжкості вчиненого правопорушення.

Одна з відмінностей адміністративної відповідальності повнолітніх та осіб віком від 16 до 18 років полягає в меті такої відповідальності. Так, метою застосування адміністративної відповідальності до неповнолітніх є не бажання покарати, а бажання переконати особу в неправильності й суспільній шкідливості її діяння та запобігти повторенню подібної поведінки [1].

Варто відзначити, що натепер в Україні гостро стоїть питання адміністративної відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень. Адміністративну відповідальність неповнолітніх можна віднести до особливого виду юридичної відповідальності.

Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – Кодекс, КУпАП) однією з головних вимог притягнення особи до адміністративної відповідальності є вік. Ст. 12 КУпАП зазначає, що адміністративній відповідальності підлягають особи, котрі досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [2]. Проте важливо зазначити, що 16 років повинно бути на момент скоєння правопорушення (цей час починається з першої хвилини доби, яка є наступною після дати народження особи), а не на момент розгляду справи. Тобто особи віком до 16 років не можуть виступати суб'єктами адміністративного правопорушення. Варто також відзначити непослідовність законодавця у питанні про те, хто належить до категорії неповнолітніх. Відповідно до положень ст. 12 КУпАП це особи віком від 16 до 18 років, проте у ч. 3 ст. 184 КУпАП неповнолітніми називаються особи віком від 14 до 16 років. Така невизначеність породжує складнощі в застосуванні норм Кодексу та неоднозначне тлумачення окремих його положень. Так, серед обставин, які обтяжують відповідальність, п. 3 ст. 35 КУпАП називає й таку, як втягнення неповнолітнього у правопорушення [2]. Якщо виходити зі змісту ст. 12 КУпАП, то це особа

16–18 років. Тобто буква закону не дозволяє застосувати названу обтяжуючу обставину, якщо фактично у правопорушення було втягнуто особу, яка не досягла 16-річного віку [3, с. 320]. Таким чином, для попередження проблем притягнення до відповідальності неповнолітніх чи застосування до них заходів адміністративного впливу було б доцільно зробити примітку до ст. 13 КУпАП, у якій вказати, хто відповідно до адміністративного законодавства вважається неповнолітнім.

Законодавець вважає, що саме із 16 років суб'єкт усвідомлює протиправний характер своїх дій і може відповідати за наслідки. На нашу думку, така норма не є ефективною та породжує відчуття безкарності у тих суб'єктів, що не досягли 16 років, але які усвідомлюють протиправність своїх діянь. Тому деякі вчені пропонують знизити вік адміністративної відповідальності та застосовувати її до осіб, що досягли 14 років [4, с. 171]. Вважаємо, що як мінімум, заходи адміністративного впливу, визначені ст. 24-1 КУпАП, варто застосовувати до осіб віком від 14 до 18 років. Це, на наш погляд, збільшить впливовість превентивних заходів і дозволить попереджати вчинення адміністративно караних діянь на стадії формування особистості. Застосування повноцінних заходів адміністративної відповідальності до неповнолітніх означало б підвищення рівня вимогливості до підлітків і більшої поваги до їх особистості. Тобто визнання їх відповідальними перед суспільством за свою поведінку сприяло б попередженню злочинності серед неповнолітніх [5, с. 117].

Оскільки неповнолітній правопорушник притягується до відповідальності як спеціальний суб'єкт, то науковці визначають особливі ознаки, притаманні їхній адміністративній відповідальності:

1) вона має виховний, превентивний і нематеріальний характер, оскільки до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років зазвичай застосовуються заходи впливу, які не є адміністративними стягненнями [6, с. 442], а їхні юридичні наслідки, строки накладання, строк, коли захід впливу буде визнано закінченим, можливість застосування кількох заходів впливу одночасно тощо законодавством не визначені;

2) відповідно до ч. 2 ст. 13 КУпАП в окремих випадках неповнолітні віком від 16 до 18 років можуть нести адміністративну відповідальність на загальних підставах, якщо вчинили досить тяжкі, з погляду законодавця, проступки (дрібне викрадення чужого майна; незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; порушення водієм правил керування транспортним засобом, правил користування ременями безпеки або мотошоломами, булінг (цькування) учасників освітнього процесу та ін.) [2]. Проте й у випадках здійснення названих проступків можуть застосовуватися заходи, передбачені ст. 24-1 КУпАП, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення й особи порушника до нього доцільніше застосувати саме їх. Винятком із цього правила є вчинення неповнолітньою особою злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця відповідно до ст. 185 КУпАП [2]. Варто також відзначити, що положення ч. 2 ст. 13 КУпАП містять дуже обмежений перелік протиправних вчинків, за які неповнолітні можуть бути притягнені до відповідальності на загальних підставах. На наше переконання, цей перелік має бути доповнений. Зокрема, доцільно притягувати до відповідальності на загальних підставах неповнолітніх за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених місцях і появу в громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУпАП), за куріння тютюнових виробів у заборонених місцях (ст. 175-1 КУпАП), за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст. 173-2 КУпАП), порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77 КУпАП), незаконний посів або незаконне вирощування

снотворного маку чи конопель (ст. 106-2 КУпАП), а також низки інших правопорушень, які завдають значної шкоди охоронюваним в адміністративному порядку правам та інтересам суб'єктів права або ж межують із проявами кримінальних діянь. Відсутність нормативної можливості притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за вищеназвані діяння позбавляє суд права застосовувати до них спеціальні виховні заходи. Зокрема, невизнання неповнолітнього суб'єктом вчинення насильства в сім'ї (хоча відповідні факти й мають місце) не дозволяють направляти таких порушників на проходження корекційної програми, спрямованої на попередження домашнього насильства чи насильства за ознакою статі (ст. 39-1 КУпАП);

3) застосування заходів адміністративної відповідальності неповнолітніх на загальних підставах має обмежений характер, оскільки не всі адміністративні стягнення можуть бути застосовані до цієї категорії суб'єктів. Так, відповідно до ст. 32 КУпАП до неповнолітніх не застосовується адміністративний арешт, за положеннями ст. 32-1 КУпАП об'єктивно не може бути застосовано арешт з утриманням на гауптвахті, фактично не застосовується позбавлення спеціального права (бо об'єктивно до досягнення повноліття вони не можуть бути наділені спеціальним правом) [3, с. 320], практично не призначаються виправні роботи, а тривалість громадських робіт протягом дня є значно меншою, ніж для повнолітніх;

4) адміністративна відповідальність неповнолітніх має лише судовий характер, оскільки такі справи розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів. Як зазначають С. М. Гусаров, В. Т. Комзюк та О. Ю. Салманова [7, с. 114], адміністративна відповідальність уже втрачає свій первісний характер, оскільки більшість справ розглядається лише в порядку судового (ст. 221 КУАП), а не адміністративного провадження. На ці категорії адміністративних проваджень поширюються вимоги законодавства й щодо строків накладання адміністративних стягнень. Зокрема, відповідно до положень ч. 2 ст. 38 КУпАП, якщо справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу чи інших законів підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а у разі тривалого правопорушення – не пізніше як через три місяці з дня його виявлення [2]. Є ще одна проблема, пов'язана із суто судовим розглядом справи. Так, відповідно до положень ст. 40-1 КУпАП судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення сплачується особою, на яку накладено таке стягнення. Законодавець не вказує на особливості сплати судового збору неповнолітнім правопорушником, порядку його сплати у випадку, коли порушник не має самостійного заробітку або доходу, перебуває на повному утриманні в державній установі тощо. Оскільки такі проблеми виникають досить часто, на наш погляд, доречно передбачити в межах КУпАП випадки, коли справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх можуть розглядатися й у позасудовому порядку (якщо стягнення, що можуть бути накладені, призначаються й у позасудовому порядку) або якщо застосовуються заходи адміністративного впливу. Вважаємо доречним, щоб такі заходи впливу призначалися представниками Національної поліції України, які здебільшого виявляють відповідні протиправні прояви та, як максимально наближені до населення, можуть проконтролювати їхнє практичне втілення. Власне виявлення та розгляд поліцією справ про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми, сприятиме спрощенню відповідних адміністративних проваджень, дозволить суттєво розвантажити роботу судів (суддів) і дозволить на практиці упроваджувати в життя принцип невідворотності адміністративного покарання. Вважаємо також, що тільки судовий розгляд справ вказує на явну недовіру держави до роботи інших суб'єктів права, уповноважених виявляти факти проти-

правної поведінки та розглядати справи про адміністративні правопорушення, що негативно впливає на їхній імідж в очах неповнолітніх. Виходячи з того, що до цієї категорії порушників частіше за все застосовуються заходи адміністративного впливу, а не заходи адміністративної відповідальності, то суб'єкти, які виявляють відповідні протиправні діяння, частіше за все просто відпускають неповнолітніх, обмежившись усним зауваженням, оскільки не бажають (не мають можливості) витрачати час на підготовку матеріалів справи та передачу їх на розгляд суду. Це не сприяє попередженню правопорушень серед неповнолітніх і суперечить меті адміністративного стягнення, визначеного у ст. 23 КУпАП;

5) згідно з положеннями ч. 4 ст. 34 КУпАП вчинення правопорушення неповнолітнім завжди є обставиною, що пом'якшує відповідальність, якщо санкція відповідної статті Кодексу, на основі якої неповнолітній притягується до відповідальності на загальних засадах, не є абсолютно визначеною [8, с. 361]. Якщо ж покарання абсолютно визначене, то ні пом'якшуючі, ні обтяжливі обставини юридичного значення не мають, хоча це певною мірою суперечить положенням ч. 2 ст. 33 КУпАП, відповідно до якої при накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність;

6) коли під час вчинення адміністративного правопорушення шкоду заподіяно неповнолітнім, котрий досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її. Проте на практиці судді часто взагалі не з'ясовують факту наявності доходів у неповнолітнього правопорушника, навіть якщо вони є (доходи від банківських вкладів (є банківською таємницею), від зйомок у рекламі, здачі в оренду нерухомості тощо). Що ж до зобов'язання власною працею усунути заподіяну шкоду, то судова практика останніх кількох років взагалі не містить таких покарань, хоча залучення неповнолітніх до суспільно корисних робіт, вид, строк здійснення та місце реалізації яких мали б визначатися судом, виходячи зі змісту правопорушення, ступеня його шкідливості, розміру завданої шкоди та інших обставин, і, на наше переконання, виконувало би превентивну і каральну функції та сприяло б запобіганню вчинення нових правопорушень неповнолітніми;

7) інтереси особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і потерпілого, котрі є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їхні законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники). Для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними, може бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра [6, с. 442–443]. Проте тут є певна проблема, пов'язана з визнанням особи правопорушника неосудною, адже сам факт наявності у неповнолітнього психічного захворювання ще не є підставою для визнання її неосудною та звільнення у зв'язку з цим від адміністративної відповідальності. Необхідно встановити ще й юридичний критерій неосудності – неможливість керувати своїми діями у конкретний період. Причому особа не може бути визнана неосудною раз і назавжди, що потребує проведення відповідних судово-психіатричних експертиз, які теж коштують недешево. Тож практика йде по шляху найменшого супротиву й економії бюджетних коштів – неповнолітні звільняються від відповідальності, якщо є підстави вважати їх неосудними;

8) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопору-

шення шістнадцятирічного віку є обставиною, що виключає провадження в справі про адміністративне правопорушення [3, с. 320], причому КУпАП лише у ч. 3 ст. 184 вказує, що за вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кодексом, крім порушень, передбачених ст. 173-4 (відповідальність за булінг) цього Кодексу, – тягне за собою покладання відповідальності на батьків або осіб, які їх замінюють, у вигляді штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Головним проблемним питанням у сфері адміністративної відповідальності неповнолітніх є види заходів впливу, що застосовуються до них за вчинення адміністративних правопорушень. Законодавство не містить визначення заходів впливу, що ускладнює розуміння їхньої правової природи. Утім, їхнє розміщення в розділі КУпАП «Адміністративні стягнення» свідчить про те, що вони є заходами адміністративної відповідальності, які близькі, але не тотожні до адміністративних стягнень, оскільки в переліку ст. 24 КУпАП заходи впливу відсутні. З метою мінімізації скоєння адміністративних правопорушень неповнолітніми чинним КУпАП передбачено ряд таких заходів впливу, зокрема: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їх прохання (ст. 24^1 КУпАП) [2].

Заходи впливу мають ряд ознак, які відрізняють їх від адміністративних стягнень. До них належать:

1) заходи впливу застосовуються на основі норм адміністративного права та є заходами державного примусу;

2) можливість застосування таких заходів адміністративної відповідальності лише до деліктоздатної особи віком від 16 до 18 років за вчинення нею адміністративного проступку;

3) заходи впливу полягають у накладенні на правопорушника несприятливих юридичних наслідків, які полягають, зокрема, у громадському осуді, обмеженні особистих благ та інтересів тощо;

4) незважаючи на відсутність законодавчого закріплення мети заходів впливу, вони спрямовані насамперед на виховання, а елементи кари другорядні [10, с. 88].

5) Існування менш суворих заходів, яким піддаються неповнолітні за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язане з особливостями їхнього психофізіологічного розвитку, адже у віці від 16 до 18 років в особи залишається ще не сформованою до кінця психіка, її внутрішнє «Я». Безсумнівно, неповнолітній здатен усвідомлювати суспільну шкідливість деяких, найбільш разючих адміністративних правопорушень. Утім, вчиняючи те чи інше адміністративне правопорушення, така особа повною мірою не усвідомлює значення своїх дій. На нашу думку, під час вчинення правопорушення, передбаченого в КУпАП, людина у віці від 16 до 18 років також не має чіткого розуміння суспільної шкідливості вчинюваного діяння. Саме у зв'язку із цим законодавством передбачена менш сувора адміністративна відповідальність для неповнолітніх.

6) Як зазначають Т.М. Іванова та А.В. Братусь, значно впливають на мотивацію вчинків неповнолітніх вікові особливості. Такими особливостями є: недостатній життєвий досвід; схильність до наслідування; вплив на них оточення, особливо дорослих осіб; бажання показати себе самостійним і намагання звільнитися від контролю та опіки з боку батьків, вихователів; специфічне трактування таких понять, як сміливість, чесність, дружба; неправильна оцінка конкретних життєвих ситуацій; недостатній розвиток, а інколи й повна відсутність критичного ставлення до своїх вчинків, вчинків інших [11, с. 163].

7) Слушна думка Л. Л. Савранчук, яка стверджує, що заходи адміністративного впливу до неповнолітніх – це різновид заходів адміністративної відповідальності з

боку держави на неправомірну поведінку особи, які мають виховний характер, що полягає в обмеженні його особистих благ. Ознаками таких заходів є: застосовуються на основі норм адміністративного права; є засобом охорони суспільних відносин у сфері державного управління; застосовуються органами адміністративної юрисдикції лише у випадку порушення вимог адміністративно-правових норм; застосовуються лише до неповнолітніх віком від 16 до 18 років; створюють для правопорушника несприятливі юридичні наслідки, що полягають в осуді поведінки й обмеженні його особистих благ [12, с. 247].

8) Заходи виховного характеру відносно неповнолітніх переслідують морально-виховні цілі. Перевиховання та виправлення підлітків-правопорушників у деяких випадках можливі й без застосування заходів адміністративної відповідальності. Розглядаючи питання про заходи адміністративної відповідальності неповнолітніх, необхідно підкреслити, що у випадку вчинення неповнолітнім адміністративного правопорушення в обов'язковому порядку враховується характер вчиненого правопорушення.

Враховуючи вищенаведене, для покращення правового регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх пропонуємо:

1) надати законодавче визначення адміністративної відповідальності;

2) сформулювати дефініцію заходам впливу, що застосовуються до неповнолітніх у КУпАП;

3) визначити в КУпАП мету заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх;

4) розширити перелік адміністративних правопорушень, за вчинення яких до особи не можуть бути застосовані заходи впливу, наприклад, за ст. ст. 185^3, 185^7, 185^8, зважаючи на суспільні відносини, які поставлені під охорону цими й деякими іншими статтями КУпАП.

Висновки

Отже, притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх має ряд особливостей, що детерміновані насамперед їх віком і несформованою до кінця психікою та особистістю. Сутність цих особливостей насамперед пов'язана з наявністю заходів впливу, що можуть застосовуватися до неповнолітніх у випадку вчинення ними адміністративних правопорушень. Винятком із цього правила є лише вчинення особою у віці від 16 до 18 років правопорушення, що передбачене ст. 185 КУпАП. Менш сувора відповідальність неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень у порівняні із загальними суб'єктами логічно обґрунтована й необхідна, а тому, враховуючи мету такої відповідальності, ми не вважаємо, що необхідне її посилення.

Література

1. Калдашева Э.Э., Межуева В.С. Особенности административной ответственности несовершеннолетних. *Тенденции развития юридической науки в Беларуси (к 80-летию Белорусского государственного экономического университета и 15-летию факультета права в БГЭУ)*, г. Минск, 19-20 ноября 2013. г. Минск: БГЭУ, 2013. с. 165-167. URL: http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/16993/2/Kaldasheva_E_E_s_165_ocr.pdf (дата звернення: 28.11.2022).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text* (дата звернення: 28.11.2022).

3. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. Обставини, що обтяжують адміністративну відповідальність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 318–321.

4. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / отв. ред. Лановенко И.П. Киев : Наук. думка, 1976. 189 с.

5. Горбач О.В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний ун- т внутрішніх справ. Київ, 2006. 215 с.

6. Чернецький О.Л. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико-правові питання. *Форум права*. 2008. № 1. С. 439–444.

7. Гусаров С.М., Комзюк А.Т., Салманова О.Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. *Форум права*. 2017.- № 5. С. 112–119.

8. Шестак Л.В. Обставини, що пом'якшують адміністративну відповідальність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 359–362.

9. Чернецький О.Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 22 с.

10. Ткаля О. в. Особливості заходів адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2016.- С. 87-90.

11. Іванова Т.М., Братусь А.В. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2015. № 2. С. 162-166.

12. Савранчук Л. Л. Відповідальність неповнолітніх за адміністративним законодавством: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 245-248.

АНОТАЦІЯ

The article raises problematic issues of administrative responsibility of minors as special subjects of administrative security relations. The authors note that domestic legislation does not meet the requirements of the time completely and requires a number of changes and additions. Particularly, according to the authors of this research, it is appropriate to support the position of those scholars who propose to reduce the age of administrative responsibility. The scientific paper emphasizes that measures of influence for committing illegal administratively punishable acts should be applied to persons who have reached 14 years of age.

The article notes that the concept of administrative liability is quite debatable, due to the fact that the Code of Ukraine on Administrative Offenses does not provide an appropriate definition. Therefore, the authors propose to summarize the views of scholars and outline administrative liability as an activity related to the application of administrative penalties and as a specific form of negative reaction to the commission of an administrative offense, as well as a kind of legal relationship.

The authors agree and support the decision of the legislator to apply special measures of influence to minors instead of penalties in cases provided by law, in addition, the authors emphasize the presence of minors psycho-physiological features that do not allow them to fully understand the social harm of their actions.

The article provides an analysis of the articles of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which provide for certain measures of influence or administrative penalties. The role of educational measures in relation to minors is analyzed - they pursue moral and educational goals. Re-education and correction of juvenile offenders in some cases is possible without the use of administrative measures.

In addition, the content of the provisions of Part 2 of Article 13 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses should be expanded.

Keywords: minors, measures of influence, administrative penalties, administrative responsibility, offenses.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ЯК ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

БОЙКО Петро Григорович - здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 342.5 (045)
DOI 10.32782/NP.2022.4.8

Дана стаття присвячена дослідженню правових аспектів діяльності прокурорів як посадових осіб у контексті впровадження стандартів діяльності Європейської прокуратури щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в рамках загального права країни. система примусового виконання. Функції та повноваження прокуратури аналізуються з урахуванням міжнародно-правових стандартів.

На основі проведеного аналізу систематизовано формальні, методологічні та практичні аспекти діяльності прокурорів у сучасних правових системах. Було наголошено на становленні європейської моделі прокуратури як важливому напрямі діяльності держави та актуальному аспекті модернізації правоохоронної діяльності в сучасних умовах інтеграції європейських держав та впровадження європейських правових стандартів в українське законодавство.

Автор приходить до висновку, загалом можна зробити висновок, що спільною рисою всіх міжнародно-правових стандартів щодо організації та діяльності прокуратури та професійного статусу прокурора як державного службовця є їх побудова на основі таких загальних фундаментальних принципів: професіоналізм, ефективність і відповідальність прокуратури; справедливість; гуманність; об'єктивність; неупередженість; захист суспільних (суспільних) інтересів, прав і свобод людини і громадянина; пріоритетність діяльності прокуратури в межах кримінальної юстиції тощо

Ключові слова: прокурор, прокуратура, правоохоронна діяльність, правоохоронна система, міжнародно – правові стандарти.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасному світі проблема реалізація принципів незалежності вийшла далеко за межі кожної окремої держави, і тому виникла потреба у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, що визначають ту «планку» його забезпечення, нижче за яку демократична держава не може опускатися. Адже інтеграція України у світову спільноту неможлива без приведення внутрішнього законодавства, що регламентує діяльність прокуратури, у відповідність до міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Поняття «стандарт», «європейський стандарт» стосовно юриспруденції та соціальних вимірів цієї категорії у вітчизняній юридичній літературі практично не досліджувалося. Найчастіше проблему стандартів вчені-юристи розглядали у зв'язку з

класифікацією норм Європейської конвенції 1950. Побічно питання про роль європейських стандартів забезпечення принципу незалежності торкалося дослідження проблем компетенції Європейського суду з прав людини, системи та класифікації прав людини і громадянина, а також співвідношення вітчизняного та міжнародного права такими авторами, як Л.Р. Біла-Тіунова, Є.М. Блажівський, В.М. Додонов, В.В. Долежан, І.С. Ковальчук, І.М. Козьяков, М.І. Мичко, О.Р. Михайленко, О.С. Пронєвич, Н.О. Рибалка та ін.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження змісту міжнародно-правові стандарти організації та діяльності прокурора як державного службовця у сучасній правовій державі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Міжнародні стандарти забезпечення принципу незалежності прокуратури, є дуже суперечливими, як за ступенем конкретизації, так і за характером юридичної значущості. Враховуючи дані фактори, а також і те, що в різних державах навіть, незважаючи на віднесення їх до однорідних правових сімей, є дуже серйозні відмінності в характері правової регламентації, є цікавим проаналізувати окремі підходи в національному законодавстві деяких країн щодо існуючих варіантів у втіленні міжнародних стандартів, і з виділенню окремих інститутів адміністративного права, що відбивають певний інтерес, як у плані розвитку та формування нових міжнародних стандартів, і подальшого якісного розвитку вітчизняного законодавства, здійснюваного з урахуванням гуманістичних начал.

Виходячи з положень міжнародного законодавства, у багатьох країнах спостерігається сплеск реформаторської активності, що ґрунтується як на обліку міжнародного права, так і на прагнення створити щось нове натомість міжнародно-правове регулювання.

Як зазначає О.В. Смирнов, йдуть напружені пошуки моделей прокурорського нагляду, адекватних соціальним умовам, що змінилися.[1, с.25] Однак шляхи до цього різні - одні намагаються вирішити проблему шляхом запозичень чужих процесуальних форм, серед яких популярністю користується англійський тип судочинства, інші розвивають у світлі нових ідей власні традиції, наприклад, континентального права. Говорять також про формування конвергентної загальноєвропейської форми прокурорського нагляду. Вивчення вищезазначених процесів становить безперечну цінність, зважаючи на те, що і Україна дотримується реформаційних процесів, тому в подібній ситуації, як зазначає Бацько І. М., важливо знайти точні орієнтири у розвиток вітчизняної юридичної науки. [3, с.110]

Враховуючи дані положення, вивчення існуючої інтерпретації міжнародних стандартів у цих країнах, а також створених на їх основі правових інститутів представляє вагомий інтерес для юридичної науки, як у гносеологічному контексті, так і як визначальний напрям можливих перетворень у кримінально-правовій політиці. Існуючі механізми забезпечення принципу незалежності прокуратури, що діють у більшості країн світу, мало чим нагадують вітчизняну правову дійсність, що цілком закономірно, як і присутня неоднорідність у праві країн, які традиційно належать до однієї й тієї ж політико-правової сім'ї через наявність , насамперед, власної самостійної внутрішньої політики.

Зрозуміло, що глобалізація не могла не сприяти певній уніфікації правових систем, але поки вона лише зачіпає положення, що відносяться переважно до сфери міжнародного регулювання, і пов'язана, як один з її елементів, перш за все, з правами особи у сфері адміністративних відносин. Інші галузі права незначно зазнали впливу глобалізаційних процесів, і тому становлять для нас суттєвий інтерес, насамперед, у контексті сформованих результатів такого впровадження положень про права особи, що становлять суть міжнародних стандартів, у усталену на основі раніше існуючих правових традицій систему правового регулювання.

Крім того, реформуванню піддається і багато важливих сфер правової діяльності, які вважалися раніше непорушними, які було прийнято вважати, основу існуючих гарантій з реалізації прав особистості. Зокрема, йдеться про запропоновану лейбористською партією програму з реформування кримінального права, процесу та системи правосуддя, одним із основних положень якої є перегляд процедури, пов'язаної з призначенням суду присяжних та обмеженням права обвинуваченого на його вибір.

У «Біллі про кримінальне правосуддя» *(Criminal Justice Bill)* передбачається обов'язковість задоволення клопотання підсудного про розгляд його справи без участі присяжних засідателів, за винятком випадків, пов'язаних із запереченням інших обвинувачених проти такого порядку слухань; зайняттям раніше обвинуваченим посади в системі відправлення правосуддя, коли судовий процес може поставити під сумнів законність та неупередженість його колишньої діяльності; пов'язаністю осудного злочину з системою відправлення правосуддя, коли в інтересах правосуддя бажано провести процес за участю присяжних, а також у випадках, пов'язаних безпосередньо з суддівським розсудом, коли з тих чи інших причин суддя дійшов висновку про необхідність прокурора.

Європейські стандарти забезпечення принципу незалежності прокуратури - це та нормативна основа, на яку повинні орієнтуватися держави при визнанні та забезпеченні проголошуваних прав своїх громадян, право на життя, заборона тортур, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливе судове розгляд і т.д.). Відповідно до положень Конституції України загальновизнані принципи та норми міжнародного права та міжнародні договори України є складовою законодавства.

Це положення обумовлює реальну необхідність застосування європейських стандартів забезпечення принципу незалежності прокуратури у вітчизняній правозастосовній практиці, широко використовується і в спеціальній літературі, і в практичній діяльності органів попереднього розслідування, прокуратури та суду.

Однак, до теперішнього часу в теорії права не вироблено єдиного визначення та ознак стандарту як правового явища. Це ускладнює можливість використання європейських стандартів як елемента механізму забезпечення прав учасників кримінально-процесуальної діяльності. Водночас, саме європейські стандарти забезпечення принципу незалежності прокуратури відіграють прогностичну роль у розвитку законодавства і багато в чому можуть бути основою для його вдосконалення. Комплексне вивчення питань про сутність та ознаки європейських стандартів забезпечення принципу незалежності прокуратури, проблем їх імплементації у вітчизняне законодавство, форм і механізму їх реалізації у вітчизняному судочинстві є актуальним, що має важливе теоретичне та практичне значення. [4, с.138]

Відповідно до Rec (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи про роль прокурорів у системі кримінального правосуддя, установчого документа Конференції європейських генеральних прокурорів, прокурори представляють громадськість. Закон застосовується, коли кримінальні покарання понесені з урахуванням прав особи та необхідної ефективності системи кримінального судочинства. [5, с.45]

У всіх системах кримінального судочинства прокурори вирішують, розпочинати або продовжити кримінальне переслідування; обвинувачення продовжуються в суді, а апеляції можуть бути подані або розглянуті на всі чи окремі судові рішення.

Виходячи з наведених основоположних принципів та постулатів, прокурори європейських держав мають завжди і за будь-яких обставин:

виконувати обов'язки, включаючи обов'язок діяти, у будь-який час відповідно до відповідних національних і міжнародних законів;

виконувати свої обов'язки чесно, сумлінно, чесно і своєчасно;

поважати, захищати та підтримувати людську гідність і права людини;

вважаючи, що вони діють від імені суспільства та суспільних інтересів;

прагнути підтримувати чіткий баланс між загальним благом суспільства та інтересами та правами окремих осіб.

Крім того, прокурори повинні завжди дотримуватися найвищих професійних стандартів у своїй повсякденній професійній діяльності, а саме:

завжди відстоювати честь і гідність своєї професії;

завжди поводитись професійно;

завжди дотримуватись найвищих стандартів чесності та порядності;

виконувати свої обов'язки відповідно до власної оцінки фактів і відповідно до закону, без будь-якого неправомірного впливу;

бути належним чином поінформованим, підготовленим і обізнаним про необхідні правові та соціальні зміни;

докладати зусиль, щоб бути неупередженим і послідовним, включаючи прийняття та оприлюднення загальних керівних принципів і стандартів, згаданих у пункті 36 Рекомендації Rec (2000), які повинні керувати їх індивідуальним і колективним виконанням обов'язків, прагнучи забезпечити діалог і командну роботу;

виконувати свої обов'язки чесно і без упередженості;

свобода від особистих чи галузевих інтересів від впливу громадськості та ЗМІ;

забезпечити, щоб усі люди мали рівні права перед законом і щоб ніхто не піддавався дискримінації за будь-якими ознаками, такими як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні чи інші переконання, сексуальна орієнтація, національне чи соціальне походження, національна приналежність меншість, багатство, народження, стан здоров'я, фізичні або розумові вади тощо;

зберігати професійну таємницю;

враховувати погляди, законні інтереси, приватне життя осіб, з якими вони співпрацюють під час виконання своїх службових обов'язків;

домагатися належного інформування осіб про їхні права та правовий статус у межах компетенції прокурора;

виконувати обов'язки в судовій системі, поліції та інших національних органах і ставитися до колег з повагою та ввічливістю;

надавати допомогу іншим органам державної влади іноземних держав згідно із законом та з метою ефективного розвитку міжнародного співробітництва;

не допускати, щоб особисті чи фінансові інтереси прокурора чи його сімейні, соціальні та інші стосунки неправомірно впливали на його поведінку. [6, с.174]

Кримінальне переслідування є основною функцією прокуратури за її визнаною європейською моделлю, і прокурор повинен завжди:

дотримуватися принципів справедливого судового розгляду, закріплених у статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та в судовій практиці Європейського суду з прав людини;

виконувати свої обов'язки чесно, неупереджено, об'єктивно і незалежно в рамках, передбачених законом;

в інтересах правосуддя прагнути забезпечити, щоб система кримінального правосуддя працювала якомога ефективніше;

дотримуватися принципу презумпції невинуватості;

намагатися забезпечити проведення всіх необхідних і відповідних розслідувань і перевірок, перш ніж приймати рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності або приймати інші рішення, які можуть вплинути на правосуддя; в

рахувати всі обставини, що стосуються даної справи, у тому числі ті, що стосуються підозрюваного, незалежно від того, сприятливі чи несприятливі вони для останнього;

враховувати усі обставини, що стосуються конкретної справи, включаючи ті, які впливають на підозрюваного і незалежно від того, негативними чи позитивними вони є для останнього;

не ініціювати та не продовжувати судове провадження, у випадку якщо неупереджене розслідування довело відсутність вини;

перевіряти законність одержання наданих доказів;

проводити судове переслідування у справі упевнено і справедливо та не виходити за межі тих обставин, на які вказують докази;

відмовлятися від використання доказів, отриманих незаконним шляхом, за обґрунтованою підозрою будь-кому, крім особи, яка використовує такі методи, що є серйозним порушенням прав підозрюваного чи інших осіб;

докладати зусиль, щоб забезпечити вжиття відповідних заходів проти осіб, відповідальних за використання таких методів;

гарантувати дотримання принципу рівності сторін, зокрема розкриття інформації обвинуваченим чи їх захисникам відповідно до закону та принципів справедливого судового розгляду;

приділяти належну увагу інтересам свідків і потерпілих, сприяти судам у винесенні справедливих рішень;

прийняти рішення виключно на основі професійної та неупередженої оцінки наявних доказів. [8, с.139]

У приватній сфері прокурор своєю приватною діяльністю не повинен скомпрометувати фактичну або розумно очікувану порядність і неупередженість Офісу Прокурора. [9, с.39] Прокурори повинні завжди поважати та виконувати закон. Прокурори повинні поводитись таким чином, щоб сприяти і підтримувати довіру суспільства до їхньої професії.

Прокурори не повинні використовувати будь-яку інформацію, з якою вони працюють під час роботи в прокуратурі, для власної вигоди. Прокурори не повинні приймати будь-які подарунки, нагороди, послуги, нагороди чи переваги від третьої сторони або виконувати будь-які завдання, які можуть бути сприйняті як такі, що ставлять під загрозу їх чесність, чесність і неупередженість.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

Отже, загалом можна зробити висновок, що спільною рисою всіх міжнародно-правових стандартів щодо організації та діяльності прокуратури та професійного статусу прокурора як державного службовця є їх побудова на основі таких загальних фундаментальних принципів: професіоналізм, ефективність і відповідальність прокуратури; справедливість; гуманність; об'єктивність; неупередженість; захист суспільних (суспільних) інтересів, прав і свобод людини і громадянина; пріоритетність діяльності прокуратури в межах кримінальної юстиції тощо

Література

1. Акти європейського права з питань правоохоронної діяльності. У 2-х т. : Збірник документів. Пер. з іноз. мов / Вступне слово Голови Верховної Ради України А. В. Парубія. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. – Т. І : Прокуратура. – 381 с.

2. Бацько І. М. Міжнародне співробітництво як напрям роботи органів прокуратури // Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. 334 с.

3. Богуцька А. В. Співробітництво Генеральної прокуратури України в міжнародно-правовій сфері // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.- прав. читань, присвяч. пам'яті М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27 листоп. 2015 р.): у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 292–297.

4. Чаплинська Ю. Досвід Франції та Німеччини в реформуванні органів прокуратури та можливості його використання в Україні. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 6 (3). С. 136–140

5. G. Michelini, M. Cadelli, Le juge d'instruction est inutile lorsque le parquet est indépendant: l'exemple italien, in La figure du juge d'instruction: réformer ou supprimer? 37-55 (Anthémis, Limal, 2017)

6. Shandula O. O. Features of legal status of prosecutors of military prosecutor's offices. Bulletin of the National Academy of Law. 2017. № 1 (88). P. 173–181.

7. Amy Farrell, Geoff Ward & Danielle Rousseau, Race Effects of Representation Among Federal Court Workers: Does Black Workforce Representation Reduce Sentencing Disparities?, 623 Annals Am. Acad. 23 Pol. & Soc. Sci. 121, 131 (2009).

8. Roscoe C. Howard, Jr., Changing the System from Within: An Essay Calling on More African Americans to Consider Being Prosecutors, Widener L. Symp. J. 139, 164 (2000); Ward et al., supra note 17, at 773.

9. Angela J. Davis, Prosecution and Race: The Power and Privilege of Discretion, 67 Fordham L. Rev. 13, 39 (1998).

АНОТАЦІЯ

This article is devoted to the study of the legal aspects of the activity of prosecutors as officials in the context of the implementation of the standards of the European Prosecutor's Office to ensure the rights and freedoms of a person and a citizen within the framework of the general law of the country. enforcement system. The functions and powers of the prosecutor's office are analyzed taking into account international legal standards.

Based on the analysis, the formal, methodological and practical aspects of prosecutors' activities in modern legal systems are systematized. The formation of the European model of the prosecutor's office was emphasized as an important direction of the state's activity and an actual aspect of the modernization of law enforcement activities in the modern conditions of the integration of European states and the introduction of European legal standards into Ukrainian legislation.

The author comes to the conclusion, in general, it can be concluded that a common feature of all international legal standards regarding the organization and activity of the prosecutor's office and the professional status of the prosecutor as a public servant is their construction on the basis of the following general fundamental principles: professionalism, efficiency and responsibility of the prosecutor's office; justice; humanity; objectivity; impartiality; protection of public (public) interests, rights and freedoms of man and citizen; the priority of the activities of the prosecutor's office within the framework of criminal justice, etc

Key words: prosecutor, prosecutor's office, law enforcement activity, law enforcement system, international legal standards.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ВИД ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМАТИКА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПОКАРАННЯ

СУХОНОС Віктор Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства, ННІ права, Сумський державний університет

ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1655-5863

СУХОНОС Володимир Вікторович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права ННІ права, Сумський державний університет

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-9058-5182

БОНДАРЕНКО Ольга Сергіївна - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства, ННІ права, Сумський державний університет

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-2288-1393

DOI 10.32782/NP.2022.4.9

Стаття присвячена проблематиці диференціації покарання за кримінальне правопорушення як виду правопорушення.

При цьому, питання диференціації покарань становить певний інтерес для вітчизняної юриспруденції, оскільки розглядає категорію «покарання» з більш високого синергетичного рівня.

Отже, метою цього дослідження є аналіз диференціації покарань за кримінальне правопорушення, яке є одним з основних видів правопорушення.

У статті обґрунтовано, що чинний Кримінальний кодекс України практично не має самостійної кримінально-правової норми, де були б зазначені спеціальні принципи призначення покарання, які відносяться до диференціації і індивідуалізації саме покарання, а не кримінальної відповідальності, яка має більш широке трактування. З'ясовано, що диференціація покарання – це встановлення в кримінальному законі меж конкретних видів покарання за конкретний вид кримінального правопорушення залежно від загально-прийнятих у кримінальному праві характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння і особистості винуватого. Доведено, що в сучасному кримінальному праві диференціацію покарання за її видами можна класифікувати залежно від знаходження її підстав в Загальній і Особливій частинах КК України і способів її здійснення. Стаття містить висновок про те, що кваліфікуючі та привілейовані ознаки утворюють складний комплексний інститут кримінального права, основою якого є функціональна спрямованість, що проявляється у диференціації покарання. Наголошується, що метою диференціації покарання є забезпечення саме його співвідношення тяжкості обставинам кримінального правопорушення, що сприяли його вчиненню і, як уже зазначалося, особистим якостям, що характеризують суб'єкт кримінального правопорушення. При цьому, визначається, що серед науковців до цього часу нема єдиної думки щодо самостійності диференціації покарання. Її розглядають разом з індивідуалізацією, яка втілюється в індивідуалізації покарання в законі та в індивідуалізації покарання в суді.

Практична цінність роботи полягає в обґрунтуванні необхідності змін уявлення про межі диференціації покарання, а також його індивідуалізація при відправленні правосуддя.

Ключові слова: правопорушення, кримінальне правопорушення, юридична відповідальність, кримінальне покарання, принципи призначення покарання, диференціація покарань.

Постановка проблеми

Правопорушення зазвичай розглядається як одна з форм правової поведінки [11, с. 503]. За загальним правилом під ним розуміється «протиправне, соціально шкідливе, винне діяння деліктоздатної особи, вчинення якого тягне негативні наслідки – застосування державно-правового примусу у вигляді юридичної відповідальності певного виду та міри» [6, с. 574]. Кримінальне правопорушення є одним із видів правопорушення, який виділяється з урахуванням ступеня суспільної небезпеки або шкідливості [12, с. 48]. Вітчизняне законодавство розглядає його як передбачене Кримінальним кодексом «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [5]. Узагальненим показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення є його кримінально-правова караність [7, с. 285]. Вітчизняне законодавство (ст. 52 Кримінального кодексу України) поділяє всі види покарання на основні, додаткові та змішані. Водночас, вітчизняна кримінально-правова наука формулює ще низку класифікацій покарань [9, с. 271]. У цьому випадку класифікація як система розподілу предметів, явищ або понять на класи чи групи за спільними ознаками або властивостями [2, с. 544] виступає як специфічна характеристика диференціації, яка, по суті, й означає сам поділ чи розчленування чогось на окремі різнорідні елементи [2, с. 301].

Виходячи з цього, питання диференціації покарань становить певний інтерес для вітчизняної юриспруденції, оскільки розглядає категорію «покарання» з більш високого синегретичного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Звісно, не слід вважати, що питання диференціації покарання не було предметом дослідження правової науки [10, с. 327]. Проте, більшість авторів, які досліджували зазначену тему, спочатку приділяли увагу загальному розумінню кримінальної відповідальності, її визначення [3], а потім переходили до диференціації й індивідуалізації покарань [13], а інші ув'язували диференціацію покарань з індивідуалізацією виконання [1].

Не применшуючи попереднього доробку, ми повинні мати на увазі, що диференціацію покарання можна досліджувати як самостійну категорію – без прив'язки до індивідуалізації.

Цілі і завдання

Метою цієї статті має стати дослідження диференціації покарань за кримінальне правопорушення яке є одним з основних видів правопорушення. Реалізація зазначеної мети зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань. По-перше, загалом охарактеризувати категорію покарання. По-друге, сформулювати поняття диференціації покарання. По-третє, проаналізувати диференціацію покарання з точки зору її сутності та класифікації.

Виклад основного матеріалу

Кожна демократична правова держава, у т. ч. й Україна, перш за все, спрямовує свої зусилля на юридичне закріплення концепції захисту прав і свобод громадян. Одним з основних принципів, закріплених в Конституції України, є принцип рівності всіх громадян перед законом, незалежно від мови, соціального статусу, віку, освіти тощо [4]. Проте, реальність далеко не завжди співпадає з ідеалом, а тому й мають місце суттєві порушення, зокрема, в правозастосовній судовій практиці як при здійсненні правосуддя, так і при призначенні покарання. Це викликане тим, що, за нинішніх умов, при виборі конкретного виду покарання та його розміру, суду необхідно враховувати всі можливості, як юридичні, так і інтелектуальні, щоб диференціація, а також індивідуалізація покарання були в межах закону. Практичний досвід авторів і проведений аналіз різних наукових публікацій дає можливість стверджувати, що диференціація покарання, з одного боку, сприяє боротьбі зі злочинністю, а з іншого – створює умови для судових органів допускати надмірну самостійність і навіть свавілля. Причому чинний Кримінальний кодекс України

практично не має самостійної кримінально-правової норми, де були б зазначені спеціальні принципи призначення покарання, які відносяться до диференціації і індивідуалізації саме покарання, а не кримінальної відповідальності, яка має більш широке трактування.

Відомо, що будь-яке покарання, за своїм змістом, є спричиненням, на підставі судового вироку, певної шкоди, від імені держави, правам і інтересам засудженого суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення. Іншими словами, можна констатувати, що будь-яке покарання, за своїм змістом, завжди пов'язане із завданням засудженому, на підставі вироку суду, певних страждань.

Зазначене дає підстави стверджувати, що будь-яке покарання є карою за вчинене протиправне діяння, що визначено у ч. 1 ст. 50 КК України, яка прямо вказує, що покарання полягає у передбачуваному законом обмеженні прав та свобод засудженого. Саме тому кара робить покарання найгострішим заходом державного примусу, який і виявляється у формі його виду і розміру [10, с. 287–288].

Покарання має не менше семи ознак, тому при визначенні міри покарання треба їх усі враховувати, дотримуючись диференціації.

Одразу зазначимо, що серед науковців немає єдиної думки щодо призначення покарання та його диференціації. Як уже зазначалося, загалом це поняття визначається як розділення, відмінність, поділ, розходження або розмежування цілого на різнорідні елементи тощо [2, с. 301]. При цьому кожен автор, при визначенні терміна «диференціація» за основу бере щось своє, в основному «поділ». Проте, незважаючи на дискусії щодо розуміння покарання як кари і його диференціації, у ч. 2 ст. 50 КК України прямо зазначено, що мета покарання – це не тільки кара, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінально-протиправних діянь як самим засудженим, так і іншими особами [5].

«Нові» кримінальні правопорушення можуть відрізнятися між собою за видом, характером та іншими критеріями. Одразу слід ще раз нагадати, що й суб'єкти, які вчиняють кримінальне правопорушення, теж відрізняються між собою за віком, осудністю, судимістю, характеристикою тощо. Усе це повинні враховувати судді при диференціації і визначенні покарання. Ще слід звернути увагу на те, що термін «визначення покарання» охоплює як його застосування, так і його виконання.

Сутність покарання, зміст застосування і розміри окремих його видів практика обумовлює, насамперед, метою, яку веде держава в боротьбі зі злочинністю. Тому диференціація покарання відіграє в цьому не останню роль.

Проте зазначимо, що в кримінально-правовій літературі України диференціацію покарання не відносили до критеріїв кримінального права. В основному використовувались та й використовуються такі терміни як «відповідність покарання тяжкості кримінального правопорушення» або його «індивідуалізація». А деякі автори вважають, що принципи диференціації й індивідуалізації саме виконання покарань можуть свідчити про раціональне застосування заходів примушування до виправлення засуджених. Такі публікації в основному були за радянських часів, коли наука кримінального права формально рухалася в напрямку гуманізації покарання, ставлячи, в першу чергу, перевиховання засуджених і подальше попередження кримінальних правопорушень [8]. Ми вважаємо, що таке твердження не розкриває зміст самого принципу покарання, а лише вказує на схожі умови. Проте на стадії визначення покарання судом відбувається саме процес індивідуалізації, а не диференціації покарання, тому що покарання визначається конкретному суб'єкту, який вчинив конкретне кримінальне правопорушення і обов'язково враховуються всі обставини кримінальної справи. Зазначене свідчить про обставини, що зумовлені загальною методологічною помилкою у підході до визначення поняття «диференціація покарання», котра полягає в недостатньо чіткому уявленні як цілей та завдань диференціації покарань, так і рівня її вирішення.

Вважаємо, що диференціація покарання – це встановлення в кримінальному законі меж конкретних видів покарання за конкретний вид кримінального правопорушення залежно від загальноприйнятих у кримінальному праві характеру і ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення і особистості винуватого.

Залишаючи поза увагою суперечки, що виникли серед науковців з приводу визначення суб'єкта диференціації, зазначимо, що ним є законодавчий орган, тобто Верховна Рада України, а її підставою буде типовий ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення і його суб'єкта з урахуванням кваліфікуючих і пом'якшуючих (привілейованих) ознак (ст. 66, 67 КК України). Що ж до індивідуалізації покарання, то вона буде логічним продовженням диференціації покарання, яка її обумовлює і конкретизує судом види і розміри заходів державного примусу, призначеному засудженому з урахуванням юридично значущих особливостей кримінального правопорушення і його виконавця (суб'єкта), тобто його особливих якостей і обставин, передбачених ст. ст. 66-67 КК України.

Проте, слід враховувати й такий фактор, як зміну виду і розміру репресії, але вже в процесі виконання покарання з урахуванням посткримінальної поведінки засудженого. Водночас зазначимо, що межі індивідуалізації покарання також визначені в кримінальному законі і в нормах кримінально-виконавчого права. А суб'єктом індивідуалізації покарання може бути тільки суд і органи виконання покарання.

У сучасному кримінальному праві диференціацію покарання за її видами можна класифікувати в залежності від знаходження її підстав у Загальній і Особливій частинах КК України і способів її здійснення. Якщо брати за основу ці критерії, то можна виділити наступні групи.

По-перше, диференціацію за рахунок конкретизації в санкції спеціальної норми меж типового покарання, встановленого загальною нормою Особливої частини КК України і обов'язково з урахуванням ознак, передбачених ст. ст. 66-67 КК України.

По-друге, диференціацію, як таку, без трансформації цього процесу в межах встановленого нормою Особливої частини КК України, покарання, наприклад, у зв'язку із закінченням строків давності, виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України) або у зв'язку з хворобою (ст. 84 КК України).

Вважаємо, що до числа основних засобів диференціації покарання слід віднести такі:

- кваліфікуючі і привілейовані ознаки (ст. ст. 66, 67 КК України) складу кримінального правопорушення, які водночас відносяться і до основних засобів застосування;
- деякі форми звільнення від покарання (ст. ст. 80, 84 КК України);
- диференціація кримінальних правопорушень залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки (ст. 12 КК України);
- зміна меж покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (ст. ст. 14, 15 КК України);
- призначення засудженим до позбавлення волі певного виду установи виконання покарань.

При цьому, слід мати на увазі, що найбільш значними для визначення розміру покарання є ознаки, передбачені ст. ст. 66 і 67 КК України, і підстави для звільнення від покарання.

Зрозуміло, що диференціація покарання здійснюється різними правовими засобами, які визначені у Загальній та Особливій частинах КК України, і її можна характеризувати як тенденцію до інтеграції правового регулювання цього процесу, що дозволить більш ефективно використовувати диференціацію у правозастосовній практиці. І це не випадково, тому що розвиток в Україні кримінального права характеризується навіть сьогодні, коли в Україні ідуть військові дії, послідовною негативною тенденцією перевищення кваліфікуючих ознак (ст. 67 КК України) над пом'якшуючими, які містяться в ст. 66 ККУ. Також у Загальній частині КК України значною мірою більш чітко стали висвітлюватися норми, що ре-

гулюють ознаки, передбачені ст. ст. 66, 67 ККУ.

Зазначене дає підстави стверджувати, що в сукупності вказані ознаки (передбачені ст. ст. 66 і 67 КК України) створюють систему, яка стає системо-утворюючою і виражається у функції диференціації покарання.

Таким чином, можна зробити висновок, що ознаки, передбачені ст. ст. 67 і 66 КК України, утворюють складний комплексний інститут кримінального права, основою якого є функціональна спрямованість, що проявляється у диференціації покарання.

При цьому, закріплення у кримінальному законі як кваліфікуючих (ст. 67 ККУ), так і привілейованих (ст. 66 ККУ) ознак веде до певних юридичних наслідків, що проявляються в установленні нових меж типового покарання.

Як наслідок, диференціація покарання, за рахунок зазначених в ст. ст. 66, 67 КК України ознак, обумовлює їх наскрізну регламентацію в деяких предметних інститутах як Загальної, так і Особливої часин КК України.

Таким чином, можна констатувати, що інститут зазначених вище кваліфікуючих (ст. 67 ККУ) і привілейованих (ст. 67 ККУ) ознак повинен передбачати встановлення винного суб'єкта і його відношення до всіх юридично значущих обставин, які характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення.

Ще раз загострімо увагу на тому, що в сучасних умовах життя в суспільстві кардинально змінюється, а разом з цим змінюється ідеологія, культура, правова система тощо. Тому, безумовно, раніше уявлення про межі диференціації покарання, а також його індивідуалізація, потребує змін. Ми не заперечуємо, що суд в Україні незалежний і, обираючи міру покарання, керується законом і внутрішнім переконанням. Проте, з іншого боку, ніхто йому не заважає обирати максимальну або мінімальну міру покарання, які передбачає санкція статті. Тобто суд, враховуючи вищезазначене, перевагу, як правило, надає внутрішньому переконанню, що породжує скарги засуджених. Тому вважаємо, що подібні обставини не повинні зустрічатися при відправленні правосуддя в Україні і значення правової регламентації диференціації і, безумовно, індивідуалізації покарання просто необхідні для боротьби зі злочинністю і зміцненню законності в державі.

На жаль, Кримінальний кодекс України, що був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2005 р., практично не містить самостійних кримінально-правових норм, які б мали спеціальні принципи призначення покарання, що відносилися б до диференціації саме покарання, а не кримінальної відповідальності, як більш широкого розуміння.

Ми вважаємо, що метою диференціації покарання є забезпечення саме його співвідношення тяжкості кримінального правопорушення обставинам, що сприяли його вчиненню і, як уже зазначалося, особистим якостям, що характеризують суб'єкта кримінального правопорушення. Такий підхід дає можливість відповідним органам досягти вирішення двох завдань. Перше завдання може бути вирішене за рахунок забезпечення відповідності розміру покарання критеріям, що характеризують вчинене кримінальне правопорушення і особу, що його скоїла, саме на кримінально-правовому рівні. Що ж стосується другого завдання, то воно повинно вирішуватися вже на кримінально-виконавчому рівні. При цьому слід розуміти, що на будь-якому рівні зміна першої складової, тобто покарання, буде обумовлена зміною елементів, а другої складової – факторами, які характеризують кримінальне правопорушення і особу, яка його вчинила.

Призначення судом покарання є однією з найважливіших стадій застосування кримінального закону, тобто це – ключовий етап здійснення правосуддя від імені держави з кримінальних справ, тобто є одним з основних елементів кримінального права.

Україна розбудовує незалежність і намагається, щоб справедливість у сфері призначення покарання була важливим критерієм оцінки правильності обраної міри

державного примусу, яка забезпечується диференціацією покарання.

На закінчення треба зазначити, що серед науковців до цього часу нема єдиної думки щодо самостійності диференціації покарання. Її розглядають, як ми вже зазначали, разом з індивідуалізацією. На наш погляд, у такому підході просто змішуються поняття диференціації і індивідуалізації. Тому ми поділяємо думку, що, якщо розглядати проблему диференціації і індивідуалізації покарання під іншим кутом зору, тобто не вносити плутанини в прийняте в загальній теорії права поняття, то можна диференціацію назвати законодавчою індивідуалізацією. У такому разі, як уявляється, принцип індивідуалізації покарання буде мати законодавчий і правозастосовний аспекти. Дійсно, якщо розглядати саму сутність індивідуалізації покарання при його призначенні судом, то вона вже становить окремий від покарання, його строк, розмір якого треба відбувати. А якщо розглянемо, з урахуванням значущих для кримінального права, індивідуальних якостей кримінального правопорушення і відомостей, що характеризують винуватого суб'єкта, які спрямовані на максимальне пристосування міри покарання до конкретної ситуації вчиненого кримінального правопорушення і мету покарання, то отримаємо прагнення держави до зміцнення законності і боротьбі зі злочинністю.

Щодо питання про індивідуалізацію покарання, то слід лише зупинитись на деяких моментах. Так на етапі його призначення здійснюється логічне продовження диференціації покарання. Тут слід розуміти, що індивідуалізація покарання – це принцип, який висвітлюється з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки конкретно скоєного кримінального правопорушення і вини суб'єкта, що його вчинив, обтяжуючих та пом'якшуючих обставин (ст. ст. 66. 67 ККУ), який дозволяє за рахунок покарання, котре передбачає і кару і виховання, досягти врешті-решт встановлення соціальної справедливості, виправлення винуватого, а також попередження вчинення нових кримінальних правопорушень як винуватцем, так і іншими особами.

Певний інтерес також представляє сам процес індивідуалізації покарання, який вказує на етапи від абстрактного до конкретного, від загальних вказівок кримінального закону до особи винуватця. Тут слід відрізняти індивідуалізацію покарання в законі від індивідуалізації покарання в суді. Індивідуалізація покарання в законі – це визначення в нормах кримінального права загальних положень в абстрактній формі, які зобов'язують судові органи враховувати ці положення при призначенні особі, що вчинила кримінальне правопорушення, покарання в межах санкції статті КК України. А що стосується індивідуалізації покарання в суді – це вже трохи інше, тобто тут вже застосовуються положення Загальної і Особливої частин КК України при призначенні покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення з урахуванням юридично значущих особливостей, котрі стосуються матеріалів, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також обставин кримінальної справи і, безумовно, обставин, передбачених ст. ст. 66, 67 ККУ.

Висновки

Як наслідок, наведене вище дає нам можливість більш детально викласти поняття диференціації покарання.

Вважаємо, що диференціації покарання – це саме процес встановлення в кримінальному законі меж конкретних видів покарання за конкретний вид кримінального правопорушення і, як ми вже визначили, залежно від типових рис характеру, ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення і особистої характеристики злочинця.

Література

1. Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності у правових інститутах, звільнення від покарання чи його відбування. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 4. С. 272-277.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)

/ Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ,-ІРПІНЬ: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Конопельський В. Я. Поняття та взаємодія диференціації та індивідуалізації покарань. *Південно-український правовий часопис*. 2016. №. 1. С. 29-33

4. Конституція України : за станом на 01 січня 2020 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 17.12.2022).

5. Кримінальний кодекс України : за станом на 06 листопада 2022 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 17.12.2022).

6. Олейников С. М. Правопорушення. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 12 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), Ю. С. Шемшученко, О. В. Петришин та ін. Т. 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. С. 574-578.

7. Панов М. І. Злочин. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 12 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), Ю. С. Шемшученко, О. В. Петришин та ін. Т. 17: Кримінальне право. Харків: Право, 2017. С. 281-285.

8. Стручков Н. А. Наказание. *Юридический энциклопедический словарь* / гл. ред. А. Я Сухарев. Москва: Советская энциклопедия, 1987. С. 232.

9. Сухонос В. В. Клочко А. М., Білокінь Р. М. Кримінальне право України. Загальне частина: підручник. Суми: Університетська книга, 2015. 408 с.

10. Сухонос В. В., Білокінь Р. М. Кримінальне право України. Загальне частина: підручник. Суми: Університетська книга, 2018. 420 с.

11. Сухонос В. В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2013. 544 с.

12. Тарахонич Т. І. Правопорушення. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 5: П–С. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. С. 47-48.

13. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна відповідальність? *Підприємство, господарство і право*. 2009. № 8. С. 3-7.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of differentiation of punishment for a criminal offense as a type of offense.

At the same time, the issue of differentiation of punishments is of some interest for domestic jurisprudence, as it considers the category of "punishment" from a higher synergistic level.

Therefore, the purpose of this study is to analyze the differentiation of punishments for a criminal offence, which is one of the main types of offence.

The article substantiates that the current Criminal Code of Ukraine practically does not have an independent criminal law norm, which would indicate special principles of punishment, which refer to the differentiation and individualization of the punishment itself, and not to criminal liability, which has a broader interpretation. It has been found that the differentiation of punishment is the establishment in the criminal law of the limits of specific types of punishment for a specific type of criminal offense depending on the nature and degree of social danger of the act and the personality of the guilty party generally accepted in criminal law. It has been proven that in modern criminal law, the differentiation of punishment by its types can be classified depending on the finding of its grounds in the General and Special parts of the Criminal Code of Ukraine and the methods of its implementation. The article concludes that the qualifying and privileged features form a complex institution of criminal law, the basis of which is the functional focus, manifested in the differentiation of punishment. It is emphasized that the purpose of differentiating the punishment is to ensure its severity ratio to the circumstances of the criminal offense that contributed to its commission and as already noted, to the personal qualities characterizing the subject of the criminal offense. At the same time, it is determined that there is still no consensus among scientists regarding the independence of punishment differentiation. It is considered together with individualization, which is embodied in the individualization of punishment in the law and in the individualization of punishment in court.

The practical value of the work consists in substantiating the need for changes in the perception of the limits of differentiation of punishment, as well as its individualization in the administration of justice.

Keywords: offense, criminal offense, legal responsibility, criminal punishment, principles of sentencing, differentiation of punishments.

ЗНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ ТА ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІЇ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ, ЧИ ЗАСОБІВ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ

БОДНАРЧУК Михайло Максимович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»,

ORCID ID: https:/0000-0002-0533-5550

УДК 343.121

DOI 10.32782/NP.2022.4.10

Актуальність теми статті зумовлена тим, що розкриттю теоретико-правових питань, пов'язаних із визначенням поняття та сутності зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису та практичних аспектів його здійснення, з огляду на відносну новизну цієї процесуальної дії, у доктрині кримінального процесу присвячена недостатня увага.

Із урахуванням цього метою статті є розкриття поняття зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису та порядку його здійснення, а також визначення напрямів удосконалення норм кримінального процесуального закону, які їх визначають.

Проаналізовано поняття зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, закріплене в ч. 1 ст. 245-1 КПК України. Із урахуванням висловлених зауважень обґрунтовано, що за своєю правовою природою воно є процесуальною дією, спрямованою на отримання доказів.

Визначено мету зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. Охарактеризовано коло суб'єктів проведення цієї процесуальної дії. Розкрито порядок її проведення та висловлені уточнення щодо окремих його елементів.

За результатами проведеного дослідження констатовано недосконалість норм КПК України, присвячених визначенню поняття цієї процесуальної дії та врегулюванню порядку її проведення, а також обґрунтовано доцільність їх удосконалення шляхом: 1) віднесення дізнавача до числа суб'єктів проведення зазначеної процесуальної дії; 2) визначення правових наслідків невиконання постанови слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису – звернення слідчого, прокурора до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку.

Ключові слова: зняття показань технічних приладів та технічних засобів, слідчі (розшукові) дії, процесуальні дії, процесуальні джерела доказів, доказування.

Постановка проблеми

На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р.- № 2617-VIII до КПК України було внесено доповнення, якими визначено, у тому числі, коло процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків і слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших проце-

суальних дій, спрямованих на їх отримання [1]. Так, до числа процесуальних джерел доказів у таких кримінальних провадженнях законодавець включив показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ст. 298-1 КПК України) та передбачив, що способом їх отримання є зняття таких показань (ст. 300 КПК України) [2]. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закон України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15.03.2022 р. № 2137-IX КПК України було доповнено нормами, направленими, у тому числі, на вдосконалення порядку проведення низки слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів [3]. Зокрема, законодавець визначив поняття та врегулював порядок зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото,-кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1 КПК України) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика отримання доказів, у тому числі й з урахуванням його особливостей у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, була предметом дослідження значної кількості вітчизняних учених. Водночас, розкриттю теоретико-правових питань, пов'язаних із визначенням поняття та сутності зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису та практичних аспектів його здійснення, з огляду на відносну новизну цієї процесуальної дії, у доктрині кримінального процесу присвячена недостатня увага. Зокрема, до дослідження цих питань звертаються І.Л. Безпалько, О.С. Дерен, А.С. Зозуля, О.В. Капліна, М.М. Майстренко, В.С. Новожилов, А.М. Соцький, І.А. Тітко [4, с. 51-56; 5, с. 357-360; 6, с. 63-66; 7, с. 76-89; 8, с. 384-386; 9, с. 219-223] та інші науковці.- У їх наукових розвідках закладені теоретичні основи для формування теоретичної концепції зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, спрямованої на удосконалення норм КПК України, які врегульовують порядок його здійснення, та практики їх застосування.

Метою статті є розкриття поняття зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису та порядку його здійснення, а також визначення напрямів удосконалення норм кримінального процесуального закону, які їх визначають.

Виклад основного матеріалу

Поняття зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису законодавець визначає в ч. 1 ст. 245-1 КПК України, відповідно до якої воно полягає в одержанні слідчим, прокурором від особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, копій фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за винятком місць, що відносяться до приватних помешкань осіб [2]. Аналіз нормативно закріпленої дефініції зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису дозволяє висловити декілька зауваження щодо розуміння його сутності.

По-перше, ст. 245-1 КПК України законодавцем включена до гл. 20 КПК України, що свідчить про віднесення законодавцем зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису до числа слідчих (розшукових) дій. Водночас, за результата-

ми дослідження правової природи цієї процесуальної дії А.С. Зозуля та В.С. Новожилов обґрунтовано наголошують, що її специфіка полягає не в пізнавальному прийомі, а в регламентуванні процесуального механізму отримання копії цифрової (електронної) інформації окремого виду (фото-, кінозйомки, відеозапису), внаслідок чого зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису є ні слідчою (розшуковою) дією, ані заходом забезпечення кримінального провадження, а є самостійною процесуальною дією, що носить організаційно-допоміжний характер у процесі формування матеріалів досудового розслідування [7, с. 80-81]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати, що саме відсутність пізнавального характеру у ході зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису не дозволяє віднести його до числа слідчих (розшукових) дій. Водночас, визнання законодавцем показань таких приладів і засобів, отриманих в ході його здійснення, самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки свідчить про доцільність розгляду зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису як процесуальної дії, спрямованої на отримання доказів.

За своєю правовою природою зазначена процесуальна дія є більш наближеною до тимчасового доступу до речей і документів як заходом забезпечення кримінального провадження, спрямованим на отримання доказів, ніж до слідчих (розшукових) дій. Основні відмінності між ними полягають у тому, що: 1) на відміну від тимчасового доступу до речей і документів, який під час досудового розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 159 КПК України), зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора (ч. 2 ст. 145-1 КПК України) [2]; 2) за допомогою зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису можуть бути отримані копії фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за винятком місць, що відносяться до приватних помешкань осіб (ч. 1 ст. 145-1 КПК України) [2].

По-друге, до числа суб'єктів проведення цієї процесуальної дії законодавець відносить слідчого та прокурора. З одного боку, це свідчить про можливість зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису не лише в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, але й у кримінальних провадженнях щодо злочинів. З іншого боку, невключення до числа суб'єктів проведення цієї процесуальної дії дізнавача викликає непорозуміння, оскільки вказана процесуальна дія є одним зі способів отримання доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ст. 300 КПК України), досудове розслідування яких здійснюється дізнавачами відповідних органів у межах їх компетенції (п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України). У зв'язку з цим у ч. 1 ст. 245 КПК України доцільно визначити дізнавача як суб'єкта проведення цієї процесуальної дії.

Мета зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису полягає в отриманні відомостей про обставини, які мають значення для кримінального провадження та містяться в матеріалах фото- або кінозйомки, відеозапису, що здійснювалися в публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі. До технічних приладів та технічних засобів, з яких можуть бути зняті показання, як відзначає О.В. Капліна, можуть належати автомобільні відеореєстратори, безпілотні літальні апарати, призначені для виконання польоту без пілота на борту та здійснення фото- або кінозйомки чи відеозапису; технічні прилади та засоби (портативні відеореєстратори), яки-

ми оснащені підрозділи Національної поліції з метою здійснення автоматичної фото- і кінозйомки чи відеозапису; стаціонарні системи, які встановлюються в публічно доступних місцях та призначені для здійснення фото- і кінозйомки, відеозапису з метою охорони публічної безпеки чи власності, безпеки дорожнього руху, громадського порядку, здійснення фіксування правопорушень тощо [5, с. 358]. Поряд із цим, О.С. Дерен і М.М. Майстренко звертають увагу на можливість використання у випадках розслідування кримінальних проступків у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту (зокрема, залізничного, водного та повітряного) матеріалів звукозапису, пояснюючи це тим, що в основному експлуатація залізничних рухомих складів, повітряних суден чи морських, річкових суден здійснюється із застосування радіозв'язку з диспетчерами чи лоцманами-операторами, який, як правило, автоматично записується (архівується), а також пропонують внести доповнення до КПК України, якими передбачити можливість зняття показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції звукозапису [6, с. 65-66].

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, відповідно до ч. 2 ст. 245-1 КПК України, здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора [2]. Постанова слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису за формою та змістом повинна відповідати загальним вимогам, визначеним ч. ч. 5 і 6 ст. 110 КПК України, а також містити відомості, вказані в ч. 4 ст. 245-1 КПК України, а саме: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) відомості про власника або володільця відповідних приладів або засобів; 3) період часу, за який має бути здійснено зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису [2].

До зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото,- кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису слідчий, прокурор, керуючись ч. 2 ст. 245-1 КПК України, за необхідності в праві залучити спеціаліста [2]. Водночас, з огляду на імперативний характер припису ч. 5 ст. 245-1 КПК України, у разі копіювання особою, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, відповідних записів на носії, які надаються слідчим, прокурором, участь спеціаліста є обов'язковою [2]. Водночас, як слушно вказує О.В. Капліна, незважаючи на дискреційне право стосовно залучення спеціаліста, перевагу при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії слід надавати обов'язковій участі спеціаліста, оскільки є ризик втрати інформації, що може мати значення для швидкого розкриття кримінального правопорушення [5, с. 359].

Для здійснення зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису особі, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, згідно з ч. 3 ст. 245-1 КПК України, пред'являється постанова слідчого, прокурора [2]. Після цього здійснюється безпосереднє зняття таких показань, яке, з огляду на вимоги ч. 5 ст. 245-1 КПК України, може здійснюватися шляхом: 1) самостійного копіювання особою, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів; 2) копіювання такою особою за участю спеціаліста відповідних записів на носії, які надаються слідчим, прокурором; 3) надання таких копій на носіях особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, здійснюється за бажанням такої особи [2].

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку на підставі п. 3 ч. 3 ст. 214 КПК України може проводитися до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2]. Водночас, як обґрунтовано відзначають А.С. Зозуля та В.С. Новожилов, незважаю-

чи на припис п. 3 ч. 3 ст. 214 КПК України, зняття таких показань може здійснюватися лише після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, оскільки юридичною підставою є постанова слідчого, дізнавача, прокурора, що набув відповідного процесуального статусу в порядку, визначеному КПК України, а постановити законну постанову належного суб'єкта про їх зняття неможливо до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР [7, с. 84].

Із урахуванням ч. 7 ст. 110 КПК України, постанова слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапис, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується [2]. Водночас, звертає на себе увагу відсутність як у ст. 245-1 КПК України, так і в інших нормах кримінального процесуального закону правових наслідків невиконання цієї постанови слідчого, прокурора. Оскільки зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису є процесуальною дією, наближеною за своєю правовою природою до тимчасового доступу до речей і документів, невиконання постанови слідчого, прокурора про її проведення повинно призводити до настання правових наслідків, передбачених ст. 166 КПК України.

Про здійснення зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, відповідно до ч. 6 ст. 245-1 КПК України, складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу [2]. Такий протокол, з урахуванням ч. 1 ст. 106 КПК України, складається слідчим, прокурором, який проводив зазначену процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення [2], за своєю формою та змістом повинен відповідати вимогам ст. 104 КПК України, а також містити відомості про: 1) власника або володільця відповідних приладів або засобів; 2) технічні прилади і технічні засоби, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засоби фото-, кінозйомки, відеозапису; 3) місце здійснення фото-, кінозйомки, відеозапису; 4) період часу, за який здійснено зняття показань із вказаних приладів або засобів.

До протоколу зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису як додатки в порядку ч. ч. 1 і 2 ст. 105 КПК України долучаються носії, що містять копії фото- або кінозйомки, відеозапису. Визначаючи коло додатків до зазначеного протоколу, А.М. Соцький вказує, що оскільки під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису може за необхідності залучатися спеціаліст, то у випадку його залучення до протоколу додається довідка спеціаліста з питань, що належать до сфери його знань, передбачених ст. 245-1 КПК України [8, с. 386]. Водночас, така пропозиція є недостатньо обґрунтованою, оскільки, по-перше, до цієї процесуальної дії спеціаліст залучається з метою, визначеною ч. 2 ст. 71 КПК України, – надання безпосередньої технічної допомоги слідчому, прокурору під час її проведення; по-друге, у її ході спеціаліст, з урахуванням п. п. 3 і 4 ч. 4 ст. 71 КПК України, вправі звертати увагу слідчого, прокурора на характерні обставини чи особливості технічних приладів, технічних засобів, матеріалів фото-, кінозйомки, відеозапису, їх носіїв тощо, а також знайомитися з протоколом цієї процесуальної дії та подавати до них зауваження; по-третє, висновок спеціаліста, як і протокол зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, є самостійним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису є процесуальною дію, спрямованою на отримання доказів. Аналіз норм кримінального процесуального закону, присвячених визначенню поняття цієї процесуальної дії та врегулюванню порядку її проведення, вказує на недосконаліть їх змісту та свідчить про доцільність їх удосконалення шляхом внесення таких змін і доповнень до ст. 245-1 КПК України: 1) віднесення дізнавача до числа суб'єктів проведення зазначеної процесуальної дії; 2) визначення правових наслідків невиконання постанови слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису – звернення слідчого, прокурора до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20.

4. Безпалько І.Л. Процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2021. № 2. С. 51-56.

5. Капліна О.В. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів: правова сутність та процесуальний порядок. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 року) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 357-360.

6. Майстренко М.М., Дерен О.С. Показання з технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису: перспектива вдосконалення. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування:* тези доповідей учасників науково-практичного семінару (м. Львів, 30 жовтня 2020 року) / упор. А.Я. Хитра. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 63-66.

7. Новожилов В.С., Зозуля А.С. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису: правова природа, порядок здійснення та процесуальний результат.- *Форум права*. 2022. № 72. С. 76-89.

8. Соцький А.М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022.- № 4. С. 384-386.

9. Теорія та практика кримінального процесуального доказування: навчальний посібник для підготовки до іспиту / В.В. Вапнярчук, С.В. Давиденко, О.В. Капліна та ін. Харків: Право, 2021. 256 с.

Bodnarchuk M.M.

EXTRACTING DATA FROM TECHNICAL DEVICES AND TECHNICAL MEANS THAT HAVE THE FUNCTION OF PHOTO, FILM OR VIDEO RECORDING, OR FROM THE TECHNICAL UNIT OF PHOTO, FILM OR VIDEO RECORDING

The relevance of the topic of the article is determined by the fact that the disclosure of theoretical and legal issues related to the def-

inition of the concept and essence of extracting data from technical devices and technical means that have the function of photo, film or video recording, or from the technical unit of photo, film or video recording and practical aspects its implementation, given the relative novelty of this procedural action, is given insufficient attention in the doctrine of criminal procedure.

Taking this into account, the purpose of the article is to reveal the concept of extracting data from technical devices and technical means that have the function of photo, film or video recording, or from the technical unit of photo, film or video recording and the procedure for its implementation, as well as to determine directions for improving the norms of the criminal procedural law, which they are determined.

The concept of extracting data from technical devices and technical means that have the function of photo, film or video recording, or from the technical unit of photo, film or video recording, enshrined in part 1 of article 245-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Taking into account the comments made, it is substantiated that by its legal nature it is a procedural action aimed at obtaining evidence.

The purpose of extracting data from technical devices and technical means that have the function of photo, film or video recording, or from the technical unit of photo, film or video recording is determined. The range of subjects of this procedural action is characterized. The procedure for its implementation was revealed and clarifications were made regarding its individual elements.

According to the results of the conducted research, the imperfection of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine dedicated to the definition of the concept of this procedural action and the regulation of the procedure for its implementation was established, as well as the feasibility of their improvement was substantiated by: 1) classifying the inquirer among the subjects of the specified procedural action; 2) determination of the legal consequences of non-compliance with the resolution of the investigator, prosecutor on extracting data from technical devices and technical means that have the function of photo, film or video recording, or from the technical unit of photo, film or video recording – the investigator, prosecutor appeals to the investigating judge with a request for permission to conduct a search.

Key words: extracting data from technical devices and technical means, investigative (search) actions, procedural actions, procedural sources of evidence, proof.

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЩОДО ДЕЛЕГУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

ВОРОБЧАК Олег Андрійович - аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: https:/0000-0002-3974-4408

УДК 343.13

DOI 10.32782/NP.2022.4.11

Проблематика кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень предметом самостійного дослідження в доктрині кримінального процесу не була, що вказує на актуальність теми дослідження, її теоретичну та практичну значимість. Це зумовило постановку як мети статті визначення поняття кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень і розкриття їх структури з урахуванням видів цих правовідносин.

Розкрито зміст основних підходів до визначення поняття кримінальних процесуальних відносин та їх структури. Вказано, що відповідно до установленого в загальнотеоретичній юриспруденції підходу, у структурі правовідносин виокремлюють їх об'єкти, суб'єктів і зміст.

Охарактеризовано підходи вчених до визначення об'єкта кримінальних процесуальних відносин і його поділу на види. Наведено авторське визначення поняття об'єкта кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень.

Виокремлено дві групи суб'єктів кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень. Обґрунтовано, що суб'єктний склад конкретних правовідносин залежить від належності цих правовідносин до одного з їх видів – односторонніх або двосторонніх. Доведено, що обов'язковою вимогою до суб'єктів кримінальних процесуальних відносин у цілому та правовідносин щодо делегування процесуальних повноважень зокрема, є їх кримінальна процесуальна правосуб'єктність.

Констатовано, що права й обов'язки суб'єктів правовідносин, які складають юридичний зміст кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень, регламентовані КПК України. Встановлено, що фактичний зміст цих правовідносин становлять конкретні дії їх учасників, спрямовані на реалізацію наданих їм прав і покладених на них обов'язків.

Доведено недоцільність виокремлення у структурі кримінальних процесуальних відносин, у тому числі й щодо делегування процесуальних повноважень, четвертого елемента – юридичних фактів. Вказано на доцільність їх дослідження в контексті розкриття механізму виникнення, зміни і припинення кримінальних процесуальних відносин.

За результатами дослідження констатовано доцільність визначення поняття кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень з точки зору двох підходів: динамічного та статичного. Наведено авторські визначення цього поняття відповідно до кожного з цих підходів.

Ключові слова: процесуальні повноваження, делегування процесуальних повноважень, кримінальні процесуальні відносини, об'єкт правовідносин, суб'єкт правовідносин, зміст правовідносин.

Постановка проблеми

Делегування процесуальних повноважень у кримінальному провадженні за своєю сутністю є процесом їх передачі від делегуючого суб'єкта відповідному учаснику

кримінального процесу або іншому уповноваженому суб'єкту, залученому до кримінального провадження. Воно здійснюється з підстав та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законом, та як вид процесуальної діяльності отримує зовнішній вияв у формі правовідносин. У зв'язку з цим дослідження змісту делегування процесуальних повноважень і механізму його здійснення в ході кримінального провадження є неможливим поза розкриттям поняття та структури правовідносин, за допомогою яких воно знаходить своє практичне втілення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До розкриття поняття, системи і структури кримінальних процесуальних відносин і механізму їх реалізації в ході кримінального провадження звертаються О.А. Банчук, Ю.М. Грошевий, А.В. Даниленко, Л.М. Лобойко, А.В. Мурзановська, Р.І. Назаренко, М.А. Погорецький, О.В. Супрунова, А.Я. Хитра та інші вітчизняні вчені. Водночас, проблематика правовідносин щодо делегування процесуальних повноважень предметом самостійного дослідження в доктрині кримінального процесу не була.

Метою статті є визначення поняття кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень і розкриття їх структури з урахуванням видів цих правовідносин.

Виклад основного матеріалу

У доктрині кримінального процесу на сьогодні сформовано два основних підходи до розуміння кримінальних процесуальних відносин. Представники першого підходу під ними розуміють урегульовані кримінальними процесуальними нормами суспільні відносини, що складаються між учасниками кримінальної процесуальної діяльності, спрямовані на реалізацію їх процесуальних прав та виконання покладених на них процесуальних обов'язків і виникають, розвиваються та припиняються у зв'язку із здійсненням кримінального провадження [1, с. 57; 2, с. 27; 3, с. 353; 4, с. 34]. Прихильники другого підходу розглядають кримінальні процесуальні відносини як конкретний зв'язок, який виникає на основі закону між суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, характеризується наявністю суб'єктивних кримінальних процесуальних прав та обов'язків і підтримується (гарантується) примусом держави [5, с. 52; 6, с. 14; 7, с. 54]. Невдаючись до поглибленого аналізу цих підходів, потрібно відзначити, що вони дозволяють охарактеризувати поняття кримінальних процесуальних правовідносин з точки зору двох аспектів: перший підхід відображає їх сутність з позиції динамічного, а другий – статичного підходу. Наведені підходи до визначення поняття кримінальних процесуальних відносин дозволяють сформувати у цілому загальне уявлення про сутність правовідносин щодо делегування процесуальних повноважень. Водночас, всебічне та повне поняття таких правовідносин може бути сформульоване лише за результатами дослідження їх структури.

Кримінальні процесуальні відносини щодо делегування процесуальних повноважень підлягають характеристиці з урахуванням загальновизнаної у правовій доктрині структури правовідносин – їх основних елементів і способу юридичного зв'язку між ними. Відповідно до установленого в загальнотеоретичній юриспруденції підходу, у структурі правовідносин виокремлюють їх об'єкти, суб'єктів і зміст (сукупність прав та обов'язків сторін) [8, с. 336; 9, с. 388]. Наведений підхід широкого використовується вченими-процесуалістами задля визначення структури кримінальних процесуальних відносин [1, с. 57; 3, с. 353-354; 5, с. 52; 7, с. 54-55; 10, с. 151; 11, с. 15].

Обов'язковим елементом структури будь-яких кримінальних процесуальних відносин є їх об'єкт, щодо визначення якого в доктрині кримінального процесу не склалося однозначного розуміння.

Одні вчені наводять узагальнене визначення поняття об'єкта кримінальних процесуальних відносин. Так, А.В. Даниленко вважає, що об'єктом кримінальних процесуальних відносин є те, на що спрямований

їх зміст [10, с. 152]. Схоже визначення цього поняття наводить О.В. Супрунова, яка охоплює ним усе те, з приводу чого виникли та розвиваються правовідносини [3, с. 353].

Інші вчені конкретизують поняття об'єкта кримінальних процесуальних відносин. Зокрема, А.В. Мурзановська вказує, що об'єктом кримінальних процесуальних відносин, як правило, виступає поведінка суб'єктів кримінального процесу [1, с. 57]. На думку А.Я. Хитри, об'єктом кожного кримінального процесуального правовідношення буде те благо, з приводу якого виникає це правовідношення [5, с. 53; 7, с. 55].

Поєднуючи ці підходи, окремі вчені наводять розширене визначення досліджуваного поняття. Так, Ю.М. Грошевий відзначає, що об'єкт кримінальних процесуальних правовідносин – це все те, з приводу чого такі відносини виникли й існують, головним чином очікуваний результат поведінки учасників кожного конкретного правовідношення; коло можливих об'єктів кримінальних процесуальних відносин є широким і включає проведення дій (явка підозрюваного до слідчого за викликом, давання показань на допиті), певну поведінку (неперешкоджання встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні), ті чи інші речі та документи, які підлягають вилученню в ході обшуку (частина 7 статті 236 КПК України) тощо [12, с. 20].

Аналіз наведених підходів свідчить про їх істотну наближеність за рахунок вказівки (як узагальненої, так і конкретизованої) на об'єкт кримінальних процесуальних відносин як правове явище, що зазнає впливу внаслідок реалізації відповідних правовідносин. При цьому притаманність низці визначень узагальнювального характеру зумовлене різноманітністю кримінальних процесуальних відносин. Водночас, розкриття змісту цих підходів свідчить про розуміння вченими об'єкта кримінальних процесуальних відносин у двох аспектах: як предмета діяльності їх учасників і результату, на досягнення якого спрямована їх діяльність. Із урахуванням цього, заслуговує на увагу позиція Р.І. Назаренка, який виокремлює два об'єкти кримінальних процесуальних відносин: 1) загальний, яким є те, з приводу чого чи у зв'язку з чим функціонує та розвивається вся сукупність правовідносин під час кримінального провадження; 2) спеціальний (об'єкт окремих, одиничних кримінальних процесуальних відносин), яким є очікуваний результат поведінки (дій) суб'єктів конкретних кримінальних процесуальних відносин (зокрема, вирішення заявленого клопотання, закріплення слідів злочину, забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди тощо) [4, с. 22-23].

Поділяючи зазначену позицію, потрібно вказати, що об'єкт кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень відповідно до наведеної класифікації є спеціальним. Ним є очікуваний результат дій суб'єктів кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень – виконання відповідними учасниками кримінального процесу або іншими уповноваженими суб'єктами, залученими на основі норм КПК України до кримінального провадження, делегованих їм процесуальних повноважень: виконання слідчим відповідного доручення прокурора шляхом проведення вказаних у ньому слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; виконання керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, повноважень слідчого судді, визначених пунктом 2 частини 1 статті 615 КПК України, тощо.

Ще одним елементом структури кримінальних процесуальних відносин є їх суб'єкти, під якими вчені розуміють суб'єктів кримінального процесу, наділених кримінальною процесуальною правоздатністю та дієздатністю (правосуб'єктністю), що використовують її в ході кримінального провадження [5, с. 53; 7, с. 56].

Суб'єкти кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень підлягають визначенню з урахуванням уповноважувально-зобов'язувального характеру самих право-

відносин. Зокрема, доречно виокремити дві групи суб'єктів цих правовідносин:

1. Учасники кримінального процесу зі сторони обвинувачення, а в окремих випадках – інші залучені до кримінального провадження суб'єкти, яким нормами кримінального процесуального закону надано право доручити виконання відповідних процесуальних повноважень іншому учаснику кримінального провадження, визначеному законом. У вказаних правовідносинах вони є носієм права, у зв'язку з чим виступають уповноваженим суб'єктом – суб'єктом делегування. До їх числа, залежно від виду делегування, належать слідчий, прокурор, а в ході здійснення міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні – центральний орган України, яким під час досудового розслідування є Офіс Генерального прокурора (у випадках, визначених частиною 1 статті 545 КПК України – Національне антикорупційне бюро України), а в ході судового розгляду – Міністерство юстиції України.

2. Учасники кримінального процесу, а в окремих випадках – інші залучені до кримінального провадження суб'єкти, яким можуть бути делеговані процесуальні повноваження та на яких покладається обов'язок їх виконання. У досліджуваних правовідносинах вони є носієм обов'язку, внаслідок чого виступають зобов'язаним суб'єктом. Залежно від виду делегування, ними є слідчий, орган досудового розслідування та його слідчі підрозділи, службова особа органу досудового розслідування, оперативні підрозділи, суд, судовий розпорядник, секретар судового засідання, службова особа установ попереднього ув'язнення та установ виконання покарань, обласна прокуратура, її керівник, його перший заступник і заступник.

Суб'єктний склад конкретних кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень залежить від належності цих правовідносин до одного з їх видів – односторонніх або двосторонніх. Суб'єктами двосторонніх правовідносин є як суб'єкт, який здійснює делегування процесуальних повноважень, так і суб'єкт, якому делегуються процесуальні повноваження та покладається обов'язок їх виконання. Суб'єктом односторонніх правовідносин є лише учасник кримінального процесу або інший залучений до кримінального провадження суб'єкт, на якого покладається обов'язок виконання делегованих процесуальних повноважень (зокрема, секретар судового засідання, якому на підставі частини 4 статті 74 КПК України делегуються повноваження судового розпорядника, Національне антикорупційне бюро України, якому у випадках, передбачених частиною 1 статті 545 КПК України, делегуються повноваження Офісу Генерального прокурора).

Обов'язковою вимогою до суб'єктів кримінальних процесуальних відносин у цілому та правовідносин щодо делегування процесуальних повноважень, зокрема, є їх кримінальна процесуальна правосуб'єктність. На думку В.Г. Пожара, вона є самостійною правовою категорією, що свідчить про правову здатність суб'єкта кримінального провадження мати права і обов'язки, бути їх носієм на будь-якій стадії їх прояву (тобто реалізовувати), а також нести відповідальність за неправомірну реалізацію та виконання [13, с. 399].

Учасники кримінального процесу, які доручають виконання відповідних процесуальних повноважень іншому учаснику кримінального провадження, повинні бути уповноваженими на здійснення делегування процесуальних повноважень кримінальним процесуальним законом і діяти в межах наданих їм повноважень. При цьому норми останнього чітко визначають суб'єктів делегування та процесуальні повноваження, які можуть бути ними делеговані. Порушення відповідних норм КПК України (зокрема, доручення виконання процесуальних повноважень учасником кримінального процесу, який не має права на їх делегування, доручення виконання процесуальних повноважень, які не можуть бути делеговані, доручення виконання процесуальних повноважень учаснику кримінального процесу, який не вправі їх виконувати тощо) призводить до визнання доказів, отриманих у ході виконання відповідних доручень, недопустимими.

Учасники кримінального процесу, яким делегуються процесуальні повноваження, мають бути уповноваженими на їх виконання та діяти у межах наданих їм повноважень. Межі делегованих повноважень у переважній більшості випадків визначаються дорученням суб'єкта делегування, хоча не виключається можливість їх закріплення нормами кримінального процесуального закону (наприклад, делегування низки процесуальних повноважень у випадках, визначених статтею 615 КПК України). Порушення меж делегованих повноважень (зокрема, проведення процесуальних дій, виконання яких не доручалося, проведення процесуальних дій з порушенням вимог доручення або поза межами строку його виконання тощо) є підставою для визнання отриманих доказів недопустимими. Поряд із цим, до визнання доказів недопустимими призводять й інші порушення вимог кримінального процесуального закону, допущені в ході відповідних процесуальних дій і пов'язані з недотриманням порядку їх проведення.

Поряд із цим, залежно від характеру допущеного порушення норм кримінального процесуального закону в ході делегування процесуальних повноважень суб'єкти правовідносин, які його вчинили, можуть бути притягнуті до цивільної, дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Наступним елементом структури кримінальних процесуальних відносин є їх зміст, який у доктрині кримінального процесу традиційно поділяють на юридичний, який складають суб'єктивні права й обов'язки їх суб'єктів, та матеріальний (фактичний), яким є така фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний повинен учинити в кримінальному провадженні [5, с. 52; 7, с. 55]. Тобто юридичним змістом кримінальних процесуальних відносин є зафіксовані в нормах КПК України права та обов'язки їх учасників, а фактичний їх зміст – це реально здійснювані дії їх учасників, спрямовані на використання своїх прав та виконання обов'язків [3, с. 354].

Права й обов'язки суб'єктів правовідносин, які складають юридичний зміст кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень, регламентовані КПК України. При цьому у двосторонніх правовідносинах одному їх суб'єкту нормами кримінального процесуального закону надається право делегувати процесуальні повноваження, а на іншого суб'єкта покладається кореспондуючий обов'язок щодо їх виконання. Наприклад, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений доручати слідчому проведення слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій (пункт 4 частини 2 статті 36 КПК України), а слідчий зобов'язаний виконувати доручення прокурора, які надаються у письмовій формі (частина 4 статті 40 КПК України) [14], у тому числі й щодо проведення зазначених дій. В односторонніх правовідносинах делегування процесуальних повноважень відбувається на підставі закону, у зв'язку з чим на їх суб'єкта нормами кримінального процесуального закону покладається обов'язок виконання відповідних обов'язків, належних іншому учаснику кримінального провадження або іншому залученому до кримінального провадження суб'єкту. Зокрема, частина 2 статті 74 КПК України визначає обов'язки судового розпорядника, які покладаються на секретаря судового засідання на підставі частини 4 цієї статті [14].

Фактичний зміст кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень становлять конкретні дії їх учасників, спрямовані на реалізацію наданих їм прав і покладених на них обов'язків. Наприклад, надаючи слідчому доручення на проведення слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій, прокурор, з огляду на вимоги пункту 4 частини 2 статті 36 КПК України, визначає коло таких дій і строк їх проведення.

Поряд із трьома наведеними елементами структури правовідносин (об'єктом, суб'єктами і змістом), у загальнотеоретичній юриспруденції нерідко виокремлюють четвертий – юридичні факти [15, с. 227; 16, с. 236]. У доктрині кримінального про-

цесу, як і в загальнотеоретичній юриспруденції, термін «юридичний факт» (поряд з яким також вживається термін «юридичний кримінальний процесуальний факт» [5, с. 54; 7, с. 56]) набув широкого використання задля позначення обставин, які зумовлюють виникнення, зміну та припинення кримінальних процесуальних відносин [5, с. 54; 7, с. 56; 12, с. 19; 17, с. 171]. Водночас, питання стосовно доцільності його виокремлення як самостійного елемента структури кримінальних процесуальних відносин серед учених-процесуалістів є спірним. Так, Р.І. Назаренко включає юридичні факти, що призводять до появи кримінальних процесуальних відносин (поряд з їх об'єктами, суб'єктами і змістом), до числа елементів структури останніх, пояснюючи це тим, що обрана чотириелементна схема їх дослідження відповідає логіці, зумовленій самою сутністю правовідносин, а характеристика кожного із зазначених елементів дозволить виявити їх специфіку [4, с. 21-22]. І, навпаки, виходячи з того, що для різних правовідносин (залежно від їх послідовності) одна й та сама обставина може бути фактичним змістом (результатом правовідносин) і юридичним фактом, А.В. Мурзановська відзначає, що з точки зору концепції множинності кримінальних процесуальних відносин самостійний розгляд кожного відношення не дозволяє включати до нього юридичні факти [1, с. 58]. Поділяючи аргументацію противників виокремлення юридичних фактів як самостійного елемента структури кримінальних процесуальних відносин, потрібно вказати на доцільність їх дослідження в контексті розкриття механізму виникнення, зміни і припинення кримінальних процесуальних відносин, у тому числі й правовідносин щодо делегування процесуальних повноважень.

Висновки

Кримінальні процесуальні відносини щодо делегування процесуальних повноважень підлягають визначенню з точки зору двох підходів: 1) динамічного, відповідно до якого вони є регламентованими нормами кримінального процесуального закону відносинами, які виникають між делегуючими суб'єктами і відповідними учасниками кримінального процесу або іншими уповноваженими суб'єктами, залученими до кримінального провадження, розвиваються та припиняються у зв'язку з передачею делегованих повноважень і спрямовані на реалізацію ними відповідних процесуальних прав і виконання відповідних процесуальних обов'язків; 2) статичного, згідно з яким вони є конкретним зв'язком між делегованими суб'єктами і відповідними учасниками кримінального процесу або іншими уповноваженими суб'єктами, залученими до кримінального провадження, який виникає на підставі норм кримінального процесуального закону та характеризується наявністю передбачених ним процесуальних прав та обов'язків, пов'язаних із передачею делегованих повноважень.

У структурі цих правовідносин доцільно виокремлювати три елементи: об'єкт, суб'єктів і зміст. У конкретних правовідносинах усі зазначені елементи визначаються залежно від виду делегування, а суб'єктний склад і зміст – також від належності цих правовідносин до одного з їх видів – односторонніх або двосторонніх. Виокремлення у структурі кримінальних процесуальних відносин щодо делегування процесуальних повноважень зазначених елементів убачається достатнім для здійснення їх усебічної та повної характеристики.

Література

1. Кримінальний процес: навчальний посібник / Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.К. Волошина та ін. Одеса: Фенікс, 2020. 582 с.

2. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: система і структура: монографія. Харків: Арсіс, 2002. 160 с.

3. Супрунова О.В. Поняття та елементи кримінально-процесуальних відносин. *Право і суспільство*. 2014. № 5-2. С. 351-355.

4. Назаренко Р.І. Характеристика кримінально-процесуальних відносин на початковому етапі досудового провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. К., 2001. 231 с.

5. Кримінальне процесуальне право України: навчальний посібник / Р.І. Бла-

гута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова. Львів: ЛьДУВС, 2017. 774 с.

6. Кримінальний процес: навчальний посібник / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків: Право, 2021. 220 с.

7. Кримінальний процес: підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. Львів: ЛьДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

8. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік,- О.В.Петришин,Л.В.Авраменкотаін.;заред.- М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

10. Даниленко А.В. Природа та призначення кримінально-процесуальних функцій. *Право та безпека.* 2012. № 5. С. 150-154.

11. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 280 с.

12. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

13. Пожар В.Г. Проблематика правосуб'єктності представників у сучасному кримінальному провадженні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 року): у 2 т. / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 398-401.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

15. Загальна теорія права: підручник / М.І. Козюбра, С.П. Погребняк, О.В. Цельєв, Ю.І. Матвєєва; за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

16. Теорія держави і права: підручник / О.М. Бандурка, О.М. Головко, О.С. Передерій та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: ХНУВС, 2018. 416 с.

17. Сливич І.І. Юридичні факти в кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Одеса, 2007. 214 с.

Vorobchak O.A.

CRIMINAL PROCEDURAL RELATIONS REGARDING THE DELEGATION OF PROCEDURAL POWERS: CONCEPT AND STRUCTURE

The issue of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers was not the subject of an independent study in the doctrine of criminal procedure, which indicates the relevance of the research topic, its theoretical and practical significance. This led to setting as the purpose of the article the definition of the concept of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers and the disclosure of their structure, taking into account the types of these legal relations.

The content of the main approaches to defining the concept of criminal procedural relations and their structure is revealed. It is indicated that in accordance with the approach established in general theoretical jurisprudence, in the structure of legal relations their objects, subjects and content are distinguished.

The approaches of scientists to the definition of the object of criminal procedural relations and its division into types are characterized. The author's definition of the concept of the object of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers is given.

Two groups of subjects of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers are distinguished. It is substantiated that the subject composition of specific legal relations depends on whether these legal relations belong to one of their types – unilateral or bilateral. It has been proven that

a mandatory requirement for the subjects of criminal procedural relations in general and legal relations regarding the delegation of procedural powers in particular is their criminal procedural legal personality.

It was established that the rights and obligations of the subjects of legal relations, which make up the legal content of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers, are regulated by the Criminal Procedural Code of Ukraine. It was established that the actual content of these legal relations is the specific actions of their participants aimed at realizing the rights granted to them and the duties assigned to them.

The impracticality of singling out the fourth element – legal facts – in the structure of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers has been proven. The expediency of their research in the context of revealing the mechanism of emergence, change and termination of criminal procedural relations is indicated.

According to the results of the study, the feasibility of defining the concept of criminal procedural relations regarding the delegation of procedural powers from the point of view of two approaches: dynamic and static. The author's definitions of this concept are given in accordance with each of these approaches.

Key words: procedural powers, delegation of procedural powers, criminal procedural relations, object of legal relations, subject of legal relations, content of legal relations.

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗБЕРІГАННЯМ РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

СКРЕКЛЯ Леся Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу

КОМІССАРЧУК Юлія Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

ПОЛІЩАК Наталія Ігорівна - кандидат юридичних наук

DOI 10.32782/NP.2022.4.12

Аналіз правозастосовної практики України засвідчує, що в окремих випадках виникають складнощі чи допускаються помилки в частині вирішення питання відшкодування процесуальних витрат у кримінальному провадженні. Зокрема, суди в одних випадках ухвалюють рішення стягнути з обвинувачених (засуджених) процесуальні витрати у дольовій частині, в інших – солідарно. Окрім того, в окремих випадках судами вирішуються питання про стягнення процесуальних витрат з потерпілої особи, що суперечить нормам КПК України, або ж взагалі не відшкодовуються витрати за зберігання та перевезення речових доказів, які були понесені юридичною особою.

Усі речі та документи, що мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні, залежно від виду та групової приналежності, мають зберігатися відповідно до законодавчо встановленого порядку, а витрати, пов'язані з їх зберіганням та пересиланням, мають бути відображені в обвинувальному акті, що скеровується прокурором до суду.- У той же час, не лише для зберігання чи пересилання речей і документів необхідні матеріальні затрати, але і для їх знищення. Однак у КПК України не передбачено такого виду процесуальних витрат, що, очевидно, є прорахунком законодавця.

Ключові слова: процесуальні витрати, кримінальне провадження, види процесуальних витрат, розподіл процесуальних витрат, визначення розміру процесуальних витрат, рішення щодо процесуальних витрат.

Постановка проблеми

Аналіз слідчо-судової практики України свідчить про те, що розслідування кожного другого кримінального провадження не обходиться без залучення потерпілого, кожного третього провадження – свідків, експертів. У кожному п'ятому випадку здійснюється зберігання чи пересилання речей та документів. Усе це потребує залучення коштів, які можуть бути стягнуті з обвинуваченої чи засудженої особи. Водночас, у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках процесуальні витрати здійснюються за рахунок Державного бюджету України (наприклад, винесення виправдувального вироку, вчинення кримінального правопорушення невстановленою слідством особою, звільнення особи від оплати процесуальних витрат тощо).

Аналіз правозастосовної практики України засвідчує, що в окремих випадках виникають складнощі чи допускаються помилки в частині вирішення питання відшкодування процесуальних витрат у кримінальному провадженні. Зокрема, суди в одних випадках ухвалюють рішення стягнути з обвинувачених (засуджених) процесуальні витрати у дольовій частині, в інших – солідарно. Окрім того, в окремих випадках судами вирішується питання про стягнення процесуальних витрат з потерпілої особи, що суперечить нормам КПК України, або ж взагалі не відшкодовуються витрати за зберігання та перевезення речових доказів, які були понесені юридичною особою. Таким чином, вищевка-

зані проблеми можна пояснити недостатнім законодавчим регулюванням окремих положень КПК України, у частині відшкодування та стягнення процесуальних витрат, а також недостатньою теоретичною розробкою відповідних проблем.

Стан теоретичного дослідження

У вітчизняній науці кримінального процесуального права висвітлено окремі аспекти питань, що стосуються процесуальних витрат у кримінальному провадженні. Зокрема, ця проблематика розглядалась у працях С. В. Бажанова, О. В. Бауліна, Н. А. Власова, О. В. Горбачова, В. М. Демидова, Ю. М. Дьоміна, В. А. Дуніна, Л. Л. Круглікова, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, А. А. Павлишина, П. Ф. Пилипчука, С. М. Стахівського, Н. А. Суховенко, В. М. Тертишника, Р. І. Шевейка, Р. Х. Якупова та інших. Разом із тим більшість досліджень вищевказаних авторів базувались на аналізі КПК 1960 року або зводились до коментування окремих положень кримінального процесуального законодавства чи до фрагментарного аналізу питань обраної тематики. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, які присвячені аналізу процесуальних витрат у кримінальному провадженні, багато питань залишається ще не дослідженими, окремі з них неоднозначно вирішуються в теорії і на практиці.

З огляду на зазначене **метою** цієї статті є вивчення питань щодо визначення розміру та відшкодування витрат, пов'язаних із зберіганням речей і документів.

Виклад основних положень

Витрати, пов'язані із зберіганням речей і документів, є останнім видом процесуальних витрат, які передбачені у ст. 123 КПК України. Під час з'ясування змісту цих витрат, необхідно визначити зміст понять «річ» та «документи». Так, у відповідності до ЦК України, річчю вважається будь-який предмет матеріального світу (ст.179). Вони поділяються на нерухомі та рухомі речі (ст.181 ЦК України). Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч.1 ст.99 КПК України). До документів також можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; висновки ревізій та акти перевірок (ч. 2 ст. 99 КПК України). Окрім того, у ч.2 ст.98 КПК України передбачено, що документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, які зазначені у ч.1 ст.98 КПК України.

З економічної точки зору, зберігання спрямоване на забезпечення фізичної, біологічної, хімічної схоронності об'єктів матеріального світу, на недопущення негативного впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на них [1, с.558]. Натомість, з юридичної точки зору, зберігання передбачає вжиття відносно речі всіх заходів, необхідних для недопущення можливості її знищення або пошкодження, тобто збереження її цілісності та споживчих властивостей [2, с. 497]. У науці кримінального процесу висловлена думка, що однією з вимог допустимості речових доказів є дотримання належного порядку їх зберігання, який виключає можливість заміни, підміни, пошкодження або втрати ним істотних для провадження ознак [3, с.650]. У відповідності до п. 14 Інструкції «Про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду» від 27 серпня 2010 р. № 51/401/649/471/23/125, підставою для поміщення речових доказів на зберігання є постанова органу досудового розслідування, прокурора, судді. У КПК України немає чітко визначено, що орган досудового розслідування зобов'язаний виносити постанову для поміщення речових доказів на зберігання. Однак, у відповідності до ст.110

КПК України рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови.

Що стосується документів, то вони, як правило, зберігаються разом із матеріалами кримінального провадження (п.3 «Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження» від 19 листопада 2012 р. № 1104). Якщо ж вони за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, то за таких умов вони зберігаються у спеціальних обладнаних сейфами у приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ. У разі відсутності обладнаного приміщення, виділяються спеціальні сейфи (металеві шафи) достатнього розміру (п.7 названого вище Порядку від 19 листопада 2012 р. № 1104). У таких випадках не відшкодовуються процесуальні витрати на зберігання речей та документів, оскільки орган досудового розслідування не несе жодних матеріальних затрат.

У теорії кримінального процесу існує позиція, що зберігання речей та документів в індивідуальному сейфі не забезпечує належної безпеки їх схоронності, оскільки такий сейф спеціально не охороняється і, по суті, може бути зламаний, наслідком чого може стати знищення важливого речового доказу. За таких умов пропонується змінити порядок зберігання речових доказів і, зокрема, створення спеціальної установи, яка б була належно обладнана для зберігання речових доказів [4, с.18]. З такою позицією навряд чи можна погодитись, оскільки за зберігання речових доказів в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі відповідальною є посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу (п.8 Порядку від 19 листопада 2012 р. № 1104). Окрім того, видається недоцільним створення спеціальної установи, яка б була належно обладнана для зберігання речових доказів, оскільки це призведе до створення додаткових процесуальних витрат.

Відповідно до п.4 ч.6 ст.100 КПК України, речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню: повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; передаються для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; знищуються, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також, якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя чи здоров'я людей або довкілля. Як приклад, наведемо Ухвалу слідчого судді Рівненського міського суду. Прокурор прокуратури Рівненської області ОСОБА_1 звернувся в суд із клопотанням про вирішення долі речових доказів у кримінальному провадженні №12012190020000108 від 29 грудня 2012 р., за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст.199 КК України «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів», ч.1 ст.204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів».

В Ухвалі цього суду було зазначено, що працівниками правоохоронних органів під час огляду складського приміщення було виявлено алкогольну продукцію з підробленими марками акцизного збору. Супроводжувальних документів та документів, що підтверджують якість та безпеку продукції у ході огляду та подальшої перевірки не встановлено. У результаті огляду було вилучено

35135 пляшок продукції (алкогольних напоїв). У подальшому вилучені алкогольні напої було передано на відповідальне зберігання в приватне підприємство «Спіріт-РВ». Співробітниками УДПМ ДПС у Рівненській області відібрані зразки для проведення необхідних досліджень, які в ході досудового розслідування оглянуті, сфотографовані, долучені до матеріалів провадження. Згідно з висновком експерта, з представлених на дослідження спиртовмісних рідин встановлено, що рідини, представлені в пляшках з етикетками не відповідають обов'язковим вимогам до якості продукції, що наведені в ДСТУ 4256:2003 для алкогольних напоїв горілок (горілок особливих).

У своєму клопотанні прокурор заявляє, що у зв'язку з великою партією зазначеної продукції, а також через громіздкість останньої, її зберігання призводить до певних труднощів та додаткових витрат, які несе підприємство. Крім того, вказує, що ця продукція зберігається вже понад 3 роки (термін дії договору зберігання закінчився), а тривале зберігання може бути небезпечне для здоров'я людей, які працюють на підприємстві та довкілля. У зв'язку з цим, прокурор просить посприяти у вирішенні питання щодо подальшої долі вказаної алкогольної продукції. На підставі вищенаведеного, суд постановив рішення надати дозвіл на знищення 35135 пляшок продукції (алкогольних напоїв) у відповідному кримінальному провадженні [5].

Слід зазначити, що не лише для зберігання чи пересилання речових доказів необхідні матеріальні затрати, але і для їх знищення. Так, для знищення речових доказів, установа, на яку покладений такий обов'язок, несе витрати на оплату праці працівників, які будуть залучені до цього процесу, витрати на залучення техніки, яка необхідна для цього (наприклад, вивіз сміття, утилізація тощо). Водночас, на законодавчому рівні не передбачено витрат на знищення речових доказів. За таких умов пропонуємо внести зміни до ч.1 ст.123 КПК України і викласти її в такій редакції: «Витрати, пов'язані із зберіганням, пересиланням речей і документів, а також знищенням речей, здійснюються за рахунок Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

У подальшому зазначимо, що витрати, пов'язані із зберіганням речових доказів, цінностей та іншого вилученого майна, несе орган, на зберіганні якого знаходиться вилучене майно. У випадках, коли майно передається на зберігання в інші установи, підприємства, організації як таке, що потребує спеціальних умов зберігання, такі витрати покриваються за рахунок держави (ч.4 п.13 Інструкції). Це положення знайшло своє відображення у ч.1 ст.123 КПК України, де зазначено, що «витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

З вищенаведеного випливає, що зберігання речей і документів не може здійснюватися за рахунок обвинуваченої чи засудженої особи, і незалежно від їх розміру та кількості, відповідні витрати компенсуються державою. Однак аналіз судової практики України засвідчує, що положення ст.123 КПК України застосовується не у всіх випадках, що не відповідає вимогам закону. Як приклад, наведемо Постанову Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 12 квітня 2013 р. у якій зазначено, що 23 січня 2013 року ОСОБА_1 було засуджено за ч.2 ст.27- ч.3 ст.240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр».- У резолютивній частині вироку суду зазначено, що речові докази, а саме:

- нафта в кількості 17,469 тонн, яка передана на зберігання НГВУ Надвірнанафтогаз ПАТ Укрнафта, - конфіскувати в дохід держави;

- нафта в кількості 50,080 тонн, яка передана на зберігання НГВУ Надвірнанафтогаз ПАТ Укрнафта - повернути ТзОВ БУРІНВЕСТ(ЄДРПОУ 36116923).

У подальшому вказується, що під час розгляду кримінального провадження судом не вирішено питання процесуальних витрат. З матеріалів кримінального провадження випливає, що з метою збереження речових доказів, нафту було транспортовано від місць, де вона вилучена, та передано на відповідальне зберігання спеціалізованому підприємству -

нафтогазовидобувне управління «Надвірнанафтогаз». У зв'язку з відсутністю у вказаного підприємства вільних ємкостей для окремого зберігання нафти, слідство не заперечувало, щоб цей об'єм нафти був використаний у технологічному процесі для підготовки та реалізації на загальних підставах.

Згідно з довідкою НГВУ «Надвірнанафтогаз» від 11 квітня 2013 року, вартість прийому та підготовки 1 тонни нафти, видобутої з родовищ «Кубаш Луква», свердловини «Дзвиняч -1», прийнятої на зберігання НГВУ Надвірнанафтогаз становить - 952,28 грн. При таких обставинах суд вважає, що слід стягнути з ОСОБА_1 процесуальні витрати в користь НГВУ Надвірнанафтогаз в розмірі 16 635, 38 грн., понесених Надвірнанафтогаз на прийом та підготовку - нафти сирої в кількості 17, 469 тонн у кримінальному провадженні за обвинуваченням ОСОБА_1, за ч.2 ст.27 – ч.3 ст.240 КК України [6]. Під час постановлення відповідного рішення суд виходив з того, що засуджений незаконно отримував великі прибутки за видобування нафти, а сума процесуальних витрат за її зберігання є мізерною у порівнянні з отриманими ним коштами. Однак, така позиція суду суперечить положенням кримінального процесуального законодавства (ч.4 п.13 Інструкції та ст.123 КПК України), у якому закріплений обов'язок сплати витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів за рахунок коштів Державного бюджету України.

Наведемо інший приклад, коли судом вирішувалось питання про можливість стягнення з особи процесуальних витрат на зберігання транспортних засобів. Як приклад, наведемо Ухвалу Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області, у якій зазначається про те, що особа, керуючи технічно несправним автомобілем, допустила зіткнення із мотоциклом, у результаті чого водій ОСОБА_2 отримав середньої тяжкості тілесні ушкодження. У судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_1 заявив клопотання про закриття кримінального провадження та звільнення його від кримінальної відповідальності у зв'язку із його примиренням з потерпілим. Судом було задоволено відповідне клопотання.

При цьому, суд ухвалив рішення, що речові докази в кримінальному провадженні (автомобіль та мотоцикл), які знаходяться на зберіганні на майданчику тимчасового утримання транспортних засобів слід повернути володільцям, а саме ОСОБА_1 та ОСОБА_2, відповідно, звільнивши їх обох від оплати витрат, пов'язаних із зберіганням вказаних речей (речових доказів) (безоплатно), згідно із заявленими обвинуваченим та потерпілим клопотаннями про це.

Своє рішення суд обґрунтував тим, що, враховуючи майновий стан як потерпілого так і обвинуваченого, а зокрема те, що потерпілий, який працює, має на утриманні 2-ох малолітніх дітей, його дружина - на цей час не працює, а перебуває у декретній відпустці по догляду за дитиною до 3-ох років, а також те, що обвинувачений, який працює, має на утриманні неповнолітню дитину, пристарілу матір (81 рік), яка проживає одна і ОСОБА_1 є єдиним її годувальником [7].

Така позиція суду навряд чи є справедливою. Зокрема, не зрозуміло, чому суд звільняє потерпілого від сплати процесуальних витрат на зберігання транспортних засобів, адже аналіз кримінального процесуального законодавства свідчить про те, що це питання взагалі не повинно вирішуватись відносно потерпілого. Тобто ця особа у будь-якому випадку не повинна сплачувати жодних процесуальних витрат (виняток становлять ті випадки, коли потерпілий самостійно заявляє клопотання про виклик свідків, залучення спеціаліста, перекладача чи експерта). Кримінальне процесуальне законодавство повинно гарантувати дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування завданої йому шкоди, а не зобов'язувати його сплачувати процесуальні витрати, якому і без того завдано фізичної, матеріальної та моральної шкоди кримінальним правопорушенням.

Суд, постановляючи рішення про звільнення обвинуваченого від сплати процесуальних витрат на зберігання речових доказів, посилався на ст.119 КПК України, у якій вказується, що суд, враховуючи майновий стан особи (обвинуваченого, потерпілого), за власною ініціативою або за її клопотанням має право своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату

процесуальних витрат на визначений строк. У разі зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат чи звільнення від їх оплати повністю або частково, відповідні витрати компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Однак, знову ж таки, виходячи з аналізу ст.123 КПК України, незрозумілим є те, чому суд звільняв обвинуваченого від сплати процесуальних витрат, оскільки обов'язок їх сплати покладений на державу, а не на особу, яка визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Висновки

Усі речі та документи, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, залежно від виду та групової приналежності, мають зберігатися відповідно до законодавчо встановленого порядку, а витрати, пов'язані з їх зберіганням та пересиланням, мають бути відображені в обвинувальному акті, що скеровується прокурором до суду. У той же час, не лише для зберігання чи пересилання речей і документів необхідні матеріальні затрати, але і для їх знищення. Однак у КПК України не передбачено такого виду процесуальних витрат, що, очевидно, є прорахунком законодавця. А тому це питання повинно стати предметом розгляду у подальших напрацюваннях.

SUMMARY

The analysis of the law enforcement practice of Ukraine proves that in some cases there are difficulties or mistakes are made in the part of solving the issue of reimbursement of procedural costs in criminal proceedings. In particular, the courts in some cases decide to charge the defendants (convicted) with the procedural costs in a proportional part, in others - jointly. In addition, in some cases, the courts resolve the issue of recovery of procedural costs from the victim, which is contrary to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, or the costs of storage and transportation of physical evidence incurred by the legal entity are not reimbursed at all.

All things and documents that are important for establishing the truth in criminal proceedings, depending on the type and group affiliation, must be stored in accordance with the procedure established by law, and the costs associated with their storage and forwarding must be reflected in the indictment, which is referred to the court by the prosecutor. At the same time, not only for storing or forwarding things and documents, but also for their destruction. However, the Code of Criminal Procedure of Ukraine does not provide for this type of procedural costs, which is obviously a miscalculation of the legislator.

Key words: procedural costs, criminal proceedings, types of procedural expenses, distribution of procedural expenses, determination of the size of procedural expenses, a decision on procedural expenses.

Література

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – 3-є вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2016. Т. 2. 1346 с.

2. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. Т. 1. 607 с.

3. Сидорова Н. А. Институт судовых издержек в уголовном процессе дореформенной России (первая половина XIX века). *Вестник ЛГУ*. 1988. № 6. С. 60–65.

4. Богданова М. В. Порядок зберігання речових доказів: прогалини та шляхи вдосконалення. *Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників :* матер. V студ. наук. конф. (м. Харків, 15 травня 2014 р.) / редкол. : О. В. Капліна (голов. ред.), Д. М. Говорун (заст. голов. ред.), О. І. Бережний та ін. Х., 2014. С. 16–18.

5. Ухвала Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 23 жовтня 2013 р. Справа № 697/1331/13-ц URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/34407155.

6. Постанова Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 12.04.2013. Справа № 1-112/11 URL: http://reyestr.court.gov.ua.

7. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ на ухвалу Апеляційного суду Кіровоградської області від 12 травня 2015 р.: URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52411351.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.436-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

САДУЛА Любомира Миколаївна - к.е.н., доц. кандидат економічних наук, юридичний факультет Європейського університету

ІСЬКІВ Назарій Ярославович - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

ПАПІРНИК Павло Андрійович - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

DOI 10.32782/NP.2022.4.13

Розглядається кримінально-правова характеристика «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». Аналізуються відповідні зміни до КК України у зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 3 березня 2022 р. З'ясовано стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників.

Короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчив, що кримінальна відповідальність за відповідний злочин нині ще не достатньо вивчена. Проаналізовано особливості об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.436-2 КК України. Він описаний як формальний склад злочину, що свідчить про те, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння.

Визначено, що суб'єкт цього злочину є як загальним, так і спеціальним. Встановлено особливості суб'єктивної сторони складу злочину «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». Зокрема, констатовано, що цей злочин вчиняється тільки з умисною формою вини, оскільки описаний як такий, що має формальний склад.

Ключові слова: виправдовування, визнання правомірною, публічне заперечення, збройна агресія, виготовлення, поширення.

Постановка проблеми

Відомо, що збройна агресія РФ проти України має місце ще з 2014 р., внаслідок чого було окуповано АРК та створено так звані «ЛНР» та «ДНР». Втім як представниками РФ, так і її засобами масової інформації заперечується факт агресії та будь-які інші злочинні дії російської влади. Натомість маніпулятивно намагаються представити російсько-українську війну як «внутрішній конфлікт» в Україні чи «громадянську війну».

Постановою Верховної Ради України від 27 січня 2015 №129-VIII визнано факт початку воєнної агресії РФ проти України з лютого 2014 року. У ній також обґрунтовується причетність РФ до таких терактів, як збиття цивільного пасажирського літака рейсу МН17, трагедій у Волновасі, Донецьку та Маріуполі, факт окупації РФ АРК тощо. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р. визначено, що «збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шля-

хом організації та підтримки терористичної діяльності, а 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України… Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони Російської Федерації, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам Російської Федерації, їхніх радників, інструкторів та іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також за допомогою окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні Російській Федерації самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України. Дії Російської Федерації на території України грубо порушують принципи та норми міжнародного права» [1].

Втім, вказані злочинні дії російської влади заперечуються чи виправдовуються.- А тому така ворожа пропаганда несе пряму загрозу суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, інформаційній безпеці України. Як наслідок, було зареєстровано законопроєкт від 18 лютого 2021 р. №5102. У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» вказується, що внаслідок неналежного правового регулювання в національному інформаційному просторі України останніми роками спостерігається низка негативних явищ, які створюють реальні та потенційні загрози інформаційний безпеці людини і громадянина, суспільства і держави. Ці загрози стали істотним фактором, що безпосередньо підриває інформаційну безпеку держави в умовах триваючої з 2014 р. збройної агресії Російської Федерації проти України. Особливоюою небезпекою є виготовлення та поширення в Україні інформаційних матеріалів, спрямованих на пряме чи опосередковане виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України,у тому числі шляхом представлення її як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни», заперечення тимчасової окупації частини території України [2]. На підставі цього Законом України від 3 березня 2022 р. №2110 КК України було доповнено статтею 436-2 КК України, яка встановлює кримінально-правову заборону за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників.

Стан теоретичного дослідження

З огляду на те, що норма про відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст.436-2 КК України, запроваджена лише нещодавно, то очевидно, що ця проблематика є недостатньо вивчена. Зокрема, питання протидії виправдовуванню, визнанню правомірною, запереченню збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників були предметом розгляду у працях І.В. Берднік, Р.О. Мовчан, А.М. Орлеан, Н.С. Стефанів, М.І. Хавронюк та інші. А тому наукова полеміка щодо формулювання змісту окремих ознак цього складу кримінального правопорушення лише набирає обертів.

З огляду на **це метою** статті є кримінально-правова характеристика складу злочину, передбаченого ст.436-2 КК України.

Виклад основних положень

При кримінально-правовій характеристиці складу кримінального правопорушення розгляду потребує питання щодо його об'єктивних та суб'єктивних ознак. Традиційно слід розпочати з вивчення об'єкту складу кримінального правопорушення. Склад злочину, передбаченого ст.436-2 КК України, розміщений у Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпе-

ки людства та міжнародного правопорядку». У теорії кримінального права загальновизнаною є позиція, відповідно до якої родовий об'єкт кримінального правопорушення встановлюється шляхом аналізу назви розділу Особливої частини КК України, у якому наявна стаття, що передбачає відповідальність за його вчинення. Відповідно діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на той самий родовий об'єкт [3, с. 83]. А тому родовим об'єктом аналізованого злочину слід вважати охоронювані кримінальним законом суспільні відносини щодо забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Для визначення ж безпосереднього об'єкта складу злочину «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» традиційно необхідно проаналізувати структуру суспільних відносин, які перебувають під кримінально-правовою охороною. Предметом таких відносин є інформаційні відносини, оскільки виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії чи виготовлення або поширення відповідних матеріалів здійснюється, так би мовити, завдяки протиправній інформаційній діяльності. Такі відносини виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, а також інформаційної безпеки України. У ЗУ «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. зазначено, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі…» (ст.28) [4].

При цьому сторонами суспільних відносин є держава (з одного боку), яка встановлює заборону поширення інформації, у якій заперечується чи виправдовується збройна агресія РФ проти України, та особа, яка вчиняє злочин, передбачений ст.436-2 КК України (з іншого боку), хоча остання зобов'язана утримуватись від таких суспільно небезпечних дій. А тому безпосереднім об'єктом розглядуваного складу злочину є суспільні відносини у сфері вільного поширення інформації з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, а також інформаційної безпеки України.

У подальшому необхідно проаналізувати його об'єктивну сторону, яка полягає у вчиненні наступних суспільно небезпечних діянь:

1) виправдовування збройної агресії Російської Федерації проти України;

2) визнання правомірною збройної агресії Російської Федерації проти України;

3) заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України

4) глорифікація її учасників;

5) виготовлення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України;

6) поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України.

З аналізу диспозицій ст.436-2 КК України випливає, що аналізований склад злочин описаний як формальний, а отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння. Тому більш детально зупинимось на аналізі ознак його об'єктивної сторони. Так, семантичний зміст поняття «виправдовувати» розглядається як доводити свою правоту, невинність; пояснювати свої вчинки, дії, наводити причини, які дають можливість, дозволяють вибачити; виявлятися правильним, таким, що справджує, підтверджує щонебудь [5, с.459]. Семантичний зміст поняття «правомірний» трактується як виправданий, не випадковий [5, с.508]. Судовій практиці України відомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за виправдовування та визнання правомірною збройної агресії РФ проти України. Так, керівник Чернівецької обласної прокуратури повідомив про підозру адвокату за фактом виправдовування, визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України та глорифікації російських військових (ч. 2, ч. 3 ст. 436-2 КК України). За даними слідства, підозрюваний підтримував агресивну політику РФ та звинувачував українську владу в розв'язуванні та ескалації

конфлікту. Громадянин активно коментував дописи росіян на сторінці спільноти в забороненій соціальній мережі «ВКонтакте», де звинувачував українську владу у нацизмі та розправі над російськомовним населенням, засуджував Революцію гідності. Крім того, у новинній стрічці російської спільноти він оприлюднював відеозаписи з українцями, які займають активну проукраїнську позицію та залишав під цими відео негативні коментарі, називаючи громадян «Укро-зомбаками». Відповідно до висновку судово-лінгвістичної експертизи, у висловлюваннях адвоката наявні ознаки виправдовування та визнання правомірною збройної агресії РФ проти України [6].

Ще однією формою вчинення злочину, передбаченого ст.436-2 КК України, є заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України. Семантичний зміст поняття заперечення розглядається як заява про незгоду з ким-, чим-небудь, доказ проти чогось; невизнання існування, значення, доцільності чого-небудь [5, с.250]. При цьому заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України вважається кримінально-караним, якщо воно здійснено як публічно, так і при окремій бесіді. Також необхідно встановити, що слід розуміти під глорифікацією осіб, які здійснюють збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році. Це поняття розглядається як звеличення, прославлення [7].

Під виготовленням відповідних матеріалів слід розуміти первинне створення об'єктів матеріального світу (наприклад, пісень, написів, плакатів), які відображають виправдовування, визнання правомірною, чи заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, закріплюють чи містять на собі таку інформацію (наприклад, на транспортному засобі, одязі), а також їх розмноження чи копіювання [8, с.658].

Що стосується поширення такої інформації, то вона полягає у її розповсюдженні будь-яким способом (використання мережі Інтернет, вкидання в поштові скриньки, продаж тощо) [8, с.658]. Приклад поширення інформації злочинного змісту відображений у вироку Шевченківського районного суду міста Києва від 20 жовтня 2022 р. Так, у громадянина України В. за невстановлених обставин, але не пізніше 08 квітня 2022 року виник та сформувався стійкий злочинний намір, направлений на вчинення кримінально караних діянь, що полягають у поширенні матеріалів із виправдовуванням, визнанням правомірною та запереченння збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікацією осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, представників збройних формувань Російської Федерації, груп найманців, створених, підпорядкованих та керованих Російською Федерацією.

В., у період з 08 квітня 2022 року по 14 квітня 2022 року, на належному йому акаунт-профілі (інтернет-сторінці) опублікував ряд постів, а також висвітлив від свого імені ряд особистих коментарів наступного змісту, зокрема:

- 08 квітня 2022 року опубліковано коментар у новинній стрічці наступного змісту, дослівно: «Это ещё раз говорит! Заняли, освободили - уходить нельзя! Подставляете людей! Отошли от Киева, Чернигова, Броваров - что за маневры?! У России мощнейшая армия, плюс добровольцы - так раздавите гнид, тем более, что очаг заразы - Киев, Львов !... Или желаете оставить Киевский режим?!...»;

- 08 квітня 2022 року опубліковано наступний пост «Дорогие воины и ваше руководство! Все силы на очистку Украины за Львов !!! Эта зараза будет постоянно устраивать провокации, убийства!... Позор фашистской Украине! Какой же тварью нужно быть, чтоб по приказу из за моря, свои же города бомбить! Позор фашистской Украине! Что горе принесла в страну, чтобы хозяин был доволен, с народом развязать войну. Позор фашистской Украине! Стрелявшей в женщин и детей. Позор фашистской Украине! Позор кровавый наших дней!»;

- 08 квітня 2022 року опубліковано пост шляхом здійснення репосту із власним текстовим коментарем, дослівно: « Дай Бог !!! Про Бучу я имел ввиду, что заняв её - отходить нельзя! Нельзя подставлять людей! Бандеровцы способны на всё!»;

- 13 квітня 2022 року опубліковано коментар у новинній стрічці наступного

змісту, дослівно: «Главная зараза в Киеве, Львове - почему точечно не ударите туда… 1945-2022. Русский солдат снова освобождает Европу от нацизма!!!»;

- 14 квітня 2022 року опубліковано пост шляхом здійснення перепосту в новинній стрічці з акаунт-профілю, на якому висвітлено текстовий напис наступного змісту, дослівно: «Уничтожение военного и политического руководства Украины - это акт гуманизма и человеколюбия. И чем быстрее Россия его совершит, тем больше жизней украинских граждан и российских военнослужащих сохраним… Ничего в мире не меняется. Русские воюют с нацистами, белорусы партизанят, а бандеровцы убивают мирное население с одобрения Германии»;

У зазначених поширених В. матеріалах, містяться публічні виправдовування, визнання правомірною та заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, представників збройних формувань Російської Федерації, груп найманців, створених, підпорядкованих та керованих Російською Федерацією. При цьому, В., переслідуючи явно злочинний намір, здійснив вищевказане протиправне діяння в контексті триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розгорнута на всій її території, отже, вчинив усі залежні від нього дії на шкоду інформаційній безпеці людини і громадянина, суспільству та держави, та довів свій злочин до кінця [9].

У подальшому слід зупинитися на характеристиці суб'єкта складу злочину «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». З аналізу диспозицій ст.436-2 КК України можна зробити висновок, що ним може виступати як загальний (ч.1, 2 ст.436-2 КК України), так і спеціальний (службова особа) (ч.3 ст.436-2). Відповідно до ч.3 та ч.4 ст.18 КК України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав. Що стосується суб'єктивної сторони цього складу злочину, то опис ознак його об'єктивної сторони вказує на те, що відповідне посягання вчиняється з умисною формою вини.

Висновки

Встановлення кримінально-правової заборони виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників є обґрунтованим кроком законотворця. Втім ефективність протидії таким суспільно небезпечним діянням, перш за все, залежить від опису ознак об'єктивної сторони, а тому розглядувана проблематика залишатиметься і надалі актуальною та значущою.

Література

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21 квітня 2022 р. №2217-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 19 лютого 2021 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5102&conv=9

3. Коржанский Н.И. Объект посягательства и квалификация преступлений / Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. 188 с.

4. Про інформацію: Закон України від-2 жовтня 1992 р.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

5. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 508 http://sum.in.ua/s/vypravdovuvatysja

6. Виправдовував збройну агресію росії: адвокату з Буковини повідомлено про підозру. URL: https://pogliad.ua/news/crime/vipravdovuvav-zbroynu-agresiyu-rf-advokatu-z-bukovini-povidomleno-pro-pidozru-427901

7. Перекладаємо слово глорифікація. https://slovotvir.org.ua/words/hloryfikatsiia

8. Сухонос В.В., Білокінь Р.М., Сухонос В.В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / За заг. ред. докт. юрид. наук. проф..В.В. Сухоноса. Суми: ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020 р. 672 с.

9. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 20 жовтня 2022 р. Справа №761/16599/22. URL: reyestr.court.gov.ua.

SUMMARY

Criminal law characteristics of justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants is examined. The proper changes are analysed in the Criminal code of Ukraine in connection with passing an Act of Ukraine «On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the strengthening of criminal liability for the production and distribution of prohibited information products» from March, 3 in 2022.

The state of theoretical study of the issue of criminal responsibility for justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants was conducted. A brief review of criminal literature has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for the crime provided for in Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine is one of those who have not been properly resolved. The peculiarities of the objective side of this crime are analyzed. It is described as a formal crime, indicating that the obligatory indication of the objective side is only a socially dangerous act.

It is established that the subject of trading in influence both general and special. The peculiarities of the subjective part of the crime «justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants», committed solely with direct intent, are investigated, since the corresponding crime is described as having a formal composition.

Key words: justification, recognition as lawful, public denial, armed aggression, production, distribution.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО (ДІЗНАВАЧА) ІЗ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

СЕМЕНОГОВ В'ячеслав Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

https://orcid.org/0000-0002-2596-8961

УДК 343.98

DOI 10.32782/NP.2022.4.14

У статті підкреслено, що одним із способів забезпечення ефективності кримінального провадження є належне криміналістичне забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню. Зазначено, що протидія розслідуванню кримінальних правопорушень – це цілеспрямована діяльність правопорушника та/чи інших зацікавлених осіб, яка може реалізуватися на будь-якій стадії вчинення протиправного діяння та/чи етапі досудового розслідування з метою перешкоджання працівникам правоохоронних органів установити всі обставини вчинення правопорушення та вирішити завдання кримінального провадження. Наголошено, що одним із основних завдань, яке підлягає вирішенню слідчим (дізнавачем) під час досудового розслідування, є своєчасне виявлення та вжиття необхідних заходів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Встановлено, що подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень є своєрідним способом створення сприятливої для ефективного здійснення кримінального провадження обстановки, способом оптимізації діяльності слідчого (дізнавача) задля вирішення завдань кримінального провадження, визначених кримінальним процесуальним законодавством України. З'ясовано, що криміналістичне забезпечення за своєю суттю є узагальнюючим поняттям, яке поєднує в собі теоретичну та практичну складові діяльності з виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Враховуючи сутність понять криміналістичного забезпечення та подолання протидії розслідуванню, сформульовано визначення криміналістичного забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню.

Ключові слова: протидія розслідуванню кримінальних правопорушень, виявлення та подолання протидії розслідуванню, криміналістичне забезпечення, досудове розслідування, кримінальне провадження, слідчий, дізнавач.

Постановка проблеми

Незважаючи на велику кількість теоретичних і практичних напрацювань у царині боротьби з протидією досудовому розслідуванню, окреслена проблематика залишається по сьогодні актуальною. Це зумовлено тим, що механізми вчинення кримінальних правопорушень завжди видозмінюються, причому, на жаль, у бік «удосконалення», що, у свою чергу, призводить до зменшення слідової картини таких протиправних діянь і виникнення труднощів у правоохоронних органів з її виявлення та своєчасного фіксування. Крім того, розвиток інформаційних технологій не тільки дозволяє оптимізувати кримінальну процесуальну діяльність, але водночас використовується в неправомірних цілях правопорушниками, у тому числі для протидії розслідуванню кримінальних проступків і

злочинів. У зв'язку з чим нагальним і необхідним є дослідження криміналістичного забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню, адже «для розроблення та реалізації дієвих заходів з подолання протидії розслідуванню злочинів необхідне всебічне й глибоке вивчення сучасного феномена протидії як елемента протистояння злочинності» [1, с. 202, 203; 2, с. 281].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття, форми протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, а також напрями, способи та засоби виявлення і подолання (нейтралізації, усунення) працівниками правоохоронних органів протидії розслідуванню були предметом досліджень у працях Л.А. Аркуши, В.П. Бахіна, П.Д. Біленчука, А.Ф. Волобуєва, М.В. Даньшина, В.А. Журавля, Є.Д. Лук'янчикова, В.Л. Ортинського, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенка, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, Р.М. Шехавцова, Б.В. Щура й інших. Однак, не зважаючи на різноманіття наукових доробок з окресленої проблематики, багато питань залишаються дискусійними та невирішеними. Тому **метою** представленої статті є з'ясування сутності, змісту та стану криміналістичного забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перед тим як з'ясувати сутність і зміст криміналістичного забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню, варто встановити, що прийнято розуміти під протидією розслідуванню кримінальних правопорушень і яким чином вона може здійснюватися. Зокрема, у вітчизняній криміналістичній науці під протидією розслідування в основному прийнято розуміти діяльність (систему узгоджених дій чи бездіяльності) правопорушників, інших зацікавлених дій, спрямовану на перешкоджання як виявлення проявів кримінальної протиправної діяльності, так і вирішення завдань кримінального провадження під час їх досудового розслідування [3, с. 430, 435–436; 4, с. 70–71; 5, с. 23; 6, с. 116]. При цьому така діяльність є цілеспрямованою, що виражається у плануванні правопорушниками своїх протиправних діянь таким чином, щоб факт учинення кримінального правопорушення не став відомим правоохоронним органам або хоча б мінімізувати залишену слідову картину, яка б дозволила встановити їх причетність до скоєного діяння. Досить часто діяльність з протидії розслідування кримінальних правопорушень розпочинається з моменту підготовки до їх учинення або ж одразу після їх скоєння, а значить, є невід'ємною частиною механізму вчинення злочину чи кримінального проступку. Разом із тим діяльність, спрямована на створення несприятливих для досудового розслідування умов, може бути частиною посткримінальної поведінки, яка розпочинається тільки після виявлення вчиненого кримінального правопорушення та відкриття кримінального провадження.

З наведеного вище помітно, що протидія розслідуванню кримінальних правопорушень – це цілеспрямована діяльність правопорушника та/чи інших зацікавлених осіб, яка може реалізуватися на будь-якій стадії вчинення протиправного діяння та/чи етапі досудового розслідування з метою перешкоджання працівникам правоохоронних органів установити всі обставини вчинення правопорушення та вирішити завдання кримінального провадження. Реалізується така діяльність у різних формах, які залежать від багатьох факторів: виду кримінального правопорушення, обстановки його скоєння, кримінального досвіду та наявних можливостей у правопорушника, тощо. Зокрема, П.М. Лепісевич, М.Д. Курляк встановили, що основними формами протидії розслідуванню кримінальних правопорушень залишаються «приховування злочинів, неправдиві свідчення, фальсифікація доказів, знищення матеріалів та речових доказів у кримінальній справі, погроза свідкам і потерпілим, слідчому, прокурору, судді, корупція серед осіб правоохоронних органів, негативне використання засобів масової інформації, застосування фізичного

впливу стосовно учасників кримінального судочинства» [2, с. 277].

Відповідно, одним із основних завдань, яке підлягає вирішенню слідчим (дізнавачем) під час досудового розслідування, є своєчасне виявлення та вжиття необхідних заходів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. І чи не найбільший вклад у забезпечення такої діяльності здійснено криміналістичною наукою. Проте неможливо визначити сутність і зміст криміналістичного забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню без попереднього з'ясування трактування понять «криміналістичне забезпечення» і «подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень».

Так, категорія «криміналістичне забезпечення», не зважаючи на начебто очевидний зміст, породжує в науковців жваві дискусії. Зокрема, одна група вчених криміналістичне забезпечення розуміють як самостійний різновид діяльності [7, с. 113; 8, с. 68], друга – складовий елемент діяльності правоохоронних органів [9, с. 235], третя – функції криміналістики, елемент пізнання [10, с. 55], четверта – система (сукупність) організаційно-тактичних і технік-криміналістичних засобів, криміналістичних рекомендацій та інформаційних технологій [11, с. 1–2]. На нашу думку, криміналістичне забезпечення за своєю суттю є узагальнювальним поняттям, яке включає в себе всі вищезазначені аспекти. Тобто криміналістичне забезпечення водночас поєднує в собі теоретичну та практичну складові діяльності з виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Відповідно, криміналістичне забезпечення передбачає: 1) здійснення наукових досліджень у царині вироблення напрямів, методів і засобів криміналістичного забезпечення судово-експертної діяльності та діяльності правоохоронних і судових органів; 2) розроблення, виготовлення та придбання криміналістичної техніки, інших технічних засобів, приладів тощо; 3) підготовку та/чи підбір фахових працівників (слідчих, дізнавачів, оперативних працівників, спеціалістів-криміналістів, судових експертів і т. п.); 4) створення, наповнення/оновлення, використання інформаційних баз даних; 5) адаптацію криміналістичних рекомендацій до практичних потреб правоохоронців і судових експертів, а також їх безпосереднє використання під час виявлення, розкриття та розслідування злочинів і кримінальних проступків.

Щодо трактування терміна «подолання протидії розслідуванню» насамперед зазначимо, що це є активна форма діяльності уповноважених суб'єктів, спрямована на своєчасне виявлення ознак протидії досудовому розслідуванню та вжиття заходів, спрямованих на її усунення або хоча б мінімізації її негативного впливу на хід і результати кримінального провадження. На наш погляд, вдалою і такою, що в повній мірі розкриває сутність і напрями подолання протидії розслідуванню, є дефініція, запропонована Р.М. Шехавцовим. Учений визначає вказане поняття як ситуаційно зумовлене застосування методів та прийомів з виявлення (описання, аналіз, моделювання, прогнозування), нейтралізації (психологічного впливу, припинення психічного та фізичного тиску на учасників розслідування з боку заінтересованих осіб, відновлення інформації, що має доказове значення) й попередження протидії розслідуванню (забезпечення фізичної безпеки учасників окремої процесуальної дії, запобігання заявам з боку заінтересованих осіб про «незаконні» методи розслідування злочину, запобігання обміну інформацією між співучасниками) [5, с. 16].

Також імпонує думка Б.В. Щура, згідно з якою подолання протидії розслідуванню злочинів є комплексною діяльністю, яка реалізується за декількома напрямами, основними з яких є: встановлення певних правил дотримання слідчої таємниці (визначення переліку відомостей у конкретному кримінальному провадженні, що становлять слідчу таємницю; встановлення кола осіб, залучених до орбіти кримінального судочинства, яких необхідно попередити про нерозголошення слідчої таємниці; обмеження кола осіб, які присутні під час провадження слідчих (розшукових) дій; обмеження допуску до доказової інформації;

встановлення особливостей роботи слідчо-оперативної (слідчої) групи з доказової інформації в кримінальному провадженні; встановлення заборони на невмотивовану передачу кримінального провадження від одного слідчого (дізнавача) до іншого; визначення порядку взаємодії з оперативними працівниками); нейтралізація причин масового виникнення слідчих помилок: кадрових, методичних, організаційних, процесуальних, психологічних тощо; викриття неправдивих показань; гарантування безпеки учасників кримінального процесу [12, с. 99–151].

З наведеного вище помітно, що подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень є одним із способів забезпечення ефективності досудового розслідування. Це є своєрідним способом створення сприятливої для ефективного здійснення кримінального провадження обстановки, способом оптимізації діяльності слідчого (дізнавача) задля вирішення завдань кримінального провадження, визначених кримінальним процесуальним законодавством України. Разом із тим слід пам'ятати, що й діяльність з виявлення та подолання протидії розслідуванню також повинна бути ефективною, інакше її призначення не буде досягнуто. У цьому контексті слушним вбачається твердження О.В. Пчеліної з приводу того, що «подолання протидії зводиться до якісного планування та організації кримінального провадження. Слідчий повинен у повному обсязі використовувати весь арсенал процесуальних, тактико-технічних і методичних засобів провадження досудового розслідування. Зокрема, правильно визначити обсяг і послідовність проведення слідчих (розшукових) дій, використовувати додаткові засоби фіксації, вживати заходів для згарантування безпеки окремих учасників кримінального провадження, здійснювати роз'яснювальну роботу зі свідками і підозрюваними, своєчасно звертатися до слідчого судді для застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо» [13, с. 631].

На те, що подолання протидії розслідуванню злочинів буде ефективним тільки за умови досягнення функціонального призначення його засобів, наголошують В.С. Кузьмічов і Ю.М. Чорноус. При цьому вони переконані, що основними напрямами подолання протидії розслідуванню є забезпечення одночасного максимально повного пізнання події кримінального правопорушення через сприяння формуванню сприятливої слідчої ситуації для виявлення, фіксації, вилучення і дослідження доказів і пізнання супутніх учиненню й розслідуванню конкретного правопорушення явищ протидії розслідуванню, відображення яких у матеріалах кримінального провадження дає змогу розкрити їх вплив на формування доказів [14, с. 35, 36].

Враховуючи сутність понять криміналістичного забезпечення та подолання протидії розслідуванню, можна сформувати визначення криміналістичного забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню. Зокрема, В.М. Плетенець правильно підкреслює, що концепція криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню є комплексним поняттям та розглядається як галузь наукового знання, практична діяльність із реалізації його рекомендацій і положень та складова навчальної дисципліни. У такий спосіб учений пропонує під криміналістичним забезпеченням подолання протидії досудовому розслідуванню розуміти сукупність взаємопов'язаних між собою дій, що складаються з розробки криміналістичних рекомендацій; ознайомлення суб'єктів розслідування з можливостями застосування наукових розробок засобів та методів протидії; використанням уповноваженими особами правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування кримінальних правопорушень [15, с. 54].

Висновки

Отже, криміналістичне забезпечення діяльності слідчого (дізнавача) з виявлення та подолання протидії розслідуванню – це поєднання теоретичного та практичного аспектів діяльності з визначення форм протидії досудовому розслідуванню та спосо-

бів її виявлення та подолання; розроблення криміналістичних рекомендацій щодо оптимального використання слідчим (дізнавачем) тактичних прийомів, тактичних комбінацій і тактичних операцій при виявленні, нейтралізації та подоланні протидії розслідуванню; формування в слідчого (дізнавача) знань про способи протидії розслідуванню й відповідні їм методи виявлення і подолання, а також вироблення навиків своєчасного та правильного використання криміналістичних напрацювань під час виявлення й усунення протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Література

1. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). К.: Типография журнала «Охрана труда», 2002. 268 с.

2. Лепісевич П.М., Курляк М.Д. Практичні засади усунення протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 1. С. 277–283.

3. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: монографія. Харків: Вид-во ТОВ «В справі», 2017. 524 с.

4. Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М. та ін. Протидія економічній злочинності. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

5. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2003. 238 с.

6. Ромців О.І. Сутність поняття «протидія розслідуванню злочинів» у сучасній криміналістичній науці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юрид. науки*. 2014. Вип. 6-1. Т. 4. С. 112–116.

7. Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2004. 18 с.

8. Іщенко А.В., Ієрусалімов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2007. 160 с.

9. Протидія корупційній злочинності в Україні: навч. посібник / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 308 с.

10. Чучукало О. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному судочинстві: актуальні проблеми. *Право України*. 2002. № 10. С. 53–55.

11. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2005. 19 с.

12. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами: монографія. Х.: Гриф, 2005. 176 с.

13. Пчеліна О. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. *Молодий Вчений*. 2016. № 4 (31). С. 628–632.

14. Кузьмічов В.С., Чорноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. К.: ЗАТ « Нічлава», 2005. 448 с.

15. Плетенець В.М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.

Semenogov V.V.

FORENSIC SUPPORT OF THE ACTIVITY OF THE INVESTIGATOR (INQUIRER) TO IDENTIFY AND OVERCOME OPPOSITION TO THE INVESTIGATION

In the article has been emphasized that one of the ways to ensure the effectiveness of criminal proceedings is proper forensic support of the activity of the investigator (investigator) to identify and overcome opposition to the investigation. It has been noted that countering the investigation of criminal offenses is a purposeful activity of the offender

and/or other interested persons, which can be implemented at any stage of the commission of an illegal act and/or at the stage of a pre-trial investigation in order to prevent law enforcement officers from establishing all the circumstances of the commission of the offense and solving the task criminal proceedings. It has been emphasized that one of the main tasks to be solved by the investigator (inquirer) during the pre-trial investigation is the timely identification and taking of the necessary measures aimed at overcoming opposition to the investigation of criminal offenses. It has been established that overcoming opposition to the investigation of criminal offenses is a peculiar way of creating a favorable environment for the effective implementation of criminal proceedings, a way of optimizing the activities of the investigator (inquirer) in order to solve the tasks of criminal proceedings defined by the criminal procedural legislation of Ukraine. It has been found that forensic security is, in its essence, a generalizing concept that combines theoretical and practical components of detection and pre-trial investigation of criminal offenses. Taking into account the essence of the concepts of forensic support and overcoming resistance to the investigation, the definition of forensic support of the activity of the investigator (inquirer) to detect and overcome resistance to the investigation has been formulated.

Keywords: opposition to the investigation of criminal offenses, detection and overcoming of opposition to the investigation, forensic support, pre-trial investigation, criminal proceedings, investigator, inquirer.

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

КАНЮКА Валерій - кандидат юридичних наук, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1573-9137
ДЕКАЙЛО Петро - старший викладач кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3711-0065
УДК 343.121.4
DOI 10.32782/NP.2022.4.15

Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає визначення термінів: «представництво», «право на захист», «захист». Проте, питання представництва в кримінальному провадженні розглядається як захист прав та законних інтересів окремих суб'єктів кримінального процесу.

Здійснення представництва, як правило, є процедурою залучення адвоката на різних стадіях кримінального провадження до проведення відповідних дій щодо захисту прав його учасників. До суб'єктів, яким надається професійна допомога представника у кримінальному провадженні, відносять: потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, свідка, неповнолітнього свідка, цивільних позивача і відповідача, а також юридичних осіб. Надання правничої допомоги кожному із зазначених суб'єктів є індивідуальним за своїми особливостями у зв'язку з їх процесуальним статусом, належними правами та обов'язками. Слід зазначити, що участь представників у кримінальних провадженнях відіграє важливу роль у питаннях: отримання належної юридичної допомоги для учасників провадження, проведення правового аналізу ситуації і встановлення позиції клієнта, з метою досягнення ефективного результату.

Мета дослідження – правовий аналіз особливостей надання правничої допомоги фізичним, юридичним особам у кримінальному провадженні через представництво їх прав та законних інтересів.

Ключові слова: представництво, кримінальне провадження, право на захист, юридична допомога, адвокат, суб'єкти кримінального процесу, фізичні та юридичні особи.

1. ВСТУП

Постановка проблеми

Інститут представництва займає одне з головних місць серед проблем кримінального процесуального права та визначає особливості правового статусу осіб, які можуть представляти інтереси певних суб'єктів кримінального провадження. Кожна особа має право на захист, на забезпечення дотримання прав і законних інтересів, на отримання відповідної правничої допомоги. Представники можуть також застосовувати процесуальні права осіб, яких захищають, окрім випадків особистої участі осіб.

У кримінальному провадженні потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридичні особи можуть мати представників. Значення та особливості надання правничої допомоги фізичним і юридичним особам у кримінальному провадженні є сьогодні питанням актуальним і таким, що потребує детального дослідження.

Аналіз дослідження проблеми

Проблеми представництва досліджували у своїх працях такі науковці, як: А.М. Бірюкова, Т.В. Варфоломєєва, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, С.В. Давиденко, В.В. Забровський, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, В.Г. Пожар, І.І. Потеружа, Т.І. Присяжнюк, О.В. Рибалка М.В. Се-

наторов, Л.Д. Удалова, Н.Б. Федорчук, С.С. Чернявський, Л.І. Шаповалова, О.В. Якимчук, М.Л. Якуб, О.Г. Яновська та інші. Окрема увага приділялась питанням надання юридичної допомоги кожному суб'єкту, що був задіяний у кримінальному провадженні (потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, свідок, неповнолітні свідки, цивільний відповідач, цивільний позивач та юридичні особи). Незважаючи на це, питання представництва осіб у кримінальному провадженні залишається актуальним у наш час.

Формування цілей

Метою цієї статті є правовий аналіз особливостей надання правничої допомоги фізичним і юридичним особам у кримінальному провадженні через представництво їх прав та законних інтересів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно зі статтею 59 Конституції України «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [1]. Окрім того, ст. 20 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначає особливості забезпечення захисту прав у кримінальному провадженні, одна із яких полягає в «наданні підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому можливості користуватися кваліфікованою правовою допомогою захисника» [2].

Представництво – це здійснення процесуальних дій визначеним законом учасником кримінального провадження, від імені іншої особи чи кількох осіб з метою захисту їх прав та законних інтересів. Під представником слід розуміти дієздатного самостійного суб'єкта кримінального провадження, який спеціально уповноважений певним учасником цього провадження на реалізацію належних йому процесуальних прав та обов'язків, з метою їх охорони та захисту.

До осіб, що можуть звернутися за юридичною допомогою у кримінальному провадженні, відносять: підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, а також юридичних осіб, третіх осіб (у справах, що стосуються арештованого майна), інших учасників, що мають визначене законом право на представництво власних інтересів.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає випадки, коли обов'язковою є участь захисника, зокрема: «щодо особливо тяжких злочинів; щодо осіб, які підозрюються чи обвинувачуються в учиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; осіб, що не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; щодо реабілітації померлої особи; щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування чи спеціальне судове провадження та в разі укладення угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості» [2] (ст. 52 КПК України).

Водночас КПК не містить жодної норми, що передбачала б обов'язкову участь адвоката як представника потерпілого або цивільного позивача.

Потерпілий – це фізична особа, якій злочинними діями було завдано фізичної, моральної чи майнової шкоди, а також юридична особа, якій було завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Погоджуємось з думкою Ю.В. Лисюка, що «потерпілий доручає представнику більшість дій, якщо не всі, пов'язані зі своїм захистом. Це, передусім, пов'язано з можливою відсутністю в потерпілого відповідного досвіду участі у кримінальному провадженні та належної правової підготовки, що, безумовно, зіграє вирішальну роль у відновленні порушених прав» [3, с. 159].

Свідок - це фізична особа, якій стали відомі чи могли бути відомі обставини, що підлягають доказуванню, і яка викликана

була для дачі показань у кримінальному провадженні. Цей суб'єкт володіє необхідною для розкриття справи інформацією. У судовому провадженні його показання сприймаються судом особисто. Варто зазначити, що на будь-якій стадії процесу свідок може залучити представника, що вирішить питання надання йому правової допомоги.

Як зазначає В.П. Машика: «Інститут захисту прав та інтересів свідків у кримінальному провадженні є незахищеним, а тому свідки відмовляються повною мірою надавати інформацію для органу досудового розслідування. За допомогою інформації, яку свідок повідомить слідчому/дізнавачу, останні мають можливість активізувати розслідування, встановити осіб, причетних до скоєння кримінального правопорушення» [4, с. 119].

Свідок під час процесуальних дій має право користуватись «правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються положеннями ст. 50 КПК (свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордер, договір із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги) (п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК)» [2].

Варто зазначити, захисником у кримінальному провадженні може бути адвокат, що здійснює захист обвинуваченого, підозрюваного, засудженого, виправданого, а також особи, відносно якої буде застосовано примусові заходи медичного або виховного характеру чи питання про застосування цих заходів вирішується, особи, щодо якої приймається питання видачі її іноземній державі (екстрадиція).

Необхідно відмітити, що важливим елементом встановлення правовідносин є належне документальне оформлення взаємовідносин представника і його клієнта. До документів, що підтверджують повноваження на здійснення представництва, відносять: «1) свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордер та договір із захисником, або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги – якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; 2) копію установчих документів юридичної особи – якщо представником є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреність – якщо представником є працівник юридичної особи, яка є учасником провадження» [5].

Згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI. представництво розглядається «як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і виконання обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному й конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні» [6].

Отже, основна функція, яку здійснює захисник в кримінальному провадженні, – це забезпечення права на захист, надання консультацій, роз'яснення ситуації клієнту, участь у процесуальних діях разом із клієнтом, написання відповідних правових документів і їх подання тощо.

Як бачимо, захисник є важливим суб'єктом кримінального провадження і виконує роль посередника у відносинах між клієнтом та органом досудового розслідування, судом чи прокуратурою. Учасник кримінального провадження також має право прийняти рішення і не застосовувати послуги адвоката, або ж залучати його на будь-якій стадії кримінального процесу.

Кримінально-процесуальне законодавство містить норми, згідно з якими відбувається представництво неповнолітньої особи, а також особи, що визнана недієздатною чи обмежено дієздатною. Зокрема, у КПК України міститься положення, яке передбачає, що у випадку якщо підозрюваним чи обвинуваченим є неповнолітня, недієздатна або обмежено дієздатна особа, до участі у процесуальних діях разом із нею залучається законний представник (ч. 1 ст. 44 КПК України). Те ж саме стосується випадку, коли потерпілим у кримінальному

провадженні є неповнолітній або особа, що визнана у встановленому законом порядку обмежено дієздатною чи недієздатною (ч. 1 ст. 59 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 64 КПК України: «Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник» [2].

КПК України визначає, що законними представниками є батьки (усиновлювачі), у випадку їх відсутності, тоді опікуни або піклувальники особи, а також інші повнолітні члени сім'ї чи близькі родичі, представники органів опіки та піклування, установ та організацій, під піклуванням чи опікою яких перебуває цей неповнолітній, недієздатний або обмежено дієздатний [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 63 КПК України представниками цивільного позивача чи відповідача в кримінальному провадженні можуть бути: особа, що здійснює захист у кримінальному процесі; керівник або ж інша особа, уповноважена законом чи установчими документами, працівник юридичної особи згідно з довіреністю - у випадку, якщо цивільним позивачем чи відповідачем виступає юридична особа [2].

Представником юридичної особи у кримінальному провадженні, як правило, може бути керівник або інша особа, що уповноважена законом чи установчими документами, а також працівник цієї юридичної особи згідно довіреності, або особа, що має право здійснювати захист у кримінальному провадженні. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що юридична особа довіреністю може уповноважити свого будь-якого працівника представляти її інтереси у кримінальному провадженні.

Як зазначає О.В. Якимчук: «Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні слід розглядати у трьох формах. По-перше, представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні є підінститутом міжгалузевого інституту представництва, тобто є сукупністю процесуально-правових норм; по-друге, це процесуальна діяльність представника, яка є сукупністю юридичних процесуальних дій представника, пов'язаних із реалізацією наданих законодавцем процесуальних прав та обов'язків та захистом прав та інтересів юридичної особи, яка є учасником кримінального провадження; по-третє, це правовідносини, які складаються між юридичною особою, яка є учасником кримінального провадження, її представником, а також з іншими учасниками кримінального провадження (прокурором, слідчим, обвинуваченим тощо) та судом» [8, с. 59]. Окрім того, за видом юридичної особи, їх представництво в кримінальному провадженні можна поділити на: представництво, що здійснюється щодо юридичних осіб публічного та приватного права [9].

Підтримуємо думку О. В. Якимчук, що кримінально-процесуальне законодавство України містить ряд недоліків, що стосуються: «самопредставництва юридичних осіб; прав заявника; необмеженої кількості представників; підстав здійснення представництва юридичних осіб ліквідатором чи арбітражним керуючим; відсутності чітко встановлених вимог до документів, підтверджуючих повноваження представника юридичної особи; відсутності законодавчих підстав для недопуску або відводу представника юридичної особи, у випадку повідомлення його про підозру або за відсутності інформації про його місцезнаходження; відповідальності представника за невиконання чи неналежне виконання ним своїх процесуальних обов'язків; обов'язкової участі представника юридичної особи; відсутності у суду механізму порушення питання про притягнення представника юридичної особи до дисциплінарної відповідальності» [8, с. 204].

3. Висновки

Як бачимо, представництво фізичних та юридичних осіб є однією з гарантій реалізації ними процесуальних прав і обов'язків. Крім того, представництво забезпечує виконання завдань кримінального провадження, які передбачені статтею 2 КПК України, а саме: охорону прав, свобод і законних інтересів суб'єктів кримінального провадження. Здійснення учасниками процесуальних дій у кримінальному прова-

дженні неможливо навіть уявити без застосування інституту представництва.

Отже, представництво – процесуально-правовий інститут, що містить сукупність норм, які регулюють відносини між представником і відповідним учасником кримінального провадження, а також процесуальна діяльність, мета та функції якої полягають у відстоюванні і забезпеченні прав та законних інтересів особи, яку представляють, наданні правової допомоги, сприянні у встановленні сприятливих обставин, обґрунтуванні законності вимог у процесі здійснення кримінального судочинства.

До основних ознак, що характерні для представництва фізичних і юридичних осіб у кримінальному провадженні відносять: права й обов'язки належать одній особі, а здійснюються іншою; представник вчиняє визначені законом юридичні дії, які мають правове значення для усіх учасників процесуальних правовідносин; він діє від імені (фізичної чи юридичної) особи та тільки в межах своїх повноважень; у результаті вчинення процесуальних дій правові наслідки настають для особи, яку представляють, а не для представника.

До особливостей, притаманних представництву юридичних осіб, можна віднести: недопустимість одночасної участі представника та юридичної особи, яку він представляє, у кримінальному провадженні. Ця ознака відрізняє цей вид від представництва фізичних осіб; відносини представництва юридичних осіб регулюються відповідними нормами КПК, інших правових актів; дії, вчинені представником, виражають його волю та вчиняються ним самостійно; представник набуває свого правового статусу тільки після допуску його до участі в кримінальному провадженні; представництво здійснюється на досудовій стадії і у судовому провадженні; наступна особливість - це універсальність представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. Адже, крім керівника, представниками юридичної особи в кримінальному провадження можуть бути інші особи, що уповноважені законом чи установчими документами (зокрема, арбітражний керуючий, розпорядник майна, ліквідатор тощо).

Література

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80

2. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

3. Лисюк Ю.В. Представник потерпілого як захисник у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2013. № 3. С. 159-161.

4. Машика В. П. Представництво свідка у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2021 № 54 том 2 URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_2/26.pdf

5. Машика В.П. Роль захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні (2019). URL: https:// chasprava.com.ua/index.php/ journal /article/ download/34/33/

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

7. Машика В.П. Представництво неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних осіб у кримінальному провадженні. Вісник АПСВТ. 2020. № 1-2. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1-2_2020-30-35.pdf

8. Якимчук О.В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії за спеціальністю 081. Право. Національний університет «Острозька академія», м. Острог; Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, 2020. 253 с.

9. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 2 (16). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/ 17yovukp.pdf.

10. Зубач І. М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська*

політехніка». Юридичні науки. 2014. № 8-10. С. 178-183.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 № 254k/96-VR] Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of April 13, 2012 № 4651-VI] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

3. Lysiuk, Yu.V. (2013). Predstavnyk poterpiloho yak zakhysnyk u kryminalnomu provadzhenni [Representative of the victim as a defense attorney in criminal proceedings]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. - *South Ukrainian legal journal*, № 3, 159-161 [in Ukrainian].

4. Mashyka, V. P. (2021). Predstavnytstvo svidka u kryminalnomu provadzhenni [Representation of a witness in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Ser.: Jurisprudence, № 54, tom 2. Retrieved from: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_2/26.pdf [in Ukrainian].

5. Mashyka, V.P. (2019). Rol zakhysnyka u zdiisnenni predstavnytstva v kryminalnomu provadzhenni [The role of the defense attorney in representation in criminal proceedings]. Retrieved from: https://chasprava.com.ua/index.php/ journal /article/download/34/33/ [in Ukrainian].

6. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku № 5076-VI. [On advocacy and advocacy: Law dated July 5, 2012 № 5076-VI] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text [in Ukrainian].

7. Mashyka, V. P. (2020). Predstavnytstvo nepovnolitnikh, nediiezdatnykh ta obmezheno diiezdatnykh osib u kryminalnomu provadzhenni [Representation of minors, incompetent and persons with limited legal capacity in criminal proceedings]. Visnyk APSVT - Herald of APSVT, 1-2. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1-2_2020-30-35.pdf [in Ukrainian].

8. Yakymchuk, O.V. (2020). Predstavnytstvo yurydychnykh osib u kryminalnomu provadzhenni. Dys. na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081. Pravo [Representation of legal entities in criminal proceedings. Diss. to obtain the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081. Law]. National University «Ostroh Academy», Ostrog; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020, 253 [in Ukrainian].

9. Yakymchuk, O. V. (2017). Problemy klasyfikatsii predstavnytstva yurydychnykh osib u kryminalnomu provadzhenni [Problems of classification of representation of legal entities in criminal proceedings]. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» - Journal of the National University «Ostroh Academy», № 2 (16). Retrieved from: http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/ 17yovukp.pdf [in Ukrainian].

10. Zubach, I. M. (2014). Funktsiia zakhystu u suchasnomu kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [The function of protection in modern criminal proceedings of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky. - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Legal sciences*, № 8-10, 178-183 [in Ukrainian].

FEATURES OF THE REPRESENTATION OF NATURAL AND LEGAL PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The Criminal Procedure Code of Ukraine does not provide for the definition of the terms: "representation", "right to defense", "protection". However, the issue of representation in criminal proceedings is considered as protection of the rights and legitimate interests of individual subjects acting as participants in criminal proceedings.

Representation, as a rule, is a procedure of involving a lawyer at various stages of the process to take appropriate actions to protect the rights of participants in criminal proceedings. Subjects who receive professional assistance

from a defense attorney in criminal proceedings include: victim, suspect, accused, witness, minor witness, civil plaintiff and defendant, as well as legal entities. The provision of legal assistance to each of the mentioned subjects is individual in its particularities in connection with their procedural status, appropriate rights and obligations. It should be noted that the participation of representatives in criminal proceedings plays an important role in matters such as: obtaining appropriate legal assistance for the participants in the proceedings, conducting a legal analysis of the situation and establishing the position of the client in order to achieve an effective result.

Representation is the implementation of procedural actions by a legally defined participant in criminal proceedings on behalf of another person or several persons with the aim of protecting their rights and legitimate interests. A representative should be understood as a competent independent subject of criminal proceedings, who is specially authorized by a certain participant in these proceedings to exercise his procedural rights and obligations, with the aim of their protection and protection.

The purpose of the research is a legal analysis of the specifics of providing legal assistance to individuals and legal entities in criminal proceedings through the representation of their rights and legitimate interests.

Keywords: representation, criminal proceedings, right to defense, legal aid, lawyer, subjects of criminal proceedings, natural and legal entities.

МЕДІАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ ПРИВАТНОГО БІЗНЕСУ (СУБ'ЄКТАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ) ТА ДЕРЖАВОЮ

КОБЗЄВА Тетяна Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права, Сумського державного університету

orcid.org/0000-0001-6176-0239
DOI 10.32782/NP.2022.4.16

Необхідність проведення податкових реформ для досягнення консенсусу між приватним бізнесом та державою є невід'ємною складовою розвитку економіки на сьогодні, оскільки проблематика питання щодо оподаткування, завжди є актуальною, зміст проблемного питання виявляється наступним чином: "представники державної влади хочуть збільшити розмір сплати податків, а суб'єкти підприємницької діяльності не розуміють навіщо платити більше". Для вирішення цього проблемного питання важливим є застосування прогресивних та ефективних способів та механізмів вирішення спорів, з метою досягнення консенсусу між приватним бізнесом та державою, одним з яких може стати податкова медіація.

Такий механізм уже активно використовується у країнах з найрозвинутішими економіками та верховенством права, серед них Бельгія, США, Велика Британія, Нідерланди, Канада, Німеччина, досвід яких і використаний у статті. При цьому, сам інститут медіації вже існує в Україні на законодавчому рівні з грудня 2021 року, тому має величезні перспективи розвитку, оскільки імплементовано його не в усі сфери суспільного життя, а робота над недоліками Закону за остнній рік була не на часі. Сам інститут медіації існував в Україні неформально з часів незалежності держави, люди завжди хотіли знаходити компроміси, при цьому ці компроміси мають фіксуватися та мати силу, рівну судовому рішенню, щоб ні одна зі сторін не мала можливості відходити від домовленостей. Так, фактично всі розуміють що є домовленості в багатьох ситуаціях між державою та бізнесом, але переважно зараз усі ці домовленості є тіньовими та мають корупційну складову, має створюватись майданчик, де бізнес зможе знаходити компроміси з державою, при цьому публічно та справедливо.

Іноземний досвід провідних країн світу розглядається з боку практичного застосування в Україні відповідно до наших реалій сьогодення.

Визначено позитивні ефекти податкової медіації, що мають вплив як на податкові органи, так і на платників податків. Детально проаналізовано позитивні та негативні фактори використання податкової медіації, з урахуванням досвіду зарубіжних країн, у яких правова практика оподаткування має надзвичайно багатий інструментарій альтернативного вирішення податкових спорів між суб'єктами підприємницької діяльності та представниками державної влади. Розроблено пропозиції щодо врегулювання механізму податкової медіації на законодавчому рівні.

Ключові слова: медіаційна процедура, податкові спори, платники податків, приватний бізнес, суб'єкти підприємницької діяльності.

Вступ

Сьогодні податкова реформа є однією з найпріоритетніших у країні в розрізі євроінтеграційних процесів та боротьби з корупцією заради майбутнього економічного розвитку, від якого залежить усе її майбутнє. Одним з напрямків роботи державної політики

у сфері оподаткування приватного бізнесу це створення культури сплати податків, коли платити податки буде не для дурнів, а вигідно і іміджево. При цьому, держава має мати за мету не тільки наповнити казну та покарати ухильників, а й мотивувати суб'єктів підприємницької діяльності не допускати ухилень від сплати податків та надати можливість переходу на законну організацію роботи та виправлення помилок. Одним з напрямків підвищення культури сплати податків може стати впровадження інституту податкової медіації. Саме комунікація між представниками приватного бізнесу представниками органів державної влади зможе забезпечити вирішення проблем вигідно для обох сторін, що може стати тим механізмом, завдяки якому приватні підприємці почнуть бути заінтересованими у сплаті податків, а держава наповнить казну та вирішить проблему такого "тіньового" приватного бізнесу, через відмову суб'єктів підприємницької діяльності від ухилення від сплати податків.

Напрям податкової медіації вивчали та досліджували такі вчені: Залуський Ю., Подік І., Єфіменко Л., Середа А. та інші.

Метою дослідження є вивчення інституту податкової медіації та міжнародного досвіду використання медіаційної процедури вирішення спорів у державній податковій політиці та розгляд шляхів запровадження податкової медіації в Україні.

Результати

Багато в чому активне поширення по світу альтернативних способів вирішення податкових спорів пов'язано з розвитком нового підходу організації взаємодії платника податків (суб'єктів підприємницької діяльності) та податкового органу, - *підходу, який заснований на співпраці* та пошуку шляхів порозуміння між податковим органом та платником податку. Цей спосіб називається податковою медіацією, котра активно впроваджується по всьому світу.

Для розгляду будь-якого питання необхідно почати з дослідження його понятійної бази, так в Україні вже існує впроваджене законодавцем поняття медіації.

Медіація - це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (пункт 4 частини першої статті 1 Закону України «Про медіацію») [1].

При цьому, законодавчо на сьогодні ніяк не впроваджено поняття податкової медіації, тому варто звернутися до іноземного досвіду та позицій науковців, щоб розібратися з податковою медіацією та її структурою. Так, за приклад взято досвід Бельгії.

Процедуру податкової медіації було запроваджено у Бельгії у 2007 р., але на практиці до червня 2010 р. вона не працювала через юридичні та політичні проблеми, пов'язані з проведенням закону в життя. Мета процедури медіації – сприяти зниженню кількості оскаржуваних рішень податкових органів. Податкове законодавство стає складнішим, і державі необхідно зробити все можливе, щоб платники податків погодилися з податками, які їм треба платити.

1 червня 2010 р. у податковій адміністрації засновано Колегію Служби податкової медіації з однаковою кількістю співробітників, які розмовляють нідерландською та французькою мовами. Призначено членів Колегії, які керують службовцями колегії – помічниками у спорах між податковою службою та платниками податків. Дії членів Колегії Служби податкової медіації абсолютно незалежні: звільнити співробітників можна лише у разі грубих порушень, вони не перебувають у прямому підпорядкуванні міністра фінансів (податкова адміністрація входить до структури міністерства). Тож медіатори є державними службовцями, але виступають повністю незалежними у спорах між податковою та боржником (суб'єктом підприємницької діяльності).

Податкова медіація можлива лише після початку обов'язкового досудового оскарження. Призначений співробітник заслуховує обидві сторони, пропонує вирішення проблеми, що виникла, і оформляє рекомендацію, яка не має обов'язкової сили для сторін спору. При цьому, необхідно при введенні подібних норм в Україні пам'ятати законодавчі реалії та процедурні строки в податковому праві, оскільки строк оскарження до вищестоящого органу передбачає усього лише 10 днів з дати отримання податкового повідомлення-рішен-

ня (Згідно з абзацом першим – четвертим п. 56.3 ст. 56 ПКУ). Така процедура оскарження рішень ставить у рамки боржників та державу, на думку автора, можливість провести медіаційну процедуру має бути наявна незалежно від моменту або етапу оскарження, при тому така можливість має бути наявна як для податкової, так і для боржника (суб'єкта підприємницької діяльності).

Податкова медіація застосовується до всіх податків - ПДФО, податку на прибуток, ПДВ, реєстраційних зборів, податків на спадщину і так далі, крім податків регіонального або місцевого рівнів (наприклад, податку на нерухомість). Але можливість її використання платниками податків у тій чи іншій формі залежить від виду податку.

Заяву про податкову медіацію можна подати у письмовій чи усній формі, використовуючи електронну пошту, факс чи будь-який інший вид комунікації. У нашій країні під час діджиталізації всіх видів послуг зручно було б надсилати податкові повідомлення-рішення прямо у Дію, як це відбувається з повістками, при цьому з можливістю в один дотик запропонувати податкову медіацію чи оскаржити таке повідомлення-рішення.

Колегія Служби податкової медіації має право відмовити у прийнятті заяви у випадках, коли очевидна обґрунтованість претензій платника податків або коли платник податків (суб'єкт підприємницької діяльності) «не переговорив із податковою адміністрацією».

Протягом 15 днів Колегія Служби податкової медіації має визначити, буде заява допущена до розгляду чи ні. Колегія Служби податкової медіації розглядає заяви, беручи до уваги принципи об'єктивності, автономності та незалежності, та тлумачить факти відповідно до податкового законодавства. Перед тим, як видати остаточний висновок, закон дозволяє Колегії Служби податкової медіації поставити запитання сторонам та попросити додаткові документи.

Згодом Служба податкової медіації складає звіт, який подається обом сторонам (податковій адміністрації та платнику податків). Якщо сторони не дійдуть згоди, позиції та зауваження, що розходяться, будуть відображені у звіті.

Найважливіше, що слід зазначити, – Служба податкової медіації не приймає рішення, її звіт не є обов'язковим для сторін, тобто вони можуть не враховувати її зауважень та рекомендацій. Крім того, позиція Служби податкової медіації не має сили прецеденту та діє лише для сторін.

Однак Служба податкової медіації має право видати рекомендації не тільки податковій адміністрації та платнику податків – про те, як поводитися при виникненні певної проблеми, а й законодавчим органам – щодо майбутніх поправок до податкового законодавства (виходячи з принципу «правила повинні бути ясними, легко застосовними на практиці»). При цьому Служба податкової медіації не тлумачить законодавство.

У звіті Служби податкової медіації містяться рекомендації, як краще організувати податкові органи та що потрібно зробити, щоб комунікація між представниками податкової служби була більш ефективною. Так, наприклад, у звіті за 2010 р. запропоновано такі зміни [2].

Такий механізм може значно розвантажити судову гілку влади та дозволити дійти порозуміння ще на досудовому або позасудовому етапі.

Треба розуміти, що зараз механізм досудового врегулювання в Україні повністю недіючий, достатньо переглянути статистику позитивних рішень в оскарженні податкових повідомлень-рішень до вищестоящого органу, що практично у всіх ситуаціях безкорисно, хоча натомість у судовому порядку оскарження рішень від 40 до 70% приймаються на користь платника податків (суб'єкта підприємницької діяльності). При цьому звичайні строки оскарження податкового повідомлення-рішення займають у середньому 40-120 днів, у судовому порядку у середньому від 3 до 7 місяців, а іноді і більше.

Так, введення механізму податкової медіації дозволить не тільки додати новий механізм захисту своїх прав через компромісне рішення, розвантажить судову систему та дозволить пришвидшити розгляд питання [3].

Окрім Бельгії, медіація в податковій сфері застосовується в таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Нідерланди, Німеччина та США. Обов'язковий порядок досудового врегулювання податкових

спорів запроваджено в Австралії, Великій Британії, Нідерландах і Німеччині, завдяки чому в судовому порядку розглядається близько 10% спорів у сфері оподаткування. У США за допомогою податкової медіації вирішується більше 85% податкових спорів, а у судовому порядку розглядається лише 7%.

Ми маємо можливість виділити найкраще з міжнародного досвіду та застосовувати свої національні зміни, котрі логічно випливають з ментального фону.

У Нідерландах податкова медіація вирізняється безкоштовністю процедури, якщо вона ініційована в податковому органі, та незалежними медіаторами. Посредником є медіатора, який керується правилами поведінки та кодексом етики Нідерландської федерації медіаторів як запорука якості.

У США передбачено кілька варіантів примирних процедур: – програму швидкого вирішення спору, програму швидкої медіації та програму постапеляційної медіації, також діє програма постапеляційної медіації, у якій працівник апеляційної інстанції Податкової служби вирішує окреслену проблему, при цьому платник податків (суб'єкт підприємницької діяльності) має право ініціювати застосування медіації для вирішення податкового спору.

Особливістю податкової медіації у Німеччині, котра нам повністю не підходить, є те, що медіація не фінансується урядом, а вартість послуг медіатора законодавчо не встановлена (це питання узгоджується під час укладання угоди про надання медіаційних послуг. Причиною того, що держава не піклується про це питання та його забезпечення, призведе до тієї ж практики, як і з судовими спорами, поки ще не виникла масована культура відстоювати свої права, через витрати на ці питання.

У Великій Британії заявка на застосування медіації для вирішення спору подається онлайн, участь у процесі медіації є обов'язковою для обох сторін, медіатор допомагає розглянути всі можливі варіанти вирішення конфлікту, але право приймати рішення належить лише платнику податків (суб'єкту підприємницької діяльності) і працівнику податкового органу - мабуть найцікавіший досвід для українських реалій.

У Канаді також можна виділити цікаві особливості, а саме конфіденційність не тільки об'єкта суперечки, але і його комерційної інформації, сприяння збереженню партнерських відносин між платниками податків (суб'єктами підприємницької діяльності) і податковими органами, письмове оформлення (у формі договору) лише досягнення згоди, добровільність або обов'язковість залежно від провінції, а також функціонування Асоціації фіскальної медіації [4].

Висновок

Виходячи з іноземного досвіду податкової медіації, де спостерігається позитивна динаміка вирішення спорів між державою та платником податку (суб'єктом підприємницької діяльності), вважаю за необхідне введення в Україні механізмів податкової медіації. При цьому, для нашої держави не можна застосовувати тільки модель однієї з країн у розрізі зарубіжного досвіду.

Одним із пріоритетних напрямків дій є створення служби окремих представників податкової медіації, поза Державною податковою службою, котрі будуть проводити вирішення спору між податковою службою та платником податків (суб'єктом підприємницької діяльності). Це мають бути саме незалежні особи, котрі будуть заінтересовані допомогти не тільки податковій службі стягнути податковий борг, а і платнику (суб'єкту підприємницької діяльності) вирішити проблеми, які призвели до ухилення від сплати податків або виділить причини неправоти у формуванні боргу податковою службою.

Сама процедура має бути безкоштовною та обмеженою в строках (протягом розумного строку), оскільки це одразу зацікавить заявника, який не згоден з боргом, у розрізі відсутності сплати судового збору, та розгляду судової процедури оспорювання чи стягнення.

Важливо ввести постмедіаційну процедуру, щоб вирішення спору було взаємним та всі сторони виконали свої зобов'язання. Також процедура має бути повністю конфіденційною, аж до досягнення результату, а сторони не повинні мати можливості використовувати інформацію досягнуту під час медіаційної процедури надалі в судовому порядку, оскільки це може стати механізмом для подальших маніпуляцій.

При цьому важливий і досвід Британії, яка взагалі цю процедуру привела в

обов'язковість, коли обидві сторони протягом обмеженого строку при заявці однієї зі сторін зобов'язані брати участь у процедурі медіації. Так, медіаційна процедура стає не просто одним із варіантів у механізмі розгляду спорів, а держава вже стимулює мирні домовленості між собою та платниками податку (суб'єктом підприємницької діяльності).

Звичайно, важливо діджиталізувати вказану послугу, кожен має мати в наявності можливість ініціювати медіаційну процедуру заявкою онлайн. При такому розкладі платники податків (суб'єкти підприємницької діяльності) матимуть відкритий доступ до використання медіаційної процедури та з будь-якого місця, зможуть, враховуючи різні життєві ситуації, скористатися можливістю проведення процедури в режимі офлайн або ж дистанційно, враховуючи свої умови роботи та життєві обставини, які безпосередньо впливають на організацію роботи в умовах сьогодення.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#doc_info

2. Залуський Ю. Податкова медіація. Європейський досвід. Перспективи застосування в Україні як альтернатива податкових спорів. URL: https://www.uaa.org.ua/pub/uploads/articles/uploads2-2014-06-23-005.pdf.

3. Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2014. Вип. 65. С. 134–139

4. Огляд світового досвіду запровадження інституту медіації в податкові правовідносини / авт. кол.: Подік І. І., Єфіменко Л. Л., Середа А. В. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 58 с. URL: http://ndi-fp.nusta. edu.ua/files/doc/2019_Mediatsiia.pdf.

5. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 462 с. URL: https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/mediatsiya-uprofesij nij -diyalnosti-yurysta.pdf

SUMMARY

The need for tax reforms to achieve consensus between private business and the state is an integral component of economic development today, as the issue of taxation is always relevant, the content of the problematic issue is as follows: "representatives of the state authorities want to increase the amount of tax payments , and business entities do not understand why they should pay more." To solve this problematic issue, it is important to use progressive and effective methods and mechanisms of dispute resolution, with the aim of reaching a consensus between private business and the state, one of which can be tax mediation.

Such a mechanism is already actively used in countries with the most developed economies and the rule of law, including Belgium, the USA, Great Britain, the Netherlands, Canada, and Germany, whose experience is used in the article. At the same time, the institution of mediation itself has already existed in Ukraine at the legislative level since December 2021, therefore it has great prospects for development, since it has not been implemented in all spheres of public life, and the work on the shortcomings of the Law for the last year was not on time. The institution of mediation itself has existed informally in Ukraine since the independence of the state, people have always wanted to find compromises, while these compromises should be fixed and have the same force as a court decision, so that none of the parties has the opportunity to deviate from the agreements. Yes, in fact, everyone understands that there are agreements in many situations between the state and business, but mostly now all these agreements are shadowy and have a corruption component, a platform must be created where business can find compromises with the state, at the same time publicly and fairly.

The foreign experience of the world's leading countries is considered from the point of view of practical application in Ukraine in accordance with our present realities.

The positive effects of tax mediation, which have an impact on both tax authorities and taxpayers, have been identified. The positive and negative factors of the use of tax mediation are analyzed in detail, taking into account the experience of foreign countries, in which the legal practice of taxation has an extremely rich toolkit for alternative resolution of tax disputes between business entities and representatives of state authorities. Proposals for regulating the tax mediation mechanism at the legislative level have been developed.

Keywords: mediation procedure, tax disputes, taxpayers, private business, business entities.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З НАДАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

СВІТЛАК Ірина Іванівна - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0002-4408-6868
УДК 347.44
DOI 10.32782/NP.2022.4.17

Стаття присвячена дослідженню питань цивільно-правового забезпечення регулювання сфери надання психологічної допомоги в умовах такого нового та неочікуваного виклику для всієї цивілізованої спільноти, як повномасштабна війна в Україні. Військова інтервенція рф загострила проблеми у сфері охорони психічного здоров'я (спричинила глибокі, складні та стійкі психічні травми у людей), що потребує посилення глобальної підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки всіх, хто переживає війну.

У публікації проаналізовані інституційні зміни системи психічного здоров'я України та обґрунтовано важливість ефективного правового регулювання організації процесу надання психологічної допомоги.

Представлений комплексний огляд та надана оцінка чинної нормативно-правової бази, що регламентує відносини з надання послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки під час воєнних дій. Виокремлено важливість створення дієвої моделі надання психологічних послуг для окремих категорій громадян соціального характеру (діти; здобувачі освіти; особи, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України), що постраждали внаслідок воєнної агресії; внутрішньо переміщені особи; особи, постраждалі від насильства тощо) під час воєнного стану.

Виокремлено особливості цивільно-правового регулювання надання психологічних послуг. Представлений багатокомпонентний підхід до розуміння категорій «послуга у сфері психічного здоров'я», «психологічна послуга», «послуга з психосоціальної підтримки», «послуги з психологічної допомоги та реабілітації», «психосоціальна послуга» за яким, у загальному розумінні, формою реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я є право на медичну послугу, яка спрямована на особисте немайнове благо особи – здоров'я, а в спеціальному сенсі - з огляду на існуючу загрозу психічному здоров'ю людини внаслідок збройної агресії росії та оголошення в Україні воєнного стану - право на психологічну послугу є невід'ємною складовою права на охорону здоров'я, зокрема психічне, та спрямоване на забезпечення благополучного стану людина, за яким вона може реалізувати власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти.

Резюмуючи визначені основні вектори осучаснення законодавства у сфері надання психологічної допомоги в умовах повномасштабної війни та зростаючого попиту населення на психологічні послуги, зокрема, автором обґрунтував необхідність унормування понятійно-категоріального апарату у сфері надання психологічної допомоги; чіткої регламентації порядку, форм та видів послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Інтегрування психологічної підтримки в усі сфери життєдіяльності людини потребує також належної правової регламентації відносин у сфері здійснення професійної немедичної діяльності компетентних психологів з надання психологічних послуг; чітке формулювання правового модусу суб'єктів цих відносин; розмежування сфер платної та безоплатної психологічної допомоги; визначення стандартів якості послуг; унормування низки організаційно-правових питань (саморегулювання, сертифікація, ліцензування, відповідальність та ін.).

Вбачається, що розв'язання сформульованих у публікації науково-теоретичних та практичних проблем повинно ґрунтуватись на балансі інтересу людини та суспільства (аналіз поточних потреб населення та прогнозування, як вони можуть зростати, з урахуванням впливу наслідків війни на психіку людей). Такий підхід відповідатиме запиту українців на дотримання фундаментальних принципів громадянського суспільства та впровадження європейського досвіду регулювання приватноправових відносин.

Ключові слова: психічне здоров'я, медична допомога, послуги, медичні послуги, психосоціальна підтримка, послуги з охорони психічного здоров'я, психологічна допомога, психологічні послуги, психотерапевтичні послуги, психолог, соціальні послуги.

Постановка проблеми

Прагнення України до розбудови цілісної та ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка б функціонувала в єдиному міжвідомчому просторі та, відповідно, забезпечувала якісне життя людини для нашої країни не є новим гаслом. Свого часу на нормативному рівні у Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схваленій розпорядженням КМУ від 27.12.2017 р. № 1018-р [1], уже були окреслені основні компоненти проблеми у сфері охорони психічного здоров'я в Україні. Однак, сучасні виклики, обумовлені спочатку пандемією коронавірусної хвороби, а потім повномасштабним вторгненням рф, особливо на тлі тотальної цифровізації всіх сфер суспільного життя, лише загострили потребу розбудови модерної вітчизняної моделі системи психологічного здоров'я та психологічної допомоги, яка б охоплювала якісні психологічні послуги, запит на які сьогодні є надзвичайно високим. Адже війна, що створює реальні загрози життю, здоров'ю, майну людини, беззаперечно, є стресом, причиною знервованості, тривоги і т.п. для всіх пересічних громадян. Вбачається, що саме військова агресія росії стала тим каталізатором, що змінив загальнодержавну візію на психічне здоров'я та психологічну допомогу, психологічні послуги, взагалі.

Низький пріоритет психічного здоров'я та неефективність державної системи охорони психічного здоров'я, який спостерігався впродовж останніх років наразі змінився активними ініціативами та загальною переоцінкою питання ментального здоров'я населення. Підтвердженням інституційних змін системи психічного здоров'я стали динамічні нормотворчі процеси щодо врегулювання відносин з надання психологічної допомоги, що, на нашу думку, безпосередньо пов'язані з оголошенням в Україні воєнного стану. Зокрема, нещодавно на 75-й сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (надалі - ВООЗ), першою леді країни була репрезентована Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (надалі - Програма), мета якої створення української моделі системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, а підґрунтям цієї Програми мають стати засадничі світові принципи та стандарти. З-поміж основних завдань, визначених Програмою, є розбудова ефективної системи якісних і доступних послуг із психічного здоров'я. Окрім того, впродовж 2022 року була прийнята низка нормативно-правових актів, спрямованих на унормування відносин з надання психологічної допомоги як в окремих сферах, так і щодо окремої категорії громадян. З цього приводу слід зазначити, що наразі в Україні триває відкритий відбір суб'єктів надання послуг із психологічної реабілітації для ветеранів і членів їх сімей, активно удосконалюються сфера психологічних послуг і соціально-педагогічного патронажу суб'єктів навчально-виховного процесу для всіх закладів освіти.

Варто також звернути увагу на той чинник, що в Україні тривалий час у питаннях надання психологічної допомоги панує певний нігілізм щодо розуміння змісту психологічної допомоги взагалі, та диференціації психологічних, психотерапевтичних та психіатричних послуг, так само щодо визначення суб'єктів їх надання, методів, форм, зокрема.

Враховуючи вищевикладене, комплексне висвітлення теоретико-прикладних проблем розбудови ефективної модерної системи надання послуг із надання послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки крізь призму тривалої військової агресії з боку рф є надзвичайно актуальним питанням як у юридичній науці, так і в галузі психології та психотерапії, педагогіки, публічного управління тощо.

Стан опрацювання цієї проблематики

Мультидисциплінарна природа окремих аспектів досліджуваної проблеми підтверджена значною низкою наукових досліджень. Певні питання надання психологічних послуг досліджувались у роботах фахівців у галузі психології, психотерапії та психіатрії, педагогіки і соціології. У юридичній площині сфера психологічних послуг у контексті права на медичну допомогу та медичні послуги розглядалась у працях

С. Б. Булеци, А.А. Герц, В.В. Горбунової, Є.В. Карпенка, Р.А. Майданика, Г. Миронової, М.В. Менджул, Н.Б. Побіянської, О.С. Пояснюк, В.О. Савченка, І.Я. Сенюти, В.Ю. Стеценко, Р.О. Стефанчука, Н.С. Хатнюк, Є.О. Харитонова та ін. Проте питання оцінки ефективності правового регулювання відносин з надання психологічних послуг у надзвичайно складних умовах війни потребує додаткового аналізу. Окрім того, сьогодні бракує наукових досліджень цивільно-правового регулювання відносин з надання психологічної допомоги, зокрема, професійних психологічних послуг різним категоріям отримувачів послуг.

Мета статті на підставі аналізу чинного та перспективного законодавства, що регламентує порядок надання психологічної допомоги, – здійснити науково-теоретичну оцінку теоретико-прикладних аспектів досліджуваної проблеми, з конкретними пропозиціями по удосконаленню законодавства та формулюванням авторської дефініції психологічної допомоги та визначенням цивільно-правової природи психологічної послуги як об'єкта правовідносин.

Виклад основного матеріалу

Психічне травмування у людей, які живуть в умовах війни, що стало масовим явищем в Україні, є беззаперечним фактом. Навіть люди із високим рівнем стресостійкості не можуть не відчути вплив війни. За таких умов запит на психологічну допомогу є надзвичайно високим, а професійність та доступність отриманих послуг з відновлення та збереження психічного здоров'я не менше важливі, ніж якісні стандарти та протоколи щодо надання медичних послуг зі збереження фізичного здоров'я.

Досліджуючи питання створення сучасної моделі надання психологічних послуг в межах цієї публікації, вбачається доцільним зупиниться на науково-теоретичному осмисленні основних категорій досліджуваної сфери суспільних відносин. Варто зупинитись на розумінні самого поняття «психологічна допомога».

Слід зазначити, що в Україні наразі відсутній спеціальний закон (на кшталт Законів України «Про психіатричну допомогу» чи «Про соціальні послуги»), який би безпосередньо визначав організаційно-правові засади провадження діяльності з надання професійних психологічних послуг особами із вищою немедичною освітою (магістерським ступенем за фахом «психологія») та унормував відносини з надання психологічної допомоги населенню.

Ідея прийняття спеціального нормативного акта у цій сфері не є новою для наукової психологічної та юридичної спільноти. На відсутності комплексної системи перевірки відповідності психологів кваліфікаційним вимогам на різних етапах їх професійної діяльності та необхідності нормативного врегулювання ліцензування/сертифікації психологічної допомоги, а також визначенні гарантій захисту прав клієнтів, що в подальшому стане найкращим результатом психологічного втручання, наголошував у своїх фундаментальних дослідженнях С.І. Яковенко [2, с. 12].

Свого часу розробкою проєкту Закону України «Про надання психологічної допомоги населенню» (надалі - Проєкт) займалась робоча група під керівництвом дійсного члена НАПН України, д.псих.н., проф. С. Максименка, до складу якої також увійшли досвідчені науковці, психологи і юристи [3, с. 2].

У Проєкті була запропонована наступна дефініція поняття «психологічна допомога»: «… - це професійна психологічна підтримка та сприяння, що надаються людині, сім'ї або групі осіб з метою вирішення їхніх психологічних проблем, подолання складної психологічної ситуації, сприяння соціальній адаптації, саморозвитку, самореалізації, реабілітації тощо ...» [3, с. 6].

Більш розгорнуте визначення міститься у Проєкті Наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку надання психологічної допомоги», що був нещодавно представлений для громадського обговорення: «… психологічна допомога – різновид допомоги у сфері охорони здоров'я з метою профілактики чи лікування розладів психіки та поведінки, подолання складних життєвих обставин чи вирішення інших проблем психічного здоров'я, яка надається у

формі психотерапії, психологічної консультації, першої психологічної допомоги, кризового психологічного втручання, психологічного втручання низької інтенсивності чи психологічної реабілітації…» [4]. Слід зауважити, що в пояснювальній записці до цього проєкту наказу розробники помилково формулюють мету прийняття акта як удосконалення організації та забезпечення потреб населення в отриманні послуг з психіатричної допомоги та реабілітації. Наразі організаційно-правові засади надання саме психіатричної допомоги вже врегульовані на рівні спеціального Закону України «Про психіатричну допомогу». Тому певний нігілізм щодо диференціації психологічної, психотерапевтичної, психіатричної допомоги та розумінні змісту такої діяльності, та суб'єктів надання такої допомоги зустрічається не лише в пересічних громадян.

Вищеназваним проєктом наказу також запропоновано скасування Наказу МОЗ України від 15.04.2008 р. № 199 «Про затвердження Переліку методів психологічного і психотерапевтичного впливу» (надалі - Перелік) [5], який, на думку професійних психологів, є архаїчним та не відповідає сучасним стандартам та методам психологічної допомоги. Така пропозиція є слушною та не викликає зауважень. Наразі у досі чинному Переліку відсутнє нормативне розуміння поняття «психологічна допомога», а йдеться про ісучасні методи психологічного і психотерапевтичного впливу, як спрямовані дії на психіку людини, усвідомленого або неусвідомленого характеру за допомогою переконання, психологічного преформування або сугестії для формування певної системи уявлень, дій та відношень, які суб'єктивно сприймаються особою як особисто приналежні [5].

Аналіз чинного законодавства дає можливість провести порівняльно-правовий аналіз чинних нормативних дефініцій поняття «психологічна допомога» із запропонованими у проєктах відповідних нормативно-правових актів. Зокрема, за чинною Постановою КМУ від 29.11.2022 р. № 1338, якою гарантовано надання безоплатної психологічної допомоги ветеранам та членам їх сімей, психологічна допомога – це діяльність, спрямована на професійну допомогу особі, яка має ризик розвитку розладів психіки та поведінки, сприяння особі в психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями [6].

Відповідно до оновленого Класифікатора медичних інтервенцій НК 026:2021 [7] психологічну допомогу віднесли до реабілітаційної і паліативної допомоги, тому варто також проаналізувати дефініцію психологічної допомоги за спеціальним законодавством.

Згідно з ч. 1. ст. 1 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» психологічна допомога в реабілітації - діяльність, спрямована на відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах із застосуванням методів психологічної та психотерапевтичної допомоги у формах психотерапії, психологічного консультування або першої психологічної допомоги [8].

Отож, слід констатувати відсутність у чинному та перспективному законодавстві єдиної загальноприйнятної дефініції, яка б охоплювала основні ознаки цього виду допомоги. На нашу думку, такими ознаками психологічної допомоги мають стати, у першу чергу, професійність. У Проєкті та Постанові КМУ від 29.11.2022 р. № 1338 є вказівка на цю ознаку «професійна психологічна підтримка» / «діяльність, спрямована на професійну допомогу», що ж до проєкту наказу МОЗ України, то в запропонованому визначенні йдеться лише про певний різновид допомоги у сфері охорони здоров'я. Саме професійність надавачів психологічних послуг є гарантією якості надання психологічної допомоги, тому встановлення чітких кваліфікаційних вимог також потребує нормативного врегулювання. По-друге, це діяльність з надання психологічних послуг, що спрямована

на відновлення та збереження психічного здоров'я. З цього приводу варто зазначити, що в міжнародно-правових актах визнається право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, що підтверджує тезу про важливість психічного здоров'я.

На нашу думку, психологічна допомога – це вид професійної діяльності, що включає комплекс психологічних послуг, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування психічних розладів, реабілітацію з метою відновлення та збереження психічного здоров'я.

Не випадково в авторській дефініції нами запропоновано замінити невичерпний перелік форм психологічної допомоги терміном «психологічні послуги». Вбачається, що така конструкція більш вдало віддзеркалює зміст цього виду допомоги.

Не применшуючи значення та науковий доробок розробників Проєкту, які зазначали, що прийняття закону унормує відносини у сфері надання психологічних послуг, жодної згадки про психологічні послуги, а тим паче нормативної дефініції авторами законопроєкту не запропоновано. Аналіз чинного та перспективного законодавства у досліджуваній сфері суспільних відносин дає підстави стверджувати, що саме питання про психологічні послуги є наріжним каменем. У нормативно-правових актах, що регламентують відносини з надання психологічної допомоги хаотично застосовуються термінологічний ряд: психологічні послуги, послуги з охорони психічного здоров'я, психосоціальні послуги, послуги з психіатричної допомоги та реабілітації, послуги з психологічної допомоги, при цьому жодних визначень та критеріїв їх розмежування не пропонується.

Свого часу нормативна дефініція психологічних послуг містилась у ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. (втратив чинність): « … психологічні послуги - надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин із соціальним оточенням, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад…» [9]. У чинному Законі України «Про соціальні послуги» від 19.01.2019 р. [10], який регламентує відносини з надання соціальних послуг (у тому числі і психологічних), фінансування яких здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги тощо, такого виду соціальної послуги, як психологічна, на відміну від попереднього закону, взагалі не виокремлено.

Науково-теоретичне розуміння психологічних послуг представлено за результатами дисертаційного дослідження О.С. Пояснік, яка пропонує тлумачити психологічні/психотерапевтичні послуги як професійну немедичну діяльність компетентного психолога/психотерапевта, що спрямована на надання клієнту психологічної чи психотерапевтичної допомоги, що включає психологічну профілактику, психологічну діагностику, психологічну терапію та, у необхідних випадках, – післяпсихотерапевтичний нагляд з метою забезпечення стану врівноваженості та гармонії психіки клієнта [11, с. 15].

На нашу думку, висновки, сформульовані дослідницею, виключають можливість надання таких послуг іншими особами, наприклад, особами з вищою медичною освітою, адже психологічні/психотерапевтичні послуги можуть надаватись особами з медичною освітою, тому ознака – немедична діяльність компетентного психолога/психотерапевта не може бути кваліфікуючою для цього виду послуг.

Варто зазначити, що така законодавча прогалина в чіткому тлумаченні поняття «послуга» зумовлює стан правової невизначеності в розумінні сутності послуг як об'єкта цивільних прав, спричиняє появу різних поглядів на послугу як об'єкт цивільних прав. Зауважуємо, що після прийняття ЦК України, закріплення правового регулювання послуги як об'єкта цивільних прав, наукові пошуки у цьому напрямі тривають, що зумовлено процесами вдосконалення міжнародно-правових інституцій, пов'язаних із впровадженням глобальних цифрових змін [12].

Розглядаючи послугу взагалі як благо, що слугує задоволенню потреб замовника послуги, сучасні психологічні послуги набувають нового змісту під впливом такого непередбачуваного виклику, як війна. Проблеми, з якими стикнулися пересічні українці, потребують нових підходів та розбудови нової моделі взаємин між психологом та отримувачем послуг задля забезпечення психічного здоров'я людини.

Резюмуючи викладене, відмітимо, що психологічна послуга є об'єктом цивільних прав та відповідає всім узагальнювальним рисам, притаманним цивільним послугам як об'єктам, але характеризується специфічними ознаками, що вирізняють її поміж інших видів послуг, зокрема:

- спрямованість дій послугонадавача на задоволення потреби споживача послуги в особливих нематеріальних духовних благах – відновлення та збереження психічного здоров'я;

- з метою забезпечення належного виконання зобов'язань з надання психологічних послуг в окремих галузях (наприклад освіта) розроблені стандарти та алгоритми дій;

- сфера надання психологічних послуг – галузь поєднує приватні та публічні відносини, але відносини, що ґрунтуються на засадах юридичної рівності, слід кваліфікувати як цивільно-правові.

Отож, як у нормативних актах слід констатувати відсутність єдиної правової позиції щодо трактування понять «психологічна допомога» і «психологічна послуга», так і в наукових розробках панує дискусійність з цього приводу.

Висновки

Незважаючи на масштабність і складність проблеми, адже сьогодні значна кількість українців потребує психологічної допомоги, а розлади психічного здоров'я залишаються основним фактором захворюваності та інвалідності серед населення світу, вітчизняна система надання психологічних послуг різним категоріям отримувачів послуг динамічно розбудується, оновлюється спеціальна нормативна база, стартує загальнонаціональна ініціатива із зміцнення психічного здоров'я.

Наразі слід констатувати відсутність загальноприйнятного, уніфікованого як нормативного, так і науково-теоретичного трактування психологічної допомоги та психологічної послуги. Якнайшвидше унормування відносин з надання психологічних послуг, виокремлення психологічної допомоги у сфері охорони здоров'я поміж інших видів, чітка конкретизація видів психологічних послуг, запровадження стандартів надання психологічної допомоги, конкретизація суб'єктів з визначенням їх правових модусів на рівні спеціального Закону України «Про психологічну допомогу» сприятиме забезпеченню доступності психологічних послуг та сприятиме розбудові сучасної моделі надання якісних та професійних психологічних послуг.

Література

1. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 27 грудня 2017 року № 1018-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text

2. Яковенко С.І. Психологічна допомога населенню України як предмет наукових пошуків. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. III: Консультативна психологія і психотерапія. Випуск 14. С. 8 – 25.

3. Барко В.І. Психологічно-правові засади розроблення проєкту закону України «Про надання психологічної допомоги населенню»: Наукова доповідь на загальних зборах НАПН України 17 грудня 2019 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2019. 1(1). С. 1-15.

4. Про затвердження Порядку надання психологічної допомоги: Проект Наказу МОЗ України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2022/09/09/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BA%20%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%9F%D0%94.pdf

5. Про затвердження Переліку методів психологічного і психотерапевтичного впливу»: Наказ МОЗ України від 15 квітня 2008 року № 199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text

6. Порядок та умови надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» Постанова КМУ від 29 листопада 2022 року № 1338. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text

7. Таблиця співставлення медичних послуг з кодами національного класифікатора НК 025:2021 «Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я» та/або національного класифікатора НК 026:2021 «Класифікатор медичних інтервенцій»: Наказ МОЗ України від 03 квітня 2020 року № 773. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0773282-20#n9

8. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03 грудня 2020 року № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text

9. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 року № 966-IV. Втрата чинності від 01 січня 2020 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15#Text

10. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

11. Пояснік О. С. Цивільно-правове регулювання надання психологічних та психотерапевтичних послуг: автореф. дис. … канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2019. 22 с.

12. Світлак І.І. Цивільні правовідносини з надання послуг в умовах цифровізації: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2021. 343 с.

I. Svitlak

CIVIL LAW REGULATION OF RELATIONS IN THE PROVISION OF SERVICES IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT

Article is devoted to the study of civil law regulation of the sphere of psychological assistance in the conditions of such a new and unexpected challenge for the entire civilized community as a full-scale war in Ukraine.

The military intervention of the Russian Federation has exacerbated mental health problems (caused deep, complex and persistent mental trauma in people), which requires strengthening of global support for mental health and psychosocial support for all those who are experiencing war.

The publication analyzes institutional changes in the mental health system of Ukraine and substantiates the importance of effective legal regulation of the organization of the process of providing psychological assistance.

The article provides a comprehensive overview and assessment of the current legal framework governing the provision of mental health and psychosocial support services in times of war.

The importance of creating an effective model of psychological services for certain categories of citizens of social nature (children; students; persons discharged or released from military service, war veterans, persons with special services to the Motherland, family members of such persons and family members of deceased war veterans and family members of deceased defenders of Ukraine) who suffered as a result of military aggression; internally displaced persons; persons affected by violence, etc.

The author highlights the features of civil law regulation of psychological services, presents a multicomponent approach to understanding the categories of "mental health service", "psychological service", "psychosocial support service", according to which, in a general sense, the form of realization of the constitutional human right to health care is the right to a medical service aimed at the personal non-property benefit of a person - health,

and in a special sense - in view of the existing threat to human mental health as a result of the armed aggression of Russia and the declaration of martial law in Ukraine - the right to psychological services is an integral part of the right to health care, in particular mental health, and is aimed at ensuring a well-being of a person, in which he or she can realize his or her own potential, cope with life stresses, work productively and fruitfully, and contribute to the life of his or her community.

Summarizing, the main vectors of modernization of legislation in the field of psychological assistance in the conditions of a full-scale war and the growing demand of the population for psychological services are identified, in particular, the author substantiates the need to standardize the conceptual and categorical apparatus in the field of psychological assistance; clear regulation of the procedure, forms and types of services in the field of mental health and psychosocial support.

The integration of psychological support into all spheres of human life also requires proper legal regulation of relations in the field of professional non-medical activities of competent psychologists in the provision of psychological services; clear formulation of the legal modus operandi of these relations; delimitation of the spheres of paid and free psychological assistance; definition of quality standards for services; regulation of a number of organizational and legal issues (self-regulation, certification, licensing, liability, etc.).

It is believed that the solution of scientific, theoretical and practical problems formulated in the publication should be based on the balance of human and social interests (analysis of the current needs of the population and forecasting how they may grow, taking into account the impact of the consequences of the war on the psyche of people). This approach will meet the demand of Ukrainians for the observance of fundamental principles of civil society and the implementation of European experience in the regulation of private law relations.

Keywords: mental health, medical care, services, medical services, psychosocial support, mental health services, psychological care, psychological services, psychotherapeutic services, psychologist, social services.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

МАЧУСЬКИЙ Олег Миколайович - суддя, Індустріальний районний суд міста Дніпропетровська

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9404-9232
DOI 10.32782/NP.2022.4.18

Запропонована стаття має за мету дослідження правового підґрунтя реалізації публічних послуг суб'єктами публічної адміністрації у контексті державної реєстрації прав на нерухомість. Здійснено аналіз нормативно-правових актів: як законодавчих, так і підзаконних, що визначають процес надання публічних послуг у функціонуванні органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Окреслено ключові нормативно-правові акти, які регулюють надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо) у сфері державної реєстрації речових прав на об'єкти нерухомості.

Нормативні акти, що регламентують суспільні взаємини у сфері надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо), які здійснюють суб'єкти публічного управління в контексті державної реєстрації майнових прав на нерухомі об'єкти, було систематизовано відповідно до таких критеріїв: юридична сила (закони України, підзаконні нормативні акти); предмет регулювання (акти, що визначають порядок дій, установлюють права та зобов'язання для тих, хто звертається по видом послуг (адміністративних, електронних, державних тощо), як учасників адміністративних правовідносин; та акти, що регламентують правовий статус підрозділів, відповідальних за державну реєстрацію речових прав на нерухомість); об'єкт регулювання (нерухоме майно, таке як квартири, будівлі, гаражі та інше; консультаційні послуги, довідкова та інформаційна підтримка, підготовка документації з питань, що стосуються нерухомості).

На основі дослідження нормативно-правових актів було виявлено основні недоліки у правовому регулюванні процесу надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо) суб'єктами публічного управління у сфері державної реєстрації майнових прав на нерухомі об'єкти, зокрема: відсутність чіткої концепції, програми надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо) відділами державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; відсутність навчання державних службовців; невизначеність нормативними актами критеріїв оцінювання ефективності та якості надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо) суб'єктами публічного управління; недотримання принципів надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо), неузгодженості у нормативному регулюванні надання системи послуг (адміністративних, електронних, державних тощо) у сфері державної реєстрації майнових прав на нерухомість тощо.

Ключові слова: власність, державна реєстрація, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, нормативно-правовий акт, публічна послуга.

In the context of the announced direction of decentralization of local self-government and territorial organization in Ukraine, it is required to reform the system of public services, simplify the procedure for their provision. The subjects of applications for public services in the field of state registration of real rights

to real estate are individuals who enter into relations with public administration bodies in order to protect their right to property, namely during the state registration of real rights to real estate, recognition of ownership of a garage, recognition of ownership of a home, recognition of ownership of a cooperative apartment, etc.

However, the analysis of the types of public services in the field of state registration of real rights to real estate, provided to the relevant subjects (individuals and legal entities), is characterized by a low level of development and a certain uncertainty of the regulations for the provision of such services, despite the numerous reform processes that are constantly taking place in this area.

When providing public services in the field of state registration of real rights to real property, there are currently problems that require urgent resolution: unprofessionalism of civil servants who provide public services in the field of state registration of real rights to real property; arbitrary interpretation of regulatory legal acts; inability to apply real levers of influence, including holding accountable officials who provide these public services, etc. In addition, when providing public services in the field of state registration of real rights to real property, there is a possibility of corruption risks, overcoming which should become not only a practical task for the activities of public administration entities, but also the object of comprehensive scientific research at the dissertation and monographic levels in Ukraine.

Citizens in relations with the authorities are not applicants, but subjects of service requests. In addition, the state, represented by public authorities, is oriented towards the needs of the individual, just as in the private sector, providers of public services are oriented towards the needs of the consumer, his requests and expectations [19, p. 23].

In this regard, the scientific literature is beginning to pay attention to the activities of the executive branch in providing public services, since this direction is the most important component of management activity, comes from the general content of public administration, constitutes a substantive characteristic of activity, etc.

However, the issue of considering the legal basis for the provision of public services by public administration entities in the field of state registration of real rights to real property has hardly been studied.

The purpose of this article is to review the regulatory legal acts of the provision of public services by public administration entities on state registration of property rights to real estate.

Presentation of the main material. According to Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are defined in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities. The state is responsible to a person for its activities. The affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state [8].

The Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 determines that "immovable property (immovable property, real estate) includes land plots, as well as objects located on a land plot, the movement of which is impossible without their depreciation and change of their purpose" (Article 181 of the Civil Code). It is this act that establishes the provision that the right of ownership and other property rights to immovable property, encumbrances on these rights, their emergence, transfer and termination are subject to state registration, which is public, since it is carried out by the relevant authority (Article 182 of the Civil Code) [20]. This codification act also reveals a wide range of substantive law issues that are used daily in the work of state registrars, namely: general provisions on the right of ownership, the grounds for its acquisition and termination; reveals the main issues of joint ownership of property, real rights to other people's property; the law of obligations reveals the main content and requirements for transactions on the basis of which ownership of real estate objects subject to state registration may be transferred (purchase and sale agreements, donations, exchanges, leases, mortgages, life maintenance agreements, etc.); the book on inheritance law highlights the provisions that regulate the procedure for registering the right to inheritance, the subject of which is real es-

tate, and determines the documents on the basis of which the specified right arises.

Returning to the national legislation used by state registration bodies in the process of performing the functions and tasks of the state, the first group includes those acts whose norms, as a rule, are material and regulate general issues of the legal regime of objects subject to state registration - real rights and their encumbrances.

According to the Land Code of Ukraine of 25.10.2001 [2], land is the main national wealth, which is under the close protection of the state.

The Family Code of Ukraine of 10.01.2002 [18] clarifies the relations regarding the right of personal private property between spouses, as well as the rights of joint joint property of spouses, if the property includes real estate, the rights to which are subject to state registration.

The Economic Code of Ukraine of 16.03.2003 [1] defines the legal foundations of economic activity, which is based on a variety of business entities of different forms of ownership.

It establishes the types of land ownership and provides for the possibility of using land plots under the conditions of joint ownership; allows for the possibility of acquiring land plots from virtually all categories of land into private ownership; provides for the demarcation of land of state and communal ownership; determines the list of lands that cannot be transferred to private ownership; establishes the methods and mechanism for citizens and legal entities to acquire land plots in ownership; establishes the list of powers of executive authorities and local self-government bodies in the field of land relations.

The Law of Ukraine "On Administrative Services" [9] establishes the main conceptual principles on the basis of which the provision of administrative services is implemented: determines the principles on which state policy in the specified area is based; basic requirements for the procedure for the provision, terms, cost of administrative services and regulates the procedure for their provision by administrative service centers. It is worth noting that this regulatory legal act came into effect on 07.09.2013, and administrative service centers (hereinafter referred to as ASCs) were to begin performing their functions on 01.01.2014.

It is impossible to avoid studying the administrative procedure for providing public services in the field of state registration of real rights to real property. The regulatory mechanism, consisting of a large number of legal acts of different legal force, which supposedly should complement and specify each other in terms of regulating administrative relations in the field of providing public services in the field of state registration of real rights to real property, but in practice gives rise to conflicts due to contradictions in their individual norms. We see the solution to this problem in terms of administrative appeal in the actual entry into force of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» [10] dated February 17, 2022 No. 2073-IX. As for domestic administrative proceedings, the KASU [3] as a codified act has repeatedly undergone changes and additions in view of the practice of application and changes in social conditions; legal and technical work is ongoing to improve it.

In addition to the Codes, the first group includes other legislative acts, the substantive norms of which can be used in the daily activities of departments of public administration bodies: Laws of Ukraine "On Notaries" [16]; «On Mortgage» [15], which regulates the main issues related to such a type of security for the performance of an obligation with real estate as a mortgage (in this regard, it should be noted that a mortgage, according to Law No. 1952-IV [12], is for some reason considered as another real right, and not as a type of encumbrance (clause 2, part 1, article 1 of the Law of Ukraine «On Mortgage»). It is worth eliminating the contradictions in the above acts and bringing the norms of Law No. 1952-IV into line with the Law of Ukraine «On Mortgage»; «On Land Lease» [17], which resolves such issues as the object, the subject of the lease and the essential terms of the lease agreement, including the rights and obligations of the parties; «On Enforcement Proceedings» [11]; the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures [4]; the Order of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine: «On Approval of the Procedure for Conducting Technical

Inspection and Acceptance into operation of individual (estate) residential buildings, garden and summer houses, farm (estate) buildings and structures, buildings and structures for agricultural purposes, which by the class of consequences (liability) belong to objects with minor consequences (CC1), built on a land plot of the appropriate purpose without a permit for construction work» (already new in 2018) [14], etc.

Among the international agreements that determine certain aspects of the functioning of rights registration bodies, it is advisable to single out: The Hague Convention of 05.10.1961[7]; The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 04.11.1950 (ratified by Ukraine on 17.07.1997) [5]; The International Convention on Legal Assistance (CIS Countries) of 1993, which entered into force for Ukraine on 14.04.1995[6].

In accordance with the Order of the Ministry of Justice "On the introduction of direct relations between the justice bodies of Ukraine within the framework of the Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters of 1993 in terms of the execution of orders in civil matters" of 02.08.2007 No. 597/5, in order to implement Art. 5 of the Convention as amended by the Protocol thereto, from 01.10.2007, the bodies authorized to implement direct relations with the relevant authorized bodies of the Contracting Parties to the Protocol were determined. These bodies were: Western Interregional Department of the Ministry of Justice (Lviv), Southern Interregional Department of the Ministry of Justice (Odessa), Southwestern Interregional Department of the Ministry of Justice (Ivano-Frankivsk), Southeastern Interregional Department of the Ministry of Justice (Dnipro), Northeastern Interregional Department of the Ministry of Justice (Sumy), Eastern Interregional Department of the Ministry of Justice (Kharkiv), Central Interregional Department of the Ministry of Justice (Kyiv), Central Western Interregional Department of the Ministry of Justice (Khmelnytskyi) [13].

Also, it is worth noting the Treaty between Ukraine and the Czech Republic on legal assistance and legal relations in civil matters, which entered into force on 18.11.2002; Agreement between Ukraine and the Republic of Turkey on Legal Assistance and Cooperation in Civil Matters, which entered into force on 02.05.2004 – Article 27 of which establishes that the legislation of the Contracting Party on whose territory the real estate is located shall apply to real estate and property rights thereto. Similar Agreements were signed by Ukraine with the People's Republic of China (signed on 31.10.1992, ratified on 05.02.1993), the Republic of Poland (ratified on 04.02.1994), the Republic of Lithuania (ratified on 17.12.1993), as well as with Estonia and Georgia.

Thus, the above-mentioned legislative acts determine social relations regarding the state registration of property rights to real estate, including some of them and the provision of public services. They are classified according to: legal force (laws of Ukraine, subordinate regulatory documents); object of regulation (those that regulate the actions of people, determine the rights and obligations of applicants using public services as participants in administrative legal relations; and those that establish the legal position of departments of state registration of property rights to real estate); subject of regulation (real estate (apartments, houses, garages, etc.); consulting assistance, reference and information work, preparation of materials on real estate issues).

As a result of the analysis of regulatory legal acts, the main shortcomings in the legal regulation of the provision of public services by state authorities in the field of state registration of property rights to real estate in this context include: lack of a clear vision of the provision of public services by departments of state registration of property rights to real estate; regulatory lack of regulation of criteria for assessing the effectiveness of the quality of public service provision by public administration entities; non-compliance with the principles of public service provision, inconsistency in the regulatory and legal regulation of public service provision in the field of state registration of property rights to real estate, etc.

References

1. Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 463-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 18. Art. 144.

2. Land Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 25.10.2001 No. 2768-III. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2002. No. 3 4. Art. 27.

3. Code of Administrative Procedure of Ukraine dated 06.07.2005 No. 2747-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2005. No. 35-36, No. 37. Art. 446.

4. Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures dated October 18, 2018 No. 2597-VIII. Voice of Ukraine dated 20.04.2019. No. 77.

5. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Human Rights: Collection of Universal and Regional, International Doc. M., 1990. URL.: http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/005.htm

6. Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters (Ukr/Rus): International Document of 22.01.1993. Official Gazette of Ukraine. 2005. No. 44. Art. 2824

7. Convention Abolishing the Requirement of Legalization of Foreign Official Documents (Ukr/Rus): Hague Convention of 05.10.1961. Official Gazette of Ukraine. 2003. No. 46. Art. 2419.

8. Constitution of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.

9. On administrative services: Law of Ukraine dated 06.09.2012 No. 5203-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2013. No. 32. Art. 409.

10. On administrative procedure: Law of Ukraine dated February 17, 2022 No. 2073-IX. Voice of Ukraine dated 15.06.2022. No. 123

11. On enforcement proceedings: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1404-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 22.07.2016 — 2016, No. 30, p. 5, Article 542

12. On state registration of real rights to real estate and their encumbrances: Law of Ukraine dated 01.07.2004 No. 1952-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004. No. 51. Art. 553.

13. On the introduction of direct relations between the justice bodies of Ukraine within the framework of the Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters of 1993 in terms of the execution of instructions in civil cases: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 02.08.2007. No. 597. URL.: http:// www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v597_323-07

14. On approval of the Procedure for conducting a technical inspection and commissioning of individual (manor) residential buildings, garden, summer houses, farm (manor) buildings and structures, buildings and structures for agricultural purposes, which by the class of consequences (responsibility) belong to objects with minor consequences (CC1), built on a land plot of the appropriate purpose without a permit for construction work: Order of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine dated 03.07.2018 No. 158. Official Gazette of Ukraine dated 08.31.2018 — 2018, No. 66, p. 28, Article 2242, Act Code 91358/2018

15. On Mortgage: Law of Ukraine dated 05.06.2003 No. 898-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 38. Art. 313.

16. On Notary: Law of Ukraine dated 02.09.1993 No. 3425-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1993. No. 39. Art. 383.

17. On Land Lease: Law of Ukraine dated 06.10.1998 No. 161-XIV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998 No. 46–47. Art. 280.

18. Family Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 10.01.2002 No. 2947-III. Voice of Ukraine. 2002. No. 38

19. Tymoshchuk V.P. Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and proposals for Ukraine. K.: Fact, 2003. P. 23.

20. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003 No. 435-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 40–44. Art. 356.

Machuskyi Oleh Mykolaiovych
judge, Industrial District Court of the city of Dnipropetrovsk
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9404-9232

LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS REGARDING THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES IN THE FIELD OF STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL PROPERTY

The proposed article aims to study the legal basis for the implementation of public services by public administration entities in the context of state registration of property rights to real estate. An analysis of regulatory and legal acts has been carried out: both legislative and subordinate legislation, which determine the process of providing public services in the functioning of executive bodies and local self-government. The key regulatory and legal acts that regulate the provision of public services in the field of state registration of property rights to real estate have been outlined. Regulatory acts that regulate social relations in the field of providing public services, which are carried out by public administration entities in the context of state registration of property rights to real estate, have been systematized according to the following criteria: legal force (laws of Ukraine, subordinate legislation); subject of regulation (acts that determine the procedure for actions, establish rights and obligations for those who apply for public services as participants in administrative legal relations; and acts that regulate the legal status of units responsible for state registration of real rights to real estate); object of regulation (real estate, such as apartments, buildings, garages, etc.; consulting services, reference and information support, preparation of documentation on issues related to real estate).

Based on the study of regulatory legal acts, the main shortcomings in the legal regulation of the process of providing public services by public administration entities in the field of state registration of property rights to real estate were identified, in particular: the lack of a clear concept of providing public services by departments of state registration of property rights to real estate; uncertainty in regulatory acts of the criteria for assessing the effectiveness and quality of providing public services by public administration entities; non-compliance with the principles of providing public services, inconsistency in the regulatory regulation of the provision of public services in the field of state registration of property rights to real estate, and others.

Key words: property, state registration, state registration of real property rights, regulatory act, public service.

ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РЕЧОВО-ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ

ЧУЧВАГА Костянтин Павлович - студент 2 курсу магістратури навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

УДК 347.42
DOI 10.32782/NP.2022.4.19

У статті проаналізовано розвиток окремих забезпечувальних конструкцій у цивільному праві України. Доводиться належність забезпечень до системи зобов'язальних правовідносин як суттєвого елементу функціонування зобов'язань у суспільстві та розвинених економіках. Наголошується важливість розвитку забезпечувальних конструкцій як одного з основних показників розвиненості цивільного правопорядку та функціонування цивільного обороту країни у сфері договірних правовідносин. Схарактеризовано сучасний стан речово-правових непоіменованих способів забезпечення, зокрема: утримання титулу, ескроу, репо. Зазначено позитивні аспекти пов'язані із наявністю перелічених конструкцій, окремі проблемні питання функціонування в цивільному праві України та деякі шляхи їх вирішення станом на сьогодні та подолання в майбутньому. Вказано на взаємозв'язок розвитку теорії зобов'язань і теорії забезпечень, та окремі ризики, що можуть поставати перед зобов'язальними правовідносинами в найближчому майбутньому.

Ключові слова: цивільні правовідносини, зобов'язання, забезпечення зобов'язань, фідуція, утримання титулу продавцем, ескроу, репо, смарт-контракт, блокчейн, технічний алгоритм.

Постановка проблеми

Розглядаючи цивільні правовідносини протягом усього періоду їх існування, від зародження їх в античних суспільствах до сучасного періоду, неможливо оминути такий пласт цивільних правовідносин, як відносини, пов'язані із забезпеченням зобов'язань. Актуальність аналізу забезпечувальних правовідносин полягає в тому, що конструкції які використовують учасники цивільних правовідносин, характеризують загальний стан цивільного обороту, ступінь довіри контрагентів один до одного, а також до ефективності органів, що здійснюють правосуддя.

Сучасна доктрина цивільного права визначає основні із забезпечувальних конструкцій як способи (види) забезпечення зобов'язання, однак окрім визначених законодавцем способів забезпечення зобов'язань [18], у цивільному праві існують інші забезпечувальні механізми. Останні заслуговують особливої уваги оскільки теж дуже активно використовуються світовою спільнотою в правових та економічних відносинах. Український законодавець теж прагне створити позитивний економічний клімат, тому вдається до їх імплементації в цивільне законодавство України в рамках міжнародного партнерства та євроінтеграції.

Способи забезпечення виконання зобов'язань відображають приватний та державний інтерес щодо забезпечення стабільності цивільно-правових відносин та її напрям щодо максимального забезпечення прав та законних інтересів кредиторів. Виходячи з цього, проходжуємося із твердженням, що через забезпеченість зобов'язання стимулюється боржник до їх виконання, кредитор досягає мети ви-

конання зобов'язання, а в державі забезпечується суспільний порядок, у тім числі й під загрозою негативних наслідків порушення зобов'язання, що передбачені ст. 611 ЦК України. До того, чим менше держава втручається у приватні відносини, тим менші її витрати на здійснення правосуддя. Звідси випливає визначення способів забезпечення виконання зобов'язань як загального елемента правопорядку у приватній сфері, що призводить до упевненості в стабільності цивільно-правових і, зокрема, зобов'язальних правовідносин та на стадії виконання зобов'язань [14, с. 331-332].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика способів забезпечення зобов'язань та інших забезпечувальних конструкцій є актуальним питанням серед багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Основними напрямками наукової роботи є визначення правової природи та особливостей окремих забезпечень, пошук та подолання специфічних проблем функціонування забезпечувальних конструкцій, аналіз зарубіжного досвіду в цій сфері та встановлення зв'язків теорії забезпечень із теорією зобов'язань.

Зокрема, зазначені питання були досліджені у працях таких учених, як Г. В. Буяджи, І. Ю. Громницька, І. В. Давидова, Н. О. Дудлів, А. О. Згама, Г. І. Копцюх, Н. О. Нерсесов, І. В. Нестеренко, Е. А. Павлодський, І. О. Проценко, С. В. Сарбаш, О. В. Ткаченко, О. Чуб, Т. М. Ямненко.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розглянути та проаналізувати розвиток способів забезпечення зобов'язань, що безпосередньо передбачені цивільним законодавством, а також інших забезпечувальних конструкцій, що присутні в цивільних правовідносинах. Важливим постає питання з'ясування речово-правової природи таких забезпечувальних конструкцій як ескроу, утримання титулу, репо. Також особливої уваги заслуговує окреслення майбутніх напрямків розвитку забезпечень та зобов'язальних правовідносин у цілому.

Виклад основного матеріалу

Спеціальні забезпечувальні міри, що застосовуються лише для забезпечення тих зобов'язань, для яких вони безпосередньо встановлені законом або договором, у цивілістиці називаються способами забезпечення виконання зобов'язань [17, с. 490]. Вони мають факультативний характер до основного зобов'язання (окрім гарантії) і можуть бути відсутні при наявності у боржника високої ділової репутації та високого ступеня довіри між сторонами зобов'язання. Допустимість їх застосування зумовлюється видом та характером зобов'язання, волевиявленням його сторін. Вони визначаються угодою сторін або встановлюються законодавством, перш за все, в інтересах кредитора [14, с. 332].

Найбільш поширеною класифікацією способів забезпечення – їх поділ на особистісні (зобов'язально-правові) і речово-правові. Сутність особистісного забезпечення полягає у встановлені на користь кредитора додаткового обов'язку боржника (при неустойці чи задатку), або іншої особи при поруці, або гарантії, відповідно цей додатковий обов'язок і виступає механізмом забезпечення для кредитора. На відміну від цього, речово-правові способи забезпечення встановлюють можливість власної самостійної поведінки відносно виокремленої індивідуальної речі боржника або іншої особи (майнового поручителя). Оскільки забезпечувальні речові права тісно пов'язані із речовими правами загалом, вони залежать від догматичних підходів до концепції речових прав та їх законодавчого визначення. Саме тому їх перелік підпадає під дію принципу «numerus clausus» і відповідно може бути розширеним лише законодавцем, натомість зобов'язальні способи не мають вичерпного переліку і сторони можуть передбачати власні способи забезпечення. Через цю суттєву відмінність, акцентування уваги на речових забезпеченнях дозволяє побачити динаміку сприйняття їх законодавцем і розвиток забезпечень у системі цивільного права України загалом.

Сучасні відносини у сфері економіки та цивільного обороту неможливо уявити без кредитування та позик. Доступ усіх учасни-

ків до цих інститутів пожвавлює цивільний оборот, покращує рівень життя та надає можливість вийти на економічний ринок новим «гравцям». Однак, через значну недовіру до контрагентів, зараз досить складно знайти кредитора, який уклав би договір кредиту або позики, не посиливши свою правову позицію одним із засобів забезпечення виконання зобов'язання.

Речово-правові засоби забезпечення традиційно застосовуються для цивільних правовідносин, пов'язаних з наданням грошових сум. Протягом тривалого часу ЦК передбачав два таких способи – заставу і притримання, та існувала дискусія з приводу введення нового способу забезпечення – довірчої власності. Варто зазначити, що Міністерство юстиції України зайняло жорстку і категоричну позицію щодо непідтримання зазначеної ініціативи та всіляко заперечувало будь-які спроби уведення цього виду забезпечення у право України. Проте, Законом № 132-IX від 20.09.2019, Главу 49 було доповнено параграфом 8 «Довірча власність». Поява нового інституту пов'язана із намаганням покращити інвестиційний клімат в Україні, адже такий засіб забезпечення є досить поширеним для західних юрисдикцій. Передача права власності як забезпечення зобов'язань прямо передбачена в Директиві Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу про механізми фінансового забезпечення від 06.06.2002-№ 2002/47 [1, с. 22-23]. Також причиною цього нововведення стала одна з головних проблем економіки України – відсутність можливості залучити до вітчизняного бізнесу кредитні кошти через завищені кредитні ставки, які, у свою чергу, обґрунтовуються високими ризиками несвоєчасного повернення або взагалі неповернення таких коштів, про що говориться в Пояснювальній записці до проєкту вищезазначеного Закону України від 29 серпня 2019 року [13] [11, с. 351].

На наш погляд, хоча довірча власність (фідуція) передбачена в законодавствах багатьох країн Європи, для українського правового і соціального простору ця конструкція є шкідливою, оскільки ставить кредитора у занадто сильне становище, зокрема в частині механізму звернення стягнення на майно та примусового стягнення майна.

Через те, що основними користувачами цієї конструкції виступатимуть банки, використовуючи її як альтернативу заставі, це загрожує зменшенням обсягу прав боржників за кредитними зобов'язаннями та створенню «безальтернативного» способу забезпечення, шляхом зловживання економічною владою. Відтак, варто погодитись, що запровадження в національну систему права України характерного для іншої правової сім'ї інституту є вимушеною мірою згідно з соціально-економічними реаліями, що на сьогодні склалися в українському суспільстві, незважаючи на те, що це викликає певні складнощі [11, с. 353].

Система речово-правових забезпечувальних конструкцій є досить розгалуженою, деякі інститути виходять за межі переліку способів забезпечення зобов'язань (непоіменовані способи) або не є способами забезпечення в класичному розумінні, проте можуть виконувати забезпечувальні функції (квазізабезпечення). Непойменований спосіб забезпечення виконання кредитних зобов'язань установлюється сторонами на майбутні випадки порушення договірних умов контрагентом. Водночас непойменовані способи забезпечення відіграють важливу роль і до моменту порушення зобов'язань позичальником, адже вони не лише стимулюють останнього повернути кредит і проценти за ним, а й можуть бути спрямовані на резервування джерел для майбутніх виплат за кредитом, створюючи тим самим необхідні передумови для сприятливої реалізації забезпечувального механізму на стадії майнових наслідків. Резервування майнового джерела відбувається шляхом депонування коштів, передачі предмета забезпечення у володіння кредитодавця, укладення договорів, тощо. Такими засобами можуть виступати договори: частково пойменовані законодавчо (договір ескроу, лізингу); непойменовані законодавчо (купівля-продаж цінних паперів або валюти із зобов'язанням зворотного викупу через певний строк – РЕПО) [8, с. 31-32].

Однією з таких конструкцій виступає утримання правового титулу (права влас-

ності) продавцем на продані і передані покупцеві товари. Переважна більшість правових систем сприйняли концепцію утримання правового титулу. Більше того, цей інструментарій є надзвичайно розповсюдженим на практиці. Так, за даними дослідників, у Великобританії 92% компаній використовують різноманітні застереження про утримання титулу. Також значна увага приділяється і вченими, тому сучасна західноєвропейська цивілістика має значну кількість досліджень цього інституту і він отримав закріплення на міждержавному рівні, зокрема у ст. 4 Європейської директиви 2000 / 35 / ЕС [15, с. 11]. У ст. 697 ЦК України законодавець надає можливість сторонам договору використовувати цей забезпечувальний засіб: «Договором може бути встановлено, що право власності на переданий покупцеві товар зберігається за продавцем до оплати товару або настання інших обставин. У цьому разі покупець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не випливає із призначення та властивостей товару» [18].

В історичному аспекті треба відзначити, що до прийняття ст. 697 ЦК вітчизняні цивільні кодекси аналогічного положення не містили. Під час радянського періоду будь-якого розвитку цей інститут не здобув, зокрема через негативне ставлення цивілістів до цієї конструкції, а також з економічних та політико-правових міркувань. Передусім, усунення основних користувачів – приватних підприємств та закріплення планово-адміністративної системи, яка базувалася на державній власності, а отже таке забезпечення не було необхідним, адже з обох боків контрагентом виступала держава (у вигляді державних підприємств) і у випадку порушень застосовувала зовсім інші механізми. Отримання Україною незалежності і розвиток ринкової економіки дозволили законодавчо закріпити цей інститут і відповідно надали можливість користуватися цим механізмам учасникам правовідносин. На сьогодні цей інститут має усталену практику використання учасниками цивільних правовідносин у сферах продажу як рухомого майна, так і нерухомості.

Наступним забезпечувальним механізмом є ескроу. Ескроу є контрактною угодою, згідно з якою третя сторона отримує та видає грошові кошти або документи для основних учасників трансакції. Виплата залежить від умов, погоджених сторонами, що здійснюють операції. Ескроу відомий у Сполучених Штатах в контексті нерухомості (зокрема, у іпотечних кредитах). У Великій Британії ескроу-рахунки часто використовують під час операцій з приватною власністю [4, с. 782].

Однак українське законодавство має своєрідне бачення ескроу. Правове регулювання відносин, які виникають із цього договору, містить суперечності порівняно з традиційним його розумінням, що має місце в низці країн світу. Нині серед науковців відсутня узгодженість стосовно правової природи договору умовного депонування (ескроу), його предмета й об'єкта, кваліфікації сторін тощо. Крім того, в Україні практика застосування договору умовного депонування (ескроу) наразі теж не сформована, незважаючи на законодавче закріплення відносин ескроу [6, с. 36]. Юристи-практики вважають, що ескроу є прогресивним кроком до імплементації європейського законодавства в Україні. Однак вони вказують на практичні складнощі функціонування цього інституту, оскільки під час дослідження можливостей відкриття рахунку ексроу, виявилося, що лише деякі банки можуть запропонувати клієнтам відкриття ескроу рахунку та лише в межах окремої процедури [9]. Також виникає питання фахової підготовки банківських працівників, здатних надавати адекватну оцінку заставному майну та управляти ризиками, що супроводжують операції, пов'язані з ескроу-рахунками, зокрема, кредитними та операційними ризиками [2, с. 42].

Таким чином, ескроу може слугувати ефективним забезпечувальним механізмом для учасників цивільних відносин у різноманітних сферах, однак задля максимальної ефективності цього інституту треба працювати в напрямку його розвитку, а саме: потрібна низка змін у законодавстві, а також покращення політико-правової ситуації у сфері банківської діяльності, зокрема поши-

рення можливості відкриття ескроу-рахунків у банках.

Особливої уваги заслуговує договір РЕПО, оскільки він також може використовуватися як забезпечення особами, які мають цінні папери і хочуть використати їх як забезпечення. Поняття «договір РЕПО» походить від англійських термінів «repo», що в перекладі означає продаж зі зворотнім викупом та «repurchase agreement» – угода про зворотній викуп [20, с. 159]. Спеціаліст з цінних паперів Н. О. Нерсесов зауважує, що характерним для репорта є те, що власник цінних паперів відчужує їх іншій особі з тією ціллю, щоб останній до визначеного в майбутньому моменту продав цінні папери відповідно до встановленої заздалегідь ціни [10, с. 245], яка є вищою ніж ціна першого продажу. Відповідно різниця між сумами складає винагороду за кредитну операцію. Не менш важливо відзначити, що за договором РЕПО повертаються не ті ж самі, а еквівалентні цінні папери [12, с. 47-48]. Також у випадку використання РЕПО в якості забезпечення слід врахувати, що РЕПО не є способом забезпечення, тому з визначення договору РЕПО повинні бути видно всі його істотні умови, в ньому повинні бути визначені випадки необхідності укладення генеральної угоди між сторонами або попереднього договору щодо зворотного продажу об'єкта [12, с. 52].

Довгий час вадами в розвитку ринку РЕПО в Україні була відсутність: законодавчого закріплення поняття договору РЕПО; уніфікованих процедур здійснення РЕПО на біржах; саморегулюючого механізму для забезпечення належного виконання угод РЕПО; стандартизованого типового договору РЕПО [19, с. 74]. Проте наразі, активні зміни у сфері біржової діяльності, зокрема внесення змін у основний закон що її регулює, який в чинній редакції має назву ЗУ «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», уже визначає такий договір [5], а вітчизняні біржі намагаються уніфікувати та стандартизувати механізм застосування РЕПО.

Однак потрібно відзначити, що сучасний стан забезпечувальних механізмів характеризується не лише поступовим введенням новел у цивільне законодавство України, але існують глобальні чинники і тенденції, що можуть значно вплинути на їх функціонування. Наприклад, І.В. Давидова, аналізуючи історичний розвиток правочинів, вказує на те, що забезпечення можливості в межах закону вчиняти правочини в електронній формі, без укладення паперових договорів, присутності сторін при його укладенні тощо є лише «перехідним» етапом та дає підґрунтя (основу) для формування правочинів «нового типу» (так званих «розумних» контрактів, які частіше позначаються терміном «смарт-контракти»). Важливо, що такі контракти будуть підкріплені технологією блокчейну, щодо якого вже приймаються кроки осмислення і додання правової основи зокрема, в Японії, Сінгапурі, Гонконгу, Великобританії, Китаї, Україні [3, с. 143-144]. Також Україна поряд з такими європейськими країнами, як Великобританія, Франція, Естонія, Німеччина та Швеція, увійшла в рейтинг 14 країн – лідерів з впровадження технології блокчейн. Крім того, сюди увійшли такі країни, як США, Канада, Австралія, Бразилія, Ізраїль, Китай, Дубай та Грузія, що свідчить на користь перспективності впровадження цієї технології і спонукає інші країни запроваджувати цю технологію [3, с. 152-154].

На практиці, виникнення такого типу правочинів змінює цілу систему функціонування зобов'язань (а також забезпечень), адже якщо говорити про класичний вид договору, то завжди є ймовірність, що одна зі сторін його порушить. Зараз з метою «мотивування» учасників договору вести себе чесно держава використовує юридичні механізми (зокрема забезпечення зобов'язань), судову систему, на що витрачається багато часу, коштів і рішення не завжди є справедливими. Використання блокчейну дозволить прискорити, спростити і здешевити процедуру, адже для укладення контракту необхідна участь обох сторін, і ні одна, ні друга не можуть обдурити систему (блокчейн) з уже заданими параметрами виконання договору [3, с. 150-151]. Враховуючи наведені тези, вважаємо, що вплив технологій на цивіль-

ні правовідносини (у сфері зобов'язань) передбачає трансформацію договірних правовідносин, яка, у свою чергу, може призвести до втрати актуальності всіх забезпечувальних механізмів, оскільки потреба в них буде поступово зникати через неможливість порушення договорів. Більше того, така «самовиконуваність» договору відкриває можливість генералізації: якщо індивідуальна норма договору може стати технологічно обов'язковою, чому такою не може бути загальна норма закону [16, с. 53]. Відповідно, така трансформація може вплинути не тільки на цивільні правовідносини, а і на підхід до їх врегулювання з боку законодавця і спричинити технологічну алгоритмізацію цивільних правовідносин та законодавства.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що цивільне законодавство у сфері забезпечень поступово оновлюється різноманітними забезпечувальними конструкціями, як серед способів забезпечення, так і поза ними (квазізабезпечення). Останні здатні ефективно виконувати забезпечувальні функції, при цьому вони не потребують звернення до суду, що позитивно впливає на завантаженість судової системи. Такі новели зустрічають критику щодо необхідності або розуміння законодавцем тонкощів їх функціонування.

Поруч з цим, сучасна парадигма розвитку зобов'язань та договірного права наражає на небезпеку саме існування забезпечувальних конструкцій. Тому виникає нова проблематика, що потребує значної уваги, а саме: обґрунтування необхідності забезпечень у технологічному світі, де не існує порушення договорів.

Література

1. Буяджи Г. В. Фідуціарний заклад як вид забезпечення зобов'язань: поняття, особливості, доцільність. *Підприємництво, господарство і пра*во. 2018. № 4. С. 21–27.

2. Громницька І. Ю. Перспективи використання екскроу-рахунків в Україні. *Фінанси, облік і аудит*. 2018. Вип. 1 (31). URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27609/foa_18_1_3.pdf.

3. Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2018. 487 с.

4. Дудлів Н. О. Запровадження, використання та проблемні аспекти функціонування рахунків ескроу в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 10(2). С. 782–785. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10(2)__89.

5. Закон України Про ринки капіталу та організовані товарні ринки *Відомості Верховної Ради України*. 2006, № 31, ст. 268

6. Згама А. О. Правова природа договору умовного депонування (ескроу). URL: http://lsej.org.ua/1_2018/11.pdf .

7. Копцюх Г. І. Поняття договору репо за законодавством України. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 100–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_20.

8. Кудрявцев В. Відмежування непойменованих способів забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором від інших цивільно-правових конструкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017.- № 3. С. 31–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_8.

9. Ліхачов М., Пиголь О. Ескроу рахунки: міжнародна практика та її імплементація НБУ. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/eskrou-rahunki-mizhnarodna-praktika-ta-yiyi-implementaciya-nbu.html.

10. Нерсесов Н. О. Представительство и ценные бумаги в гражданском праве. Классика. Избранные труды по российской цивилистике. Москва: Статут, 1998. 286 с.

11. Нестеренко І. В. Інститут довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: переваги та ймовірні ризики. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 349–356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_70_45.

12. Павлодський Е. А. РЕПО – гражданско-правовой договор. *Журнал российского права*. 2008. Вип. 3. С. 46–52.

13. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні. Пояснювальна записка від 29.08.2019. Офіційний вебпортал Верховної

Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66289.

14. Проценко І. О. Конструкція способів забезпечення виконання зобов'язань у цивільному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 330–337. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_33_51.

15. Сарбаш С. В. Удержание правового титула кредитором. Москва: Статут, 2007. 159 с.

16. Ткаченко А. В. Прощание с правом и философией: некоторые предварительные экспликации. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 2, С 38–60.

17. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

18. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

19. Чуб О. Заставні операції банків РЕПО та кредитування під заставу цінних паперів. *Ринок цінних паперів України*. 2012. № 3-4. С. 73–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rcpu_2012_3-4_12.

SUMMARY

On the basis of the above, it can be concluded that the civil legislation in the field of enforcement of obligation is gradually being updated with various enforcement structures, both among the methods of enforcement (national law category) and outside of them (quasi-security). The latter are able to comply enforcement functions effectively, while they do not need to go court, which has a positive effect to minimize the burden of the judicial system. Such novellas face criticism regarding the necessity or the legislator's understanding of the subtleties of their functioning.

In addition, the modern paradigm of the development of obligations and contract law endangers the very existence of security structures. Therefore, a new issue arises that requires considerable attention, namely: substantiating the need for enforcement in a technological world where violation of contracts is not possible.

Key words: civil relations, obligation, enforcement of obligation, fiduciary, retention of title by seller, escrow, repo, smart contract, blockchain, technical algorithm.

20. Ямненко Т. М. Основні підходи до визначення поняття та правової природи договору РЕПО. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2017_2_27.

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

ТУРЛАЙ Олег - аспірат Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9237-0890
УДК 347.965.42(043.3)
DOI 10.32782/NP.2022.4.20

Розвиток інформаційного суспільства ставить перед суспільством ряд викликів, що стосуються, зокрема, захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет, відповідного функціонування організацій колективного управління правами авторів, захисту прав патентовласників тощо. Тому актуальним питанням є застосування альтернативних процедур врегулювання спорів у сфері права інтелектуальної власності, особливо медіації. Адже вирішення конфліктів у цій галузі має важливе значення і потребує відповідного правового регулювання із урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн.

Альтернативне врегулювання спорів є узагальненим поняттям, що застосовується для визначення ряду підходів та методів, які спрямовані на вирішення спорів мирним неконфліктним шляхом. Це можуть бути переговори між двома сторонами або багатосторонні переговори, медіація, формування консенсусу, арбітраж. У цьому дослідженні вважаємо за необхідне проаналізувати інститут медіації в порівнянні з іншими способами вирішення спорів у галузі інтелектуальної власності.

Останнім часом до процесу медіації все більше інтересу проявляє бізнес. Адже тривалість і вартість судових розглядів, результат вирішення спорів у суді часто призводять до невдоволення сторін конфлікту. Як показує практика, застосування медіації у цьому питанні є досить ефективною, адже ухвалюються рішення, які є прийнятними для сторін, зокрема, і щодо спорів, які виникають при використанні результатів інтелектуальної діяльності.

Метою цієї статті є правовий аналіз інституту медіації як альтернативного способу врегулювання спорів щодо захисту прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: медіація, вирішення спорів, примирні процедури, посередництво, погоджувальні процедури, захист прав, право інтелектуальної власності, позасудові способи врегулювання конфліктів.

1. ВСТУП

Постановка проблеми

Однією з основних умов євроінтеграції України є вдосконалення законодавства у сфері інтелектуальної власності відповідно до міжнародно-правових стандартів. Розвиток інформаційних цифрових технологій, надання послуг через Інтернет сприяють швидкому поширенню та всезагальній доступності до об'єктів права інтелектуальної власності, що часто призводить до порушень авторських прав.

Причиною порушення прав щодо об'єктів інтелектуальної власності є природа цих об'єктів, що дає можливість легко та швидко їх відтворювати і розповсюджувати. У світовій практиці функціонують різні форми захисту порушених прав. Але захист їх у судовому порядку вимагає багато часу, коштів і зусиль. Тому все більшого поширення та суспільного визнання набуває медіація як форма захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Аналіз дослідження проблеми. Актуальність застосування медіації для вирішення спорів у галузі інтелектуальної власності досліджували у працях такі науковці, як:- Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Л. І. Бурова,- І. Василенко, Г. Єрьоменко, М. Я. Поліщук, Н. Потоцький, Ю. В. Розман, Д. В. Смерницький та інші. Проте, необхідно визначити проблеми та перспективи застосування медіації як альтернативного способу врегулювання конфліктів щодо об'єктів права інтелектуальної власності.

Формування цілей. Метою цієї статті є правовий аналіз інституту медіації як позасудового способу врегулювання спорів у галузі захисту прав інтелектуальної власності.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Глобалізація інтелектуальної власності та прагнення інтеграції України до Європейського Союзу вимагає вдосконалення правового регулювання та механізмів захисту авторських прав, розширення суб'єктного складу і т.д. У цьому напрямі було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV, схвалено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, затверджену Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р, прийнято Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX та інші нормативно-правові акти.

Зокрема, поняття медіації визначено в Законі України «Про медіацію». Згідно з п.4 ч.1. ст.1 Закону: «медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [1].

Крім того, відносини, які пов'язані із захистом прав в Інтернеті, регулюються Декларацією Комітету міністрів Ради Європи «Про права людини і верховенство закону в інформаційному суспільстві», Декларацією «Принципів побудови інформаційного суспільства», «Хартією глобального інформаційного суспільства», Будапештською конвенцією «Про кіберзлочинність» тощо.

Вище зазначені міжнародно-правові акти мають забезпечити дотримання прав та інтересів людини в епоху розвитку Інтернету та високих технологій, вони визначають рамки діяльності держав у нових умовах та готують підвалини «для оновлення європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в умовах становлення нової групи прав людини, пов'язаної з цифровими технологіями» [2]. Положення зазначених міжнародних документів сприяють виробленню збалансованого підходу щодо вирішення проблеми співвідношення інтелектуальної власності й інформаційних потреб особи та суспільства в цілому.

Прагнення України інтегрувати у світову спільноту зумовлює необхідність приведення її законодавства відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Зокрема, це стосується виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Отже, одним із напрямів реформування системи захисту інтелектуальної власності є використання механізмів медіації у сфері інтелектуальної власності.

Варто зазначити, що «у Норвегії спеціальний закон про процедуру медіації був прийнятий ще у 1991 році, у Швеції – в 2002 році, Російській Федерації – 2010 році, в Білоруській Республіці закон вступив у силу лише з 24 січня 2014 року» [3].

На підставі досвіду зарубіжних країн можна зробити висновки, що медіація має відповідні переваги у порівнянні з судовим розглядом справи:

1) відсутність чітких процесуальних меж сприяє вільній атмосфері і готовності сторін конфлікту до співпраці;

2) вона сприяє швидкому розгляду спору, у порівнянні з судовим розглядом, оскільки суди є перенавантаженими;

3) під час прийняття судового розгляду задоволеною, як правило, залишається лише одна сторона, рішення на користь якої було ухвалене, а при укладанні медіаційної угоди задоволеними є обидві сторони, що приймають спільне рішення на добровільних засадах;

4) прийняття рішення сторонами конфлікту формує усвідомленню факту, що це рішення їх спільне, вони його досягли шляхом консенсусу, що стимулює їх до добровільного виконання цієї медіаційної угоди;

5) судовий розгляд, як правило, має ретроспективний характер та спрямований на те, аби дати правову оцінку й ухвалити рішення відносно правовідносин, що мали місце у минулому, проте процес медіації має спрямування на перспективу, адже сприяє плідній співпраці сторін у майбутньому [4, с. 1312-1313].

Як вважає С. Ф. Демченко, фундаментальні відмінності між судовим розглядом та медіацією полягають у тому, що «суддя вислуховує сторони і, ґрунтуючись на відповідних статтях закону, виносить рішення. Тоді як завдання медіатора набагато складніше: він має допомогти конфліктуючим сторонам самим знайти рішення спірного питання. Тож медіатор повинен мати ще й інші конкретні знання. Знати, як організувати процес розв'язання конфлікту так, щоб його сторони були залучені в процес добровільного творчого пошуку такого рішення їх спору, яке задовольняло б обидві сторони і відкривало нові можливості їх подальшої взаємодії» [5, с. 48].

Н. А. Нижанковська та А. К. Шереметьєва відрізняють процедуру медіації від інших способів врегулювання спорів за допомогою ознак (характеристик):

1) на відміну від розгляду спору в суді, вступ сторін у процес медіації - добровільний, при цьому медіатор вільно обрається сторонами (у цьому відношенні медіація подібна до третейського суду);

2) у процедурі медіації присутніми є тільки сторони, їх представники та медіатор, що відрізняє її від судового розгляду, на якому можуть бути присутні й інші особи;

3) медіація - простий та зрозумілий процес врегулювання спору, яким самі сторони і керують. У судовому ж засіданні сторони не беруть участі щодо ухвалення рішення - це є функція судді. У медіації сторони самі приймають рішення. При цьому медіатор ніяких рішень не приймає та не дає рекомендацій;

4) сторони у суді зобов'язані підкоритися рішенню, навіть якщо вони цим рішенням незадоволені. Проте, медіація – це процес, у якому не вирішується нічого без згоди сторін спору. В ході цієї процедури рішення приймаються лише за згодою сторін, та коли обидві сторони беруть на себе обов'язки виконувати прийняті ними спільні рішення;

5) одним із завдань суду є визначення, хто із сторін - правий, а хто - винен. Медіація ж спочатку націлена на інше – сторони обговорюють різні варіанти врегулювання конфлікту за допомогою посередника та спільно обирають той, що обидві сторони визнали найкращим;

6) ризик медіації мінімальний, кожна сторона у будь-який момент має право відмовитися від переговорів. Окрім того, медіація проводиться конфіденційно. Це залишається між сторонами та медіатором» [6, с. 1165].

У державах ЄС під медіацією розуміють не тільки спосіб альтернативного врегулювання спорів, де конфлікт уже виник, але і спосіб, що використовується з метою запобігання виникнення конфлікту в майбутньому, що, безперечно, розширює межі та можливості застосування медіації. Зокрема, медіацію угоди застосовують, коли конфлікту не існує, задля уникнення виникнення його у майбутньому. Тобто медіатор допомагає сторонам реалізувати переговори з метою укладення максимально вигідної для них угоди.

При цьому медіатор є незалежним та неупередженим, він не зацікавлений у результаті вирішення спору і виконує функцію сприяння сторонам, згладжуючи відмінності їх бачення, нагадуючи про важливі для кожної із сторін аспекти угоди, створюючи та підтримуючи атмосферу довіри.

Отже, «медіація» - це альтернативна процедура врегулювання спорів (англійською – «Alternative Dispute Resolution»), що відбувається із залученням медіатора. Основним її завданням є встановлення і сприяння ведення діалогу між сторонами задля досягнення взаємовигідного для сторін спору рішення. Сторони медіації самостійно і добровільно приймають рішення щодо цього спору.

Слід зазначити, що у наш час можна застосовувати медіацію в окремих спорах з інтелектуальної власності. Як зазначає Н. В. Троцюк: «Відповідно до процедур міжнародної некомерційної організації - Internet Corporation for Assigned Namesand Numbers – є можливість застосування медіації з вирішення доменних спорів, що вважається найбільш ефективним позасудовим механізмом вирішення спорів цієї категорії. Застосування цієї процедури можливе в будь-якому акредитованому арбітражному органі, однак найбільш популярним залишається Центр арбітражу й медіації ВОІВ» [3].

Варто відмітити, що в Україні, як і в переважній більшості країн Європи, судовий розгляд є основною формою захисту порушених, оспорюваних прав та законних інтересів сторін. Проте, ця форма є далеко не завжди швидкою, якісною та такою, що задовольняє інтереси суспільства.

Варто зазначити, що спори у галузі інтелектуальної власності, які можливо вирішити за допомогою медіації, поділяються на категорії:

1) спори, що виникають у зв'язку із використанням без згоди правовласника об'єктів інтелектуальної власності;

2) спори, що виникають у питанні надання правовласниками дозволів третім особам щодо використання об'єктів інтелектуальної власності, а також за рішенням суду у примусовому порядку і т.д.;

3) конфлікти, які виникають між суб'єктами права інтелектуальної власності і користувачами у зв'язку із невиконанням або неналежним виконанням договорів, зокрема, у сфері розпорядження майновими правами. У цьому випадку застосування медіації є можливим на стадії їх укладення, якщо сторони не зможуть дійти згоди відносно істотних і додаткових умов договору.

Як зазначає І. Василенко, «за допомогою медіації можна вирішувати спори у сфері інтелектуальної власності щодо:

1) ліцензування та передачі прав інтелектуальної власності;

2) порушень прав інтелектуальної власності;

3) права власності на винахід;

4) авторства на винахід, якщо третя сторона зробила суттєвий внесок тощо» [7].

Окрім того, медіація застосовується залежно від виду об'єкта права інтелектуальної власності, права щодо яких порушені:

1) при порушенні авторських та суміжних прав;

2) порушення прав на об'єкти промислової власності;

3) порушення прав щодо засобів індивідуалізації.

Процедура медіації щодо спорів у галузі інтелектуальної власності, як правило, включає етапи:

1) укладення угоди щодо проведення медіації;

2) формування претензій від сторін і можливих варіантів врегулювання спору;

3) пошук основних причин спору;

4) з'ясування шляхів та способів досягнення консенсусу;

5) підписання сторонами медіаційної угоди як результату вирішення спору. Існують й інші пропозиції в питанні структурування медіації [8].

Варто зазначити, що медіація є дуже ефективним механізмом врегулювання спорів у більшості європейських країнах, що її інтегрували в судову систему, адже вона може зменшити навантаження на суддів і скоротити час, необхідний для розгляду справ [9]. Отже, застосування медіації сприяє скороченню витрати громадян і судової системи в цілому, підвищенню рівня доступності правосуддя.

3. Висновки

Як бачимо, у наш час взаємодія систем вирішення спорів - судової і альтернативної є невідворотним фактом, адже одним з основних завдань держави є захист прав громадян шляхом створення ефективного механізму здійснення правосуддя. Ці системи вирішення спорів взаємопов'язані між собою та сприяють досягненню спільної мети – справедливого врегулювання спорів.

Медіація ж є основою альтернативного врегулювання спорів, що полягає у вирішенні конфліктів із залученням медіатора,

який допомагає здійснити аналіз конфліктної ситуації так, щоб сторони самостійно змогли прийняти взаємовигідний варіант рішення. На відміну від судового процесу, сторони під час медіації доходять згоди самостійно. При цьому медіатор не може приймати рішення, що стосується суті спору, а сторони самостійно розробляють можливі варіанти його врегулювання. Медіатор ж допомагає сторонам налаштувати комунікацію і створити комфортні умови перемовин, також інструктує їх стосовно процедурних і допомагає дійти угоди. Як бачимо, головна мета медіації – це допомога сторонам знайти рішення проблеми шляхом розширення їх можливостей і покращення відносин між ними.

Проте, щоб медіація мала належне застосування в Україні, необхідною є відповідна підготовка фахівців, що володітимуть не тільки професійними знаннями, а і психологічними навичками з метою вирішення спору. Тому потрібно звернути увагу щодо підвищення правової грамотності медіаторів, організувати компанії в ЗМІ та соціальних мережах, що донесуть інформацію до суспільства про цей інститут, його переваги, особливості застосування як ефективного та перспективного механізму альтернативного врегулювання спорів щодо об'єктів права інтелектуальної власності.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

2. Медіація в державах Європейського Союзу. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/.

3. Троцюк Н.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. *Юридичний вісник.* 2016. №4(41). URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/11141/14813

4. Курс цивільного процесу: підручник /за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.

5. Демченко С.Ф. Медіація та додержання публічного порядку як складові функціонування модельних господарських судів. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 5. С. 48.

6. Шереметьева А.К. Медиация как гражданско-правовой способ урегулирования конфликтов в сфере интелектуальной собственности. *Ученые заметки ТОГУ*. 2013. № 4. Т. 4. С. 1162-1168.

7. Василенко І. Перспективи застосування медіації у захисті права інтелектуальної власності (2017) URL: http://human-rights.unian.ua/403458-perspektivi-zastosuvannya-mediatsiji-u-zahisti-prav-intelektualnoji-vlasnosti.html.

8. Кронда О. Ю. Медіація в інтелектуальному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 89-90.

9. Досвід зарубіжних країн щодо впровадження медіації та можливість його застосування в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2019. № 2(20). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles /2019/n2/19samzvu.pdf.

References

1. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2021 r. № 1875-IX. [On mediation: Law of Ukraine dated November 16, 2021. № 1875-IX]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text [in Ukrainian].

2. Mediatsiia v derzhavakh Yevropeiskoho Soiuzu (2019). [Mediation in the states of the European Union]. Retrieved from: http://ukrainepravo.com/ international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/ [in Ukrainian].

3. Trotsiuk, N.V. (2016). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv u sferi intelektualnoi vlasnosti. [Mediation as an alternative way to resolve disputes in the field of intellectual property]. *Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin,* №. 4(41). Retrieved from: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/11141/14813 [in Ukrainian].

4. Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk /za red. Komarova, V.V. (2011). [Civil procedure course: textbook / edited by V.V. Komarova]. Kharkiv: Pravo, 2011, 1352. [in Ukrainian].

5. Demchenko, S.F. (2009). Mediatsiia ta doderzhannia publichnoho poriadku

yak skladovi funktsionuvannia modelnykh hospodarskykh sudiv [Mediation and observance of public order as components of the functioning of model commercial courts]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva - Herald of economic justice*. 2009, №. 5, 48 [in Ukrainian].

6. Sheremetyeva, A.K. (2013). Medyatsyia kak hrazhdansko-pravovoi sposob urehulyrovanyia konflyktov v sfere yntelektualnoi sobstvennosty [Mediation as a civil law method of conflict resolution in the sphere of intellectual property]. *Uchenye zametky TOHU- Scholarly notes of TOGU*, № 4, Vol. 4, 1162-1168 [in Ukrainian].

7. Vasylenko, I. (2017). Perspektyvy zastosuvannia mediatsii u zakhysti prava intelektualnoi vlasnosti [Prospects for the use of mediation in the protection of intellectual property rights]. Retrieved from: http://human-rights.unian.ua/403458-perspektivi-zastosuvannya-mediatsiji-u-zahisti-prav-intelektualnoji-vlasnosti.html [in Ukrainian].

8. Kronda, O. Yu. (2014). Mediatsiia v intelektualnomu pravi [Mediation in intellectual law]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law*, № 1, 89-90 [in Ukrainian].

9. Dosvid zarubizhnykh krain shchodo vprovadzhennia mediatsii ta mozhlyvist yoho zastosuvannia v Ukraini (2019). [The experience of foreign countries regarding the implementation of mediation and the possibility of its application in Ukraine]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo» - Journal of the National University «Ostroh Academy». «Law» series*, № 2(20). Retrieved from: http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19samzvu.pdf [in Ukrainian].

MEDIATION AS AN OUT-OF-JUDICIAL METHOD OF SETTLEMENT OF DISPUTES RELATING TO OBJECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

The development of the information society presents society with a number of challenges related, in particular, to the protection of intellectual property rights on the Internet, the appropriate functioning of organizations for the collective management of authors' rights, the protection of the rights of patent owners, etc. Therefore, the application of alternative dispute resolution procedures in the field of intellectual property law, especially mediation, is an urgent issue. After all, the resolution of conflicts in this field is important and requires appropriate legal regulation, taking into account the positive experience of foreign countries.

Alternative dispute resolution is a generalized concept used to define a number of approaches and methods aimed at resolving disputes in a peaceful, non-conflictual way. It can be negotiations between two parties or multilateral negotiations, mediation, consensus building, arbitration. In this study, we consider it necessary to analyze the institution of mediation in comparison with other ways of resolving disputes in the field of intellectual property.

Recently, business has shown more and more interest in the mediation process. After all, the duration and cost of court proceedings, the result of resolving disputes in court often lead to dissatisfaction of the parties to the conflict. As practice shows, the use of mediation in this matter is quite effective, because decisions are made that are acceptable to the parties, in particular, regarding disputes that arise when using the results of intellectual activity. Therefore, mediation as a form of protection of intellectual property rights is gaining more and more widespread and public recognition.

The purpose of this article is a legal analysis of the institution of mediation as an alternative way of settling disputes in the field of protection of intellectual property rights.

Keywords: mediation, dispute resolution, conciliation procedures, protection of rights, intellectual property law, out-of-court methods of conflict resolution.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

ЮШКОВ Михайло Михайлович - суддя, Красногвардійський районний суд міста Дніпропетровська

УДК 342.922
DOI 10.32782/NP.2022.4.21

Наукова стаття присвячена міжнародно-правовим стандартам захисту тварин від жорстокого поводження. Розкрито правове рулювання захисту тварин у вітчизняному законодавстві, а також виявлено прогалини в нормативно-правових актах. Зосереджено увагу на проблемі застосування міжнародних нормативно-правових актів у справах про жорстоке поводження та налагодження механізму такого використання. Звернуто увагу не тільки на посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, але й на процес відкриття кримінального провадження або ж провадження в справах про адміністративні правопорушення. Варто зазначити, що впровадження боротьби зі жорстокістю над тваринами матиме надзвичайний результат для майбутнього суспільства, адже зародки жорстокості треба викорінювати в будь-якому разі. Хочу наголосити, що основними причинами жорстокого ставлення до тварин є саме вплив негативних психічних і соціальних чинників.

Ключові слова: жорстоке поводження, насилля, тварина, правове регулювання, забезпечення захисту, міжнародно-правові стандарти.

Важливість захисту тварин від жорстокого поводження визнано й закріплено на міжнародному рівні. Саме Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. наголошує, що захист і гуманне ставлення до тварин є безпосереднім обов'язком людини, адже їх пов'язують тісні природні зв'язки. Варто зазначити, що завдання шкоди тваринам дає негативний відгук для життя людей як виду, бо все в природі взаємопов'язано між собою. Жорстокість над тваринами є виявом низького рівня моральності, порушення громадського порядку.

Ця тема, безперечно, є актуальною та стала предметом багатьох досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Якщо розглядати праці вітчизняних учених, то саме в дисертації І.І. Лобова, статтях О.В. Богатової, В.С. Мірошніченко, О.О. Шуміла тощо розглядалися питання щодо захисту тварин від жорстокого поводження. Велика кількість статей і монографій присвячена саме кримінально-правовому аналізу цієї проблеми, але варто зазначити, що правове регулювання захисту диких тварин від жорсткого поводження охоплюється перш за все екологічним правом.

Наша держава є другою пострадянською країною, після Латвії, котра у 2006 р. ухвалила Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (далі – Закон), який істотно обмежує жорстокі дії людини щодо домашніх, мисливських, безпритульних, сільськогосподарських тварин, а також тварин, яких використовують у наукових дослідженнях і в освітньому процесі тощо.

У статті 1 Закону надається визначення тварини як біологічного суб'єкта, що належить до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, зокрема домашня й дика

птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові [1]. Одночасно законодавець дає визначення жорстокому поводженню з тваринами як знущання з тварин, зокрема безпритульних, що спричинило мучення, завдало їм фізичного страждання, тілесні ушкодження, каліцтво або призвело до загибелі, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення домашніх і сільськогосподарських тварин напризволяще, зокрема порушення правил утримання тварин [1]. Треба наголосити, що на законодавчому рівні закріплено всі істотні ознаки жорстокого поводження, що дає змогу здійснити ідентифікацію діяння у разі порушення нормативних приписів особою.

Також у Законі було визначено поняття гуманного ставлення до тварин - дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження й передбачають доброзичливе ставлення до тварин, сприяння їхньому благу, поліпшення якості їхнього життя тощо [1]. Варто зазначити, що цей перелік є невичерпним, але він створює уявлення про відмежування гуманного ставлення до тварин від жорстокого за їхніми суттєвими ознаками[7, с. 225].

Важливу роль у процесі правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження відіграє Європейська конвенція про захист домашніх тварин, незважаючи на те, що вона регулює лише захист певного виду тварин (а саме домашніх). Ця Конвенція встановлює моральний обов'язок людини щодо захисту й гуманного ставлення до тварин, вказує на цінність домашніх тварин для суспільства, а також на те, що їх пов'язують особливо тісні зв'язки. Стаття 3 Європейської конвенції закріплює, що ніхто не повинен завдавати для домашньої тварини непотрібного болю, страждання або пригнічення. Ніхто не повинен залишати домашньої тварини. Останній обов'язок, на жаль, дуже часто порушується, ураховуючи кількість безпритульних тварин, які мешкають на вулицях [2].

Ураховуючи процеси європейської інтеграції, яка передбачає інтенсифікацію економічних, політичних, культурних відносин, впровадження у вітчизняне законодавство засад європейської нормативно-правової бази, наша держава під час розроблення механізму правового регулювання поводження з тваринами має можливість застосовувати положення таких нормативних актів:

- щодо диких тварин (Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі 1979 р);

- щодо тварин-компаньйонів (Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1992 р., Регламент № 998/2003 Європейського Парламенту та Ради Європи про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються під час некомерційного перевезення домашніх тварин);

- щодо тварин, які використовуються в сільському господарстві (Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 р., Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин 1976 р., Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій, 1979 р.);

- щодо тварин, які експлуатуються задля дозвілля (Регламент Європейської Комісії про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами, Директива Ради Європи про утримання диких тварин у зоопарках);

- щодо тварин, яких використовують для проведення наукових і промислових дослідів (Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях 1986 р., Директива Ради Європи 2010/63/ЄС про захист тварин, використовуваних у наукових цілях, Рекомендація Європейської Комісії про настанови щодо приміщень і піклування про тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей).

У 2019 р. було внесено законопроєкт № 2351 щодо імплементації положень деяких угод і директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу, що передбачає посилення відповідальності за жорстоке поводження. Головна мета цього законопроєкту полягає у впровадженні гуманних

засад поводження із тваринами, які зазначено в міжнародних договорах, учасником яких є Україна. Заступником голови Комітету Верховної Ради з питань екологічної політики та природокористування було зазначено, що стаття 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою передбачено покарання за жорстоке поводження з тваринами, практично не діє, адже вона не узгоджена із Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [3].

Вищезазначений законопроєкт передбачає внесення змін до Закону «Про захист тварин від жорстокого поводження», а саме доповнення про заборону утримання ведмедів, тигрів, левів та інших диких тварин біля закладів громадського харчування, готелів, інших місць, де демонстрація диких тварин є неприйнятною, а також у приватних будинках і на приватних подвір'ях, адже утримувати цих тварин мають право лише зоопарки [3].

Також передбачається зменшення віку, з якого особа може притягатися до кримінальної відповідальності за жорстоке поводження, а саме до 14 років. Буде збільшуватися кримінальна відповідальність у певних випадках, а діяння, які нині є адміністративними, будуть криміналізуватися [3].

Законопроєкт містить положення, за якими слідчий буде зобов'язаний призначити експертизу причин смерті тварини, а не просто знищувати труп. Законопроєктом також передбачаються зміни щодо: заборони жебракування з тваринами, підвищення стандартів поводження із сільськогосподарськими тваринами, заборони евтаназії як методу регулювання чисельності тварин тощо [3].

Зважаючи на почастішання випадків жорстокого вбивства тварин, ще у 2017 р. було внесено зміни до Кримінального кодексу України в частині, що регулює саме жорстоке поводження з тваринами (стаття 299 Кодексу). За дії, коли тварину було покалічено або вбито, нацьковування однієї тварини на іншу, публічний заклик до жорстокого поводження з тваринами передбачено арешт на термін до шести місяців або обмеження волі на термін до трьох років. У минулій редакції за такі дії передбачався штраф або арешт на термін до шести місяців. За ті ж дії в присутності малолітнього або неповнолітнього, або вчинені повторно, або вчинені групою осіб передбачено позбавлення волі на термін від п'яти до восьми років [4].

Україна ратифікувала положення Європейської Конвенції про захист домашніх тварин у 2014 р., але суттєвих змін щодо цього законодавство не зазнало. Таке ставлення законодавця до цієї теми викликає багато питань, адже через суттєві прогалини в чинному законодавстві щодо захисту тварин від жорстокого поводження є проблеми щодо застосування на практиці норм, які містяться в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження», у статтях Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення [7, с. 225].

Варто зазначити, що тварини часто виступають об'єктом для тестування косметичних засобів і засобів, які ми використовуємо в побуті. Крем для рук, спрей від комарів і навіть туалетний папір тестують на тваринах. Для проведення певного виду досліджень часто спеціально розводять тварин або ж виловлюють безпритульних. Відео проведення зазначених експериментів вражають своєю жорстокістю, адже тестування косметичних або інших засобів не обмежується нанесенням крему на шкіру, це здійснення ін'єкцій, примусового введення компонентів під шкіру, у шлунок тощо. Нині існує рішення того, як обмежити кількість проведення таких жорстоких дослідів.

Перш за все треба утримуватися від купівлі таких засобів від фірм, які проводять дослідження над тваринами. Існує сайт тегеге.реіа.огд, що є інформаційним порталом - Люди за етичне ставлення до тварин (Реоріе ґог іЬе ЕіЬісаІ Тгеаїтепі оґ АпітаЬ - РЕТА). Цей сайт містить повну інформацію щодо певного виробника косметики із зазначенням, чи є він сгиеїіу-ґгее (вільний від жорстокості) чи ні.

Нині велика кількість держав приділяє увагу саме забороні та відмові в тестуванні косметики на тваринах. Першою країною,

яка у 2002 р. заборонила досліди над тваринами заради перевірки придатності косметики та інших побутових засобів, є Англія. Щодо країн Європейського Союзу, то ще у 2004 р. було встановлено заборону тестування готової косметичної продукції на тваринах. У 2009 р. країни ЄС вводять заборону рекламування косметичних засобів, які було протестовано на тваринах. Великим здобутком стала заборона продажу засобів, які тестуються на тваринах на території ЄС узагалі, але великим мінусом цієї заборони є те, що вона зачіпає лише нові продукти на ринку, оминаючи старі, які вже закріпилися на європейському ринку.

На щастя, завдяки плідній праці багатьох лабораторій світу було розроблено альтернативи для тестування косметики. Ці альтернативні засоби або мінімізують шкідливий вплив, або ж зовсім відкидають участь тварин у дослідах. До таких засобів належать:

- тести з використанням білкової мембрани;
- клінічні дослідження на добровольцях;
- комп'ютерне моделювання;
- медична візуалізація (перевірка впливу ліків на метаболізм шляхом мікродозування);
- тести іп уігго (тест у пробірці) на моделі людської шкіри тощо [7, с. 226].

На жаль, Україна майже не використовує досвід зарубіжних країн щодо альтернативних засобів для тестування косметики та побутової хімії. На думку автора, треба розробити дієвий механізм контролю за косметичними та хімічними експериментами шляхом закріплення відповідного обов'язку представників Державної екологічної інспекції та громадських екологічних інспекторів, зокрема спеціального обліку та звітності про проведення дослідів над тваринами. Також варто закріпити заборону тестування продукції саме на законодавчому рівні, розробити макети локальних актів для державних і недержавних інституцій, які проводять тестування.

Наступною проблемою в межах досліджуваної тематики є використання тварин та їх експлуатація в цирках. Відповідно до статті 25 Закону «Про захист тварин від жорстокого поводження» особа, яка утримує тварину, використання якої в циркових, спортивних та інших видовищних заходах є неможливим, зобов'язана забезпечити вказаній тварині умови утримання відповідно до вимог цього Закону [1]. Потрібно зазначити, що понад 27 країн Європи зробили вибір на користь технологій, заборонивши експлуатацію диких живих тварин у цирках. Найбільш вдалим прикладом є цирк Копсаііі в Німеччині. Праця 15 програмістів і техніків дала змогу відтворити оригінальні голограми тварин і врятували живих тварин від виснажливих, тривалих і найчастіше жорстоких тренувань [7, с. 226].

До марафону заборони експлуатації тварин у цирках приєдналися такі держави, як Хорватія, Австрія, Болгарія, Данія, Сербія, Македонія, Естонія та Словенія, шляхом ухвалення на національному рівні заборони використання тварин у подібних розважальних закладах. Такі країни, як Чехія, Швеція, Норвегія та Фінляндія, розробили певні обмеження, які суттєво полегшують життя тварин у цирках [5].

Заборону використання диких тварин у цирках було ухвалено й на рівні міст, зокрема, влітку 2017 р. місто Нью-Йорк встановило таку заборону. Варто зазначити, що проблемою жорстокої експлуатації тварин переймаються не тільки окремі держави та міста, але й самі цирки. Зокрема, цирки Сігсш 8тігкиз, Сіщие гіи 8о1еі1, Р1уіп§ Ргиіі Ріу Сігсш, Сігсш Уагдаз, 7 Ріпдегз Сігсш самостійно відмовилися від використання тварин. Варто зазначити, що ці цирки не втратили своїх глядачів, навпаки, певні технічні нововведення та старанність акробатів стали причиною збільшення аудиторії цирків [6, с. 349-352].

Варто нагадати, що у 2018 р. Міністерством екології та природних ресурсів було внесено законопроєкт до Кабінету Міністрів про внесення змін до законодавства щодо захисту тварин від жорстокого поводження. Саме цей законопроєкт пропонує заборонити використання диких тварин у цирку. Нормами законопроєкту встановлено перехідний період у п'ять років для

вироблення механізму передачі тварин до природно-заповідних фондів, інших відповідних установ і закріплення режиму їх подальшого проживання.

Українські міста також внесли свій вклад щодо заборони експлуатації тварин у цирках. Наприклад, Чернівці та Київ заборонили пересувні цирки з тваринами на своїх територіях. Виконавчий комітет Львівської міської ради ухвалив рішення «Про гуманне ставлення до тварин», у якому зазначається, що експлуатація тварин у цирках і дельфінаріях є неприпустимою.

Отже, проблема правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження є досить важливою в багатьох аспектах. Перш за все це природний аспект, адже, як автор зазначав вище, усе в природі перебуває в безпосередньому взаємозв'язку. По-друге, гуманне ставлення до тварин є одним із вирішальних чинників для формування здорового світогляду теперішнього та майбутнього суспільств, адже будь-яке насильство завжди є негативним, незалежно від його об'єкта. По-третє, кожна тварина є живою істотою, яка також потребує захисту, як і людина [7, с. 227].

Щодо ситуації в нашій державі, то відповідне законодавство перебуває лише на стадії становлення. Звичайно, у законодавчому доробку містяться ратифіковані акти міжнародного права, Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження», норми юридичної відповідальності, локальні акти, які здійснюють регулювання в цій сфері, розглядається законопроєкт із важливими нормами щодо цього питання. Але потрібен комплексний підхід до законодавчого вдосконалення цієї проблеми. Ситуація потребує не лише впровадження нової редакції статті 299 Кримінального кодексу та криміналізації протиправних дій, які перебувають у КУпАП, але й впровадження дієвого механізму забезпечення захисту тварин у реальному житті, а не на папері.

Першим кроком до створення такого механізму має бути закріплення відповідного обов'язку представників Державної екологічної інспекції та громадських екологічних інспекторів щодо контролю та нагляду за проведенням досліджень над тваринами, щоб уникнути випадків жорстокого поводження з ними. Також варто здійснювати фінансування та підтримку програм, які пропагують, впроваджують у життя гуманне ставлення до тварин і забороняють діяльність цирків, дельфінаріїв, зоопарків та інших закладів утримання тварин у неволі, де порушено норми щодо захисту тварин від жорстокого поводження [7, с. 228].

Отже, варто звернути увагу не тільки на посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, але й на процес відкриття кримінального провадження або ж провадження в справах про адміністративні правопорушення. Адже часто на вбивство або знущання над тваринами просто закривають очі, тоді як фактично тварини є беззахисними. Деякі люди сприймають тварин як власність і забувають про те, що вони є живими істотами, здатними на відчуття фізичного болю та емоційних страждань. Але правові тенденції та громадські рухи у сфері захисту тварин загалом і від жорстокого поводження зокрема дають підстави констатувати позитивну динаміку й стверджувати, що суспільство рухається у правильному напрямку.

Література

1. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-М. *Верховна Рада України*. К https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text (дата звернення: 09.11.2022).

2. Європейська конвенція про захист домашніх тварин: прийнята та проголош. від 1 травня 1992 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text (дата звернення: 09.11.2022).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу: Закон України від 15 липня 2021 року № 1684-IX. Офіційний вісник України від 20.08.2021 — 2021 р., № 64, стор. 27, стаття 4009, код акта 106543/2021

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин : Закон України від 22 червня 2017 року № 2120-VIII. *Голос України* від 03.08.2017 — № 142.

5. Аналітична записка. Використання диких тварин в цирках. *Журнал: Екологія Право Людина*. URL: http://epl.org.ua/eco-analytics/analitychna-zapyska-vykorystannya-dykyh-tvaryn-v-tsyrkah/ (дата звернення: 13.10.2022).

6. Шуміло О.О. Міжнародний і зарубіжний досвід запобігання жорстокому поводженню з тваринами. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 349–352.

7. Лозо О.В., Пілюшенко Д.О. Актуальні питання правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2020. С. 225-228. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/57

Yushkov Mykhailo Mykhailovych,
Judge, Krasnogvardiy District Court of the city of Dnipropetrovsk

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF ANIMALS AGAINST CRUELTY

The scientific article is devoted to international legal standards for the protection of animals from cruelty. The legal regulation of animal protection in domestic legislation was revealed, and gaps in regulatory legal acts were also revealed. Attention is focused on the problem of the application of international legal acts in cases of ill-treatment and the establishment of a mechanism for such use. Attention was drawn not only to the strengthening of responsibility for animal cruelty, but also to the process of opening criminal proceedings or proceedings in cases of administrative offenses. It is worth noting that the implementation of the fight against cruelty to animals will have an extraordinary result for the future society, because the germs of cruelty must be eradicated in any case. I would like to emphasize that the main causes of cruelty to animals are precisely the influence of negative mental and social factors.

Key words: cruelty, violence, animal, legal regulation, provision of protection, international legal standards.

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ НА БУДІВНИЦТВО (КАПІТАЛЬНИЙ РЕМОНТ, РЕКОНСТРУКЦІЮ) АВТОМОБІЛЬНОЇ ДОРОГИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

ТУРЧЕНКО Ігор Вікторович - аспірант кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Orcid: https://orcid.org/0000-0001-6127-7968
УДК 347.454.3
DOI 10.32782/NP.2022.4.22

У статті досліджується предмет договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги за цивільним законодавством України. У ході дослідження автор розглянув наявні підходи різних науковців щодо визначення поняття «предмет договору підряду». На підставі проведеного аналізу законодавства України, що регулює істотні умови цивільно-правових договорів та наукової літератури з цього питання автор акцентує увагу на змісті понять предмет та об'єкт договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги та неможливості їх ототожнення. Автор зазначає, що предмет договору на будівництво автомобільної дороги має свою специфіку, обумовлену, перш за все, його складною структурою та конкретним цільовим призначенням об'єкта будівництва (забезпечення автомобільного руху). Автором досліджує питання місця автомобільних доріг у системі об'єктів цивільних прав за цивільним законодавством України.

Ключові слова. Договір, договір підряду, договір будівельного підряду, автомобільні дороги, предмет договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги.

Постановка проблеми

В умовах розпочатої війни подальший розвиток транспортної системи України набуває стратегічної важливості та обумовлює необхідність поглибленого дослідження договірних відносин у сфері будівництва автомобільних доріг. Зрозуміло, що нині економіка жодної сучасної демократичної держави не може існувати і розвиватися без існування розгалуженої системи автомобільних доріг, яка забезпечує реалізацію логістичних маршрутів, бізнес-зв'язків, туристичного потенціалу тощо. Крім того, розвиток автомобільної дорожньої інфраструктури пов'язаний із здійсненням поточних завдань щодо нового будівництва та модернізації як житлової, так і промислової та комерційної нерухомості, спрямованих на вирішення поточних соціально-економічних проблем суспільства.

Автомобільні дороги, як ключовий елемент транспортної інфраструктури нашої Держави, безпосередньо забезпечують подальший розвиток її виробничого та соціального базису, розширення національних та світових вантажо- та пасажиропотоків, підвищення якості транспортного обслуговування, забезпечення безпеки та стійкості транспортної системи тощо. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми забезпечення подальших кроків у напрямку підвищення конкурентоспроможності української транспортної системи, поліпшення якості транспортних послуг для населення, зниження транспортних витрат, забезпечення національної безпеки України за рахунок підвищення мобільності військових підрозділів та уповноважених державних служб.

У довоєнні часи мережа автомобільних доріг України складала близько 169, 5 тис. км, однак мала критичну зношеність. За деякими даними, незадовільний експлуатаційний стан автомобільних доріг загально-

го користування становить приблизно до 90 відсотків від їх загальної кількості. Це безпосередньо впливає на такі негативні явища у досліджуваній сфері, як низький рівень безпеки руху автомобільного транспорту, незадовільність логістично-швидкісних показників та загальної комфортності перевезень вантажів і пасажирів, а тому галузь автомобільно-дорожнього господарства перебувала у депресивному стані. З метою оперативного подолання вказаного стану справ першого березня 2020 року в Україні набрав чинності президентський проєкт «Велике будівництво», основною метою якого є масштабна розбудова якісної інфраструктури України з обов'язковим урахуванням як європейських, так і загальносвітових стандартів дорожнього будівництва. У межах цього масштабного проекту заплановано не тільки нове будівництво автомобільних доріг загального користування, але і реконструкцію таких інфраструктурних об'єктів, як: школи, дитячі садки, центри екстреної медичної допомоги, стадіони тощо. І хоча за своєю юридичною сутністю, державну програму «Велике будівництво» важко назвати державною цільовою програмою, необхідно зазначити, що фінансування державних цільових програм відповідно до статті 15 Закону «Про державні цільові програми» здійснюється за рахунок не лише Державного бюджету України, а й за рахунок інших джерел, передбачених законом [1, ст. 15]. З урахуванням основних напрямків децентралізації влади, значно розширилися права первинної ланки бюджетів (територіальних громад) з використання отриманих власних фінансових ресурсів та державного майна, що було передане в комунальну власність, що, у свою чергу, значно розширює фінансову базу органів місцевого самоврядування і дає можливість фінансувати значну частину витрат бюджетів державних цільових програм за рахунок власних доходів [2, с. 301]. Реалізація президентської програми «Велике будівництво» передбачає використання коштів з державного бюджету України, Державного фонду регіонального розвитку та місцевих бюджетів [3]. Варто погодитись з головою Харківської обласної державної адміністрації Олегом Синєгубовим щодо необхідності залучення до фінансування ремонту місцевих доріг додаткових інвестицій: коштів державних банків, а також міжнародних інвесторів і бюджетів громад [4]. В Україні в цьому напрямку останнім часом зроблено низку важливих кроків: для розвитку сучасної автодорожньої інфраструктури створено спеціалізований дорожній фонд завдяки прийнятим у 2016 році Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» [5], який удосконалює механізм фінансування будівництва доріг, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування» [6] і Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення дорожньої галузі» та залученням кредитів міжнародних фінансових організацій під державні гарантії. Водночас, важливим викликом для нашої держави в сучасних складних економічних умовах стає пошук додаткових джерел наповнення Державного дорожнього фонду та впровадження ефективних цивільно-правових механізмів регулювання суспільних відносин у сфері будівництва автомобільних доріг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у дослідженні проблеми правового регулювання договорів будівельного підряду в цілому та окремих його аспектів склали роботи вітчизняних цивілістів таких як: С. М. Бервено, А. Б. Гриняк, Н. С. Кузнєцова, І. В. Венедиктова, М. К. Галянтич, А. П. Гетьман, О. В. Дзера, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В. П. Маслов, В. М. Махінчук, С. О. Погрібний, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, С. Я. Фурса, Р. Б. Шишка, І. Р. Шишка, О. С. Яворська та ін.

Метою цього дослідження є встановлення правового змісту поняття «предмет» договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги за цивільним законодавством України.

Виклад основного матеріалу

Сучасний стан регулювання цивільно-правових відносин у сфері будівництва автомобільних доріг в Україні характеризується недостатнім рівнем організаційного забезпечення здійснення будівництва, приведення у належний стан та постійної підтримки високих стандартів якості вітчизняної транспортної інфраструктури. На нинішньому етапі сучасного державотворення актуалізується перманентне забезпечення належного рівня правового регулювання досліджуваної сфери суспільних відносин та впровадження нових або модернізація під потреби сьогодення апробованих раніше ефективних правових інструментів вирішення вказаних завдань загальнодержавного значення. Одним із таких відомих та апробованих практикою багаторічного застосування дієвих правових інструментів є цивільно-правовий договір будівельного підряду на будівництво (ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги.

Потреба поглибленого наукового дослідження договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги за цивільним законодавством України, практики його укладення та виконання у сучасних умовах є беззаперечною. Вона зумовлюється, перш за все, окремими суперечностями та колізіями чинних вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють відносини в досліджуваній сфері. А це, у свою чергу, призводить до необхідності постановки та вирішення відповідної наукової проблематики, наприклад, визначення предмета договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги, а також необхідністю вдосконалення правового регулювання окремих груп відносин. Аналіз приписів нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері будівельного підряду, не завжди дозволяє визначити специфіку об'єкта та предмета вищезазначеного договору. Необхідно також зазначити, що в силу особливого галузевого та відомчого регулювання будівельних відносин, договір на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги характеризується специфічним суб'єктним складом, а також особливостями формування умов про ціну, строки та об'єкт будівництва.

У випадку, коли положення чинного цивільного законодавства України лише фрагментарно регулюють договірні відносини у відповідній сфері, зокрема, за договором на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги, важлива роль у формуванні належних дороговказів для законодавства та практики його застосування належить цивілістичній доктрині. Отже, враховуючи розпочаті віднедавна процеси оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України, та той факт, що найбільшу за обсягом його частину становить зобов'язальне право, що регламентує також і підрядні зобов'язальні відносини, дослідження договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги на теоретичному рівні набуває беззаперечної актуальності.

Питання визначення предмета договору займає першочергове місце для договорів цього виду, однак цивільно-правові теоретичні положення про предмет договору в сучасних умовах розвитку цивілістичної доктрини не відзначаються єдністю та доктринальною визначеністю. Ґрунтовний аналіз нормативних положень чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) свідчить про те, що на законодавчому рівні визначення цієї юридичної категорії відсутнє, що породжує певну понятійно-категоріальну неузгодженість. Сам термін «предмет» переважно використовується одночасно для позначення речей і майнових прав (наприклад, статті 656, 718, 760, 1030 ЦК України) або лише речей, (наприклад, статті 788, 798, 807, 812 ЦК України), що підлягають передачі однією стороною договору іншій. У деяких випадках вказаний термін вживається для позначення законних інтересів, що підлягають страхуванню (наприклад, стаття 980 ЦК України).

Така законодавча невизначеність обумовлює серед науковців певну поліваріативність наукових підходів, так Голубєва Н. Ю. зазначає, що предметом цивільно-правового договору є речі, результат робіт, права та майнові інтереси, що випливає з положень ЦК України [7, с. 17]. Мірзоян А. А. роз-

глядає предмет договору як фактичні або юридичні дії [8, с. 246]. При комплексному підході в якості предмету договору розглядаються як дії, так і матеріальне благо [9, с. 283]. На думку А. В. Євстігнєєва, однозначно розставити всі крапки над «і» у вказаній ситуації можна лише доповнивши статтю 638 ЦК України положенням, яке б чітко роз'яснювало зміст вжитого в цій статті словосполучення «предмет договору». Враховуючи чинний стан чинного цивільного законодавства України та небажаність надання одному й тому самому терміну різних значень під предметом договору в розумінні статті 638 ЦК України, на думку дослідника, бажано мати на увазі все ж конкретне майно, права і/або обов'язки щодо якого передаються за договором [10, с. 24].

Співвідношення «предмета» та «об'єкта» договору лежить у площині співвідношення цивільно-правового договору та цивільно-правового зобов'язання. З цього приводу слушним вбачається підхід О. С. Іоффе, який зазначав, що елементом змісту цивільно-правового зобов'язання є лише об'єкт, під яким розуміється певна поведінка зобов'язаної особи [11, с. 572]. Поряд з цим, учений виділив у договорі юридичний об'єкт – дії і матеріальний об'єкт – речі або інше благо, на яке спрямована поведінка. Зазначену правову позицію підтримує і видатна вітчизняна дослідниця Н. С. Кузнєцова [13, с. 11].

Якщо звернутися до філософського тлумачення розглядуваних термінів, то під предметом розуміється категорія, що позначає деяку цілісність, виділену із світу об'єктів у процесі людської діяльності і пізнання. У загальногносеологічному аспекті протиставлення предмета і об'єкта є відносним. Основна структурна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що до предмета входять лише головні, найбільш суттєві (з точки зору даного дослідження) властивості та ознаки [12, с. 505]. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що предмет є чимось відносно цілим, певною мірою самодостатнім поняттям, що може існувати окремо від інших предметів і бути виокремленим серед загальної їх кількості.

Наведені підходи деяких провідних вітчизняних цивілістів щодо розглядуваної проблематики дозволяють зауважити необхідність розмежування категорій «предмет» досліджуваного договору та «об'єкт» договірних правовідносин. Для уникнення термінологічної плутанини вбачається, що слід розрізняти елементи змісту договірного зобов'язання як правовідношення та елементи змісту цивільно-правового договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги. Договірні зобов'язальні правовідносини, як і будь-які інші правовідносини, складаються з наступних елементів: суб'єкти, об'єкт та зміст (суб'єктивні права та обов'язки).- У свою чергу, цивільно-правовий договір, як домовленість двох або більше сторін щодо встановлення, зміни або припинення цивільних правовідносин, повинен містити таку його істотну умову, як предмет. Юридичним об'єктом договірного зобов'язання як правовідношення є певна позитивна поведінка зобов'язаної та управненої особи, внаслідок якої вона впливає на матеріальні об'єкти : «речі та інше майно, у тому числі й майнові права; роботи та послуги; результати інтелектуальної діяльності, зокрема виняткові права на них; нематеріальні блага; інформацію». І тут необхідно погодитися з Гриняком А. Б., який, досліджуючи підрядні правовідносини, зазначає, що юридичним об'єктом договірних підрядних відносин є вчинення позитивних дій підрядником, спрямованих на виконання ним певної роботи, за завданням замовника, тоді як предметом договору підряду слід визнавати такий юридичний наслідок (результат робіт), як явище навколишнього світу, що виступає як істотна умова договору, права і/або обов'язки, щодо якого передаються за договором, на який спрямована узгоджена воля сторін [14, с. 150].

У контексті цього наукового дослідження необхідно зазначити, що у ЦК України відсутня окрема стаття про предмет договору будівельного підряду і відповідно договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги. Цілком очевидно, що договір на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної

дороги є підставою виникнення підрядних договірних правовідносин, де юридичним об'єктом є певні дії (поведінка) сторін відповідного правовідношення, що визначає і специфіку предмета досліджуваного договору. У зв'язку з цим слід зупинитися на аналізі саме предмета цього договору, що дозволить як окреслити одну з основних умов даного договору, так і визначитися з об'єктом розглядуваних договірних зобов'язальних правовідносин. Аналіз юридичної літератури дозволяє виокремити декілька наукових підходів щодо визначення предмету договору будівельного підряду. До першої групи дослідників слід зарахувати тих, хто вважає, що предметом підрядного договору на капітальне будівництво виступає закінчений будівництвом та готовий до здачі будівельний об'єкт. Інші правники вказують, що в цьому договорі є лише єдиний предмет, що складається з двох елементів – виконані роботи та їх уречевлений результат. Третя група авторів підтримує ідею про те, що предметом підрядного договору виступає тільки діяльність підрядника, яка полягає у зведенні та здачі будівельного об'єкта. Четверту групу утворюють ті, хто вважає наявність у договорі одночасно двох об'єктів: як робіт, так і уречевленого результату. До п'ятої групи науковців належать ті, хто визнає предметом договору не окрему дію підрядника, а готовий об'єкт будівництва. В останню групу об'єднуються ті автори, які визнають можливим або існування альтернативних об'єктів, або комплекс загальнобудівельних чи спеціальних робіт [15, с.113–114].

Наведені наукові погляди вбачається можливим звести до трьох основних підходів до визначення предмета договору будівельного підряду: - концепція унітарного (єдиного) предмету договору. Прихильники цієї концепції доходять висновку, що предметом договору будівельного підряду може бути один із трьох варіантів: 1) закінчене будівництво і готовий до здачі об'єкт будівництва; 2) предмет складається із двох елементів – виконання робіт та їх результату; 3) діяльність підрядника з побудови об'єкта будівництва [16, с. 336]; - дуалістична концепція предмету договору. У межах цієї концепції існує два предмети договору будівельного підряду: матеріальний, що є результатом робіт, і юридичний – діяльність сторін за договором будівельного підряду [17, с. 190– 191; 18, с. 134]; - концепція альтернативного предмета договору будівельного підряду. Її прибічники визнають існування альтернативних предметів договору будівельного підряду: або закінчений об'єкт будівництва, або комплекс загально-будівельних чи спеціальних робіт [19, с. 80 – 81].

Усі зазначені наукові підходи заслуговують на увагу. Слід зазначити, що дії підрядника та їх результат виступають як взаємопов'язані елементи структури зобов'язальних правовідносин. У цьому випадку діяльність підрядника в межах розглянутих правовідносин є здійснення закріплених у договорі та належних йому суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Ця обставина дозволяє визнати, що у зобов'язальних правовідносинах вирішальне значення для договору підряду на будівництво має саме діяльнісна характеристика предмета. Одночасно уречевлений результат цієї діяльності є об'єктом договірного зобов'язального правовідношення, тобто річчю, задля створення якої і провадиться ця діяльність підрядника. Разом з тим, для правильного розуміння предмета договору підряду слід зазначити, що така ознака предмета, як уречевленість, враховуючи розвиток та ускладнення інформаційних відносин, є неоднорідною [14, с. 146].

Іншою специфічною особливістю предмета договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги слід визнати специфічний характер об'єкта будівництва. У відповідності до пункту 1 статті 1 Закону України «Про автомобільні дороги» автомобільна дорога розглядається як «лінійний комплекс інженерних споруд, призначений для безперервного, безпечного та зручного руху транспортних засобів [20, ст. 1]. У П.3 ДБН А.2.2-3:2014 визначено : лінійний об'єкт інженерно-транспортної інфраструктури - це наземні, надземні або підземні лінійні об'єкти для пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газоподібних продуктів, передачі електроенергії тощо. Поряд з цим, автомобільна

дорога – це об'єкт транспортної інфраструктури, призначений для руху транспортних засобів, та включає: земляне полотно; проїжджу частину; дорожнє покриття; смуги руху; шумозахисні, штучні, водоочисні споруди та споруди дорожнього водовідводу; засоби технологічного зв'язку; інженерне, архітектурне та санітарне облаштування; технічні засоби організації дорожнього руху; зелені насадження [21]. Враховуючи законодавчо закріплене визначення автомобільної дороги, можна виділити такі її характерні ознаки: по-перше, автомобільна дорога є комплексним об'єктом транспортної інфраструктури; по-друге, автомобільна дорога має спеціальне призначення.

У цивілістичній доктрині цікавою вбачається точка зору, запропонована Т. М. Чепігою, згідно з якою автомобільну дорогу пропонується розглядати як майновий комплекс [22]. Проте необхідно зауважити, що на сьогодні поняття майнового комплексу, на відміну від поняття цілісного майнового комплексу, законодавцем не закріплено, зустрічається на рівні предмета наукових пошуків та закономірно характеризується плюралістичністю його наукового розуміння.

Питання про місце автомобільних доріг у системі об'єктів цивільних прав у юридичній науці не розглядалося на рівні окремого комплексного дисертаційного дослідження. На нашу думку, автомобільну дорогу не можна однозначно та беззастережно віднести ні до категорії речей, ні до категорії майна у традиційному значенні цього поняття. Немає сумнівів, що категорія речей є загальновживаною для науки цивільного права і виступає як родове поняття щодо автомобільних доріг. Безумовно, автомобільна дорога наділена властивостями складної речі у цивільно-правовому розумінні: є певною кількістю сполучених між собою матеріальних предметів; використовується за загальним призначенням; між окремими предметами, що входять до складної речі, є функціональний зв'язок; характеризується ознакою інтегративності, під якою розуміється виникнення комплексу нових якостей, які не притаманні окремими його компонентам. Але водночас визначення автомобільної дороги через категорію речей у їх традиційному розумінні є недостатньо обґрунтованим. Це очевидно, враховуючи те, що під категорією речей усталено розуміють об'єкти матеріального світу, що знаходяться у сфері діяльності людей та можуть бути предметом фізичного панування особи над річчю. Автомобільна дорога, за своєю юридичною сутністю, є складним явищем правової реальності та наділена такими характеристиками речі, як: неподільність, нерухомість, не споживчість, індивідуальна визначеність. З проведеного фрагментарного аналізу можемо зробити висновок, що автомобільні дороги в Україні – це матеріальні об'єкти транспортної інфраструктури, будівництво, ремонт та реконструкція яких охоплюється сферою цивільно-правового регулювання.

Вивчення та аналіз практичних аспектів укладення та виконання договорів на будівництво (ремонт, реконструкцію) дає можливість стверджувати, що предмет розглянутого договору не обмежується тільки будівельними роботами. У всіх підрядних договорах цього виду безпосереднє виконання підрядником визначених їх умовами дій щодо спорудження (будівництва, ремонту, реконструкції) об'єкта будівництва (автомобільної дороги) визначає їх предмет. Однак дуже часто в договорі передбачається здійснення інших комплексних робіт підрядника, що здійснюються під час побудови автомобільної дороги. Так, проаналізувавши зміст договору № 314—2 на виконання робіт з капітального ремонту шляхопроводу на км 544863 автомобільної дороги загального користування державного значення Т-10-1 9 Феневичі-Бородянка-Макарів-Бишів, Київська область (з розробкою проєктної документації), варто зазначити, що крім вказівки на безпосереднє капітальне будівництво щляхопроводу та розробки проєктної документації до договору підряду, включаються й інші роботи. Мова йде про : інженерно-геологічні, топографо-геодезичні, гідрологічні, екологічні вишукування та спеціалізоване обстеження шляхопроводу, (за необхідністю) виконання науково-дослідних та дослідно-експериментальних робіт, виконання будівельно-мон-

тажних робіт, у тому числі спорудження/ демонтаж тимчасових будівель та споруд; закупівлю, одержання, складування, збереження необхідних для виконання робіт матеріалів, устаткування і інших ресурсів підрядником, усунення недоліків, передача замовнику комплектів виконавчої та іншої документації, обумовленої чинним на дату передачі законодавством. Цей комплекс юридично вагомих дій включає здачу завершеного і готового до експлуатації об'єкта. Приймає його комісія, яку скликає Замовник після одержання повідомлення від Підрядника про готовність об'єкта до здачі та експлуатації та виконання зобов'язань протягом гарантійного строку за умови належного виконання підрядником у встановлені контрактом строки та в межах контрактної ціни за свій ризик, своїми силами та силами узгоджених замовником субпідрядних організацій усіх робіт та послуг в обсязі, визначеному умовами договору.

Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що на практиці досліджуваний договір підряду виступає дієвим індивідуальним договірним регулятором, предмет якого визначається комплексністю правомірних дій по здійсненню будівництва автомобільної дороги. Такий підхід до визначення специфіки предмета договору на будівництво автомобільної дороги є цілком обґрунтованим та закономірним. Адже саме особливості предмета договору на будівництво автомобільної дороги дозволяють виділити його із загальної групи підрядних договорів. Його відмінною рисою у досліджуваному аспекті виступає, перш за все, комплексність дій, що визначають предмет договору, а саме дії з проєктування, будівництва, а також інших допоміжних робіт, що супроводжують складний процес будівництва автомобільної дороги. При цьому необхідність погодження територіального планування та містобудівного проєктування автомобільних доріг щодо надання земельної ділянки для будівництва обумовлює наявність особливих вимог до переддоговірних відносин, що складаються в період укладання цього виду договору та особливий порядок укладання договору на будівництво автомобільної дороги як лінійного об'єкта транспортної інфраструктури.

Література

1. Закон України: Про державні цільові програми від 18.03.2004 р. № 1621-IV. *Відом. Верхов. Ради України.* 2004. № 25. ст. 352 (зі змінами).

2. Кузнєцова А. Я., Є. М. Гетьман. Джерела фінансування державних цільових програм: поняття та класифікація. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2018. № 1. С. 298–304.

3. Програма Президента України «Велике будівництво» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://bigbud.kmu.gov.ua/#about

4. Про потреби залучення додаткових інвестицій до ремонту місцевих доріг. Олег Синєгубов. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kharkivoda.gov.ua/news/113908

5. Закон України: Про джерела фінансування дорожнього господарства України від 18.09.1991 р. № 1562-XII. *Відом. Верхов. Ради України*.1991. № 47. ст.648 (зі змінами).

6. Закон України: Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування від 17.11.2016 р. № 1764-VIII. *Відом. Верхов. Ради України.2017. №1. ст. 6*

7. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Одеса. 2013. 40 с.

8. Мірзоян А. А. Розвиток інституту послуг. *Держава і право.* Київ, 2006. Вип. 31.- С. 242–248. С.246

9. Зазуляк І. І. Предмет договору як його істотна умова: теоретичний аспект. *Вісн. Харк. нац. ун-ту. внутр. справ.* Харків. 2008. Вип. 42. С. 283–288.

10. Євстігнєєв А. В. Істотні умови договору за цивільним та господарським кодексами: порівняльний аспект. *Юридичний журнал.* 2006. №1. С. 22 – 24.

11. Иоффе О. С. Обязательственное право. М. : Юрид. лит., 1975. 880 с.

12. Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев,- С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. Философский энциклопедический словарь. 2-е изд. М.: «Советская энциклопедия».1989. 815 с.

13. О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та інші Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. К.: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.

14. Гриняк А.Б. Договірні зобов'язання з виконання робіт у цивільному праві України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. акад. прав. наук. Київ. 2013. 494 с.

15. Брагинский, М.И. Совершенствование законодательства о капитальном строительстве. М. : Стройиздат, 1982. С. 113–114.

16. А. П. Сергеева. Гражданское право: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2000. Т. 3. 624 с.

17. Иоффе О.С., Отв. ред.: Юрченко А.К.: Советское гражданское право. Курс лекций: Отдельные виды обязательств: Учебное пособие. 531 с.

18. Брауде И. Л. Договоры по капитальному строительству в СССР. М. «Госюриздат», 1952. 253 с.

19. Чигир В. Ф. Договор подряда по капитальному строительству Минск: Изд-во Белорусского гос. ун-та, 1958. 234 с.

20. Закон України: Про автомобільні дороги № 2862-IV від 08.09.2005р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2005. № 51. ст. 556 (із змінами).

21. ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.afo.com.ua/doc/DBN_A.2.2-3-2014.pdf

22. Чепіга Т.М. Комунальний майновий комплекс міста: теоретичні аспекти. Державне управління: теорія і практика. 2012. № 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу:http:// www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12CTNMTA.pdf.

SUMMARY

The article examines the subject of a contract for the construction (overhaul, reconstruction) of a highway under the civil legislation of Ukraine. In the course of the research, the author considered the existing approaches of various scientists regarding the definition of the concept of «subject of the contract». Based on the analysis of the legislation of Ukraine, which regulates the essential conditions of civil law contracts and scientific literature on this issue, the author focuses on the content of the concepts subject and object of a contract for the construction (repair, reconstruction) of a road and the impossibility of their identification. The author notes that the subject of the contract for the construction of a road has its own specifics, due, first of all, to its complex structure and the specific purpose of the construction object (providing traffic). The author examines the issue of the place of highways in the system of objects of civil rights under the civil legislation of Ukraine.

Keywords. Contract, subcontract, construction subcontract, highways, the subject of the contract for the construction (overhaul, reconstruction) of a highway.

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію В. Г. Севрука «Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етичній основі: теорія і практика»

ТАРАСЕНКО Олег - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, Заслужений юрист України

DOI 10.32782/NP.2022.4.23

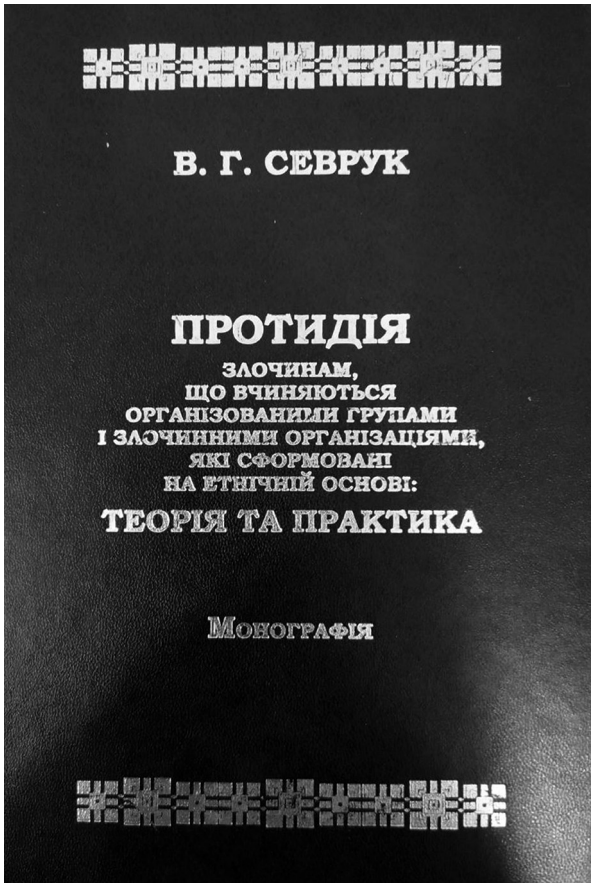

Посилення економічної кризи та утворення в різних країнах етнічних діаспор успішно використовується організованою злочинністю для створення національних угруповань, які відрізняються більшою згуртованістю і захищеністю від правоохоронних органів. Національна солідарність, а іноді й родинні зв'язки, мовний та культурний бар'єри надійно захищають такі угруповання від проникнення в них сторонніх осіб.

При цьому для організованих злочинних формувань, створених на етнічній основі, характерна наявність властивих винятково їм рис і якостей, що ускладнюють діяльність органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і попереднє розслідування, при виявленні, припиненні, документуванні, розслідуванні та розкритті вчинених ними злочинів.

Злочини, вчинені за участі організованих груп і злочинних організацій, дедалі більше характеризуються транснаціональними зв'язками їх учасників, високим рівнем конспірації і маскування вчинюваних ними діянь, застосуванням різних видів зброї та вибухівки, що доповнюється єдністю за етнічною (національною) ознакою. Саме етнічний характер, на думку багатьох вітчизняних та іноземних експертів, останніми роками обумовлює вітчизняний професіоналізм і життєздатність таких структур.

Упродовж останніх років організована етнічна злочинність розширює можливості використання міжрегіональних і міжнародних зв'язків при вчиненні злочинів, кримінальна діяльність організованих етнічних злочинних формувань набуває транснаціонального характеру, розширюються масштаби вчинення ними злочинів міжнародного характеру (нелегальний обіг наркотиків, зброї, торгівля жінками

і дітьми, тероризм, релігійний екстремізм тощо).

Організовані злочинні угруповання, сформовані на етнічній основі, мають власну кримінальну субкультуру (систему звичаїв, традицій, ритуалів), переважно замкнуту ієрархічну побудову з чіткою вертикаллю, розподілом ролей і зв'язками у середовищі представників певного етносу. З огляду на ослаблення контролю за перетином державного кордону та значними потоками переселенців, органи правопорядку обмежені в реальних засобах протидії експансії потенційних правопорушників з інших країн. Відтак певне зниження рівня зареєстрованої організованої злочинності не відображає реальну ситуацію, а радше є свідченням неефективного (недостатнього) використання кримінологічних та агентурно-оперативних можливостей впливу на лідерів (організаторів) та активних учасників таких угруповань.

Тривожними виглядають й результати вивчення масиву кримінальних проваджень і відповідних оперативно-розшукових справ, що підтверджують ігнорування правоохоронцями реєстрації етнічних ознак злочинців (та їхніх груп) на стадії досудового розслідування (здебільшого облік обмежується загальними показниками громадянства та місця проживання підозрюваних, а більш повні дані фіксуються лише щодо засуджених в установах виконання покарань).

Ситуацію ускладнює відсутність серед вітчизняних та іноземних учених єдиних доктринальних підходів до оцінювання масштабів організованої етнічної злочинності, її співвідношення з іншими соціальними явищами та процесами. Концептуальна неузгодженість ускладнює системне планування та проведення скоординованих заходів державно-правового впливу на організовані групи і злочинні організації, сформовані на етнічній основі, що на практиці потребує негайного вирішення.

Отже, теорія і практика свідчать, що одним із дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії злочинам є покращення її теоретичного забезпечення, що досягається шляхом виділення належної уваги з боку науковців, що і зроблено В. Г. Севруком у монографії «Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етичній основі: теорія і практика».

Тема дослідження видається актуальною в аспекті подальшого удосконалення способів та методів протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етичній основі. Аналіз монографії свідчить, що робота В. Г. Севрука присвячена проблемам, які є актуальними і витребуваними як у теоретичному значенні, так і в правозастосовній практиці.

В. Г. Севрук на належному рівні дослідив генезу формування організованих і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі. Наголошено, що дослідження історичних етапів розвитку організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі, дасть змогу правоохоронним органам здійснювати ефективне запобігання та протидію етнічній злочинності як на території України, так і поза її межами.

Слід акцентувати увагу, що автор розробив власну дефініцію поняття етнічної злочинності, яку слід розуміти як злочинної діяльності громадян, іноземців, осіб без громадянства, певних етнічних груп (родів, кланів, спільнот, таборів), які об'єднуються за національною (етнічною) ознакою в організовані групи та злочинні організації, які в силу соціального характеру вже пов'язані загальною груповою мораллю або родинними зв'язками, закриті, агресивні, згуртовані (сформовані) для здійснення специфічних кримінальних правопорушень з чітко визначеними ролями та одноосібним вираженим лідером, що постійно знаходяться на етапі свого розвитку та виокремлюються з-поміж титульної національності специфічними злочинними навиками, що є їх психологічною особливістю, та відрізняються професійною кримінальною класифікацією і сферою злочинної діяльності.

Акцентовано, що висока ефективність протидії правоохоронними органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, залежить від постійного удосконалення законодавства України. Вказано на необхідність прийняття у системі МВС України самостійного наказу, що регламентуватиме питання протидії злочинам, шо вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, як на стратегічному, так і тактичному рівнях, та сприятиме активізації роботи правоохоронних органів України, конкретизуватиме та оптимізуватиме функції цих органів, узгодить чіткий механізм внутрішньої взаємодії і на міжнародному рівні.

Достовірність авторських висновків та пропозицій підтверджується значною кількістю емпіричного матеріалу, зокрема, прикладами судової практики. Під час роботи над монографічним дослідженням автором було опрацьовано широкий спектр наукових джерел, значний масив нормативно-правових актів. Систематизація такої кількості наукових поглядів збагатило роботу і підкреслило її значущість і комплексний глибинний підхід.

Практичне значення результатів і висновків роботи полягає у тому, що вони можуть бути використані як для подальших досліджень загальнотеоретичних проблем, так і у практичній діяльності, у правотворчій та правозастосовній діяльності. Монографія виконана на належному науковому рівні, має чітку обґрунтовану структуру, матеріал викладено системно та послідовно. Робота буде цікавою для широкого кола читачів, особливо фахівців, які розробляють наукові засади забезпечення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу.

Загалом позитивно оцінюючи монографію В. Г. Севрука «Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етичній основі: теорія і практика», ґрунтовність дослідження, а також сформульовані автором висновки та пропозиції мають важливе значення як для науки кримінології, оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, так і для правозастосовної практики. Вони мають науково-прикладний характер, а окремі дискусійні питання тільки черговий раз підтверджують актуальність монографії та підвищують цікавість до авторського доробку В. Г. Севрука.

Рецензія на монографію В. І. Галагана, Р. М. Дударця, С. С. Чернявського «Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»

БАБАНІНА Вікторія - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2022.4.24

Актуальність теми обумовлена тим, що з початку збройного конфлікту на Сході України та проведення антитерористичної операції надзвичайно актуальним стало питання виявлення й розслідування фактів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Такі дії визначено в законодавстві України як кримінальне правопорушення (відповідно до ст. 260 Кримінального кодексу (КК) України від 5 квітня 2001 року, що набув чинності 1 вересня 2001 року). За даними статистики, з 2001 до 2014 року цю норму майже не застосовували. Водночас із січня 2014 року, у зв'язку зі стрімкою зміною ситуації, загостренням криміногенної обстановки й соціальним напруженням, розпалюванням міжнаціональної та міжрегіональної ворожнечі, поширенням кримінальних правопорушень проти особи та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень в Україні, щороку збільшувалася кількість учинених зазначених зареєстрованих кримінальних правопорушень, що мають досить високий рівень латентності.

У рецензованій монографії В. І. Галагана, Р. М. Дударця та С. С. Чернявського «Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні особливостей розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, обґрунтуванні висновків, пропозицій та рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни й мають теоретичну і практичну значущість.

До основних результатів, одержаних на підставі аналізу законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать такі положення:

1. Терміни «воєнізовані формування» та «збройні формування» не є тотожними.

Визначення воєнізованих збройних формувань, що міститься в п. 1 примітки до ст. 260 КК України, може стосуватися як законних, так і незаконних воєнізованих формувань. Натомість у п. 2 примітки до цієї статті йдеться не лише про збройні формування, а й про воєнізовані групи. У зв'язку з відсутністю в законодавстві України поняття «воєнізовані групи», під час розслідування кримінальних правопорушень слід керуватися нормою ч. 1 ст. 28 КК України, відповідно до якої кримінальне правопорушення визнають таким, що вчинений групою осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. У зв'язку із зазначеним запропоновано зміни до п. 1 примітки до ст. 260 КК України, спрямовані на розрізнення ознак кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1, 2 цієї статті.

2. До елементів криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань належать спосіб учинення кримінального правопорушення, слідова картина, особа злочинця, мотиви й мета вчинення кримінального правопорушення, що знаходяться в кореляційній взаємозалежності та зумовлюють особливості розслідування цього виду кримінального правопорушення.

Водночас предмет кримінально протиправного посягання як елемент криміналістичної характеристики визначити складно, тому слід окреслити об'єкт кримінального правопорушення як кримінально-правову категорію, пов'язану з безпечними умовами функціонування держави, життєдіяльності суспільства й роботи підприємств, установ, організацій, життям і здоров'ям людей.

З криміналістичної позиції спосіб учинення кримінального правопорушення під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можна розглядати як типовий спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення або як основне діяння, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого частинами 1, 2 ст. 260 КК України. Керівництво не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями або їхніми структурними підрозділами здійснюють шляхом визначення тактики діяльності вже створеного формування. Крім створення та керівництва, до способів учинення аналізованого кримінального правопорушення належать також участь у їх складі в нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян; фінансування кримінально протиправної діяльності, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки тощо. Спосіб учинення кримінального правопорушення в широкому значенні охоплює також діяльність з протидії розслідуванню як сукупність дій, спрямованих на перешкоджання законній діяльності уповноважених органів досудового розслідування.

3. Типовими слідами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є: матеріальні (автоматична зброя, боєприпаси та гранати, засоби мобільного зв'язку, зокрема в мережі Інтернет; камуфляжний одяг, медичні аптечки з препаратами, наркотичні засоби, інші речі (маскувальні халати, сухе пальне, металеві кружки, каремати, спальні мішки); готівкові кошти; банківські картки й рахунки; печатки і штампи; факсиміле; паспорти тощо) й ідеальні (інформація, що залишилася в пам'яті осіб, причетних до діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) сліди кримінального правопорушення, утворення яких безпосередньо залежить від способу його вчинення.

З-поміж типових ознак особи злочинця аналізованої категорії слід виокремити такі: це особа чоловічої статі віком від 26-ти до 40 років, громадянин України та РФ, мешканець обласного центру або міста обласного значення, який має середню освіту, не працює, пройшов військову й іншу підготовку в спеціальних диверсійно-терористичних навчальних центрах, зокрема за межами України. Така особа має агресивно-насильницьку, політичну або ідейно-релігійну мотивацію. У низці випадків злочинці керуються не одним, а кількома мотивами.

4. Важливе значення для розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має з'ясування обставин, які підлягають встановленню, зокрема: структура НЗФ і розподіл ролей його членів; система правил поведінки та санкції за їх порушення; характер заохочень і покарань членів НЗФ з боку його організаторів; способи конспірації кримінально протиправної діяльності, використані в НЗФ; розміри грошових фондів для розширення кримінально протиправної діяльності, наявність своєрідного фонду «соціального страхування» для допомоги засудженим спільникам і членам їхніх родин; характер зв'язків НЗФ з іншими злочинними угрупованнями й обставини, що засвідчують їх кооперацію чи розподіл сфер впливу; здійснення військової, стройової чи фізичної підготовки учасників НЗФ, використані методи; учинення інших кримінальних правопорушень членами НЗФ тощо. Встановлення цих та інших обставин надає слідчому реальну можливість з'ясувати механізм учиненого кримінального правопорушення, визначити причетних до нього осіб, довести це під час досудового розслідування.

Загалом позитивно оцінюючи монографію В. І. Галагана, Р. М. Дударця та С. С. Чернявського «Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ґрунтовність дослідження, а також сформульовані автором висновки та пропозиції мають важливе значення як для науки кримінального права, кримінального процесу та криміналістики так і для правозастосовної практики. Вони мають комплексний характер, а окремі дискусійні питання тільки черговий раз підтверджують актуальність монографії та підвищують цікавість до авторського доробку В. І. Галагана, Р. М. Дударця та С. С. Чернявського.

Рецензія на монографію О.О. Юрікова «Кримінально-правова охорона об'єктів електронних комунікацій»

ЮДІН Олександр - доктор технічних наук, професор, учений секретар Державного Науково-дослідного інституту технологій кібербезпеки та захисту інформації

DOI 10.32782/NP.2022.4.25

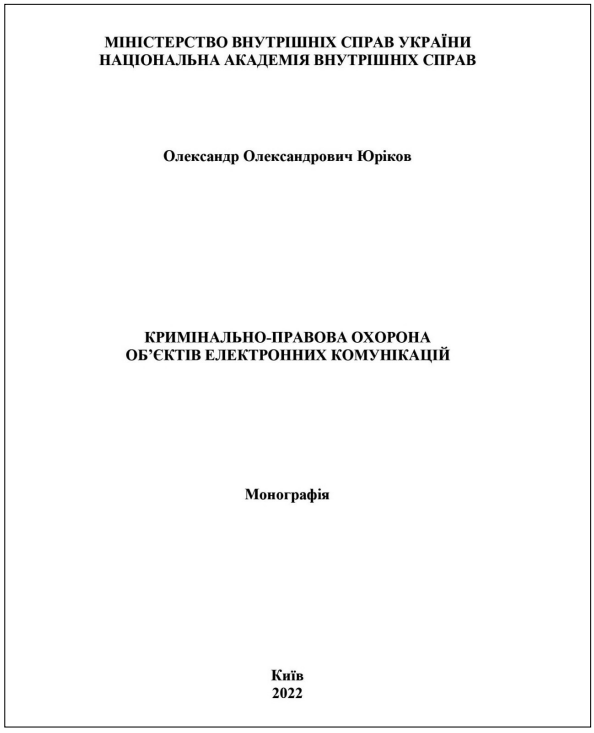

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Олександр Олександрович Юріков

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ

Монографія

Київ
2022

З огляду на соціальну обумовленість і потреби правозастосовної практики, положення ст. 360 КК України потребують змін. Зазначене зумовлює необхідність дослідження кримінально-правової охорони об'єктів електронних комунікацій та засвідчує актуальність обраної теми. Якісна робота електронних комунікацій є однією з найважливіших умов повноцінної діяльності суспільства та держави.

В умовах сьогодення електронні комунікації сприяють і забезпеченню національної безпеки України, захист якої визначено пріоритетним на найвищому державному рівні. Значущість об'єктів електронних комунікацій для держави обумовила встановлення кримінально відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі (ст. 360 Кримінального кодексу (КК) України).

Статистичні дані засвідчують тенденцію до збільшення кількості фактів вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 360 КК України, зокрема: за 2013 рік – зареєстровано 28 кримінальних правопорушень; за 2014 рік – 35; за 2015 рік – 183; за 2016 рік – 186; за 2017 рік – 686; за 2018 рік – 568; за 2019 рік – 657; за 2020 рік – 623; за 2021 рік – 547, за 2022 рік – 309.

Водночас окреслені статистичні дані не цілком відображають реальну ситуацію щодо кількості фактів умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі. Зазначене пов'язане з тим, що пошкодження або руйнування об'єктів електронних комунікацій здійснюють переважно шляхом демонтажу та викрадення технічних засобів електрозв'язку, що не завжди призводить до припинення надання електронних комунікаційних послуг (такі наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 360 КК України) а також через руйнацію таких об'єктів у зв'язку з веденням бойових дій, тому більшість посягань кваліфікують за ст. 185 або 113, 437, 438 КК України відповідно.

Державний захист об'єктів електронних комунікацій від кримінально протиправних посягань у вигляді встановлення криміналь-

ної відповідальності за їх пошкодження або руйнування не забезпечує належну кримінально-правову охорону. Проблемні питання реалізації положень ст. 360 КК України постають у зв'язку з недосконалістю диспозицій статті, що полягає в неконкретизованості предмета кримінально протиправного посягання, вузькому колі проявів об'єктивної сторони, браку деяких ознак, що обтяжують відповідальність (вчинено організованою групою, в умовах воєнного або надзвичайного стану), невідповідності встановлених у санкціях статті покарань суспільній небезпечності діяння, а також невідповідністю змісту Закону України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX «Про електронні комунікації».

13 травня 2020 року було прийнято Закон України № 600-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту телекомунікаційних мереж», відповідно до якого в червні 2020 року змінено зміст і назву ст. 360 КК України, зокрема розширено коло предметів кримінально протиправного посягання, доповнено ознаками, що обтяжують відповідальність (повторно; групою осіб, за попередньою змовою; загальнонебезпечним способом; заподіяння майнової шкоди у великому розмірі; спричинення тяжких наслідків). Попри вдосконалення диспозицій ст. 360 КК України, у правозастосовній діяльності правоохоронних і судових органів досі наявні проблемні питання реалізації зазначеної норми.

Автором науково обґрунтовано, що формами прояву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 360 КК України, є: 1) діяння (пошкодження, руйнування, інші дії, спрямовані на приведення об'єктів електронних комунікацій в непридатний для експлуатації стан); 2) наслідки (припинення надання електронних комунікаційних послуг або заподіяння шкоди у великому розмірі (ч. 1), заподіяння шкоди у особливо великому розмірі або заподіяння тяжких наслідків (ч. 3)); 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками; 4) загальнонебезпечний спосіб вчинення діяння (ч. 3); 5) обстановка (під час воєнного або надзвичайного стану (ч. 3)); місце (у районах бойових дій чи у зонах безпеки, прилеглих до них(ч. 3)) (з урахуванням запропонованих змін).

Слід акцентувати увагу, що для встановлення причинного зв'язку під час кваліфікації дій винного за ст. 360 КК України, слід встановити наступне: 1) неможливість експлуатації об'єктів електронних комунікацій настали після вчинення їх пошкодження або руйнування; 2) пошкодження або руйнування об'єктів електронних комунікацій стало тією умовою, без якої неможливість їх експлуатації не відбулося або відбулося б в інший час та за інших умов; 3) спричинена неможливість експлуатації об'єктів електронних комунікацій стали відповідною передумовою припинення надання електронних комунікаційних послуг; 4) неможливість експлуатації об'єктів електронних комунікацій має логічно випливати з розвитку умисного пошкодження або руйнування їх, а не бути результатом втручання інших людей або природних факторів.

Науково доведено, що під час відмежування умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі від кримінальних та адміністративних правопорушень, слід обов'язково враховувати предмет посягання, спричинені наслідки, суб'єктивне ставлення особи до вчиненого нею діяння та наслідків.

Висвітлено основні правила кваліфікації в разі умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі при сукупності кримінальних правопорушень, а також при конкуренції кримінально-правових норм.

На підставі здійсненого аналізу національного та зарубіжного кримінального законодавства, суспільної небезпечності усіх ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 360 КК України, було запропоновано посилити кримінальну відповідальність за це діяння.

Загалом позитивно оцінюючи монографію Олександра Олександровича Юрікова «Кримінально-правова охорона об'єктів електронних комунікацій», ґрунтовність дослідження, а також сформульовані автором висновки та пропозиції мають важливе значення як для науки кримінального права, так і для правозастосовної практики. Вони мають прикладний характер, а окремі дискусійні питання тільки черговий раз підтверджують актуальність монографії та підвищують цікавість до авторського доробку Олександра Олександровича Юрікова.

Рецензія на монографію С. О. Павленка «Основи оперативно-розшукової тактики»

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій - проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

DOI 10.32782/NP.2022.4.26

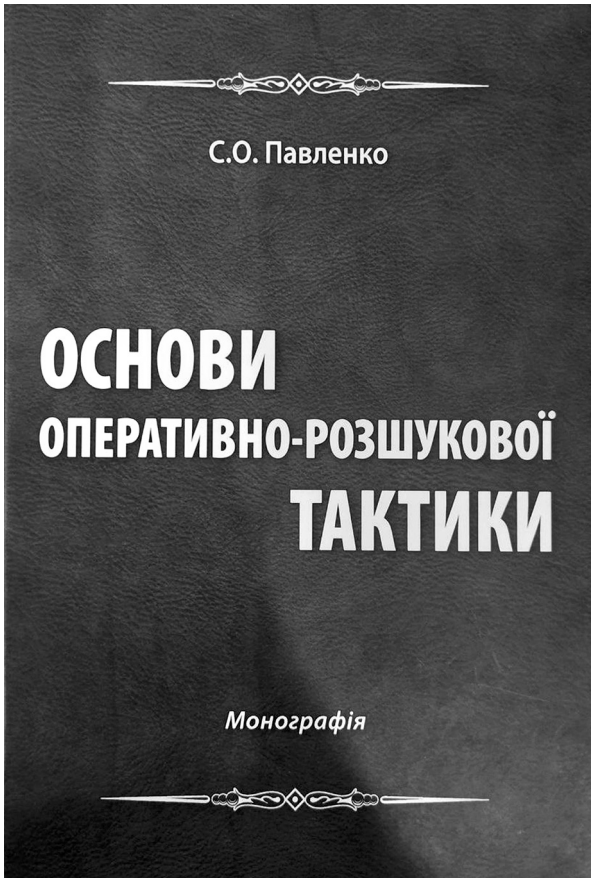

Сучасна система оперативно-розшукової діяльності України потребує справжніх фахівців, які будуть обізнані у всіх існуючих алгоритмах проведення оперативно-розшукових заходів, механізмах протидії злочинності та комунікації із часто діаметрально протилежними верствами населення. Поряд з цим даний фахівець повинен вміти критично мислити, раціонально та логічно розглядати будь-яку ситуацію і бути в змозі приймати важливе управлінське рішення в критичній ситуації. Постійне реформування правоохоронної системи вимагає підвищеного рівня кваліфікованості кожного працівника, однак очевидним є те, що його професіоналізм залежить від освітньо-професійної програми, за якою він навчався, компетентності викладачів тощо. Незважаючи на це, вагомим елементом у навчальному процесі будь-якого працівника є практична складова. Серед багатьох інших складових нерозривною із практикою і такою, що фактично ґрунтується на ній, є оперативно-розшукова тактика. Численні алгоритми та методики, якими користуються сьогодні оперативні підрозділи, створені тими самими практичними працівниками в процесі реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукова тактика є складовою частиною загальної тактики, яка з доісторичних часів визнана військовим мистецтвом підготування, організації та ведення бою, визначення шляхів, методів, засобів і форм боротьби, що найбільше відповідають конкретним обставинам у цей момент і забезпечують стратегічний успіх, а в переносному значенні - це прийоми, засоби досягнення якоїсь мети, лінія поведінки когось. Тактика як мистецтво ведення протиборства притаманна діяльності, пов'язаній із суперництвом, боротьбою, введенням в оману протидіючої сторони для забезпечення влас-

ного успіху (військова справа, спорт, оперативно-розшукова робота тощо). Діяльність посадових осіб, покликаних працювати у галузі конфліктних ситуацій (воєначальники, оперативники НПУ, СБУ, прикордонних військ тощо), пов'язана з постійною протидією ворогуючої сторони. Це зумовлює необхідність ураховувати не лише свої оперативно-тактичні плани, а й задуми, наміри, поведінку супротивника, передбачати його вчинки рішення, заходи. Оперативно-розшукова тактика як складова частина оперативно-розшукової роботи - це мистецтво протидії кримінальному середовищу.

Оперативно-розшукову тактику дійсно можна віднести до різновидів ведення бою, який ведеться не на традиційному полі битви, а у суспільстві, що фактично означає протидію правоохоронними органами законними засобами і методами, зокрема із застосуванням прийомів оперативно-розшукової тактики, вчиненню умисних кримінальних правопорушень окремими особами або злочинними угрупованнями. Крім цього, одним із варіантів тлумачення поняття «тактика» є «способи, прийоми досягнення певної мети; лінія поведінки когось». Дане тлумачення досить повно розкриває зміст терміну «оперативно-розшукова тактика», тому що вона по суті є сформованою методикою діяльності сил ОРД та лінією їх поведінки в антизлочинній діяльності.

Зазначене обумовлює актуальність теми монографічного дослідження С. О. Павленка «Основи оперативно-розшукової тактики».

Заслуговує на увагу визначення автором поняття спеціальної оперативно-розшукової тактики, яку слід розуміти як систему (підсистему) науково-теоретичних положень, і розроблених на їх основі рекомендацій, що містять алгоритми (програми) оперативно-тактичних дій працівників оперативних підрозділів щодо використання наявних сил, засобів, методів оперативно-розшукової діяльності в найбільш ефективний спосіб, з урахуванням особливостей конкретної оперативно-тактичної ситуації.

Вченим виокремлено суттєві ознаки, що характеризують оперативно-розшукову тактику як складну й динамічну систему: відносна самостійність; діалектична єдність її частин (загальної га спеціальної), спрямованість на подолання протидії; ієрархічність елементів, їх взаємозв'язок і суперечливість; законність; системність; конкретність; локальність; оптимальність використання наявних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності.

Використання значної кількості наукових і нормативно-правових джерел сприяло формулюванню науково-теоретичних та практичних висновків, пропозицій, що мають вагоме значення для науки оперативно-розшукової діяльності та її практичної складової. Крім того, усі сформульовані автором висновки та практичні рекомендації мають достатній ступінь наукової новизни й заслуговують на схвалення та підтримку.

Достовірність авторських висновків та пропозицій підтверджується значною кількістю емпіричного матеріалу, зокрема, прикладами судової практики. Під час роботи над монографічним дослідженням автором було опрацьовано широкий спектр наукових джерел, значний масив нормативно-правових актів. Систематизація такої кількості наукових поглядів збагатило роботу і підкреслило її значущість і комплексний глибинний підхід.

Практичне значення результатів і висновків роботи полягає у тому, що вони можуть бути використані як для подальших досліджень загальнотеоретичних проблем, так і у практичній діяльності, у правотворчій та правозастосовній діяльності. Монографія виконана на належному науковому рівні, має чітку обґрунтовану структуру, матеріал викладено системно та послідовно. Робота буде цікавою для широкого кола читачів, особливо фахівців, які розробляють наукові засади забезпечення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу.

У цілому робота відзначається науковою новизною та актуальністю, має практичне значення оперативно-розшукової діяльності. Монографія С.О. Павленка «Основи оперативно-розшукової тактики» буде корисним науковим доробком фахівцям з оперативно-розшукової діяльності.

Рецензія на монографію Р. О. Мовчана «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми»

Арешонков Віталій - провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту№1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

DOI 10.32782/NP.2022.4.27

24 лютого 2022 р. о 5-00 рф відкрито напала на Україну. У цей день «братня держава» нарешті зняла свою огидну маску і відкрила справжнє, ще огидніше обличчя, офіційно оголосивши про «спєциальную опєрацию», тобто війну, фактичний відлік якої варто вести ще з 2014 р., коли рф анексувала АРК та вдерлася на Донбас.

І хоч іноземні спецслужби неодноразово, зокрема й публічно, попереджали Україну про високу ймовірність нападу, добре відомо, що які б заходи не вживалися – повністю до війни підготуватися не можна. З початком війни 2022 р. стало зрозумілим, що не повною мірою до неї виявився готовим і вітчизняний кримінальний закон, причому навіть з урахуванням тих істотних оновлень, яких він зазнав ще в 2014 р. у зв'язку із згаданими подіями. Як наслідок, за відносно короткий проміжок часу, який минув після уведення воєнного стану (найбільше за перший місяць), парламентаріями в екстреному порядку було прийнято вже понад десять законів, покликаних удосконалити механізм кримінально-правового регулювання суспільних відносин, зокрема усунути наявні у ньому прогалини.

Через свою новизну питання, яким присвячена рецензована монографія, у вітчизняній юридичній літературі переважно висвітлювалися лише на рівні окремих наукових публікацій, авторами яких були М. О. Акімов, І. В. Бердник, М. С. Бондаренко, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, О. Г. Колб, О. О. Кравчук, В. В. Кузнецов, В. Д. Людвік, Д. Г. Михайленко, А. М. Орлеан, О. В. Остроглядь, Є. О. Письменський, М. А. Рубащенко, М. В. Сийплокі, Н. С. Стефанів, В. Г. Хашев та інші.

Попри позначену наукову активність, чимало важливих питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив відповідних новел, зали-

шаються дискусійними, а окремі з них – недослідженими. Зокрема, аргументуючи актуальність тематики цієї монографії, варто підкреслити суперечливість практики застосування розглядуваних кримінально-правових заборон і наявність численних помилок при кваліфікації передбачених ними діянь. Та обставина, що ні вітчизняними науковцями, ні судовою практикою і досі не була вироблена уніфікована позиція щодо багатьох злободенних питань кваліфікації, дає змогу стверджувати, що на сьогодні конструкція досліджуваних статей КК має численні недоліки, які мають бути усунені під час подальшого законотворення. Надійним фундаментом для цього процесу можуть і повинні стати напрацювання вітчизняної кримінально-правової науки.

Автором здійснено дослідження яскраво вираженого прикладного характеру, яке підпорядковано реалізації двох суто практичних цілей: 1) викладення власного бачення щодо тих дискусійних положень, наявність яких спроможна викликати найбільші складнощі у правозастосуванні; 2) виявлення та висловлення пропозицій щодо усунення притаманних аналізованим новелам недоліків, наявність яких не сприяє, а – за умови невжиття законодавчих заходів – неодмінно продовжуватиме негативно позначатися на результативності відповідних норм.

Р. О. Мовчан ґрунтовно дослідив такі питання: 1) посилення кримінальної відповідальності за окремі злочини проти основ національної безпеки України, вчинені в умовах воєнного часу (ст. 86, 111, 114 КК України); 2) кримінально-правова новела про колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України); 3) кримінально-правова новела про пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України); 4) кримінально-правова новела про несанкціоноване поширення військово значимої інформації (ст. 114-2 КК України); 5) посилення кримінальної відповідальності за мародерство та окремі кримінальні правопорушення проти власності, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 185–187, 189, 191, 432 КК України); 6) кримінально-правова новела про незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України); 7) законодавчі зміни, направлені на підвищення ефективності кримінально-правової протидії кіберзлочинності в умовах дії воєнного стану (ст. 361, 361-1 КК України); 8) кримінально-правова новела про образу честі і гідності, погрозу щодо військовослужбовця (ст. 435-1 КК України); 9) кримінально-правова новела про виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436-2 КК України).

Практичне значення результатів і висновків роботи полягає у тому, що вони можуть бути використані як для подальших досліджень загальнотеоретичних проблем, так і у практичній діяльності, у правотворчій та правозастосовній діяльності. Монографія виконана на належному науковому рівні, має чітку обґрунтовану структуру, матеріал викладено системно та послідовно.

У цілому робота відзначається науковою новизною та актуальністю, має практичне значення. Монографія Р. О. Мовчана «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми» буде корисним науковим доробком фахівцям з кримінального права та кримінального процесу, а також практикам, які нині здійснюють протидію збройній агресії рф проти України.

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ЖІНКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ ПРАВА

ЛОЩИХІН Олександр Миколайович - Державний податковий університет, доктор юридичних наук, професор професор кафедри теоретико-правових дисциплін,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9689-1650
СТАРОСТЮК Алла Вікторівна - Державний податковий університет, кандидат юридичних наук, доцент доцент кафедри теоретико-правових дисциплін,
ORCID: ID 0000-0002-9750-7961
ФРАНЦУЗ Анатолій Йосипович - Університет «КРОК», доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи
ORCID https://orcid.org/ 0000-0003-2861-1252
УДК 340.11
DOI 10.32782/NP.2022.4.28

У статті розглядаються питання соціальної цінності жінки в контексті розвитку доктрини права. Наголошується, що з'ясування сутності соціальної цінності жінки нерозривно пов'язано з існуючими теоретичними підходами праворозуміння, які відіграють важливу роль в процесі визначення подальших шляхів удосконалення законодавства, нормативного закріплення форм участі жіноцтва у функціонуванні громадянського суспільства та розбудові правової держави. Підкреслюється, що на різних історичних етапах свого існування позитивістський тип праворозуміння був представлений, по-перше, у формі жорсткого позитивізму, який передбачав тотальний контроль держави над суспільством та повне нехтування правами і свободами людини; по-друге - м'якого позитивізму, особливістю якого було формальне визнання прав та свобод людини та включення в нього деяких ідей природного права; по-третє - конвергенції юридичного позитивізму і теорії природного права, що створює сприятливі умови для розвитку правової системи України, активної участі жіноцтва у процесі розбудови державно-правових інституцій та життєдіяльності суспільства в цілому.

Ключові слова: право; соціальна та правова цінність; людина; жінка; гендер; судові органи; органи юстиції

Постановка проблеми

Сучасний період розвитку незалежної Української держави передбачає необхідність існування ефективного механізму взаємодії між особою, громадянським суспільством та державою. В зв'язку з цим посилюється увага до питання визначення соціальної цінності жінки в умовах демократичного розвитку України та її активної участі в різноманітних сферах суспільного життя.

Не маючи на меті комплексне висвітлення питання соціальної цінності жінки в контексті всіх існуючих підходів праворозуміння, зосередимо свою увагу на доктрині права, яка протягом тривалого періоду часу значною мірою визначала сутність уявлень про місце і роль людини в суспільному житті в цілому та створювала підгрунття для розуміння соціальної цінності жінки зокрема – юридичному позитивізмі, а також на особливостях його трансформації в процесі історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасним теоретичним підгрунттям розкриття сутності соціальної цінності жінки в контексті розвитку доктрини права є наукові праці таких вчених як В.С. Бігун, С.В. Бобровник, П.П. Гайденко, К.В. Горобець, В.В. Дудченко, А.А. Козловський, А. Коло-

дій, М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, В.М. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.. Водночас проблема дослідження соціальної цінності жінки в Україні не втрачає своєї актуальності та потребує комплексного дослідження в контексті розвитку доктрини права.

Постановка завдання

Метою даного дослідження є з'ясування сутності соціальної цінності жінки в Україні в контексті розвитку доктрини права.

Виклад основного матеріалу

Розбудова України як правової та соціальної держави передбачає посилення ролі жінки в суспільному житті, забезпечення її активної участі в сучасних правотворчих та державотворчих процесах. Особливої ваги зазначена проблематика набуває в контексті необхідності забезпечення гендерної рівності, збереження національно-культурної ідентичності, впровадження європейських цінностей та стандартів у всі сфери життя суспільства.

Варто зазначити, що зростання уваги до питань соціальної цінності жінки обумовлено хоча б тим, що «жіночий досвід охоплює все, що належить до сфери людського; жінки поділяють – і завжди поділяли – світ нарівні з чоловіками у тому сенсі, що як мінімум половина досвіду людства належить жінкам. ... Жінки завжди творили історію такою ж мірою, як і чоловіки, а не просто «робили свій внесок» у неї, але вони не знали, що вони створили та не мали інструментів для інтерпретації власного досвіду. Особливість нинішнього моменту полягає в тому, що жінки заявляють про свої повні права на власне минуле та виробляють засоби, щоб його інтерпретувати»[1].

Звертаючись до історичного минулого, значущим для нашого дослідження є розуміння соціальної цінності жінки, яке було властиве радянському суспільству. Радянська жінка розглядалася владою як «могутній екстенсивний трудовий ресурс, який був мобілізований державою для виконання різнопланових завдань. Жінкам для повноцінної реалізації на рівні з чоловіками пропонувалися різноманітні рольові моделі, проте в реальності лише обмежена кількість жінок могла ними скористатися. Попри явні виконувані рольові моделі згідно стереотипів «жінка-трудівниця», «жінка-мати» тощо можна спостерігати зовсім відмінні стратегії виживання і моделювання поведінки, залежно від того, до якої суспільної верстви належала жінка, або ж яке мала місце в рамках соціальної стратифікації»[2, с.172].

Запропоновані державою рольові моделі поведінки радянської жінки були повністю співзвучні з домінуючим на той час напрямком конструювання «радянської людини», а питання соціальної цінності жінки в УРСР не були предметом дослідження науковців. За таких умов вести мову про соціальну цінність жінки в радянській Україні можна лише з позицій характеристики загального становища людини в УРСР.

Ватро зауважити, що в середині 1930-років у колишньому СРСР було зроблено висновок про успішне вирішення жіночого питання, а дослідження стану законодавчого забезпечення прав жінки в УРСР в 1930-х-1950-х рр. та його реалізація не здійснювалися взагалі. Радянські дослідники спрямовували свої зусилля лише на розкриття досягнень у жінок у розвитку народного господарства, участі їх у політичному та культурному житті суспільства [3].

Розвиток уявлень про соціальну цінність жінки в УРСР був нерозривно пов'язаний з довготривалим домінуванням позитивістського типу праворозуміння, який негативно позначився на якості законодавства, визначенні місця та ролі людини в житті держави і суспільства, усвідомленні соціальної цінності жінки зокрема.

Варто зазначити, що «у тоталітарних режимах першої половини XX століття (фашистська Німеччина, СРСР тощо) позитивізм став підгрунттям для виключення з правничої науки будь-яких міркувань про відповідність права моралі та правам людини. Тогочасний позитивізм, який ще отримав назву «жорсткий позитивізм», пропагував ідею того, що будь-який за змістом закон, ухвалений уповноваженими органами держави, є правом. І що людям слід підкорятися праву просто з огляду на його властивості та державний примус, який

здійснюється на підставі самих норм права. Прихильники жорсткого позитивізму підтримували тезу про те, що зміст норм закону неможливо критикувати з точки зору відповідності його нормам моралі або ідеї невідчужуваних та природних прав людини. Звісно ж, у такому вигляді юридичний позитивізм надавав особам, що перебували при владі, можливість юридичного обґрунтування масових порушень державою прав людини шляхом ухвалення та втілення у життя антигуманних законів» [4, с.110-111].

Яскравим прикладом реалізації ідей жорсткого позитивізму та антиправових законів є насильницьке проведення колективізації сільського господарства в кінці 20-х – 1933рр. XX століття і як наслідок - посилення акцій селянського опору в Україні, в яких активну роль відігравали також і жінки [5].

Репресивність державного механізму, яка проявлялася в придушенні будь-якого опору зі сторони населення була підтвердженням панування права сили. В історико-філософському трактаті колишнього співробітника АН УРСР Юрія Бадзьо «Право жити» ми знаходимо аналіз сутності національної політики радянської влади, наслідком якої було формування у жителів республіки відчуття повної залежності від влади, невпевненості у завтрашньому дні, безініціативності, морального спустошення тощо [6, с.180-184].

Подальший історичний розвиток подій характеризувався розвінчанням на XX з'їзді КПРС культу особи Й. Сталіна та накопичення критичного матеріалу щодо аналізу економічних, політичних і соціальних процесів першої половини XX століття, визначення їх впливу на соціальне становище людини. Однак, що стосується досліджуваної нами проблематики, то увага науковців була привернута в основному до питань нормативно-правового регулювання сімейних відносин [7]. Питання соціальної цінності жінки не були предметом спеціального наукового дослідження і розглядалися лише під кутом зору рівня трудової активності, трудового внеску жіноцтва у вирішення поставлених державою завдань.

Особливістю правового статусу жінки в зазначений період було те, що «радянська влада формально надала жінці всю повноту юридичних прав, заборонивши водночас діяльність незалежних жіночих організацій. Натомість при органах влади було створено жінвідділи, завдання яких полягало в тому, щоб викувати з жіночих трудових ресурсів армію робітниць і селянок, а це мало своїм наслідком зникнення особистості, нівелювання соціокультурних відмінностей між чоловіком та жінкою»[8 с. 144].

Виникнення у середині XX століття модернізованого типу праворозуміння – «м'якого позитивізму», який містив деякі ідеї природного права, спричинило поступовий процес переосмислення негативного досвіду радянського будівництва та його впливу на правовий статус жінки, визначення її ролі в суспільному житті.

Виходячи з системи вимог природного права зазначимо, що базовим принципом природного права є принцип невід'ємності природних прав людини. Його сутність полягає в усвідомленні і визнанні основних потреб та інтересів людини, без задоволення яких її життя як соціального і цивілізованого суб'єкта було б неможливе. В зв'язку з цим, прогресивна роль м'якого позитивізму полягає в тому, що він визнає пріоритет прав людини над інтересами держави, а ідеї рівності та справедливості наповнюють його зміст новою сутністю.

Маючи об'єктивний характер, принципи природного права вказують на непорушні заборони і безумовні цінності, які розглядаються як стратегічний напрямок розвитку демократичної та правової держави. Це підтверджує ту істину, що людина не може жити у світі, де все відносно і базується лише на договірній основі. Домовленості можуть бути самими різноманітними, відповідати незліченній кількості критеріїв, ситуаціям і обставинам. Саме це є властиве для позитивного права але не права природного. В цьому й полягає головна відмінність природного права від позитивного, що діє в суспільстві [9, с.357].

Історія розвитку людської цивілізації знала немало періодів, коли природні права людини порушувалися, а сама людина не виступала в якості соціальної цінності, що породжувало і виправдовувало боротьбу

громадян з державою за відновлення своїх прав. Це в повній мірі відноситься і до актуалізації жіночого питання. В цьому контексті варто зазначити, що «практична значущість легальності державної влади миттєво втрачається одразу після виявлення та розголосу факту чи фактів порушення нею імперативу людських прав»[10,с. 161].

В сучасних умовах розвитку вітчизняної загальнотеоретичної юридичної науки спостерігається процес конвергенції юридичного позитивізму і теорії природного права, що знаходить своє відображення як на рівні функціонування правової системи суспільства в цілому, так і на рівні її нормативної підсистеми зокрема. Мова йде про необхідність якісних характеристик розвитку законодавства та його відповідність міжнародним стандартам прав людини.

«Інтегруючись у світове співтовариство, Україна ратифікувала міжнародні акти, спрямовані на ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (Конвенцію ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації жінок»)»[11, с.144]. Однак, як свідчать результати опитування проведеного 21-25 лютого 2020 року майже 40% опитаних українців переконані, що жінок замало представлено у політиці, 30-35% - вважають, що їх недостатньо в правоохоронних органах та науці, 26% - в армії, 19% - в бізнесі [12].

На сьогоднішній день в Україні існує велика кількість нормативно-правововых актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей як чоловіків, так і жінок у різних сферах суспільного життя. Однак робота в цьому напрямку потребує ще значних зусиль щодо удосконалення законодавства (усунення положень декларативного характеру, ліквідації існуючих прогалин тощо).

Підтвердженням соціальної цінності української жінки сьогодні є її значний внесок в здобуття перемоги України у війні з Російською Федерацією. Як повідомила заступник міністра оборони Г. Маляр після зустрічі з командою радників із гендерних питань ЗСУ у Збройних силах України проходять службу понад 42 тисячі жінок, а 18 тисяч жінок займають цивільні посади [13]. Ризикуючи власним життям, українські жінки сьогодні поряд з чоловіками стали на захист своєї Батьківщини, невід'ємного природного права людини на життя, свободу і справедливість.

Висновки

Таким чином, досліджуючи питання соціальної цінності жінки наголошуємо на необхідності усвідомлення того, що питання соціальної цінності жінки мають досліджуватися в контексті існуючих теоретичних підходів праворозуміння, які відіграють важливу роль в процесі визначення подальших шляхів розвитку законодавства, нормативного закріплення форм участі жіноцтва у функціонуванні громадянського суспільства та розбудові правової держави.

Література

1. Lerner G. The majority finds its past Current History.1976. No70 (416). P.231 193.

2. Смольніцька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. Електронний ресурс: http://dspace.nbuv.gov.ua (дата звернення: 05.05.2023).

3. Земзюліна Н.І. Соціально-правовий статус жінки в радянському селі в 1920-х – 1930-х рр.: історіографічний огляд. С.63. Електронний ресурс:

http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/58913/17-Zemzyulina.pdf?sequence=1 (дата звернення: 05.05.2023).

4. Загальна теорія права. Академічний курс: підруч. Для студ.-юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С.В.Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С.110-111.

5. Бем Н.В. Політичні настрої українського селянства в умовах суцільної колективізації сільського господарства (кінець 20-х – 1933рр.): Автореф. дис. к.і.н. К. 2004.

6. Бадзьо Ю.В. Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. Київ: Таксон, 1996. С.180-184.

7. Маслов В.Ф., Подопригора З.А., Пушкин А.А. Действующее законодательство о браке и семье. Под ред. проф. А.А. Пушкина. Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков. Вища школа, 1974.

8. Гришко В., Лівчук С. Істричні передумови формування гендерної нерівності у суспільстві. Підприємництво, господарство і

право. №2. 2019.С. 144. Електронний ресурс: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/28.pdf (дата звернення: 05.05.2023).

9.Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: підручник. К. Ін. Юре. 2002. С.357.

10. Джунь В. Аксіологічна оцінка людини, її гідності та природних прав у науці конституційного права України. Право України. 2015. №9. С.161.

11. Гришко В., Лівчук С. Істричні передумови формування гендерної нерівності у суспільстві. Підприємництво, господарство і право. №2. 2019. С. 144. Електронний ресурс: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/28.pdf (дата звернення: 05.05.2023).

12. Роль жінок в українському суспільстві: результати соціологічного опитування. Електронний ресурс: https://poglyad.tv/chy-dostatnya-rol-zhinok-v-ukrayinskomu-suspilstvi-sotsiologichne-opytuvannya-article (дата звернення: 05.05.2023).

13. У Міноборони розповіли скільки жінок служить в українській армії.

Електронний ресурс: https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/novyna/bezpeka/minoborony-rozpovily-skilky-zhinok-sluzhat-ukrayinskij-armiyi (дата звернення: 05.05.2023).

SUMMARY

The article examines the issues of social value of women in the context of the development of the doctrine of law. The author emphasizes that clarification of the essence of the social value of women is inextricably linked to the existing theoretical approaches to understanding law, which play an important role in determining further ways to improve legislation, and regulatory consolidation of the forms of women's participation in the functioning of civil society and the development of the rule of law. The author emphasizes that at different historical stages of its existence, the positivist type of legal understanding was presented, firstly, in the form of hard positivism, which provided for total control of the State over society and complete disregard for human rights and freedoms; secondly, in the form of soft positivism, which was characterized by formal recognition of human rights and freedoms and inclusion of some ideas of natural law; thirdly, in the form of convergence of legal positivism and natural law theory, which creates favorable conditions for the development of the legal system of Ukraine.

Keywords: law; social and legal value; human; woman; gender; judiciary; justice system

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

ЛИСАКОВСЬКИЙ Роман - старший оперуповноважений в особливо важливих справах відділу забезпечення Департаменту детективів із стратегічного захисту економіки Бюро економічної безпеки України

УДК 342.9
DOI 10.32782/NP.2022.4.29

Осуществлен анализ содержания принципов организации и деятельности Государственного бюро расследований, выделены их признаки. Классифицированы все принципы организации и деятельности Государственного бюро расследований на общие и специальные. Установлено правовое регулирование основных принципов организации и деятельности Государственного бюро расследований. Предложены изменения в систему принципов деятельности Государственного бюро расследований.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований, принципы организации и деятельности, открытость и прозрачность деятельности, независимость и персональная ответственность, единоначалие.

Постановка проблеми

Проблематика протидії злочинності посідає одне з центральних місць у контексті належного функціонування усієї системи правоохоронних органів ще з моменту проголошення незалежності України. Відтак, було утворено Державне бюро розслідувань з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. Вагому роль в організації та діяльності Державного бюро розслідувань відіграють принципи його організації та діяльності, оскільки саме вони є запорукою результативного функціонування даного правоохоронного органу, виступаючи керівними засадами даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням принципів діяльності правоохоронних органів загалом та Державного бюро розслідувань зокрема приділяють увагу представники української наукової спільноти, серед яких: С. М. Мельничук, А. Ю. Дворнікова, В. В. Сокуренко, О. В. Джафарова, В. Волоско, О. Ю. Дрозд, О. С. Гуцова, Л. Р. Наливайко, Н. М. Бакаянова, Р. Труба, Т. О. Рекуненко та інші.

Метою статті є аналіз принципів організації та діяльності Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід зазначити, що етимологічно термін «принцип» походить від латинського «principium», що означає початок, основу, першоджерело. Цілком обґрунтованим видається позиція ряду правників, які підкреслюють, що під принципами слід розуміти основні засади, вихідні ідеї, положення, що відображають зміст права, його сутність і призначення в суспільстві, визначають спрямованість правового регулювання. Вони (принципи) поширюються на діяльність усіх суб'єктів права, служать основним орієнтиром усієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів [1, с. 119].

Зазначимо, що принципи права, які є орієнтирами для формування права, відобра-

жають його сутність і реально існуючі зв'язки в правовій системі. Як справедливо звертає увагу А. М. Колодій, принципи – це явища, що не тільки пов'язують право з політикою, економікою, духовним життям суспільства, а й забезпечують єдність різних, власне правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, понятійно-категоріальних рядів, від яких узагалі залежить ефективність і якісне функціонування того чи іншого механізму правового регулювання. Більше того, дії з реалізації норм права утворюють механізм правового регулювання і мають самостійну сутність, самостійні принципи [2, с. 81].

Беручи до уваги зазначене, під принципами організації та діяльності Державного бюро розслідувань розуміємо керівні засади, основні ідеї, що визначають спрямованість організації та діяльності Державного бюро розслідувань.

Науковець О. Ю. Дрозд виділяє наступні ознаки принципів організації та діяльності Державного бюро розслідувань:

- об'єктивна зумовленість - принципи ураховують всі об'єктивні закономірності, імплементуючи їх у відповідні правові норми;

- нормативна визначеність;

- загальнообов'язковість;

- незаперечність та пряма дія;

- імперативний характер - будучи «найвищим» узагальненням права, принципи, відповідно, мають вищу силу по відношенню до будь-яких інших правових норм; саме принципи встановлюють основні напрями та перспективи подальшого розвитку правового забезпечення організації та діяльності ДБР, вони зумовлюють його розвиток та удосконалення, породжують виникнення та безпосередній розвиток нормативно-правових актів у зазначеній сфері;

- універсальний характер - принципи завжди закріплюються у вигляді «загальної формули», що в найбільш концентрованому вигляді визначає основні напрями правового регулювання, що дозволяє використовувати принципи за будь-яких умов й для вирішення цілої низки однорідних завдань;

- забезпеченість їх реалізації силою державного примусу;

- самостійність;

- системний характер - принципи не можуть існувати ізольовано, постійно взаємодіють між собою, розвивають і доповнюють один одного; порушення, невиконання чи зміна одного принципу обов'язково позначається на змісті інших принципів і на ефективності функціонування ДБР загалом [3, с. 161].

Система принципів організації і діяльності Державного бюро розслідувань закріплена статтею 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Зокрема, вказано, що Державне бюро розслідувань організовується і діє на засадах:

1) верховенства права;

2) законності;

3) справедливості;

4) неупередженості;

5) незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань;

6) відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам;

7) політичної нейтральності і позапартійності;

8) єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань [4]. З наведеного видається можливість їх класифікувати на дві групи: загальні та спеціальні. До загальних відносимо ті принципи, що характерні для діяльності усіх правоохоронних органів (принцип верховенства права, принцип законності, принцип справедливості, принцип неупередженості). До спеціальних належать ті принципи, що відображають специфіку організації та діяльності саме Державного бюро розслідувань (принцип незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань, принцип відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам, принцип єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань). Розглянемо їх детальніше з метою встановлення їх ролі у організації та діяльності Державного бюро розслідувань.

Принцип верховенства права закріплений статтею 8 Конституції України, відповідно до якої в Україні визнається і діє принцип верховенства права [5]. Варто звернути увагу й на Доповідь № 512/2009 Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) від 25-26 березня 2011 року, в якій детально наведено перелік обов'язкових елементів поняття «верховенство права», серед яких:

1) законність - означає, що приписів права слід неухильно дотримуватись; оскільки необхідна умова законності висувається до діяльності посадових осіб, то вона також вимагає, щоб посадові особи мали уповноваження на свої дії та діяли в межах наданих їм повноважень; передбачає, що жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, що вже набули чинності, та що за порушення закону має наставати відповідальність;

2) юридична визначеність - означає, що держава повинна зробити текст закону легко доступним. Вона також зобов'язана дотримуватись законів, які запровадила, і застосовувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю. Передбачуваність означає, що закон має бути, за можливості, проголошений наперед - до його застосування, та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку. Закон, яким надаються дискреційні повноваження певному державному органові, повинен вказати чітко і зрозуміло на обсяг такої дискреції;

3) заборона свавілля – означає, що хоча дискреційні повноваження є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, ці повноваження не мають здійснюватись у свавільний спосіб [6, с. 178-179].

Принцип законності, будучи обов'язковим елементом поняття «верховенство права», також знайшов своє конституційне закріплення у статті 19, яка передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5]. У такому разі вислів «законами України» необхідно розуміти у широкому сенсі, тобто як систему усіх існуючих юридичних актів. У іншому разі це означало б, що посадові і службові особи можуть порушувати вимоги щодо власної компетенції, сформульовані, скажімо, у підзаконних юридичних актах, наприклад у постановах Кабінету Міністрів України [7, с. 69].

Досить широко трактують принцип справедливості відомі дослідники цієї проблеми В. С. Самощенко і М. Х. Фарукшин, які вважають, що мірою справедливості в законі є відповідність його потребам суспільства, економічним та політичним закономірностям, а також моральним засадам. І головне, юридична відповідальність повинна бути справедливою та здійснюватися згідно із приписами й вимогами закону. Тому юридична норма справедливості в праві обмежена, звужується до поєднання принципу справедливості та принципу законності, хоча справедливість як для права, так і для закону можна вважати мірилом їх ефективності. Це означає, що право не повинно допускати юридичного свавілля, що спричинено недосконалими законами, а також ставати інструментом для реалізації інтересів певної групи людей, не повинно дозволяти одним наживатися за рахунок інших, не допускати незаконного збагачення тощо. Як вважає професор Т. Радько, для недопущення юридичного свавілля існує ефективний запобіжник, який реалізується завдяки нормам справедливості права [8, с. 127].

В юридичній літературі зміст вимоги неупередженості розуміється загалом однаково – через відкидання власної зацікавленості. Так, на думку Д. Гаврилова, неупередженість особи, яка здійснює тлумачення, полягає в її внутрішній свободі від упередженості, здатності здійснювати самоконтроль, формулювати й долати сумніви, пов'язані з необхідністю уникнення односторонності в оцінці обставин справи [9, с. 81]. Беручи до уваги зазначене, у практичній діяльності Державного бюро розслідувань принцип неупередженості розуміємо як реалізацію передбачених законодавством функцій, відкидаючи власні вподобання, переконання, зацікавленість, вплив чи вигоду.

Важливу роль в ефективності діяльності Державного бюро розслідувань відіграє принцип незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань. У даному контексті заслуговує уваги позиція В. В. Сидорчука, що процесуальна незалежність слідчого – це регламентована законом, процесуальна діяльність слідчого, яка передбачає змогу протидіяти незаконному впливу, тиску або втручанню в законну діяльність слідчого, який реалізує покладені на нього повноваження з метою реалізації завдань кримінального провадження або можливість протидії (апеляції) на дії осіб, від яких існує процесуальна залежність і в діях, яких вбачається протидія покладеним на слідчого повноваженням щодо реалізації завдань кримінального провадження [10, с. 546].

Розглядаючи систему принципів досудового розслідування, В.К.Волошина зазначає, що практичне здійснення принципу одноосібності в розслідуванні не тільки забезпечує персональну відповідальність слідчого за всі дії і рішення, прийняті в ході розслідування, але і створює умови для того, щоб дії, пов'язані з встановленням істини, замикалися на слідчому. Слідчий зосереджує всю інформацію по справі, осмислює її і будує відповідні висновки. Тільки при індивідуальній відповідальності слідчого за провадження по справі забезпечується планомірність у вивченні фактів, формується відповідна дійсність картини події [11, с. 947].

Прозорість у діяльності Державного бюро розслідувань забезпечується тим, що Державне бюро розслідувань через засоби масової інформації, на своєму офіційному вебсайті та в інших формах регулярно інформує суспільство про свою діяльність, зокрема:

1) готує та оприлюднює не пізніше 1 квітня в загальнодержавних друкованих засобах масової інформації та на своєму офіційному веб-сайті звіт про свою діяльність за минулий рік, передбачений статтею 23 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»;

2) оприлюднює та надає інформацію на запити в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації»;

3) оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті звіти за конкретними запитами, у тому числі із зазначенням причин, через які певні заходи не були вжиті;

4) оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті інформацію про призначення та звільнення працівників Державного бюро розслідувань;

5) оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті інформацію про хід розслідування проваджень, у тому числі інформацію про оголошення про підозру, спрямування провадження до суду чи його закриття тощо [4]. Переконані, що саме прозорість та відкритість є ключовими стратегічними елементами для ефективної організації, діяльності та взаємодії Державного бюро розслідувань, а також підвищує рівень довіри громадян до правоохоронних органів.

Крім того, для забезпечення цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань функціонує Рада громадського контролю при Державному бюро розслідувань. Згідно із пунктом 5 Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженого Указом Президента України № 42/2020 від 5 лютого 2020 року, Рада для виконання покладених на неї завдань:

1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Державного бюро розслідувань;

2) розглядає звіти Державного бюро розслідувань і затверджує свій висновок щодо них;

3) готує та подає Державному бюро розслідувань пропозиції щодо організації та проведення консультацій з громадськістю, бере участь у таких консультаціях [12].

Загалом зазначимо, що політична нейтральність та позапартійність державного службовця полягає в тому, що державний службовець під час провадження службової діяльності повинен об'єктивно і неупереджено виконувати законні накази (розпорядження) осіб, яким він підпорядкований, незалежно від партійної приналежності цих осіб та своїх особистих переконань; державний службовець не може демонструвати свої політичні погляди та вчиняти інші дії, що будь-яким способом можуть засвідчувати його особливе ставлення до певних політичних сил, партій чи блоків; не має права

утворювати політичні партії, блоки та бути їх членом. Крім того, державному службовцеві забороняється організовувати і брати участь у страйках та агітації (крім випадку, передбаченого ч. 4 ст.10 Закону України «Про державну службу» [13]. У контексті діяльності Державного бюро розслідувань даний принцип означає, що його працівники повинні уникати вчинення дій, які б свідчили про політичні вподобання чи особливе ставлення до політичних сил, партій чи блоків, а також заборону бути їх членом.

Щодо принципу єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань зауважимо, що досить влучно виокремлює його елементи (ознаки) Р. Труба. Зокрема, до них належать: оперативність, безпосередність та персональність у прийнятті управлінських рішень, що означають:

- оперативність у прийнятті управлінських рішень означає, що від моменту виникнення обставини, з якою пов'язується необхідність у прийнятті відповідного рішення, до моменту його прийняття має пройти нетривалий (розумний) період часу (строк);

- безпосередність під час прийняття управлінських рішень полягає в тому, що керівник особисто готує проект відповідного рішення, затверджує його, а також контролює стан виконання цього рішення;

- персональний характер управлінських рішень вказує на юридичну відповідальність керівника за наслідки прийнятого ним рішення [14, с. 235].

Коментуючи закріплені законодавчо принципи, відмітимо їх вагому роль у позиціонуванні Державного бюро розслідувань як ефективного правоохоронного органу. Разом з тим, співпрацюючи з іншими правоохоронними органами, необхідна їх деталізація та удосконалення. У даному контексті згадаємо про Правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, затверджені Наказом Державного бюро розслідувань № 30 від 16 січня 2021 року, відповідно до Рішення Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань від 15 січня 2021 року, оскільки вони додатково на підзаконному рівні містять принципи професійної етики працівників Державного бюро розслідувань. Йдеться про наступні принципи:

- принцип утримання від виконання незаконних наказів та вказівок;

- принцип професіоналізму;

- принцип доброчесності;

- принцип конфіденційності;

- принцип недопущення конфлікту інтересів;

- принцип недопущення проявів корупції;

- принцип дисциплінованості [15].

Разом з тим, звернемо увагу на той факт, що у законодавстві України не закріплений принцип співпраці Державного бюро розслідувань з іншими правоохоронними органами. Однак, наявність та дотримання цього принципу є однією з умов підвищення ефективності діяльності суб'єктів протидії злочинності. Тому пропонуємо внести зміни до частини 1 статті 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», доповнивши перелік основних засад організації та діяльності Державного бюро розслідувань співпрацею Державного бюро розслідувань з іншими правоохоронними органами.

Висновки

Досліджуючи принципи організації та діяльності Державного бюро розслідувань, встановлено, що їх система складається із загальних та спеціальних принципів і закріплена на законодавчому рівні. Крім того, у діяльності працівників Державного бюро розслідувань вагомі місце посідають принципи професійної етики, що логічно доповнюють законодавчу систему. Однак, встановлено відсутність принципу співпраці Державного бюро розслідувань з іншими правоохоронними органами, що виступає важливою передумовою результативної діяльності даного правоохоронного органу. Відтак, запропоновано зміни до спеціального закону з метою покращення виконання завдань Державним бюро розслідувань.

Література

1. Сокуренко В. В. Принципи правоохоронної діяльності Національної поліції України. Вісник ХНУВС. № 4 (75), 2016. С. 118-124.

2. Джафарова О. В. Принципи дозвільної діяльності правоохоронних органів України. Право і безпека. № 4 (36), 2010. С. 80-84.

АНОТАЦІЯ

Здійснено аналіз змісту принципів організації та діяльності Державного бюро розслідувань, виокремлено їх ознаки. Класифіковано усі принципи організації та діяльності Державного бюро розслідувань на загальні та спеціальні. Встановлено правове регулювання основних засад організації та діяльності Державного бюро розслідувань. Запропоновано зміни до системи принципів діяльності Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, принципи організації та діяльності, відкритість та прозорість діяльності, незалежність і персональна відповідальність, єдиноначальність.

3. Дрозд О. Ю. Поняття та класифікація основних принципів діяльності Державного бюро розслідувань. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 1, 2020. С. 158-163.

4. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

6. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. Право України. № 10, 2011. С. 154-184.

7. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.

8. Яковенко М. Справедливість як елемент права. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 123-129.

9. Прийма С. В. Неупередженість як основна вимога принципу справедливості тлумачення права. Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov : zb. prispevkov z medzinar. vedeckej konf. (27–28 novembra 2015). Vydal ; Bratislava, 2015. С. 81–84.

10. Сидорчук В.В. Поняття, ознаки та види процесуальної незалежності слідчого. Юридичний науковий електронний журнал. № 4, 2021. С. 544-547.

11. Волошина В. К. Система принципів досудового розслідування. Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. С. 944-948.

12. Питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань: Указ Президента України від 05.02.2020 р. № 42/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2020#Text

13. Політична неупередженість та нейтральність. Головне управління Держгеокадастру у Чернівецькій області: веб-сайт. URL: https://chernivetska.land.gov.ua/politychna-neuperedzhenist-ta-neitralnist/

14. Труба Р. Єдиноначальність та погодження в реалізації окремих повноважень Директора Державного бюро розслідувань. Підприємництво, господарство і право. № 5, 2018. С. 233-237.

15. Наказ Державного бюро розслідувань № 30 від 16.01.2021 р. «Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань», затверджений Рішенням Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань від 15.01.2021 р. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF

Lysakovs'kyy R.

PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS

An analysis of the content of the principles of organization and activity of the State Bureau of Investigations is carried out, and their characteristics are identified. All principles of organization and activity of the State Bureau of Investigations into general and special are classified. The legal regulation of the basic principles of organization and activity of the State Bureau of Investigations are established. Changes to the system of activity principles of the State Bureau of Investigations are proposed.

Keywords: the State Bureau of Investigations, principles of organization and activity, openness and transparency of activity, independence and personal responsibility, single leadership.

ІНСТИТУТ СПОВІЩУВАЧА, ЯК ЗАСІБ ЗМЕНШЕННЯ АВАРІЙНОСТІ НА ДОРОГАХ

ДЗЮБАНОВСЬКИЙ Юрій - здобувач Західноукраїнського національного університету

УДК 342.9
DOI 10.32782/NP.2022.4.30

У статті порушується питання аварійності та смертності на дорогах України. Визначаються проблемні моменти безпеки дорожнього руху. Аналізується стан забезпеченості життя і здоров'я учасників дорожнього руху зі сторони уповноважених державних органів. Пропонується запровадження в Україні інституту сповіщувача, який буде брати участь у забезпеченні безпечного дорожнього руху.

Ключові слова: дорожній рух, безпека дорожнього руху, сповіщувач, аварійність на дорогах, правовий статус сповіщувача.

Вступ

Незважаючи на всі перешкоди та складності, які постають на шляху розвитку нашої країни, все ж Україна невпинно розвивається та прагне долучитися до Європейської спільноти. Крок за кроком формується громадянське суспільство, яке є одним із елементів існування сильної правової та демократичної держави. Участь громадян у вирішенні важливих справ у державі, а також контроль за усіма сферами діяльності останньої, дозволяє вийти на якісно новий рівень організації суспільного життя, як всередині країни, так і за її межами.

Одним із пріоритетних напрямків, на нашу думку, участі суспільства в державних справах - є контроль за рівнем безпеки дорожнього руху. Проблеми в цьому напрямку діяльності держав було визнано й на саміті ООН зі сталого розвитку (2015 р), де однією із глобальних проблем людства було визнано високий рівень смертності і тяжкого травматизму учасників дорожнього руху, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток держав та здоров'я населення. [1] У зв'язку з цим, звісно ж, держави повинні взяти на себе зобов'язання щодо зменшення рівня аварійності на дорогах, в тому числі й дорожнього травматизму.

Перші кроки в цьому напрямку уже зроблені, адже згідно офіційних даних, у 2020 році на автомобільному транспорті загального користування, авіаційному, міському електричному, залізничному, морському та річковому транспорті, а також відомчому автомобільному транспорті, сталися 4 039 транспортних подій проти 4 923 – у 2019 році, що менше на 18 %. У транспортних подіях, що сталися у 2020 році, загинуло 556 осіб. Стільки ж осіб загинуло внаслідок вказаних транспортних подій і у 2019 році. Разом з цим, у 2020 році внаслідок вказаних транспортних подій було травмовано 1 331 особа проти 2 020 осіб, травмованих у 2019 році, що менше на 34 %. [2] Крім того, за 5 місяців 2022 року в Україні зафіксовано 5 407 ДТП. Це одразу на 33,7% менше, ніж за аналогічний період минулого року — тоді сталося 8 152 аварії. Що ж стосується травматизму на дорогах, то з січня по травень загинуло 908 осіб проти 1001 року раніше (-9,3%). Кількість травмованих скоротилася на 31,8% — з 9 887 до 6 747. Таку статистику наводить перший заступник начальника Департаменту патрульної поліції України Олексій Білошицький. [3]

Виклад основного матеріалу

Та, все ж рівень аварійності та травматизму в Україні залишається високим. Одним із способів вплинути на нього, на нашу думку, є участь самих учасників дорожнього руху в контролі за безпекою дорожнього руху. Так, подібна практика уже втілена в окремих країнах, що приносить свої результати. Зокрема, в Узбекистані громадяни можуть повідомляти відповідні державні органи про виявлені ними порушення правил дорожнього руху, подаючи інформацію на офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ країни. Також вони повинні надати відеодокази такого порушення. [4]

На нашу думку, така практика є досить цінною для України, та з урахуванням особливостей нашої держави повинна бути впроваджена. Зараз в цьому напрямку вже є певні напрацювання, адже у Верховній Раді України вже зареєстровано законопроєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення ролі суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху та дотриманням правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів», яким передбачається внесення змін до ряду нормативно-правових актів та впровадження інституту сповіщувача. Згідно цього законопроєкту, КУпАП має бути доповнений ст. 272-1 КУпАП «Сповіщувач». Під сповіщувачем розуміється громадянин, який звернувся із заявою або повідомленням про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху або порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), до органу, уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення, і при цьому, не є потерпілим. [5] Крім того, цією ж статтею передбачаються його права і обов'язки. Так, зокрема до прав сповіщувача пропонується віднести: право отримати інформацію, що підтверджує прийняття і реєстрацію його заяви; право отримати інформацію про результати розгляду адміністративної справи; право на винагороду у випадках, встановлених законом; право на отримання правової допомоги за рахунок держави у випадках, передбачених КУпАП та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Щодо обов'язків, то ст. 272-1 КУпАП буде передбачати, сповіщувач зобов'язаний: при зверненні із заявою використовувати спеціальний програмний засіб, пройти електронну ідентифікацію; зазначити в заяві про адміністративне правопорушення інформацію про тип правопорушення, номерні знаки транспортного засобу на якому особа здійснила правопорушення; подати на підтвердження своєї заяви електронні докази у вигляді матеріалів фотозйомки (відеозапису), які відповідають вимогам встановленим КУпАП. [5]

Це означає, що кожен громадянин, який прямує на роботу, додому, по справам чи просто гуляє може вчинити корисну для всього суспільства справу, і будучи свідком порушення правил дорожнього руху будь-яким його учасником, може повідомити про це уповноважені органи, і таким чином зробити свій внесок у забезпечення безпеки дорожнього руху. Вважаємо, що даний механізм впливу на безпеку дорожнього руху безпосередньо кожного громадянина забезпечив би високий рівень такої безпеки і позитивно вплинув би на стан аварійності на дорогах. Адже, очевидно, що поліцейських екіпажів недостатньо для того, аби охопити 100 % території, де здійснюється дорожній рух, а участь безпосередніх учасників руху у реалізації контролю, охопила б майже всю територію всіх областей та районів. Тому, позитивні моменти впровадження такого засобу запобігання порушень у сфері дорожнього руху є очевидними. Зокрема, до них можемо віднести:

- превентивний вплив на учасників дорожнього руху, адже кожен з таких учасників буде розуміти, що у разі порушення ним Правил дорожнього руху, обов'язково це буде помічено, та відповідальність неминуча;
- зменшення випадків порушення ПДР, а відповідно підвищення безпеки дорожнього руху;
- зниження рівня аварійності на дорогах, в тому числі збереження дорожньої інфраструктури;

- зниження рівня смертності від дорожньо-транспортних пригод;
- підвищення рівня суспільної само та правосвідомості.

Впровадження нового інституту в адміністративному праві України, має як плюси, так і мінуси. Зокрема, Гаращук В.М. до таких відносить:

- виникнення додаткової корупційної складової у діяльності поліції, оскільки для них відкриється можливість під час несення служби фіксувати порушення не на службовий пристрій фото-відеозапису, а на пристрій іншої приватної особи (кума, брата, дружини…), отримуючи за це частку винагороди як приватна особа;
- відсутність чіткого правового механізму реалізації сповіщувачем своїх прав та обов'язків, а також механізму виплати компенсації останньому за виконану ним роботу;
- відсутність регулювання питання про дослідження правдивості зафіксованої сповіщувачем інформації про правопорушення;
- суперечність самої суті інституту сповіщувача суспільній та християнській моралі українського суспільства. [6]

Підтримуючи думку Гаращук В.М., що відсутність належного правового механізму створює перешкоди в ефективності запровадження того чи іншого інституту в праві, але, вважаємо, що створення такого механізму є наступним завданням після його запровадження. Тому, цим, звичайно, повинні зайнятися спеціалісти після прийняття законопроєкту.

Щодо цього питання висловився також і науковець Гаркуша В.В., який стверджує, що матеріальна вигода є негативним моментом в існуванні інституту сповіщувача і не повинна лежати в його основі, а лише громадянська позиція щодо покращення своєї держави та забезпечення власної безпеки та безпеки своїх рідних. [7]

Очевидно мова йде про те, що згідно із законопроєктом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення ролі суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху та дотриманням правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів», пропонуються зміни до закону України «Про дорожній рух», серед яких міститься вказівка про те, що «Громадяни, які відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення повідомили про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху або про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), та набули статус сповіщувача, мають право на винагороду у розмірі десяти відсотків від суми адміністративного стягнення у вигляді штрафу, накладеного на винну особу. Винагорода виплачується за рахунок стягнутого штрафу за відповідне адміністративне правопорушення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.». [5]

Дещо критично ставлячись до зауважень Гаркуші В.В., вважаємо, що громадянська позиція та високий рівень правової свідомості завжди повинні супроводжувати громадян у правовій державі та спонукати до дотримання прав та виконання обов'язків, а матеріальна складова – непоганий бонус, який має допомагати це робити.

Висновки

Рівень аварійності та смерності на дорогах України є досить високим, і потрібно впроваджувати ефективні методи та засоби для його зменшення. Використання традиційних та існуючих методів і засобів поки не дають бажаного результату. У зв'язку з цим необхідно впроваджувати щось нове, а від так, інститут сповіщувача, на нашу думку, є досить цікавим варіантом. Практика свідчить, що це дає свої результати, тому, звичайно, з урахуванням досвіду інших держав та особливостей нашої, інститут сповіщувача може стати ефективним засобом підвищення безпеки дорожнього руху та правового виховання громадян вцілому. При цьому, проаналізувавши законопроєкт, який пропонує введення інституту сповіщувача в правову систему України, вважаємо, що недоцільним є запровадження такого інституту саме кодексом України про адміністративні правопорушення. На нашу думку, закон України

«Про дорожній рух» чи постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 «Про Правила дорожнього руху» є саме тими нормативно-правовими актами, які повинні передбачати правовий статус сповіщувача.

Література

1. Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності татяжкості її наслідків в Україні. Проблеми законності. 2022. Вип. 156. С. 52–75. doi: https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.252879.

2. Аналіз аварійності на транспорті за 2020 рік. Міністерство інфраструктури України. Директорат з безпеки на транспорті. Інтернет ресурс. URL:https://mtu.gov.ua/files/bezpeka/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%20 2020%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (Дата звернення: 15.10.2021)

3. Інтернет ресурс. URL: https://focus.ua/uk/auto/519811-v-ukraine-vo-vremya-voyny-rezko-snizilas-avarynost-na-dorogah-osnovnye-prichiny-dtp. (Дата звернення: 15.10.2021)

4. Гаркуша В.В. Роль суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху. Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 19 листопада 2021 року). Кривий Ріг, 2021. 238 с. С. 39

SUMMARY

The article raises the issue of accidents and deaths on the roads of Ukraine. Road traffic safety issues are identified. The state of life and health security of road users is analyzed by the authorized state bodies. It is proposed to introduce a whistleblower institute in Ukraine, which will participate in ensuring safe road traffic.

Key words: traffic, traffic safety, whistleblower, road accident, legal status of whistleblower

5. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення ролі суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху та дотриманням правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів». Законопроєкт України. Інтернет ресурс. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/823442 (Дата звернення: 15.10.2021)

6. Гаращук В.М. Деякі проблеми запровадження інституту сповіщувачів до правової системи України. Державна політика у сфері убезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) : електрон. наук. вид. / [уклад.: А. В. Калініна] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2021. – 134 с. С. 36-37

7. Гаркуша В.В. Роль суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху. Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 19 листопада 2021 року). Кривий Ріг, 2021. 238 с. С. 40.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОЛОНГАЦІЇ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

ЯРОЦЬКИЙ Віталій Леонідович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-4489-1816

ТУПИЦЬКА Євгенія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-7484-9723

УДК 347.453

DOI 10.32782/NP.2022.4.31

Стаття присвячена висвітленню теоретичних та практичних проблемних питань, пов'язаних з припиненням та поновленням договору оренди земельної ділянки. У статті розглядаються способи припинення даних договірних орендних правовідносин, випадки їх автоматичної пролонгації, а також особливості реалізації переважного перед іншими особами права орендаря на переукладання договору. Звертається увага на виокремлення двох способів поновлення договору оренди земельної ділянки та необхідності їхнього розмежування. На підставі аналізу норм чинного законодавства України та судової практики доводиться, що на сьогодні відомі дві окремі підстави продовження договірних відносин оренди землі. Мова йде про пролонгацію та реалізацію орендарем переважного права на укладення нового договору оренди землі, що відрізняються за своєю правовою природою та сукупністю юридичних фактів, настання яких є необхідним для подальшого існування досліджуваних орендних правовідносин.

У статті проаналізовано нові підходи до цивільно-правового регулювання досліджуваної сфери договірних відносин, запроваджені змінами, що відбулись в законодавстві України у зв'язку із запровадженням воєнного стану. За результатами проведеного наукового аналізу надані висновки стосовно подальшого удосконалення вітчизняного законодавства, що буде спрямоване на забезпечення ефективного захисту прав сторін договору оренди землі та формування єдиної судової практики вирішення відповідних спорів.

Ключові слова: майновий найм, оренда, договір оренди землі, припинення договору, пролонгація договору, переважні права наймача.

Постановка проблеми

Договір оренди землі, як ефективна форма правового супроводу використання даного об'єкта майнових відносин, відіграє важливу роль для розвитку економіки та цивільного обороту будь-якої країни. Основними напрямками правового регулювання виникнення, зміни та припинення орендних правовідносин, в умовах загальнонаціонального вектору наближення української правової системи до європейських стандартів, є створення умов стабільності землекористування, а також забезпечення максимального спри-

яння належному виконанню відповідних зобов'язань добросовісними контрагентами. Однією з важливих гарантій сталості володіння земельними ресурсами є переважне право орендаря перед іншими особами на переукладання або пролонгацію раніше укладеного договору оренди. На сьогодні, у зв'язку з реалізацією нашою державою проголошеного напрямку щодо скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель, відбуваються зміни чинного вітчизняного законодавства та встановлюються нові підходи щодо умов реалізації переважного права орендаря на укладення нового договору оренди землі та поновлення його дії. Водночас, введення в Україні з 2022 року правового режиму воєнного стану, що був впроваджений внаслідок повномасштабного вторгнення країни-агресора, також потягло за собою подальші зміни у правовому регулюванні орендних правовідносин. Існуюча правозастосовна практика свідчить про наявність певних проблем у тлумаченні великої кількості змінюваних правових норм та відсутності єдиного підходу до вирішення питань їхнього одноманітного застосування до конкретних відносин, що підлягають врегулюванню. Сукупність зазначених чинників зумовлює актуальність дослідження питаннь щодо способів припинення договору оренди земельної ділянки та порядку реалізації права орендаря на поновлення даних договірних відносин в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальнотеоретичні питання оренди землі висвітлювались у працях А.Г. Брунь, В.В. Вилегжаніна, Р.М. Гнідан, Т.О. Гордієнко, Н.В. Ільків, Н.В. Ільницької, М.В. Мороза, Е.С. Юрченко та інших провідних учених. Дослідженню особливостей пролонгації договорів оренди землі присвячували свої роботи Л. Зуєвич, Є. Морозова, А. Середа, Є. Чорний. Утім, незважаючи на достатню кількість доктринальних праць, присвячених висвітленню актуальних питань орендних правовідносин, аналіз сучасної судової практики, що склалась протягом існуючого режиму воєнного стану в Україні, свідчить про виникнення нових завдань для юридичної науки.

Метою цієї статті є дослідження специфіки припинення правовідносин оренди землі, особливостей механізму пролонгації відповідного договору та його переукладання на новий строк, а також вирішення спірного питання існування орендних правовідносин щодо земельної ділянки після закінчення строку дії договору в період воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до положень чинного законодавства України, договір оренди землі – це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства (ст. 13 Закону України «Про оренду землі» [1], ст. 792 ЦК України [2]).

Загальною підставою припинення будь-якого договору чи іншого правочину є його виконання. Водночас, аналіз норм чинного Цивільного кодексу України дає змогу стверджувати, що можливість припинення договору оренди визначена трьома напрямами правового регулювання цих відносин. Так, вона передбачена загальними положеннями про припинення зобов'язання (глава 50 ЦК України), про розірвання договорів (глава 53 ЦК України), та про припинення договору оренди (глава 58 ЦК України).

Поширеною у науковій правовій літературі є класифікація способів (підстав) припинення договору на об'єктивні та суб'єктивні, при цьому, останні у свою чергу, поділяються за суб'єктом волевиявлення на ті, що виникають з ініціативи наймача, наймодавця, або за згодою обох сторін [3, с. 10]. Якщо ж розглядати процесуальні особливості завершення договірних орендних правовідносин, то суб'єктивні способи їх припинення також можна поділити на судові та позасудові. Об'єктивними

підставами припинення договору вважаються такі, що не залежать від волі його сторін. До них, зокрема, відносяться неможливість виконання зобов'язання, поєднання боржника і кредитора в одній особі, смерть фізичної особи або ліквідація юридичної особи, що мала статус сторони договору.

Варто звернути увагу, що ст. 764 ЦК України закріплює можливість поновлення договору оренди. Так, якщо наймач продовжує володіти та/або користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором. Із вказаної правової норми випливає, що закінчення строку, на який був укладений договір, не завжди означає припинення договірних орендних правовідносин між сторонами. Відтак, у науковій правовій літературі висловлюється думка про непослідовність віднесення спливу строку оренди до підстав припинення даного договору [4, с. 103]. Робиться висновок, що останнє буде можливим тільки у випадку заперечень однієї із сторін проти продовження дії договору. Утім, варто відзначити спірність вказаної позиції. Буквальне тлумачення змісту частини 6 ст. 33 Закону України «Про оренду землі» дає змогу стверджувати, що вказаний правочин не продовжує свою дію, а поновлюється, тобто переукладається на тих самих умовах і на той самий строк. Крім цього, закінчення строку дії договору не завжди означає припинення зобов'язання. Наприклад, у випадку спливу строку договору орендодавець зобов'язаний поновити його, якщо орендар належно виконував обов'язки за умовами договору [5, с. 72].

Водночас, розглядаючи питання пролонгації договорів оренди земельних ділянок, варто згадати ст. 777 ЦК України, якою встановлюється переважне право наймача на переукладання договору на новий строк. Відповідно до вказаної правової норми наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, після спливу строку договору має переважне право перед іншими особами на укладення договору найму на новий строк. Наймач, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору найму на новий строк, зобов'язаний повідомити про це наймодавця до спливу строку договору найму у строк, встановлений договором, а якщо він не встановлений договором, - в розумний строк.

Аналізуючи положення чинного земельного законодавства України, можна зробити висновок, що воно також передбачає два способи продовження договірних орендних відносин, а саме: «поновлення договорів оренди землі» та «переважне право орендаря на укладення договору оренди землі на новий строк». Перший регулюється статтями 32-2 Закону України «Про оренду землі» (в редакції від 26.09.2022 р.) та 126-1 Земельного кодексу України. Щодо «переважного права», то воно передбачене у ст. 33 Закону України «Про оренду землі».

Наявність двох унормованих способів продовження орендних правовідносин між тими ж сторонами породжує проблеми у вітчизняній правозастосовній практиці. Звернення до наукової літератури, на жаль, не дає відповіді на вказане проблемне питання, адже, етимологічне дослідження терміну «пролонгація» свідчить про його трактування, як певного продовження строку чинності документа (у досліджуваному випадку договору у цьому його значенні). Зазвичай вона відбувається автоматично, або шляхом укладення сторонами спеціальної додаткової угоди в порядку, передбаченому домовленістю між ними [6]. Відсутність чіткого розмежування зазначених процедур як з точки зору термінології, так і з точки зору їх практичної реалізації, породжують питання щодо особливостей їхнього застосування. Для чіткого розмежування вказаних процедур варто з'ясувати їх правову природу та специфіку.

Так, на думку Є. Морозова, оскільки законодавство містить два окремих способи поновлення договору оренди землі з ініціативи наймача, вони не можуть застосовуватись одночасно, оскільки мають

різну правову природу та механізм реалізації. На необхідності розмежування вказаних правових підстав оновлення орендних правовідносин акцентується увага і у вітчизняній судовій практиці. Зокрема, ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22.03.2023 р. № 906/1314/21 [8] робиться висновок з посиланням на Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» від 05.12.2019 р. № 340-IX, про істотні зміни в земельному законодавстві, що відбулись із прийняттям відповідного нормативного акту. Так, зазначається, що на сьогодні суттєво змінився підхід до розуміння пролонгації орендних правовідносин, а отже, відбулось розмежування понять «поновлення договору» та «переважного права орендаря на переукладання договору на новий строк». Зокрема, судом вказується, що попередня редакція ст. 33 Закону України «Про оренду землі» була цілком присвячена процедурам поновлення. Вона мала відповідну назву та передбачала переважне право добросовісного орендаря на укладення договору оренди землі на новий строк. Це означало можливість поновлення договору оренди землі у порядку реалізації переважного права на його переукладення. Спеціальне правило частини 6 вказаної правової норми щодо пролонгації орендних відносин стосувалося випадків отримання орендодавцем від орендаря пропозиції щодо продовження оренди і його, так би мовити, мовчазної згоди на це, якщо протягом одного місяця після закінчення строку договору оренди землі він не надіслав орендареві заперечень щодо такого поновлення. За таких обставин договір вважався поновленим на той самий строк і на тих самих умовах, а орендодавець втрачав можливість обумовлювати з орендарем нові істотні умови правочину. У подальшому, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» у змісті Закону України «Про оренду землі» з'явилася норма 32-2, відповідно до якої поновлення договорів оренди землі стало відбуватися у порядку, передбаченому ст. 126-1 Земельного кодексу України, а ст. 33 була викладена у новій редакції, що унеможливлює на сьогодні її застосування до відносин поновлення договорів оренди землі. Враховуючи загальне правило дії актів цивільного законодавства у часі, вказані правила застосовуються до договірних правовідносин, що виникли або змінювалися вже після відповідних змін, тобто після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству». Водночас, такі особливості не стосуються ситуацій переукладання договорів оренди землі на новий строк в порядку реалізації переважного права орендаря.

У зв'язку з викладеним варто проаналізувати умови застосування ст. 126-1 Земельного кодексу України та ст. 33 Закону України «Про оренду землі». Отже, автоматична пролонгація договору оренди землі може відбуватись у таких випадках: 1) відповідний порядок пролонгації орендних відносин передбачений в договорі; 2) істотні умови договору та його строк не змінюються; 3) жодна зі сторін не подала заяви про виключення з державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про поновлення договору; 4) за місяць до спливу строку договору сторони не відмовились від його пролонгації. Що стосується переважного права орендаря на поновлення договору, передбаченого статтею 33 Закону України «Про оренду землі», то для його реалізації мають існувати такі обставини: 1) добросовісність орендаря у виконанні обов'язків за договором; 2) повідомлення орендарем в обумовлений термін орендодавця (або його спадкоємців, у встановленому законом порядку) про намір продовження орендних відносин, що має статися не пізніше як за один місяць до закінчення строку дії договору; 3) надіслання орендарем орендодавцю разом з листом-повідомленням проекту додаткової угоди; 4) розгляд орендодавцем протягом місяця пропозиції орендаря стосовно пролонгації орендних відносин та відсутність заперечень з приводу цього; 5) переукладання договору оренди на

новий строк. Варто зазначити, що у цьому разі умови договору можуть бути змінені за згодою сторін, а якщо вони не досягли консенсусу щодо розміру орендної плати чи інших істотних умов, переважне право орендаря на укладення договору оренди землі припиняється.

Непоодинокими є випадки недобросовісної поведінки сторін у відносинах оренди землі. Зокрема, орендодавці часто зволікають з укладенням додаткової угоди та ухиляються від отримання листа-повідомлення від орендаря. Аналіз позицій Верховного Суду дає змогу стверджувати, що у таких ситуаціях до відповідних орендних відносин можливо застосувати правову позицію, яка викладена в постанові від 26.05.2020 року у справі №908/299/18 [9]. Так, за висновками Верховного суду, у разі, якщо орендодавець відмовляється чи ухиляється від укладення додаткової угоди, належним способом захисту орендаря є визнання укладеною додаткової угоди із викладенням її змісту. Крім цього, варто погодитись із висловленими у цивілістичній літературі думками стосовно доречності запровадження додаткових електронних сервісів, що покликані забезпечити прозорість процедури переукладання договору оренди землі на новий строк та будуть зручними для всіх категорій осіб [10, с. 114].

Проголошення в Україні воєнного стану також потягло за собою законодавчі зміни у регулюванні договірних відносин оренди землі. Так, «Перехідні положення» Земельного кодексу України були доповнені пунктами 27 і 28, якими встановлюється, що під час дії воєнного стану земельні відносини вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту. Звідси можна зробити висновок, що з метою спрощення оформлення правовідносин оренди, які сторони бажають продовжити, законодавець під час дії воєнного стану дозволив вважати їх поновленими на один рік без додаткового волевиявлення сторін. Водночас, варто звернути увагу на Постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29.03.2023 в справі № 563/376/22-ц, у якій вказується, що законом прямо визначено юридичний факт, з яким пов'язано поновлення дії договорів оренди саме без волевиявлення сторін. У зв'язку з цим висновки про те, що така автоматична пролонгація запроваджена законодавцем для спрощення оформлення договорів для сторін, які бажають продовжити ці правовідносини, не відповідають змісту наведених положень закону. Суд зазначає, що автоматична пролонгація договорів оренди земельних ділянок діяла до 19 листопада 2022 року, тобто до моменту, коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» № 2698.

Висновки

На підставі викладеного варто зробити висновок про відсутність в Україні на сьогоднішній день нормативного механізму автоматичної пролонгації договорів оренди земельних ділянок. А отже орендодавці та орендарі мають можливість припинити орендні правовідносини в порядку, що був передбачений чинним законодавством України до моменту оголошення воєнного стану, що передбачає два основні способи поновлення договору оренди земельної ділянки. Вказані способи безперечно забезпечують стабільність відносин землекористування та гарантують добросовісному орендарю можливість продовжити договірні орендні земельні відносини. Разом з тим вони передбачають обов'язковість вираження волі сторін договору на його пролонгацію, а відтак, в сучасних умовах не завжди можуть забезпечити всебічний захист суб'єктивних цивільних прав та з законних інтересів його сторін. У зв'язку з цим варто зазначити, що соціально-економічні та політичні зміни, які відбуваються-

ся протягом останніх років та спричинені військовою агресією відносно нашої Батьківщини з боку Російської Федерації, актуалізують впровадження нових нормативних підходів до правового регулювання досліджуваної сфери договірних орендних відносин.

Подальший розвиток наявних та впровадження нових цивільно-правових механізмів пролонгації (поновлення) договору оренди земельної ділянки та забезпечення суб'єктивного цивільного права добросовісного орендаря (звісно за згодою орендодавця) на його переукладання вимагає подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства у зазначеній царині. Зокрема, варто висловити пропозицію нормативно закріпити та широко запровадити у вітчизняній практиці договірних відносин механізм автоматичної пролонгації договорів оренди земельних ділянок до моменту закінчення воєнного стану за умови відсутності заперечень з боку зацікавлених сторін протягом останнього місяця строку його дії. На сьогоднішній день цей механізм досить широко застосовується у вітчизняній практиці пролонгації строкових договорів, але стосовно досліджуваного договору нормативно не закріплений. Адже в сучасних умовах можна спрогнозувати непоодинокі випадки неможливості з боку однієї із сторін (зокрема, орендодавця) виявити свою волю (за умови її наявності) на пролонгацію договору, наприклад, у зв'язку з перебуванням на окупованій території, станом фактичної безвісної відсутності у зв'язку з воєнними діями, тощо. При цьому очевидно, що орендодавець у цих умовах не менше ніж орендар зацікавлений у продовженні договірних зв'язків з орендарем, оскільки земельна ділянка, в ідеалі, повинна бути дбайливо доглянутою і постійно використовуватись за призначенням, у іншому випадку, залишення її без нагляду на тривалий час може істотно погіршити її споживчі якості. Вказані обумовлені війною обставини не повинні негативно впливати на сталість землекористування як у земельній сфері взагалі, так і у відносинах раціонального використання земель сільськогосподарського призначення зокрема. Додаткові цивільно-правові механізми автоматичної пролонгації договірних відносин в сучасних умовах будуть лише сприяти забезпеченню ефективного захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів сторін договору оренди земельних ділянок та формуванню єдиної вітчизняної судової практики вирішення відповідних спорів.

Література

1. Про оренду землі : Закон України 06.10.1998 № 161-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р. № 46, ст. 280 (із змінами).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).

3. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України: автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2007.– 26 с.

4. Труфанова Ю. Підстави припинення договору: теоретико-практичні особливості. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (17). 2019 р. С. 102-106.

5. Юрченко Е. С. Реалізація переважного права орендарів на пролонгацію договорів оренди земель сільськогосподарського призначення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 71–75.

6. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П — С. 736 с.

7. Морозов Є. Переважне права на поновлення договору оренди землі добросовісним орендарем. URL: https://blog.liga.net/user/emorozov/article/31501 (дата звернення: 10.03.2023).

8. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22.03.2023 р. у справі № 906/1314/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/38524132 (дата звернення: 03.04.2023).

9. Постанова Верховного Суду України від 26.05.2020 року у справі №908/299/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89825064 (дата звернення: 03.04.2023).

10. Т.О. Гордієнко. Зміст та реалізація переважного права оренди землі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1 С. 112-115.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24 березня 2022 р. № 2145-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).

12. Постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29.03.2023 в справі № 563/376/22-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110083750. (дата звернення: 03.04.2023).

SUMMARY

The article is devoted to the coverage of theoretical and practical issues related to the termination and renewal of the land lease agreement. The work examines ways of terminating these legal relationships, cases of their automatic extension, as well as features of the implementation of the tenant's right to renegotiate the contract, which prevails over other persons. Attention is drawn to distinguishing two ways of renewing the lease of land relations and the need to distinguish them. On the basis of the analysis of the norms of the current Ukrainian legislation and judicial practice, it is proved that today there are different procedures for extending the land lease agreement - the extension and realization by the lessee of the preferential right to conclude a new agreement, which differ in their legal nature and the set of legal facts that are necessary for them onset

The article analyzes new approaches to the legal regulation of the studied legal relations, introduced by the changes that took place in Ukrainian legislation in connection with the declaration of martial law. Based on the results of the analysis, conclusions are provided regarding the further improvement of domestic legislation, which will be aimed at ensuring the effective protection of the rights of the parties to the land lease agreement and the formation of a unified judicial practice for the resolution of relevant disputes.

Key words: hiring, lease, land lease agreement, termination of the agreement, extension of the agreement, preferential rights of the lessee.

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ НАУКИ В УКРАЇНІ

БОРТНЯК Катерина Василівна - доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного інституту імені В. І. Вернадського

УДК 342
https://orcid.org/0000-0002-2135-3820
DOI 10.32782/NP.2022.4.32

Стаття присвячена проблемам законодавчого забезпечення реалізації контрольної функції держави в сфері науки. Проведено системний аналіз законодавчих актів в сфері регулювання державно-управлінської діяльності в сфері науки. Розкрито основні особливості законотворчих підходів до регулювання контрольної функції держави в сфері науки. Визначені проблеми законодавчого закріплення форм та способів здійснення контрольно-наглядової діяльності суб'єктами владних повноважень в сфері науки. Запропоновано розширення законодавчого регулювання, зокрема закріплення функцій нагляду та моніторингу в сфері науки.

Ключові слова: контрольно-наглядова діяльність, сфера науки, контрольна функція, суб'єкти контролю, суб'єкти владних повноважень.

Актуальність теми

Контрольна функція держави завжди має риси імперативного впливу на об'єкти управління та суспільні відносини, які регулюються суб'єктами здійснення контролю. Держава реалізує контроль в процесі впровадження державної політики, а тому він виступає одночасно формою взаємодії, яка забезпечує зворотній зв'язок між суб'єктом та об'єктами управління, а з іншого є елементом загально управлінського процесу. Контрольно-наглядова діяльність держави в сфер науки має низку додаткових специфічних рис, які обумовлені особливостями самого об'єкту управління – наукової та науково-технічної сфери. Тому регулювання контрольно-наглядової діяльності потребує законодавчого закріплення та правової визначеності, оскільки під час її здійснення відбувається імперативний вплив з боку владного суб'єкту на учасників відносин наукової сфери.

Актуалізація проблематики законодавчого забезпечення реалізації контрольно-наглядової функції держави в сфері науки пояснюється і тим, що ця сфера розглядається в якості джерела для підвищення соціально-економічного потенціалу самої держави. Тому засобами контролю держава намагається забезпечити максимальну ефективність функціонування наукової та науково-технічної сфер виявляючи слабкий місця та недоліки державної політики в цій сфері. Для того, щоб контрольно-наглядова діяльність була дієвою та ефективною суб'єкти владних повноважень, які її реалізують повинні отримати необхідний обсяг прав та обов'язків. Це дасть їм змогу в повній мірі реалізовувати власний управлінських потенціал, в тому числі і по відношенню до суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності приватного права, не створюючи ситуацію, яка б характеризувалась як протиправне втручання в діяльність об'єктів, що контролюються.

Ступінь наукової розробки

Питання законодавчого забезпечення контрольно-наглядової діяльності в сфері науки не набуло необхідного рівня уваги

науковим співтовариством, а тому можна навести лише окремих науковців, які в своїх роботах зачіпали елементи реалізації аналізованого виду діяльності. З поміж цих вчених звертають на себе увагу наступні: О. В. Баранюк, О. В. Кирилюк, І. Є. Словська та ін.

Мета статті

Метою даної статті є аналіз сучасного вітчизняного законодавства, яке забезпечує здійснення контрольно-наглядової діяльності в сфері науки.

Виклад матеріалу

Законодавче забезпечення публічного управління в сфері науки в Україні відмічається низьким рівнем системності та систематизації. Тривалий час наукова сфера не отримувала належної уваги з боку держави, а державна політика в цій сфері характеризувалась лише декларації цілей та намірів розвитку науки. Держава обмежувалась виданням переважно нормативно-правових актів стратегічного характер, в яких закріплювались цілі та напрямки розвитку наукової сфери. Системність державної політики не була досягнута, а тому законодавче забезпечення характеризувалось фрагментарністю законодавчого забезпечення окремих елементів функції управління. Переважно такими елементами були організаційна та установча функції.

Функція контролю тривалий час не розглядалась державою як потенціал для підвищення ефективності владно-управлінського впливу держави на наукову та наукову-технічку сферу. Однак, після запровадження парадигми good governance в систему державного управління, контрольно-наглядові повноваження держави отримали суттєвого розширення та нового наповнення. Це потребувало відповідного законодавчого забезпечення контрольно-наглядової діяльності в сфері науки, однак в силу панування галузевого підходу до законотворчості необхідного ефекту досягнуто не було, а контроль на законодавчому рівні визначався як один із напрямків реалізації суб'єктами державного управління їх владних функцій.

Так, відповідно до п.п. 1-2 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» до повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності з поміж іншого відносяться: спрямовують і контролюють діяльність наукових установ, що належать до сфери їх управління. Так само ст. 50 закріплюється контрольна функція і за Національним фондом досліджень України в частині фінансування проектів [4]. Така фрагментарна згадка в законодавстві лише демонструє цілісність управлінської діяльності органів державно влади в науковій сфері, але жодним чином не визначає особливостей її реалізації.

Такий формалізм з одного боку не обмежує органи держави у здійсненні контрольно-наглядової діяльності, з іншого навпаки – ускладнює його ефективну реалізацію, оскільки відсутня уніфікація та деталізація такого процесу. Разом з тим, наведена правова конструкція «спрямовують і контролюють діяльність наукових установ, що належать до сфери їх управління», означає, що органи державної влади, які здійснюють управлінську діяльність в науковій сфері наділені повноваженнями із розпорядження об'єктами державної власності. Такий висновок ми робимо виходячи із того, що до сфер управління державних інституцій – прямого імперативного впливу – можуть відноситись установи, які мають державну форму власності. Це дає нам всі підстави звернутись до аналізу положень Закону України «Про управління об'єктами державної власності» в частині реалізації контролю в науковій сфері за функціонуванням організацій, установ. підприємств державної форми власності, а також в частині управління об'єктами державної власності, в тому числі майном, яке має наукове значення чи є результатом науково-технічної діяльності.

Так, ст. 8 вказаного закону визначає, що об'єкти державної власності за рішенням Кабінету Міністрів України передаються Національній академії наук України, галузевим академіям наук у безстрокове безоплатне користування. Національна академія наук України, галузеві академії наук, яким державне майно передано в безстрокове

безоплатне користування, виконують щодо цього майна функції, передбачені пп. 1, 3-11, 14, 15, 18-38 статті 6 цього Закону, за винятком повноважень, що стосуються утворення господарських структур» [7]. Закон чітко визначає, що Національна академія наук України (далі – НАНУ), здійснює управлінську, а отже й контрольну діяльність щодо об'єктів держаної власності окрім функцій пов'язаних із веденням підприємницької діяльності. Тобто контрольна функція стосується виключно реалізацій повноважень в науково-технічній сфері.

Серед повноважень визначених ст. 6 вказаного вище закону, в контексті контрольно-наглядової діяльності держави в науковій сфері для нас представляють пізнавальний інтерес наступні функції та повноваження (окрім кадрових питань):

– прийняття рішень про створення, реорганізацію і ліквідацію підприємств, установ та організацій, заснованих на державній власності (п. 1 ч. 1 ст. 6);

– затвердження статутів (положень) підприємств, установ та організацій, що належать до сфери їх управління, і господарських структур та здійснення контролю за їх дотриманням (п. 3 ч. 1 ст. 6);

– проведення моніторингу фінансової діяльності, зокрема виконання показників фінансових планів підприємств, що належать до сфери їх управління та вживають заходів до поліпшення їх роботи (п. 7 ч. 1 ст. 6);

– забезпечення проведення щорічних незалежних аудиторських перевірок фінансової звітності державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі (п. 8 ч. 1 ст. 6);

– погодження передачі об'єктів державної власності в комунальну власність, до сфери управління інших органів, уповноважених управляти об'єктами державної власності, господарських структур або в користування НАНУ, галузевим академіям наук, а також передачу об'єктів комунальної власності в державну власність (п. 18 ч. 1 ст. 6);

– забезпечення проведення інвентаризації майна державних підприємств, установ, організацій, господарських структур відповідно до визначеного Кабінетом Міністрів України порядку (п. 25 ч. 1 ст. 6);

– контроль за виконанням орендарями інвестиційних і технічних програм розвитку орендованих об'єктів державної власності, якщо такі передбачені договором оренди (п. 31 ч. 1 ст. 6);

– організація контролю за використанням орендованого державного майна (п. 32 ч. 1 ст. 6) [7].

Наведені вище контрольні повноваження дають змогу зробити низку важливих висновків, які розкривають особливості організаційної та інституційної складових системи забезпечення реалізації контрольно-наглядової функції держави в сфері науки.

По-перше, звертає на себе увагу що НАНУ та галузеві академії наук реалізують управлінську функцію ефективного використання державного майна в наукових-науково-технічних, науково-дослідних та інших цілях спрямованих на досягнення результатів розвитку відповідної сфери. Для цього, їм на безоплатній основі держава надає в користування відповідні об'єкти державної власності делегуючи при цьому реалізацію контрольної функції щодо їх використання. Таким чином, основним об'єктом контролю виступають об'єкти державної власності, а основне функціональне спрямування – забезпечення їх ефективного використання в інтересах науки.

По-друге, в наведеному вище законі визначені окремі форми реалізації контрольної функції, зокрема в частині фінансового та іншого забезпечення використання об'єктів державної власності. Це дає всі підстави говорити про те, що держава в науковій сфері реалізує контроль з поміж іншого у формі: моніторингу, аудиту, інвентаризації (пп. 7, 8, 25 ч. 1 ст. 6). Необхідно зауважити, що такі форми є доволі ефективними не лише в частині фінансового забезпечення науки.

По-третє, суб'єкти владних повноважень в науковій сфері наділені установчими повноваженнями, щодо об'єктів держаної власності (пп. 1, 3 ч. 1 ст. 6). Це означає, що НАНУ та галузеві академії наук реалізуючи діяльність в науковій сфері можуть для цих цілей створювати відповідні установи, організації тощо. визначаючи при цьому їх

статути, і що головне – закріплюючи в них форми та методи реалізації власного контролю за їх діяльністю.

Таким чином, аналіз положень Закону України «Про управління об'єктами державної власності» в частині реалізації контрольно-наглядової діяльності держави в сфері науки на засадах галузевого підходу (в галузі управління об'єктами державної власності), визначаючи загальні засади реалізації управлінської діяльності стосовно відповідних об'єктів, формує певне організаційно-правове підґрунтя для реалізації контрольної функції (функціональний підхід).

Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» закріплює особливості реалізації контрольної функції НАНУ. Так, відповідно до ст. 3 цього закону НАНУ, «здійснюючи повноваження з управління об'єктами майнового комплексу, забезпечує реалізацію прав держави як власника цих об'єктів, пов'язаних з ефективним їх використанням та розпорядженням у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб» [5]. Для цього на НАНУ покладаються зокрема установчі (створення, реорганізація. ліквідація організацій, що перебувають у віданні НАНУ; затвердження їх статутів); кадрові (призначення керівників та відповідальних осіб в таких організаціях); контрольні (у формі обліку майна та контролю за ефективністю його використання) функції.

Власне наведені норми є деталізованою формою законодавчого регулювання процесу управління об'єктами державної власності, визначених в Законі України «Про управління об'єктами державної власності». До речі подібний обсяг функцій, в тому числі і контрольних, відповідно до ст. 4 Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» покладається і на національні галузеві академії наук.

Таким чином, ми робимо висновок про те, що законодавець визначає в якості основної пріоритетної форми контрольно-наглядової діяльності НАНУ в науковій сфері контроль ефективності використання державного майна для досягнення цілей наукового, науково-технічного та інноваційного розвитку держави. З точки зору функціонального підходу, така форма стосується в більшій мірі майнових та господарських відносин, які тісно пов'язані із матеріалізацією та капіталізацією результатів наукових пошуків. В той же час аналіз контроль ефективності, як окрема форма управлінського контролю може бути застосована і до інших аспектів здійснення державної політики в науковій сфері.

Поєднання галузевого та функціонального підходу дає можливість підвищувати правову визначеність та детермінує основні елементи здійснення контрольно-наглядової діяльності в сфері науки, але лише за умови їх синтезованого застосування. Наразі панівним для вітчизняної практики законотворчої діяльності залишається галузевий підхід, а функціональний виконує роль другорядного інструменту забезпечення управлінської керованості об'єктів управління з боку держави.

Тобто законодавець не акцентує увагу на процесі реалізації управлінської функції в цілому, а створює умови для реалізації завдань органу державної влади шляхом покладення на нього відповідного обсягу повноважень. Для реалізації окремих із них приймаються нормативно-правові акти субзаконного рівня. Але в деяких випадках, така реалізація повноважень лише спрощує процес їх конкретного виконання втіленого в діях посадових осіб, однак не забезпечує необхідного ефекту.

Окремі елементи виконання контрольно-наглядових функцій держави в науковій сфері ми находимо також в Порядку проведення державної атестації наукових установ, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 540. Цей Порядок визначає механізм проведення державної атестації наукової (науково-дослідної, науково-технологічної, науково-технічної, науково-практичної) установи з метою визначення ефективності її діяльності [3]. Вказані атестації проводяться з поміж

іншого експертними групами, до складу яких входять не лише посадові особи МОН, НАНУ чи національних галузевих академій наук, але й окремі фахівці в конкретних галузях науки.

Але окрім підтвердження можливості та ефективності делегування здійснення контрольної функції в науковій сфері, аналізований Порядок має ще одну цінність – він деталізує одну із форм реалізації такої функції – атестацію. Враховуючи те, що вітчизняне законодавство в сфері регулювання наукової та науково-технічної діяльності, як нами було встановлено в попередніх розділах, має доволі несистемний та фрагментарний характер, наявність вказаного вище Порядку демонструє хоча не взірцеву, але примірну деталізацію контрольно-наглядової діяльності.

Це свідчить про те, що саме Кабінет Міністрів України виступає тим суб'єктом владних повноважень, який закладає загальні засади здійснення контрольно-наглядової діяльності аналізованій сфері, і з поміж іншого – деталізує окремі форми та методи її реалізації. З точки зору законодавчої визначеності ми наголошуємо що даний Порядок вважається нами зразком формалізації процесу практичного здійснення окремих управлінських дій спрямованих на виконання завдань державного контролю в науковій сфері.

Разом з тим, підтверджуючи тезу про галузеве спрямування вітчизняного законодавства, в тому числі в науковій сфері, ми наводимо Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», в якому закріплюються окремі аспекти здійснення контрольно-наглядової діяльності в такій галузі відносин наукової сфери, як трансфер технологій.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» уповноважений орган з питань реалізації державної політики у сфері трансферу технологій для виконання покладених на нього завдань з поміж іншого:

– веде реєстр технологій, створених чи придбаних за бюджетні кошти, здійснює облік та контроль за переданими технологіями;

– здійснює контроль за виплатою винагороди авторам за рахунок коштів, одержаних у результаті трансферу технологій в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [1].

Наведені форми контрольної діяльності: ведення реєстру технологій, контроль за їх переданням та контроль за виплатою винагородо – є проявом функціонального підходу, а тому їх закріплення характеризується фрагментарністю. Тобто законодавець лише визначає наявність таких помножень без належної деталізації у який саме спосіб вони мають реалізовуватись. На наше переконання це надзвичайно суттєвий недолік, оскільки держава покладає контроль за здійсненням трансферу технологій, тобто фактичною їх передачею, не встановлюючи при цьому навіть межі та вимоги до його здійснення.

Така деталізація повинна відбуватись не лише шляхом закріплення контрольних функцій за уповноваженим органом з питань реалізації державної політики у сфері трансферу технологій у відповідному Положенні про цей орган. Ми наголошуємо на тому, що оскільки існує чітко виражений поєднання галузевого та функціонального підходів в питаннях законодавчого забезпечення контрольно-наглядової діяльності держави в науковій сфері, то окрім відповідного Положення, форми та методи контролю за трансфером технологій повинні визначатись у відповідному порядку, який розроблятиметься та закріплюватиметься Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» частину контрольно-наглядових повноважень в сфері трансферу технологій держава покладає також на центральні органи виконавчої влади, НАНУ та галузеві академії наук у сфері трансферу технологій, зокрема в частині здійснення контролю:

за передачею майнових прав на технології та їх складові, створені за бюджетні кошти, підприємствам, науковим установам, організаціям та вищим навчальним закладам, які у своїй діяльності будуть використовувати ці технології відповідно до укладеного договору;

за виплатою підприємствами, науковими установами, організаціями та вищими навчальними закладами, які у своїй діяльності будуть використовувати технології та/або їх складові, винагороди авторам технологій та/або їх складових відповідно до укладеного з ними договору та в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

за веденням обліку технологій та/або їх складових у складі майна підприємств, наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів, яким передані права на технології та/або їх складові, у тому числі нематеріальних активів, які є складовими технологій [1].

Таким чином, держава наділяє відповідні суб'єкти, які реалізують політику в науковій та науково-технічній сферах широкими контрольними повноваженнями в секторі відносин, що стосується трансферу технологій без деталізації форм та методів їх здійснення.

Окрема форма контрольно-наглядової діяльності у вигляді моніторингу закріплена в Законі України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», в ст. 6 якого зазначається, що «з метою забезпечення ефективного управління та своєчасного внесення змін до здійснюваної науково-технічної політики, корегування пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок, завдань державних цільових програм, державного замовлення Кабінет Міністрів України організує системний моніторинг реалізації пріоритетних напрямів науки і техніки» [6]. На наш погляд наявність законодавчого закріплення моніторингу, як форми реалізації контрольно-наглядової діяльності в сфері науки є важливим кроком на шляху підвищення ефективності здійснення управління в окресленій сфері в цілому. Натомість наведена вище правова конструкція позбавлена певної визначеності, оскільки вона передбачає лише організацію Кабінетом Міністру України такого моніторингу. без визначення його меж та обсягів, а також суб'єкту фактичного здійснення.

На наше глибоке переконання ст. 6 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» необхідно доповнити частиною другою наступного змісту:

«Здійснення системного моніторингу реалізації пріоритетних напрямів науки і техніки покладається Кабінетом Міністру України на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій залучає до здійснення моніторингу реалізації пріоритетних напрямів науки і техніки Національну академію наук України».

Відповідно існуюча частина друга ст. 6 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» стане часиною третьою.

Таким чином, проведений вище аналіз нормативно-правового забезпечення здійснення контрольно-наглядової діяльності в сфері науки в Україні продемонстрував певні закономірності та недоліки, притаманні сучасному стану реалізації державної політики в науковій сфері в цілому.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище ми повинні зробити наступні висновки.

По-перше, вітчизняне законодавство в контексті забезпечення практичного регулювання здійснення контрольно-наглядової діяльності держави в науковій сфері характеризується фрагментарністю. Це пояснюється пануванням галузевого підходу в законотворчості над функціональним, що концентрує увагу законодавця на регулюванні окремої сфери суспільних відносин, але не забезпечує необхідної правової визначеності в частині виконання конкретних контрольних функцій.

По-друге, несистемність законодавчого забезпечення контрольної функції держави в сфері науки створює потребу для прийняття підзаконних нормативно-правових

актів для деталізації практично реалізації її окремих елементів. Це забезпечується Постановами Кабінету Міністрів України або нормативними актами локального характеру, що можуть видаватись НАНУ. Вони видаються для регулювання окремих форм та напрямків реалізації контролю за діяльністю учасників відносин в сфері науково та науково-технічної діяльності, що входять в сферу їх управління.

По-третє, вимагає більшої уваги законодавче забезпечення таких форм контрольно-наглядової діяльності як моніторинг та власне нагляд з боку суб'єктів владних повноважень. Вони мають системний характер, більш м'який диспозитивний інструментарій та забезпечують постійну увагу з боку держави за дотриманням суб'єктами відносин в науковій та науково-технічній сферах параметрів державної політики.

Таким чином, потребують вирішення завдання систематизації законодавчого забезпечення здійснення контрольно-наглядової діяльності в науковій сфері та розширення форм їх реалізації, що і має стати предметом подальших наукових пошуків.

Література

1. Баранюк О. Методологічні підходи та рекомендації для верховної ради України щодо здійснення оцінки ефективності застосування законодавства. – Київ: Офіс парламентської реформи в рамках Проєкту ЄС-ПРООН з парламентської реформи. 2019. 53 с.

2. Кирилюк О. В. Зміст парламентського контролю у сфері природокористування й охорони природних ресурсів як форми діяльності Верховної Ради України. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 106-115

3. Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 540. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF#Text

4. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text

5. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу; Закон України від 07.02.2002 № 3065-III. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3065-14#Text

6. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001 № 2623-III. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text

7. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 № 185-V. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n167

8. Словська І. Є. Депутатський запит як форма реалізації контрольної функції парламенту (за законодавством України). *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 4. С. 53-57.

THE CURRENT STATE OF LEGAL ADJUSTING OF CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES IN THE FIELD OF SCIENCE IN UKRAINE

The thesis are devoted to the problems of legal adjusting the implementing of the state's control function in the field of science. It was made the systematic analysis of legislative acts in the sphere of regulation of state-management activities in the sphere of science. Thre were disclosed the main features of law-making approaches to the regulation of the state's control function in the field of science. There were identified the problems of legislative consolidation of the forms and methods of implementation the control and supervisory activities realized by subjects of power in the field of science. It was proposed to expand legal adjusting, in particular, to consolidate the functions of supervision and monitoring in the field of science.

Key words: control and supervision activity, field of science, control function, subjects of control, subjects of power.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАВДАНЬ ТА ФУНКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

МОРКВІН Дмитро Анатолійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3651-6805

УДК 342.9

DOI 10.32782/NP.2022.4.33

У статті акцентовано увагу на тому, що завдання та функції слід вважати визначальними елементами адміністративно-правового статусу Національної гвардії, оскільки саме на основі останніх формуються повноваження та компетенція цього відомства за відповідним напрямом. Запропоновано авторське бачення щодо завдань та функцій Національної гвардії України як правоохоронного органу.

Постановка проблеми

Специфіка діяльності Національної гвардії полягає в її організаційно-правовій природі, адже вона є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що відповідно позначається на її безпосередніх завданнях та функціях. А відтак, слід зазначити, що належність Національної гвардії до правоохоронних органів зумовлює те, що її завдання в цій частині збігаються з завданнями правоохоронного характеру. А відтак, вивчення останніх має важливе теоретичне та практичне значення для оцінки сутності та змісту діяльності Національної гвардії України як суб'єкта правоохоронної діяльності.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані з діяльністю Національної гвардії України, у своїх наукових працях розглядали: Ю.В. Аллеров О.І. Безпалова, Д.О. Горбач, С.С. Єсімов, М.В. Ковалів, О.В. Кривенко, А.М. Куліша, А.М. Кучук, Ю.Р. Лозинський, О.М. Шмаков та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість наукових здобутків, в юридичній літературі фактично відсутні комплексні теоретичні дослідження присвячені характеристиці завдань та функцій Національної гвардії України саме як суб'єкта правоохоронної діяльності.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, окреслити коло завдань та функцій Національної гвардії України як суб'єкта правоохоронної діяльності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність Національної гвардії України; окреслити коло завдань, відповідно до яких сформулювати функції даної державної правоохоронної інституції.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній вперше окреслено завдання та функції Національної гвардії України як суб'єкта правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що загальні завдання Національної гвардії України окреслені в Законі України «Про Національну гвардію України» при самому визначенні цього органу, а саме: по-перше, захист та охорона життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших проти-

правних посягань; по-друге, охорона громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки; по-третє, у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; по-четверте, у взаємодії зі Збройними Силами України відсіч збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [1]. Фактично кожне з цих завдань конкретизується у спеціалізованих нормативно правових актах.

Як зазначають Ю.В. Аллеров та О.В. Кривенко, відповідно до викликів національній безпеці, саме Національна гвардія самостійно та у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки та оборони України виконує в районах проведення операції Об'єднаних сил як військові, так і правоохоронні функції, пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян, а саме: ізоляцію району збройного конфлікту, недопущення несанкціонованого ввезення (вивезення) до (з) району проведення операції зброї, боєприпасів, вибухових та наркотичних речовин, виявлення громадян, причетних до незаконних збройних формувань та протиправної діяльності на території Донецької та Луганської областей; контрдиверсійну боротьбу; охорону громадського порядку та забезпечення громадської безпеки в населених пунктах, забезпечення діяльності судів та конвоювання осіб, узятих під варту та/або засуджених до позбавлення волі; охорону важливих об'єктів та охорону опорних пунктів на другому й третьому підготовлених рубежах оборони; посилення охорони державного кордону України [2, с.7].

Перелічені завдання доволі широко відображають основні цільові настанови службово-бойової діяльності Національної гвардії, проте саме у нормативно-правових актах, що регулюють окремі сфери її діяльності, такі завдання набувають конкретизації. Так, Положенням про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку Національної гвардії України зазначається, що основними завданнями військових частин є забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки суспільства [3].

Основними завданнями головного органу військового управління Національної гвардії визначено: участь у забезпеченні реалізації державної політики з питань діяльності Національної гвардії України; організація виконання покладених на Національну гвардію України завдань та основних функцій; планування застосування оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України, їх органів військового управління, якими є територіальні управління Національної гвардії України, з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України; забезпечення безпосереднього військового керівництва територіальними управліннями Національної гвардії, з'єднаннями, військовими частинами (підрозділами), вищими військовими навчальним закладами, навчальними військовими частинами (центрами), базами, закладами охорони здоров'я та установами, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України [4].

Відповідно до Інструкції з організації службової кінології в Національній гвардії України на кінологічну службу Національної гвардії України покладається участь у виконанні службово-бойових завдань з охорони та оборони важливих державних об'єктів, центральних баз матеріально-технічного забезпечення МВС України, конвоювання осіб, узятих під варту та/або засуджених до позбавлення волі, у тому числі під час їх екстрадиції, а також забезпечення охорони осіб, які тримаються під вартою, під час судових засідань, охорони громадського порядку [5]. Інструкцією конкретизуються й завдання щодо окремих видів діяльності та службовців Національної гвардії, зокрема встановлено, що основним завданням помічника начальника

варти – кінолога є своєчасне виявлення ознак сліду порушників заборонених зон та затримання осіб, які роблять спробу проникнення на об'єкт, що охороняється, а під час ускладнення обстановки він діє за бойовим розрахунком варти в складі тривожної групи [5].

Таким чином, завдання Національної гвардії як суб'єкта правоохоронної діяльності відповідають його правоохоронній спрямованості та конкретизуються щодо напрямків діяльності відповідних посадових та службових осіб у конкретній сфері діяльності Національної гвардії. Саме завдання, як елемент адміністративно-правового статусу, обумовлюють його функціональне наповнення. Загальні функції державного управління присутні практично у будь-якому управлінському процесі і виступають основою для функціонування всіх компонентів суб'єкта державного управління. До них, зазвичай, зараховують такі функції, як: прогнозування, планування, організація, регулювання, координація та контроль. У контексті розгляду управління діяльністю НГУ, коротко розглянемо окремі з названих функцій [6, с.52].

Серед правників функції правоохоронної діяльності набули достатньо широкого обговорення. А.М. Куліш, В.В. Миргород-Карпова та Д.В. Мурач вважають, що ключовими функціями правоохоронної діяльності необхідно вважати забезпечення законності, боротьбу зі злочинністю та захист прав громадян держави [7, с.47]. Однак перелік цих функцій фактично є тотожним завданням правоохоронної діяльності, вочевидь характеристика функцій потребує більш детальної конкретики. А.М. Кучук зазначає, що функції правоохоронної діяльності мають такі властивості: є похідними від її сутності й визначаються призначенням цього виду діяльності в суспільстві; це такі напрямки її впливу на суспільні відносини, необхідність в реалізації яких породжує необхідність існування правоохоронної діяльності як явища правової дійсності; спрямовані на виконання завдань, що стоять перед правоохоронною на даному етапі розвитку суспільства; є напрямами її активного впливу, що упорядковують певний вид суспільних відносин (тому важливою ознакою функції правоохоронної діяльності є динамізм, дія); безперервність, тривалість дії. Автором виділяються такі функції правоохоронної діяльності: охоронна; профілактична, наглядова (контрольна); регулятивна; каральна; виховна [8, с.11-12].

Якщо проаналізувати основні функції Національної гвардії, передбачені Законом України «Про Національну гвардію України», то їх можна поділити на декілька груп: по-перше, поточні функції, безпосередньо пов'язані з захистом життя та здоров'я громадян (охорона громадської безпеки і порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян; участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян) [1]; по-друге, поточна охорона особливо важливих для суспільного устрою об'єктів (забезпечення охорони органів державної влади, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб; охорона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; охорона об'єктів критичної інфраструктури, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; участь у ліквідації наслідків кризових ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури, що нею охороняються; тощо) [1]; по-третє, інформаційні функції (забезпечення внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та підтримання таких відомостей в актуальному стані у межах, визначених законодавством) [1]; по-четверте, кризові функції, які пов'язані з суспільними процесами деструктивного характеру (участь у припиненні масових заворушень; участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування) [1].

Критерієм такого поділу можна назвати спрямованість діяльності Національної гвардії, яка скерована завданнями, обумовленими вимогами об'єктивної реальності. Доцільно зазначити, що більша деталізація основних функцій Національної гвардії здійснюється у тих підзаконних нормативно-правових актах, які регламентують діяльність її окремих структурних підрозділів. Наприклад, Положенням про загони спеціального призначення Національної гвардії України до кола їх функцій віднесено: 1) здійснення захисту конституційного ладу України та цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; 2) забезпечення захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань; 3) протидія масовим заворушенням, що супроводжуються насильством над громадянами із застосуванням вогнепальної зброї; 4) здійснення у межах компетенції заходи, спрямованих на виявлення і затримання озброєних злочинців, що захопили або здійснюють спроби захоплення заручників, будівель, споруд та інших об'єктів; 5) вжиття заходів щодо затримання осіб, які підозрюються в учиненні кримінального правопорушення, осіб, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, дезертирів зі зброєю; тощо [1].

Для виконання основних функцій Національна гвардія як орган державної виконавчої влади, що має певну визначену структуру, має виконувати й інші функції, що мають характер вторинних, допоміжних по відношенню до вищерозглянутих. Так, на основі аналізу функцій Головного органу військового управління Національної гвардії можна виділити такі групи допоміжних функцій: 1) інформаційно-аналітичні (аналізує та прогнозує тенденції розвитку суспільно-політичної обстановки в зонах відповідальності (зонах оперативного реагування), дислокації об'єктів, що охороняються, та місць виконання службово-бойових завдань Національної гвардії України; здійснює заходи, пов'язані з охороною державної таємниці) [1; 4]; 2) нормотворчі (узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, та розробка пропозицій щодо вдосконалення цього законодавства; розробка та подача на розгляд Міністрові внутрішніх справ України проектів актів Міністерства внутрішніх справ України, що стосуються діяльності Національної гвардії України) [1; 4]; 3) організаційні (здійснює в межах компетенції заходи правового режиму надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; здійснює в установленому порядку заходи щодо приведення Національної гвардії України у вищі ступені бойової готовності, переведення її на штати воєнного часу; організовує підготовку оперативно-територіальних об'єднань, з'єднань, військових частин (підрозділів) до виконання службово-бойових завдань) [1; 4]; 4) кадрово-підготовчі (організовує підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації особового складу Національної гвардії України у навчальних військових частинах (центрах) Національної гвардії України, а перепідготовку і підвищення кваліфікації медичних і фармацевтичних фахівців (військовослужбовців, працівників) Національної гвардії України - на базі вищих навчальних закладів, закладів підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів незалежно від форми власності та підпорядкування, бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку фахівців у навчальних закладах; тощо) [1; 4]; 5) контрольні та наглядові (протидіє і запобігає корупційним правопорушенням та злочинам у сфері службової діяльності особового складу Національної гвардії України; уживає заходів з контролю за діяльністю територіальних управлінь НГУ, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ Національної гвардії України) [1; 4].

Висновок

Таким чином, завдання та функції можна назвати визначальними елементами адміністративно-правового статусу Національної гвардії, оскільки саме вони визначають той комплекс повноважень, який необхідним для їх ефективного втілення. Так, завдання Національної гвардії являють собою певні настанови у вигляді конкретизації головної мети діяльності – забезпечення правопорядку та безпеки, тоді як функції являють собою основні напрямки впливу діяльності Національної

гвардії на сферу тих чи інших суспільних відносин на шляху до виконання означених завдань. А відтак, можна говорити про те, що існує безпосередня обумовленість завдань та функцій Національної гвардії.

Тож, до завдань Національної гвардії України як суб'єкта правоохоронної діяльності найбільш доцільно віднести: захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України, боротьба з тероризмом, злочинністю та іншими загрозами для національної безпеки; забезпечення громадського порядку та безпеки, зокрема під час проведення масових, спортивних заходів, концертів, міжнародних подій, тощо; підтримка та допомога іншим правоохоронним органам у разі виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть зашкодити життю та здоров'ю громадян; прийняття участі у ліквідації надзвичайних ситуацій, зокрема: природного, техногенного характеру, тощо; захист об'єктів критичної інфраструктури таких як: енергетичні об'єкти, важливі комунікації, об'єкти транспорту тощо; реалізація превентивних заходів, пов'язаних із вчиненням правопорушень, провокацій на кордоні держави, тощо.

Враховуючи багатозадачність Національної гвардії України, вважаємо за необхідне виокремити наступні функції цього відомства:

- по-перше, основні функції, які розкривають цільове призначення Національної гвардії як військового формування з правоохоронними функціями, та їх, у свою чергу, можна поділити на основі розуміння обумовленою завданнями спрямованістю діяльності на декілька груп: а) поточні функції, безпосередньо пов'язані з захистом життя та здоров'я громадян; б) функції щодо поточної охорони особливо важливих для суспільного устрою об'єктів; в) кризові функції, які пов'язані з суспільними процесами деструктивного характеру; г) кризові функції пов'язані з забезпеченням правопорядку обумовлених технологічними та природними негативними процесами; ґ) правоохоронно-відновлювальні функції; д) функції пов'язані з протидією зовнішньої агресії.

- по-друге, допоміжні функції, якими є: організаційні, інформаційно-аналітичні, нормотворчі, соціально-забезпечувальні, кадрово-підготовчі, контрольно-наглядові, фінансово-матеріальні, патріотично-виховні, функції міжнародного та міжвідомчого співробітництва та інші. Реалізація Національною гвардією допоміжних функцій дозволяє забезпечити здійснення Національною гвардією своїх основних функцій.

Література

1. Про Національну гвардію України. Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 17. Ст. 594

2. Аллеров Ю. В., Кривенко О. В. Роль і місце Національної гвардії України у структурі сектору національної безпеки і оборони України. Наука і оборона. № 3. 2018. С. 3-9

3. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку Національної гвардії України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України 16.06.2014 № 567. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-14#Text

4. Питання головного органу військового управління Національної гвардії України. Указ Президента України від 28 березня 2014 року № 346/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2014#Text

5. Про затвердження Інструкції з організації службової кінології в Національній гвардії України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 05.08.2014 р. № 772. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1213-14#n13

6. Агапова О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної гвардії України. Дис канд. юрид. наук. 12.00.07. Харків. 2017. 244 с.

7. Куліш А.М., Миргород-Карпова В.В., Мурач Д.В. Гносеологічний аналіз категорії «правоохоронна діяльність». Юридичний науковий електронний журнал. № 3. 2022. С. 43-48. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/8.pdf

8. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності вУкраїні. Автореф дис канд юрид наук. 12.00.01. Київ. 2007. 22 с.

9. Про затвердження Положення про загони спеціального призначення Національної гвардії України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20 грудня 2018 року № 1036. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0021-19#n7

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що завдання Національної гвардії являють собою певні настанови у вигляді конкретизації головної мети діяльності – забезпечення правопорядку та безпеки, тоді як функції являють собою основні напрямки впливу діяльності Національної гвардії на сферу тих чи інших суспільних відносин на шляху до виконання означених завдань. А відтак, можна говорити про те, що існує безпосередня обумовленість завдань та функцій Національної гвардії.

Аргументовано, що до завдань Національної гвардії України як суб'єкта правоохоронної діяльності найбільш доцільно віднести: захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України, боротьба з тероризмом, злочинністю та іншими загрозами для національної безпеки; забезпечення громадського порядку та безпеки, зокрема під час проведення масових, спортивних заходів, концертів, міжнародних подій, тощо; підтримка та допомога іншим правоохоронним органам у разі виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть зашкодити життю та здоров'ю громадян; прийняття участі у ліквідації надзвичайних ситуацій, зокрема: природного, техногенного характеру, тощо; захист об'єктів критичної інфраструктури таких як: енергетичні об'єкти, важливі комунікації, об'єкти транспорту тощо; реалізація превентивних заходів, пов'язаних із вчиненням правопорушень, провокацій на кордоні держави, тощо.

Викормлено наступні функції Національної гвардії України як правоохоронного органу: по-перше, основні функції, які розкривають цільове призначення Національної гвардії як військового формування з правоохоронними функціями, та їх в свою чергу можна поділити на основі розуміння обумовленою завданнями спрямованістю діяльності на декілька груп: а) поточні функції, безпосередньо пов'язані з захистом життя та здоров'я громадян; б) функції щодо поточної охорони особливо важливих для суспільного устрою об'єктів; в) кризові функції, які пов'язані з суспільними процесами деструктивного характеру; г) кризові функції пов'язані з забезпеченням правопорядку обумовлених технологічними та природними негативними процесами; ґ) правоохоронно-відновлювальні функції; д) функції пов'язані з протидією зовнішньої агресії. Реалізація Національною гвардією допоміжних функцій дозволяє забезпечити здійснення Національною гвардією своїх основних функцій; по-друге, допоміжні функції, якими є: організаційні, інформаційно-аналітичні, нормотворчі, соціально-забезпечувальні, кадрово-підготовчі, контрольно-наглядові, фінансово-матеріальні, патріотично-виховні, функції міжнародного та міжвідомчого співробітництва та інші.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, Національна гвардія України, функції, завдання, адміністративно-правовий статус.

SUMMARY

It was found that the tasks of the National Guard represent certain instructions in the form of a specification of the main goal of activity - ensuring law and order and security, while the functions represent the main directions of the influence of the National Guard's activities on the sphere of certain social relations on the way to the fulfillment of the specified tasks. Therefore, we can say that there is a direct conditionality of the tasks and functions of the National Guard.

It is argued that the tasks of the National Guard of Ukraine as a subject of law enforcement activity are most appropriate to include: protection of state sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine, fight against terrorism, crime and other threats to national security; ensuring public order and security, in particular during mass, sports events, concerts, international events, etc.; support and assistance to other law enforcement agencies in the event of emergency situations that may harm the life and health of citizens; taking part in the liquidation of emergency situations, in particular: natural, manmade, etc.; protection of critical infrastructure facilities such as: energy facilities, important communications, transport facilities, etc.; implementation of preventive measures related to the commission of offenses, provocations at the state border, etc.

The following functions of the National Guard of Ukraine as a law enforcement body have been developed: first, the main functions that reveal the purpose of the National Guard as a military formation with law enforcement functions, and they, in turn, can be divided into several groups based on an understanding of the task-driven focus of activity: a) current functions directly related to the protection of life and health of citizens; b) functions regarding the ongoing protection of objects that are particularly important for the social order; c) crisis functions that are associated with social processes of a destructive nature; d) crisis functions are related to ensuring law and order caused by technological and natural negative processes; e) law enforcement and restorative functions; e) functions related to countering external aggression. Implementation of auxiliary functions by the National Guard allows to ensure that the National Guard performs its main functions; secondly, auxiliary functions, which are: organizational, informational-analytical, rule-making, social security, personnel-training, control-supervisory, financial-material, patriotic-educational, functions of international and interdepartmental cooperation, and others.

Keywords: law enforcement activity, National Guard of Ukraine, functions, tasks, administrative and legal status.

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ: СУТНІСТЬ ТА НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ

МУЗИЧУК Едуард Олександрович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

e-mail: edmuzychuk@gmail.com;
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8695-8807
УДК 342.95
DOI 10.32782/NP.2022.4.34

У статті зазначено, що на сьогоднішній день в Україні здійснюється низка заходів у сфері запобігання та протидії корупції, більша частина з яких направлена саме на запобігання корупції, як і в більшості країн Європи.

Наголошено, що корупція поступово продовжує своє функціонування і розповсюдження у державному апараті України, незважаючи на зміни у законодавстві. Негативний вплив корупційних діянь на формування громадянського суспільства в Україні стає більш відчутним та на сьогодні становить значну загрозу національній безпеці держави. Корупція перешкоджає проведенню соціально-економічних реформ, посилює соціальну нерівність громадян, нарощує соціальну напругу у суспільстві, порушує основні засади соціальної справедливості.

Зауважено, що незважаючи на те, що в Україні за останні 8 років було створено нові антикорупційні органи та навіть антикорупційний суд, сформовано Національне агентство з питань державної служби, відкрито конкурси на всі посади державної служби, впроваджено антикорупційні програми, залучено до антикорупційної діяльності представників громадськості, боротьба із корупцією за цей час не стала успішнішою ні у кількісному, ні у якісному вимірі, про що свідчать дані статистики.

Зазначено, що наявний в державі суспільний запит на подолання корупції й злочинності загалом потребує від вітчизняної правоохоронної системи ефективної відповіді задля втілення нових підходів до протидії злочинності та перебудови філософії правоохоронної діяльності. В основі такої перебудови лежить вдосконалення системи виявлення та подолання корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності публічних службовців, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків. Під корупційним ризиком ми розуміємо як відповідний факт (дію, стан), який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування.

До основних напрямків подолання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців віднесено підвищення морально-етичної культури публічних службовців, забезпечення прозорості та відкритості процесу прийняття рішень публічними службовцями, заохочення етичної поведінки, адекватні механізми підзвітності.

Ключові слова: публічна служба, публічні службовці, корупційні ризики, правове регулювання, напрямки подолання.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день в Україні здійснюється низка заходів у сфері запобігання та протидії корупції, більша частина з яких направлена саме на запобігання корупції, як і в більшості країн Європи.

Зазначимо, що корупція поступово продовжує своє функціонування і розповсюдження у державному апараті України, незважаючи на зміни у законодавстві. Негативний вплив корупційних діянь на

формування громадянського суспільства в Україні стає більш відчутним та на сьогодні становить значну загрозу національній безпеці держави. Корупція перешкоджає проведенню соціально-економічних реформ, посилює соціальну нерівність громадян, нарощує соціальну напругу у суспільстві, порушує основні засади соціальної справедливості.

Вважаємо за потрібне наголосити на тому, що ефективність протидії цьому негативному явищу полягає в системному підході з боку антикорупційних органів, чіткому визначенні пріоритетів та наданні належного матеріального забезпечення. Ігнорування однієї із вказаних складових значно знижує ефективність антикорупційної діяльності в державних органах влади.

Зазначимо, що корупційні діяння в Україні є доволі масштабними. Вони є причиною погіршення економічної ситуації в країні. Вищі посадові особи держави протягом останнього десятиліття постійно висловлювалися стосовно необхідності боротьби з корупцією, проте практичних кроків у цьому напрямі було зроблено замало.

Стан дослідження теми

Варто відзначити, що в науковій літературі окремим проблемним аспектам діяльності публічних службовців приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, О. М. Алтуніна, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, В. В. Галунько, М. В. Джафарова, П. Добродумова, Н. А. Дубина, П. В. Євдокимов, В. О. Іваха, Т. Є. Кагановська, В. В. Кириченко, В. Ю. Кікінчук, А. М. Колодій, В. Лисенко, С. В. Ніколайчук, Ж. Октисюк, Р. В. Олійник, Ю. В. Оніщик та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути сутність та напрямки подолання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців. Завданнями статті слід вважати з'ясування масштабів та викликів у сфері протидії корупції на рівні держави; осмислення сутності корупційного ризику; виділення основних напрямків подолання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому втілене новітнє бачення системи напрямків подолання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців.

Виклад основного матеріалу

Система заходів запобігання корупційним проявам у публічній службі регулюється Законом України «Про запобігання корупції», вимоги якого відтворюються та/або деталізуються в численних підзаконних нормативно-правових актах [1].

Дослідник О. Хамходера вказує, що антикорупційне законодавство України наразі закріплює комплекс обмежень та зобов'язань для публічних службовців, які сукупно створюють первинний рубіж протидії корупції, що має превентивно убезпечувати суспільство від корупційних правопорушень [2, с. 427]. Безпосередньою метою такого «рубежу» є не притягнення винних до кримінальної відповідальності, а запобігання виникненню передумов корупції (протиправному зв'язку із приватними особами, матеріальній чи моральній залежності публічного службовця тощо), зменшення латентності корупційних діянь.

Боротьба з корупцією, зазначає В. Лисенко, це головне завдання влади в країні, бо корупційні прояви повністю унеможливлюють проведення будь-яких позитивних реформ в Україні [3, с. 117].

Вітчизняний науковець і дослідник проблематики корупції в Україні Ж. Октисюк вважає, що корупція є ключовим викликом, який заважає розвитку України. Прояви корупції, за словами науковця, проникли всюди і створили серйозні загрози для владної системи держави та її економічного і соціального благополуччя [4, с. 1-3]. Ми також погоджуємося з вищевказаним дослідником у тому, що корупція має визнаватися сприятливим підґрунтям для злочинності, яке підриває фахову діяльність правоохоронних

органів держави і послаблює правоохоронну систему загалом.

Незважаючи на те, що в Україні за останні 8 років було створено нові антикорупційні органи та навіть антикорупційний суд, сформовано Національне агентство з питань державної служби, відкрито конкурси на всі посади державної служби, впроваджено антикорупційні програми, залучено до антикорупційної діяльності представників громадськості, боротьба із корупцією за цей час не стала успішнішою ні у кількісному, ні у якісному вимірі. Дані статистики свідчать, що у 2020 р. у порівнянні із 2019 р. суттєво зменшилась кількість зареєстрованих корупційних кримінальних правопорушень (2517 та 3679 відповідно) [5].

Свідченням погіршення результативності діяльності новоутворених антикорупційних органів по боротьбі з корупцією (НАБУ та САП) є те, що за 2019-2020 роки ними було скеровано до суду лише 135 обвинувальних актів (67 у 2020 р. та 68 у 2019 р.), що майже на 30% менше аніж у 2018 році, коли лише за один рік кількість обвинувальних актів склала 185 [6].

Ще одним ключовим недоліком сучасної антикорупційної політики в Україні вважаємо те, що впродовж тривалого часу до відповідальності за корупційній вчинки притягалися публічні службовці низової ланки, вартість відповідних виявлених «угод» не перевищувала 2 тис. доларів США. Ми ж глибоко переконані, що саме протидія топ-корупції – є пріоритетом державної політики, закладаючи на найвищому рівні світоглядну основу нульової толерантності до корупційних проявів.

Наголосимо на тому, що наявний в державі суспільний запит на подолання корупції й злочинності загалом потребує від вітчизняної правоохоронної системи ефективної відповіді задля втілення нових підходів протидії злочинності та перебудови філософії правоохоронної діяльності.

На наше глибоке переконання, в основі такої перебудови лежить вдосконалення системи виявлення та подолання корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності публічних службовців, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків. Вказані корупційні ризики постійно вивчаються науковцями та громадськими організаціями у різних сферах державного управління [7].

Із прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII до наукового обігу було запроваджено поняття «корупційні ризики». Наприклад, керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні антикорупційні заходи, а антикорупційні програми мають містити оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують та умови, що їм сприяють [1].

Натомість до теперішнього часу сутність корупційного ризику не була з'ясована належним чином, крім того, перед органами державної влади було поставлено питання щодо розробки та впровадження методології їх оцінювання [8].

Під корупційним ризиком ми розуміємо як відповідний факт (дію, стан), який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування.

За поширеністю корупційні ризики в діяльності публічних службовців можна розташувати в такому порядку: недоброчесність публічних службовців; виникнення конфлікту інтересів; безконтрольність з боку керівництва; наявність дискреційних повноважень [9, с. 5]. Слід звернути увагу на те, що перше місце серед корупційних ризиків невипадково посідає саме недоброчесність публічних службовців.

У ході осмислення питання протидії корупційним ризикам вважаємо доречним навести позицію Т. Коломоєць і В. Колпакова, які до переліку заходів, спрямованих на запобігання корупції у публічній службі відносять наступні: 1) законодавче врегулювання обмежень і заборон під час проходження публічної служби; 2) запобігання чи усунення конфлікту інтересів; 3) визначення ознак та видів корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією та закріплення адекватних заходів відповідальності за їх вчинення; 4) врегулювання статусу ор-

ганів державної влади, які здійснюють протидіють корупції [10, с. 8].

На основі детального дослідження поглядів вітчизняних науковців нами була зроблена спроба виділити основні напрямки подолання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців.

1. Підвищення морально-етичної культури публічних службовців. Адже згідно з твердженнями П. Добродумова корупція як явище впливає на економічну стабільність громадян та на їх моральні принципи [11, с. 52].

Варта також уваги Рекомендація Ради Організації економічного співробітництва і розвитку з покращення етики поведінки на державній службі, прийнята 23 квітня 1998 р., яка встановлює, що етичні норми для державної служби мають бути чіткими і зрозумілими [12].

Ми глибоко переконані, що етико-психологічні аспекти та соціально-правові фактори мають досить великий вплив на сумлінність державних службовців при виконанні останніми посадових обов'язків, оскільки публічний службовець завжди приймає рішення, у першу чергу, на підставі власного досвіду, психологічного ставлення до виконуваної роботи, а також на основі особистих переконань і сформованого рівня морально-етичної культури.

Дослідницею вітчизняної сфери публічного адміністрування О. Остропольською акцентується увага на тому, що впровадження високих морально-етичних цінностей в практичну діяльність публічних службовців зумовлює виявлення корупційних ризиків, до яких дослідниця відносить наступні: недоброчесність державних службовців; виникнення конфлікту інтересів; безконтрольність з боку керівництва; наявність дискреційних повноважень. Кожен із зазначених чинників, на думку дослідниці, пов'язаний з етико-психологічними аспектами діяльності публічних службовців [9, с. 10].

Зауважимо, що важливе місце в системі запобігання корупції та дотримання високого морального рівня у сфері публічної служби належить керівникам. Адже внаслідок дії процесів етичної соціалізації державних службовців на них впливають моральні цінності їх керівників.

У напрямку формування морально-етичної культури необхідним кроком є розроблення кодексів доброчесної поведінки для публічних службовців, що дозволить досягнути єдиного розуміння морально-етичних стандартів публічної служби як на всіх рівнях публічного управління, так і серед громадськості.

2. Забезпечення прозорості та відкритості процесу прийняття рішень публічними службовцями для ретельного розгляду кожної його окремої стадії. Суспільство має знати, яким чином державні інститути розпоряджаються даними їм повноваженнями і ресурсами.

3. Заохочення етичної поведінки за рахунок умов публічної служби і підходів до кадрової роботи (умови прийняття на роботу, перспективи просування по службі, можливості підвищення кваліфікації, адекватна оплата праці та політика у сфері роботи з кадрами).

4. Окремим напрямком подолання корупційних ризиків виступають адекватні механізми підзвітності. Публічні службовці мають бути підзвітні не лише безпосередньому керівнику, але й спеціально обраним представникам суспільства, які за рівнем своєї морально-етичної культури, громадської активності здатні оцінювати окремі напрямки діяльності публічних службовців.

Висновки

На сьогоднішній день в Україні здійснюється низка заходів у сфері запобігання та протидії корупції, більша частина з яких направлена саме на запобігання корупції, як і в більшості країн Європи.

Корупція поступово продовжує своє функціонування і розповсюдження у державному апараті України, незважаючи на зміни у законодавстві. Негативний вплив корупційних діянь на формування громадянського суспільства в Україні стає більш відчутним та на сьогодні становить значну загрозу національній безпеці держави. Корупція перешкоджає проведенню соціально-економічних реформ, посилює соціальну нерівність громадян, нарощує соціальну на-

пругу у суспільстві, порушує основні засади соціальної справедливості.

Незважаючи на те, що в Україні за останні 8 років було створено нові антикорупційні органи та навіть антикорупційний суд, сформовано Національне агентство з питань державної служби, відкрито конкурси на всі посади державної служби, впроваджено антикорупційні програми, залучено до антикорупційної діяльності представників громадськості, боротьба із корупцією за цей час не стала успішнішою ні у кількісному, ні у якісному вимірі, про що свідчать дані статистики.

Наявний в державі суспільний запит на подолання корупції й злочинності загалом потребує від вітчизняної правоохоронної системи ефективної відповіді задля втілення нових підходів до протидії злочинності та перебудови філософії правоохоронної діяльності.

В основі такої перебудови лежить вдосконалення системи виявлення та подолання корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності публічних службовців, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків. Під корупційним ризиком ми розуміємо як відповідний факт (дію, стан), який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування.

До основних напрямків подолання корупційних ризиків у діяльності публічних службовців віднесено підвищення морально-етичної культури публічних службовців, забезпечення прозорості та відкритості процесу прийняття рішень публічними службовцями, заохочення етичної поведінки, адекватні механізми підзвітності.

Література

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

2. Хамходера О. П. Запобігання корупційним проявам у публічній службі. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Вид. 4-те / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 427–465.

3. Лисенко В. О. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційним проявам у державній кримінально-виконавчій службі. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 117–122.

4. Октисюк Ж. С. Запобігання корупції на державній службі: сучасний стан та проблеми. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 1–7.

5. Презентація результатів дослідження «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність». URL: https://euaci.eu/ua/prezentaciyadoslidzhennyakorrupciyavua2020.

6. Transparency International. URL: https://www.transparencyorg.

7. Джух Н. Корупційні ризики в діяльності державних службовців. Відділ антикорупційної політики Департаменту законодавства про правосуддя, правоохоронної діяльності та антикорупційної політики Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34678.

8. Внесок державної служби в систему протидії корупції / Національне агентство України з питань державної служби. URL: https://nads.gov.ua/news/antikorupcijnij-vnesok-derzhavnoyi-sluzhbi-v-sistemu-protidiyi-korupciyi.

9. Даніленко А. Корупційні ризики в діяльності державних службовців.

Право. 2021. С. 1–11.

10. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 588 с.

11. Добродумов П. О. Корупція як явище соціально-політичного життя. *Аспекти регіональної модернізації: медіа, громадські ініціативи, приватний сектор*. 2015. С. 51–58.

12. Рекомендація Ради Організації економічного співробітництва і розвитку по покращенню етики поведінки на державній службі від 23.04.1998. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0298.

13. Остропольська О. О. Морально-етичні засади запобігання та протидії корупції в

органах публічної влади. *Публічне управління та адміністрування*. 2019. С. 5–14.

CORRUPTION RISKS IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC OFFICIALS: THE ESSENCE AND DIRECTIONS OF OVERCOMING

The article states that a number of measures in the field of prevention and counteraction of corruption are carried out in Ukraine today, most of which are aimed at preventing corruption, as in most European countries.

It is emphasized that corruption gradually continues its operation and spread in the state apparatus of Ukraine, regardless of changes in legislation. The negative impact of corrupt acts on the formation of civil society in Ukraine is becoming more noticeable and today poses a significant threat to the national security of the state. Corruption prevents the implementation of socio-economic reforms, increases social inequality of citizens, increases social tension in society, violates the basic principles of social justice.

It was noted that despite the fact that in the last 8 years, new anti-corruption bodies and even an anti-corruption court were created in Ukraine, the National Agency for Civil Service was formed, tenders were opened for all civil service positions, anti-corruption programs were implemented, and public representatives were involved in anti-corruption activities. , the fight against corruption during this time has not become more successful either quantitatively or qualitatively, as evidenced by statistics.

It is noted that the public demand for overcoming corruption and crime in the state generally requires an effective response from the domestic law enforcement system in order to implement new approaches to countering crime and rebuilding the philosophy of law enforcement. The basis of such restructuring is the improvement of the system for identifying and overcoming corruption risks that may arise in the activities of public officials, as well as the elimination of the conditions and causes of the occurrence of these risks. We understand corruption risk as a relevant fact (action, state) that creates conditions for the commission of corruption offenses by persons authorized to perform the functions of the state and local self-government.

The main directions of overcoming corruption risks in the activities of public servants include improving the moral and ethical culture of public servants, ensuring transparency and openness of the decision-making process by public servants, encouraging ethical behavior, and adequate accountability mechanisms.

Keywords: Public service, public officials, corruption risks, legal regulation, directions for overcoming.

ДОПОМІЖНІ РЕПРОДУКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОБ'ЄКТИ ОХОРОНИ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ

МОСКАЛЮК Надія Богданівна - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0000-0003-2972-3352

УДК 618.177 06:34(045)
DOI 10.32782/NP.2022.4.35

Стаття присвячена аналізу допоміжних репродуктивних технологій як об'єкта охорони комерційної таємниці, здійснено дослідження особливостей набуття такої охорони, використання прав на засекречену технологію, а також можливі способи захисту прав володільця комерційної таємниці у випадку їх порушення. Аналізуючи особливості правової охорони комерційної таємниці, виділені її сильні та слабкі сторони у порівнянні із патентною охороною. Вказується, що передумовою до зміни форми правової охорони для допоміжних репродуктивних технологій є виключно правова, а не економічна чи технологічна основа.

Серед способів захисту прав на комерційну таємницю аналізуються кримінально-правовий, адміністративно-правовий та цивільно-правовий. В межах останнього констатується неможливість використання компенсації за порушення прав, що характерно для багатьох інших об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: допоміжні репродуктивні технології, комерційна таємниця, право інтелектуальної власності, об'єкти засекречування.

Вступ

Застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) створює цілий комплекс суспільних відносин, серед яких можна виділити відносини між:

- генетичними батьками та біологічною матір'ю, у випадку «сурогатного материнства»;
- між подружжям стосовно розпорядження замороженими репродуктивними клітинами, особливо у випадках розлучення;
- між біологічним батьком чи матір'ю із донором репродуктивних клітин;
- між «сурогатною матір'ю» та клінікою репродуктивної медицини;
- між замовниками ДРТ та клінікою репродуктивної медицини тощо.

Попри те, що більшість із названих суспільних відносин не мають належного правового регулювання в законодавстві України і сторони таких відносин змушені послуговуватись виключно договірними конструкціями, існують також відносини, без яких не можливе саме існування ДРТ. Йдеться про відносини із використання репродуктивними клініками технологій, що визнані об'єктами права інтелектуальної власності. Вони є фундаментальними в існуванні допоміжної репродуктивної медицини, адже без винайдення новітніх продуктів та процесів у досліджуваній сфері, про жоден прогрес не можливо було б говорити. Наукові дослідження, які слід проводити на дорого вартісній апаратурі тривалий час, сприяють тому, що творчу працю винахідників слід не лише якісно охороняти, а й належно оцінювати в грошовому вимірі.

До липня 2020 року у сфері ДРТ винахідники мали можливість на створені ними продукти чи процеси, а також застосовані відомі продукти чи процеси за новим призначенням отримувати патенти на винахо-

ди чи корисні моделі. Саме від винахідника залежав вибір правової охорони на створюваний результат інтелектуальної діяльності. І більшість винахідників надавала перевагу саме охороні патентами на винахід своїх результатів, як найсильнішій охороні у світі.

21 липня 2020 року для винахідників у сфері медицини ситуація із вибором форм правової охорони кардинально змінилась завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства». Вказаний закон мав на меті «забезпечення виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції в частині узгодження вимог чинного законодавства України щодо охорони прав на винаходи і корисні моделі з правом Європейського Союзу» [1]. Отож, що саме змінилось, для кого і яких наслідків для сфери ДРТ слід чекати, і будемо аналізувати далі.

Постановка проблеми

Реформування патентного законодавства України з метою приведення його у відповідність до Європейського законодавства суттєво змінило суть розуміння об'єкту винаходу та корисної моделі. Із набуттям чинності змін Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» у ч. 2 ст. 6 передбачає, що «Об'єктом винаходу, правова охорона якому надається згідно з цим Законом, може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо), процес (спосіб). Об'єктом корисної моделі, правова охорона якій надається згідно з цим Законом, може бути пристрій або процес (спосіб)» [2]. Як бачимо, із переліку об'єктів вилучено «нове застосування відомого продукту чи процесу», що існував у патентному законодавстві ще з 1993 року, а також з'явились відмінності у визнанні об'єктів винаходом чи корисною моделлю. Раніше продукт та процес могли бути одночасно як винаходом, так і корисною моделлю, тепер же винахід – це продукт чи процес, тоді як корисна модель – це пристрій або процес. Відтак спільним об'єктом, що дає право вибору винахіднику між двома видами патентної охорони, залишився лише такий об'єкт як «процес». Розширення переліку об'єктів, яким не надається правова охорона, способами лікування та діагностики, що безпосередньо відносяться до ДРТ, докорінно змінила суть патентної охорони для винахідників. Як це вплине на них, реалізацію існуючих патентних прав та захист прав пацієнтів, – питання, на які намагатимемось дати відповідь в даному дослідженні.

Аналіз дослідження проблеми

Питанням правового забезпечення допоміжних репродуктивних технологій приділяли у своїх наукових дослідженнях увагу такі відомі національні та іноземні вчені як Н. Аблятіпова, С. Антонов, А. Головащук, Р. Майданик, Е. Мухамедова, О. Покальчук, З. Ромовська, І. Сенюта, Р. Стефанчук, Я. Триньова тощо.

Аналізу допоміжних репродуктивних технологій з позиції охорони та захисту прав інтелектуальної власності присвячені наукові публікації таких вчених як Є. Греков, М. Грекова, О. Кашинцева, С. Кошова, Л. Роботягова, О. Попович, О. Пономарьов, В. Мухопад та інші. У зв'язку з тим, що зміни стосовно виключення із патентної охорони методів діагностики та лікування, до яких можна віднести в тому числі і ДРТ, відбулось доволі недавно, віднайти дослідження щодо альтернативних форм правової охорони на технології, що раніше могли бути запатентовані, нам не вдалось, а це знову ж таки підтверджує актуальність обраної тематики дослідження.

Метою цієї статті є аналіз допоміжних репродуктивних технологій як об'єкта охорони комерційної таємниці, дослідження особливостей набуття такої охорони, використання прав на засекречену технологію, а також можливі форми та способи захисту прав володільця комерційної таємниці у випадку їх порушення.

Результати дослідження

З моменту набуття змін до патентного законодавства, ДРТ як методи лікування виключені із патентної охорони, відтак розробникам таких технологій необхідно звертатись до альтернативних форм право-

вої охорони, що є менш надійними, проте здатні хоч якось захистити результат інтелектуальної діяльності творця. Однією із можливих форм є охорона в якості комерційної таємниці. Про усі позитивні та негативні характерні особливості такої охорони вестимо мову далі.

Отож, правове регулювання комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності здійснюється нормами Цивільного кодексу України (далі ЦК України), статті 505-508 якого присвячені безпосередньо досліджуваному об'єкту.

З метою доведення, що ДРТ можуть бути визнані об'єктом комерційної таємниці, проаналізуємо поняття, що визначене нормами кодексу. Так, «1. Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

2. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці» [3].

ДРТ може бути визнано інформацією технічного характеру, яку слід засекретити і в цілому чи в певній формі та сукупності її складових зробити невідомою та нелегкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим вона набуде комерційної цінності та має бути предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Стосовно особи, яка законно контролює цю інформацію, то це, звісно, в першу чергу може бути творець технології. Якщо вона створена в порядку виконання службових обов'язків, то за аналогією із «службовими винаходами», вона могла б законно контролюватись роботодавцем її розробника.

У порівнянні з іншими технічними об'єктами, для яких інститут комерційної таємниці застосовується вже тривалий час, ДРТ матимуть основною відмінністю те, що використання зазначеної правової охорони зумовлене не швидким «моральним старінням» і відтак недоцільністю використання патентної охорони, а неможливістю використання останньої через зміни до патентного законодавства. Тобто, використання інституту комерційної таємниці для ДРТ не має економічного підґрунтя, а лише правове, у зв'язку з цим потрібно буде ще аналізувати наскільки він приживеться у відношенні цих особливих об'єктів.

Отож, розглянемо детальніше яким чином набути права на комерційну таємницю як об'єкт права інтелектуальної власності.

Статтею 506 ЦКУ визначено, що майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором. І майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю визначено:

1) право на використання комерційної таємниці;

2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;

3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [3].

Тобто момент набуття майнових прав на комерційну таємницю починається із правомірного визначення інформації комерційною таємницею.

Позитивною стороною досліджуваної форми правової охорони вчені визнають:

- «комерційна таємниця має фактичну монополію конкретної особи на певну сукупність знань, що забезпечує організації конкурентні переваги та стрімкий розвиток у порівнянні з іншими організаціями (конкурентами)» [4];
- «інформація, яка становить комерційну таємницю, не потребує офіційного визнання її охороноздатності, реєстрації чи дотримання інших формальних проце-

дур для поширення на неї правової охорони» [5];

- «це простіший та менш витратний (порівняно, наприклад, із захистом об'єктів промислової власності) спосіб охорони комерційно цінних результатів інтелектуальної діяльності»[5];

- охорона комерційної таємниці може мати фактично безстроковий характер, тобто охорона триває настільки довго, наскільки зберігаються умови існування режиму комерційної таємниці.

Слабкими сторонами правової охорони комерційної таємниці визнають:

- однією і тією ж інформацією або навіть аналогічною інформацією, що має статус визначеної комерційною таємницею можуть одночасно володіти декілька осіб, відсутність обов'язкової державної реєстрації створює можливість законного володіння досліджуваним об'єктом різними суб'єктами одночасно, відтак про повну монополію володіння говорити не доводиться;

- «якщо є допустимим закріплення первинного майнового права на об'єкт за кількома особами, то відсутнє право авторства на цей об'єкт. Жоден із суб'єктів не має права авторства, яке як абсолютне право може належати лише одній особі. Відповідно, підставою закріплення первинних майнових прав на об'єкт охорони (права на використання відомостей та розпорядження правом) є не авторство, але належність ресурсів, завдяки яким було отримано результат, тобто ці виключні права закріпляються за суб'єктом, в особисту сферу якого входить цей матеріальний, кадровий, організаційний та інший ресурс» [5]. Вказана характеристика є чи не найважливішою у питанні використання для ДРТ інституту комерційної таємниці, адже винахідників технології охорона та захист особистих немайнових прав має вкрай важливе значення;

- первинним володільцем майнових прав на комерційну таємницю може бути не лише фізична, але й юридична особа, а тому творчість та охорона результату такої творчості суттєво нівелюється.

Зазначені вище сильні та слабкі сторони правової охорони комерційної таємниці свідчать про можливість її застосування для ДРТ, проте не надто значну ефективність і нівелювання процесу творчості та захисту особистих немайнових прав творця. Тому в якості альтернативної вказану охорону використати можна, але вона значно поступається патентній формі охорони.

Наступним елементом правової охорони комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності є розпорядження майновими правами правоволодільцем. Так, зміст розпорядження напряму пов'язане із комплексом майнових прав правоволодільця. І це: використання комерційної таємниці правоволодільцем самостійно; 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці на основі ліцензійних договорів; 3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці завдяки договорам про нерозголошення; « включення положень про захист комерційної таємниці до трудових договорів (контрактів), посадових інструкцій, договорів з контрагентами; затвердження локальних політик/процедур про комерційну таємницю, які відображатимуть порядок використання та поширення такої інформації, що до неї належить, а також відповідальність працівників за неправомірне розповсюдження комерційної таємниці» [6] тощо.

Досліджуючи ліцензійні договори про передання комерційної таємниці, значну увагу проблемі збереження таємниці приділив відомий вчений Володимир Дмитришин, який вказує, що «Найсуттєвіша особливість договору про передання комерційної таємниці полягає в тому, що обидві сторони договору, укладаючи угоду, несуть певні ризики. Так, правовласник (ліцензіар), передаючи інформацію, яка складає таємницю, розкриває належний йому секрет виробництва. Є ризик, що правонаступник (ліцензіат) не збереже від розголошення третім особам цю секретну інформацію, і правовласник втратить переваги, які мав перед конкурентами. Правонаступник, в свою чергу, також не застрахований від розголошення правовласником (особливо, якщо права передаються повністю) секретної інформації. Власне, неможливо точно знати, на який період часу комерційна та-

ємниця збереже свою економічну й технічну цінність» [7]. Ми вказану думку автора цілком поділяємо і вважаємо, що для ДРТ як об'єктів комерційної таємниці вона має також визначальне значення. Ризик розсекречення технології у сфері репродуктології загрожує обом сторонам ліцензійного договору і може спричинити неабиякі негативні економічні наслідки. Творча праця винахідника, його результат та вкладені матеріальні ресурси у створення технології є під великою загрозою через можливість розголошення.

Зважаючи на те, що ліцензіар несе ризик, що розкриття інформації до укладення договору може привезти до скористання отриманою інформацією ліцензіатом без подальшого підписання ліцензійного договору, з метою його мінімізації прийнято укладати попередні опціонні угоди. За умовами останньої, потенційний ліцензіат не має права розголошувати та передавати третім особам інформацію про «ноу-хау», яку отримав від продавця навіть, якщо ліцензійної угоди на передачу ноу-хау між потенційними партнерами не буде укладено. На умови забезпечення конфіденційності майбутніми сторонами опціонної угоди звертає увагу і Таміла Бєгова, вказуючи, що «При укладенні договорів про передання ноу-хау важливо також не переступити їх кількісну межу. Укладаючи велику кількість договорів, володілець права на ноу-хау ризикує прискорити момент переходу ноу-хау в «суспільне надбання»» [8]. Отож, як бачимо, навіть чисельність укладених договорів про передання комерційної таємниці має неабиякий вплив на її збереження і відтягування моменту її переходу до суспільного надбання.

Важливим аспектом договору надання права на використання комерційної таємниці є термін його чинності. Він, на думку Дмитришина В.С., може бути як точно визначеним, так і невизначеним. «Це, в першу чергу, пов'язане з невизначеністю самого терміну чинності прав на цей об'єкт. Згідно законодавства термін чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю може бути яким завгодно довгим, але не більше строку існування сукупності ознак комерційної таємниці, встановлених вищезазначеною статтею 505 Цивільного Кодексу. Зрозуміло, що термін використання прав не може бути більшим, ніж термін існування цих прав. І навіть якщо термін чинності договору прямо встановлений до певної конкретної дати, договір все одно втратить сенс в момент втрати чинності прав на комерційну таємницю, навіть якщо такий випадок станеться раніше обумовленої сторонами дати закінчення договірних відносин» [7]. Як бачимо, ризик передчасної втрати чинності договору загрожує обом сторонам договору і компенсаційні механізми за втрати у зв'язку з цим мають, на нашу думку, бути паритетно прописані в самому договорі.

Останньою складовою механізму охорони комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності є захист. Нагадаємо, що вказана складова механізму охорони присутня лише тоді, коли відбулось порушення прав правовласника, коли використання прав має статус незаконного. І якщо у випадку із патентними правами будь-яке «незаконне використання винаходу, корисної моделі…, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному, великому або особливо великому розмірі» [9] є підставою до притягнення винних до кримінальної відповідальності, то із комерційною таємницею все значно складніше. Так, ст. 231 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю. Зокрема, у статті вказується, що «Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, - караються штрафом від трьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [9]. Отож, на відміну від використання об'єктів патентного права, у випадку із комерційною таємницею слід довести, що збирання

інформації відбувалось саме з метою розголошення чи іншого використання і, при цьому, саме вказані дії спричинили істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності. Тож, як бачимо, кримінально-правова охорона комерційної таємниці є значно слабшою, на відміну від охорони об'єктів патентного права.

В межах адміністративного способу захисту порушених прав на комерційну таємницю здійснюється також Антимонопольним комітетом України. В межах Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», який у статті 17 одним із проявів недобросовісної конкуренції визначає розголошення комерційної таємниці [10]. Важливо, що глава 4 досліджуваного закону встановлює адміністративну відповідальність не лише за неправомірне збирання та розголошення комерційної таємниці, а й схилення до розголошення комерційної таємниці та неправомірне використання комерційної таємниці.

Цивільний спосіб захисту прав інтелектуальної власності на комерційну таємниці оперує поняттям «завдання збитків». Саме цю категорію слід доводити в порядку позовного провадження у судах і можливо це за наявності чотирьох умов складу правопорушення, а саме цивільного (господарського) правопорушення: «1) протиправної поведінки особи (боржника); 2) збитків, заподіяних такою особою; 3) причинного зв`язку між протиправною поведінкою особи і збитками; 4) вини особи, яка заподіяла збитки, в тому числі встановлення заходів, вжитих кредитором для одержання такої вигоди» [5]. За відсутності хоча б одного із елементів складу цивільного правопорушення відповідальність у вигляді відшкодування збитків не настає. У випадку відшкодування упущеної вигоди слід довести у суді реальність можливості отримання упущеної вигоди та її розмір.

Компенсації як позовної вимоги у вирішенні спору, на відміну від об'єктів патентного права, для правовласників комерційної таємниці не передбачено, що знову ж підкреслює меншу кількість захисних механізмів правовласника.

Висновки

Отож, ДРТ можуть бути охоронювані інститутом комерційної таємниці як альтернативною формою правової охорони, що прийде на зміну патентній охороні. Вказана зміна була зумовлена оновленням патентного законодавства України і його гармонізації з європейським законодавством в напрямі виключення із патентоздатності методів діагностики та лікування.

Правова охорона в якості комерційної таємниці має ряд своїх переваг та недоліків, зумовлених особливістю охоронюваних об'єктів. Усі аспекти правової охорони, зокрема набуття прав, розпорядження ними та їх захист, мають значні особливості і чи зможе повноцінно сфера репродуктології їх використати на користь правовласника – покаже час. Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у характеристиці того, як зміна форми правової охорони ДРТ як об'єктів права інтелектуальної власності вплине на реалізацію прав пацієнтів та їх доступ до передових наукових досліджень.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» від 21 липня 2020 року № 816-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2020, № 52, ст.496.

2. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 № 3687-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*), 1994, № 7, ст. 32.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст.356.

4. Ситницький М.В. Характерні ознаки комерційної таємниці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина І. Том 1. С. 262-266.

5. Вергун Я., Гулевська Д. Комерційна таємниця: правова природа та підходи до регулювання. https://parlament.org.ua/2004/05/13/komertsijna-tayemnitsya-pravova-priroda/

6. Комерційна таємниця: інструменти захисту та відповідальність за розголошення. https://biz.ligazakon.net/analitycs/214258_

komertsyna-tamnitsya-nstrumenti-zakhistu-ta-vdpovdalnst-za-rozgoloshennya

7. Дмитришин В. С. Деякі питання розпорядження правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 2. С. 33-37.

8. Бєгова Т. Щодо питання про правове оформлення обороту ноу-хау. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15794/09-Byehova.pdf?sequence=1

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131.

10. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*), 1996, № 36, ст.164.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of assisted reproductive technologies as an object of trade secret protection, a study of the peculiarities of acquiring such protection, the use of rights to classified technology, as well as possible ways of protecting the rights of the owner of trade secrets in case of their violation. Analyzing the features of legal protection of commercial secrets, its strengths and weaknesses compared to patent protection are highlighted. It is indicated that the prerequisite for changing the form of legal protection for assisted reproductive technologies is exclusively legal, not economic or technological.

Criminal law, administrative law, and civil law are analyzed among the ways of protecting the rights to commercial secrets. Within the limits of the latter, the impossibility of using compensation for violation of rights is stated, which is typical for many other objects of intellectual property law.

Keywords: assisted reproductive technologies, commercial secret, intellectual property rights, classified objects.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

СМАГЛЮК Сергій Васильович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID https://orcid.org/0009-0000-3408-5776

УДК: 342.95 (477)

sergijsmagluk805@gmail.com

DOI 10.32782/NP.2022.4.36

Доведено, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні неможливе без належного правового регулюванні відповідних процесуальних відносин. Визначено, що правове регулювання відіграє роль правової гарантії законності таких дій та легітимності отриманих результатів. На підставі аналізу точок зору науковців та актів кримінального процесуального законодавства наведена характеристика правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: правове регулювання, процесуальний правовий механізм регулювання, кримінальне процесуальне законодавство, процесуальні гарантії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми

Аналіз слідчо-прокурорської та судової практики проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) свідчить, що одним із найактуальніших теоретичних аспектів реалізації цих процесуальних засобів у кримінальному провадженні є питання їх опосередкування нормами кримінального процесуального права. Зокрема звернута увага, що сама система правового регулювання організації та НСРД перебуває на етапі динамічного розвитку [1, с. 169]. Але це має дуже важливе зазначення як для кримінального провадження в цілому, так і зокрема НСРД, бо саме від цього залежить ефективність проведення цих дій, а відповідно і можливість використання отриманих під час їх проведення результатів. Саме тому питання правового регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні викликають інтерес і зацікавленість вчених-процесуалістів та є одним із напрямів його удосконалення.

Стан дослідження проблеми

Проблематика проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні розглядалась у вітчизняній кримінальній процесуальній науці в роботах таких науковців, як Ю.П. Аленін, С.В. Андрусенко, М.В. Багрій, Б.І. Бараненко, Р.І. Благута, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, О.В. Капліна, М.П. Климчук, В.А. Колесник, О.Б. Комарницька, Л.М. Лобойко, В.В. Луцик, Д.Б. Сергєєва, В.Г. Уваров, А.Р. Яровий та ін. Однак, беручи до уваги зміни в законодавчому регулюванні інституту НСРД, він все ще потребує свого системного та комплексного дослідження, а також пошуку шляхів удосконалення окремих питань, зокрема процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є висвітлення теоретико-прикладних питань правового регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у

кримінальному провадженні. Ця мета зумовлює постановку таких завдань: з'ясувати сутність, визначити засоби та охарактеризувати значення правового регулювання проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні у кримінальному провадженні.

Наукова новизна дослідження

На підставі науково-теоретичного аналізу функціонування механізму процесуального правового регулювання відносин з використання результатів НСРД у кримінальному провадженні висвітлено основі його властивості та значення, що забезпечує можливість для опрацювання шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Насамперед відмітимо, що правове регулювання має власне значення для діяльності з досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. У літературі прямо вказується, що до визначальних рис кримінального процесу відноситься те, що вказана діяльність є правовою, у зв'язку з чим вона ще іменується кримінально процесуальною діяльністю [2, с. 10], а тому основним її елементом є обов'язкова правова регламентація діяльності й відносин, які виникають на її основі [3, с. 6]. Також це поняття визначається і як діяльність, яка суворо регламентована кримінальним процесуальним законодавством, де таку діяльність можуть здійснювати лише ті спеціально уповноважені державні органи, які на це уповноважені законом, адже для цього вони наділені необхідною владою [4, с. 7, 8; 5, с. 8]. Тобто можна вести мову про нерозривний зв'язок вказаної діяльності (кримінального провадження) та правового її опосередкування (кримінального процесуального права). Це акцентує увагу на виключно правовому характері цього явища та тієї діяльності, яку воно становить.

Тобто поза правового опосередкування кримінальна процесуальна діяльність, хоча і може існувати та здійснюватися, але не може вважатися правовим засобом забезпечення, приміром, швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Саме тому правову регламентацію, яка має місце завдяки нормативному опосередкуванню кримінального провадження, можна розглядати як засіб його легітимізації та спосіб, у який спеціальні суб'єкти наділяються державно владними повноваженнями на його здійснення, у тому числі і проведення НСРД. Окремо акцентуємо увагу на змісті ст. 19 Конституції України, положення якої не тільки підкреслює важливість правового регулювання взагалі, а й в цьому проявляється його роль та значення саме для кримінальної процесуальної діяльності і зокрема правового регулювання діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Відповідно, можна констатувати, що поза правового опосередкування нормами кримінального процесуального права ані проведення НСРД, ані використання їх результатів у кримінальному провадженні неможливе. Такий стан надає кримінальному провадженню правової визначеності, де, як відмічається, застосування належної правової процедури – це встановлені кримінальним процесуальним законодавством способи реалізації норм кримінального процесуального права [6, с. 21]. Тому для удосконалення процесуальної регламентації проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні важливим є науково-теоретичний аналіз функціонування механізму їх правового регулювання.

З'ясування сутності та визначальних ознак, а також формування змістовного розуміння поняття «правове регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД» та поняття «правове регулювання використання результатів проведення НСРД у кримінальному провадженні» базується на таких правових явищах як «правове регулювання» та «процесуальне правове регулювання». Розкриття ознак та змісту цих понять дозволить нам з'ясувати характер та властивості яаищ, які ми досліджуємо у статті. З приводу цього погодимося із А. Слободзян, що основою НСРД є сукупність правових норм, які регламентують окремий різновид правоохоронної діяльності, у тому числі – наявність специфічних правових та соціальних відносин [7, с. 87].

Стосовно поняття «правове регулювання», то у науковій літературі воно було доволі змістовно проаналізовано вченими-правознавцями. Зокрема в юридичній літературі його розглядають як одне з центральних і всеохоплюючих правових явищ [8, с. 254], яке втілюється у здійснюваний цілеспрямований вплив за допомогою системи спеціальних юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин і поведінки осіб з метою їх впорядкування та забезпечення певної сукупності соціальних інтересів [9, с. 207-208; 10, с. 103]. З аналізу поняття «правове регулювання» відмітимо, що в його змісті науковці виділяють певні елементи: мету (забезпечення соціальних інтересів або впорядкування суспільних відносин), предмет (соціальні інтереси або суспільні відносини), засоби (юридичні засоби) та методи (впорядкування або цілеспрямований вплив). Такий погляд на ознаки та структуру правового регулювання доволі важливий для нашого дослідження. Адже знову таки звернемо увагу, і на цьому окремо наголошується вченими-процесуалістами, що поняття «кримінальний процес» розуміється і в сенсі сукупності кримінальних процесуальних (юридичних) відносин [11, с. 14]. Відповідно, як і будь-які правовідносини, кримінальні процесуальні відносини потребують свого регулювання та упорядкування. При цьому використовуються спеціальні юридичні явища, які впливають на поведінку або/та діяльність суб'єктів кримінального провадження. Тобто розуміння сутності, ознак та структури правового регулювання взагалі, дозоляє нам сформувати загальне бачення того, яку форму, мету та які засоби має використовувати процесуальне правове регулювання діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Стосовно способів (первинні специфічні прийоми регулювання та засоби правового впливу на поведінку людей, пов'язані із наділенням їх суб'єктивними юридичними правами або покладанням на них суб'єктивних юридичних обов'язків (уповноваження, дозвіл, зобов'язання, заборона [9, с. 214; 10, с. 105]), методів (підхід до впорядкування певної сфери суспільних відносин, що зумовлює використання того чи іншого комплексу юридичних засобів (імперативний, диспозитивний, рекомендаційний і заохочувальний методи [9, с. 214]), а також засобів (юридичні норми, нормативно-правові акти, акти офіційного тлумачення, юридичні факти, правовідносини, акти правореалізації, правосвідомість, режим законності та правопорядку [10, с. 108]) правового регулювання як правових понять, то в юридичній літературі ці питання знайшли своє всебічне розв'язання. Тобто це ті правові явища, через які, завдяки яким відбувається вплив на поведінку суб'єктів правовідносин задля її спрямування у бік отримання суспільно значущих соціальних інтересів або упорядкування зав'язків між учасниками цих відносин. В літературі вказується, що для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціально-дозвільний тип правового регулювання [5, с. 29], де в основі спеціально-дозвільної діяльності суб'єктів кримінального процесу лежить загальна заборона та чітко визначений дозвіл на обмеження прав людини [12, с. 4]. І тому для діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні таке регулювання переважно буде здійснюватися з використанням спеціально-дозвільного типу за допомогою імперативного методу, де основними засобами такого регулювання, виходячи із розуміння сутності поняття «кримінальний процес», будуть норми кримінального процесуального права.

Наступним явищем, яке варто охарактеризувати для з'ясування змісту та особливостей правового регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, є механізм процесуального правового регулювання. Дійсно важливо від самого початку закріплення таких дій забезпечити якісне включення їх до системи засобів здійснення кримінального провадження. Це важливо, бо від повноти та системності процесуально-правової регламентації НСРД залежить можливість їх застосування суб'єктами кримінального провадження для забезпечення реалізації своїх прав, свобод та відстоювання законних інтересів. Слуш-

но відмічається, що законодавчі акти у сфері процесуального та організаційного забезпечення порядку проведення НСРД є важливим елементом механізму дотримання прав і свобод людини та громадянина під час їх проведення [13, с. 257]. Також процесуально-правова регламентація є умовою отримання в результаті проведення НСРД допустимого з правової точки зору та юридично значущого результату, а отже і досягнення мети їх застосування. Зокрема вказується, що правомірність проведення НСРД визначає можливість використання їх результатів у кримінальному провадженні [14, с. 23]. Така правомірність забезпечується завдяки процесуальному правовому регулюванню або реалізації механізму процесуального правового регулювання.

Виникнення галузевого рівня правового регулювання обумовлено особливостями змісту та специфікою характеру поведінки, а також складом учасників процесуальних відносин, що передбачає впорядкування цих правовідносин завдяки дії відповідного механізму процесуального регулювання. В контексті нашого дослідження, узагальнюючи точки зору науковців на поняття процесуально-правовий механізм ([15, с. 21; 16, с. 23; 17, с. 6]), зазначимо такі його характеристики: 1) існування як цілісної сукупності взаємопов'язаних процесуально-правових засобів (способів, прийомів і засобів), що забезпечує узгоджений та цілеспрямований вплив на предмет правового регулювання – кримінальні процесуальні відносини; 2) це явище кримінального процесуального права, яке віднаходять своє закріплення в процесуальних правових актах; 3) характер та здатність цих засобів (способів, прийомів і засобів) є необхідною і достатньою умовою для виявлення та реалізації матеріального охоронного правовідношення; 4) в результаті його застосування забезпечується впорядкування процесуальних відносин та охорона права та законні інтереси суб'єктів кримінального провадження, а також забезпечення виконання його завдань.

Стосовно елементів процесуально-правового механізму, то узагальнюючи точки зору вчених-процесуалістів [16, с. 23; 17, с. 121], які, на наш погляд, в цілому презентують думку юридичної спільноти з цього приводу, засобами процесуального правового регулювання або елементами однойменного механізму можна вважати: процесуальні норми; юридичні факти; процесуальні правовідносини; процесуальні акти. Хоча можна відмітити, що специфіка регулювання кримінальних процесуальних відносин (переважне використання дозволів і заборон, застосування у більшості випадків імперативного методу, спеціально-дозвільний спосіб регулювання тощо [5, с. 29]) призводить до того, що такі засоби правового регулювання як акти офіційного тлумачення, правосвідомість не у повній мірі відносяться до складу елементів механізму процесуального правового регулювання. Але повністю виключати їх роль і значення ми також не можемо.

Зі свого боку вважаємо, що слід урахувати характер самої діяльності (правозастосовна юрисдикційна діяльність), дій учасників (спрямування на відстоювання їхніх прав, свобод та законних інтересів) та особливостей кримінальних процесуальних відносин (необхідність дотримання певної процедури та порядку підчас їх реалізації). Це вказує на те, що найбільш ефективним засобом регулювання у досліджуваній сфері є процесуальні норми. Важливість саме норм права у регулюванні кримінальної процесуальної діяльності додатково підтверджується і тим, що п.п. 14, 22 ст. 92 Конституції України прямо закріплюють, що виключно законами України визначаються питання статусу та діяльності уповноважених державних органів у сфері кримінального судочинства. Науковці з цього приводу підкреслюють, що основним джерелом кримінального процесуального права України є закон [5, с. 37].

Саме норами кримінального процесуального права є базою та основним засобом регулювання відповідних галузевих відносин. Тому кримінальні процесуальні норми є основним засобом регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Звернемо увагу на наведені у процесуальній літературі визначення понять «норма кримінального процесуального права» [5, с. 48], а також те що ці норми виражаються у статтях кримінального процесу-

ального законодавства, тобто кримінальний процесуальний закон є формою вираження кримінального процесуального права [4, с. 41; 5, с. 48], на цій підставі доречно казати, що основним засобом регулювання кримінальної процесуальної діяльності з проведення досліджуваних нами дій, є кримінально-процесуальні норми, які віднайшли своє формальне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві.

Питання ролі та складу кримінального процесуального законодавства України визначено у ст. 1 КПК України. Додатково з приводу розуміння системи процесуального законодавства вчені вказують, що приписи статей 1, 9 КПК України засвідчують ієрархічну, субординаційну (вертикальну) структуру системи кримінального процесуального законодавства та визначають поділ законодавчих актів за їхньою юридичною силою [19, с. 361]. З аналізу дефініцій поняття «кримінальне процесуальне законодавство» [19, с. 361; 5, с. 52], зауважимо, що воно як засіб регулювання досліджуваного нами явища становить ієрархічну систему актів, де цю систему складають не просто акти, а нормативно-правові акти, які мають силу закону та які закріплюють кримінальні процесуальні норми, що власне і здійснюють регулювання кримінальних процесуальних відносин.

Таким чином, є всі підстави вважати, що правове регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні здійснюється виключно кримінальними процесуальними нормами, які віднайшли своє формальне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві. Де поняття «законодавство» використовується у його вузькому значенні. Яке, як зазначено у ст. 92 Конституції України, характеризується через словосполучення «виключно законами України». Ця позиція поділяється і науковцями [4, с. 41], зокрема вказується, що законодавець задекларував підхід, згідно з яким кримінальне провадження врегульовано виключно законодавчими актами [5, с. 52]. Це додатково підкреслює склад та зміст засобів механізму процесуально правового регулювання, у тому числі і процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Тож таке бачення системи кримінального процесуального законодавства дає нам інструмент для визначення кола актів, які включені в правове регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Також зауважимо, що, беручи до уваги наведене вище щодо розуміння поняття «кримінальне процесуальне законодавство», слід чітко розмежовувати роль та значення кожного акта в системі правового регулювання проведення НСРД та використання їх результаті у кримінальному провадженні. При цьому обов'язково враховувати приписи ст. ст. 19, 92 Конституції України, ст. ст. 1, 9 КПК України. В цьому контексті наведемо точки зору А.Р. Ярового щодо виділення двох аспектів врегулювання порядку проведення НСРД, а саме процесуальне та організаційне забезпечення [13, с. 260]. Підтримуючи теоретичну та практичну можливість такого погляду, відмітимо, що процесуальне забезпечення здійснюється виключно актам кримінального процесуального законодавства (виключно законами України), тоді як організаційне забезпечення може здійснюватися через акти підзаконної нормотворчості. З цього приводу слушно відмічено, що певну роль у формуванні кримінального процесуального законодавства відіграють і відомчі нормативні акти, які містять організаційно-процесуальні норми, вони визначають та деталізують порядок і послідовність виконання загальних приписів закону і не можуть звужувати зміст і обсяг прав і свобод учасників кримінального процесу [5, с. 43]. Саме тому, процесуальні підстави, умови та порядок проведення НСРД та використання їх результати у кримінальному провадженні регулює КПК України. А Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Мінфіну України, Мінюсту України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, як вказано в її тексті регулює загальні процедури органі-

зації проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, де правовою її основою виступають зокрема Конституція України та КПК України, яким вона відповідає та реалізації положень яких організаційно забезпечує. Тому погодимося із думкою, що дана Інструкція, відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України не є частиною Кримінального процесуального законодавства України і відповідно не може бути використана прокурором для доведення допустимості доказів в суді [20]. Саме таким, заснованим виключно на кримінальному процесуальному законодавстві і має бути за змістом правове регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Висновки

Проведене дослідження засвідчує, що правове регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні характеризується наступними рисами: 1) упорядкування кримінально процесуальних відносин з використання результатів НСРД у кримінальному провадженні відбувається завдяки дії особливої системи правового впливу – процесуального правового регулювання, які діє через відповідний однойменний механізм; 2) склад такого механізму утворює низка правових явищ, завдяки дії яких відносини з приводу використання результатів НСРД у кримінальному провадженні отримують упорядкованість та стабільність, а сама діяльність правову визначеність; 3) засоби процесуального правового впливу на відносини з використання результатів НСРД у кримінальному провадженні передбачені виключно кримінальним процесуальним законодавством; 4) специфіка та юридична сила цих засобів така, що завдяки їх властивостям вони здатні впливати на правовідносини та поведінку їх учасників з приводу проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, надаючи їм легітимного статусу; 5) характер дії елементів механізму процесуального правового регулювання одночасно забезпечує як ефективність кримінального провадження в частині використання у ньому результатів НСРД, так і охорону прав, свобод та законних інтересів його учасників; 6) за своїм значенням процесуальне правове регулювання використання результатів НСРД у кримінальному провадженні виступає як гарантія у кримінальному процесі.

Проведене дослідження засвідчило не тільки складність, а й певну неоднозначність розв'язання питання правового регулювання процесуальної діяльності з проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні як серед науковців, так практиків. Відмітимо, що найбільше суперечок вникає стосовно питання процесуальної форми реалізації цього інституту кримінального процесуального права. Це обумовлює необхідність проведення змістовного наукового дослідження питання особливостей процесуального порядку використання результатів проведення НСРД у кримінальному провадженні.

Література

1. Писарчук Р., Білічак О. Правове регулювання негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми й перспективи удосконалення. In: Jurnalul juridic national: teorie şi practică, 2017, nr. 4(26), pp. 166-170.

2. Кримінальний процес : навч. посібник / Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша [та ін.] ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2020. 582 с.

3. Кримінальний процес : підруч. / кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.

4. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

5. Кримінальний процес : підручник за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2014. 824 с.

6. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

7. Слободзян А. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. №2(35). с. 86–91.

8. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Ти-

хомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

9. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

10. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.

11. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. К. : Ваіте, 2014. 280 с.

12. Лоскутов Т. О. Предмет і типи правового регулювання у кримінальному процесі. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. № 2(4) : С. 1-12

13. Яровий А.Р. Правове регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Юридичний науковий електронний журнал. 2020 № 1. С. 257-261.

14. Багрій М., Луцик В. Деякі проблеми законодавчого регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Право України. 2017. № 12. С. 39-48.

15. Гурджі Ю. О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 40 с.

16. Атаманчук І. В. Поняття та елементарна будова механізму процесуально-правового регулювання. Юридичний вісник. 2012. № 4(25). С. 20-24.

17. Давидов Д. О. Процесуально-правові засоби в структурі процесуального режиму. 2018. Випуск 1(22) том 3. С. 3-6.

18. Давидов Д. О. Процесуально-правовий режим: теоретико-прикладні засади. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.01. Львів, 2019. 236 с.

19. Бугайчук А. А. Поняття і зміст кримінального процесуального законодавства України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 359-363.

20. Леонов А. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних проваджень. Закон і Бізнес. 2019. URL: https://zib.com.ua/ua/136530.html

Смаглюк Сергій Васильович,
аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Доведено, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні неможливе без належного правового регулюванні відповідних процесуальних відносин. Акцентовано увагу, що поза такого правового опосередкування кримінальна процесуальна діяльність не може вважатися правовим засобом забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Правову регламентацію негласних слідчих (розшукових) дій пропонується розглядати як засіб забезпечення їх законності та спосіб, у який спеціальні суб'єкти наділяються державно владними повноваженнями на проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Визначено, що правове регулювання відіграє роль правової гарантії законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій та легітимності отриманих результатів. Для процесуальної діяльності з проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні правове регулювання матиме власну специфіку, а саме: буде переважно здійснюватися з використанням спеціально-дозвільного типу, буде здійснюватися за допомогою імперативного методу; основними засобами такого регулювання є норми кримінального процесуального права.

На підставі аналізу точок зору науковців та актів кримінального процесуального законодавства наведена характеристика механізму процесуального правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Обґрунтовується думка, що виникнення галузевого рівня правового регулювання обумовлено особливостями змісту та специфікою характеру

поведінки, а також складом учасників процесуальних відносин, що передбачає впорядкування цих правовідносин завдяки дії відповідного механізму процесуального регулювання. Доведено, що основним засобом регулювання кримінальної процесуальної діяльності з проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання отриманих результатів є кримінально-процесуальні норми, які віднайшли своє формальне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві.

Висловлено точку зору, що характер дії елементів механізму процесуального правового регулювання одночасно забезпечує як ефективність кримінального провадження в частині використання у ньому результатів негласних слідчих (розшукових) дій, так і охорону прав, свобод та законних інтересів його учасників. Відповідно за своїм значенням процесуальне правове регулювання використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні виступає як гарантія у кримінальному процесі

Ключові слова: правове регулювання, процесуальний правовий механізм регулювання, кримінальне процесуальне законодавство, процесуальні гарантії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Smaglyuk Serhiy Vasyliovych,
graduate student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

It has been proven that the conduct of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings is impossible without proper legal regulation of the relevant procedural relations. Attention is drawn to the fact that without such legal mediation, criminal procedural activity cannot be considered a legal means of ensuring a quick, complete and impartial investigation and trial. It is proposed to consider the legal regulation of undercover investigative (search) actions as a means of ensuring their legality and the way in which special subjects are empowered by state authority to conduct undercover investigative (search) actions and use their results in criminal proceedings.

It was determined that legal regulation plays the role of a legal guarantee of the legality of secret investigative (search) actions and the legitimacy of the obtained results. For the procedural activity of conducting secret investigative (search) actions and using their results in criminal proceedings, the legal regulation will have its own specifics, namely: it will mainly be carried out using the special-permissive type, it will be carried out using the imperative method; the main means of such regulation are the norms of criminal procedural law.

Based on the analysis of the points of view of scientists and acts of criminal procedural legislation, the characteristics of the mechanism of procedural legal regulation of secret investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings are given. The opinion is substantiated that the emergence of the sectoral level of legal regulation is due to the peculiarities of the content and the specificity of the nature of behavior, as well as the composition of the participants in procedural relations, which provides for the regulation of these legal relations thanks to the action of the corresponding mechanism of procedural regulation. It has been proven that the main means of regulating criminal procedural activities for conducting undercover investigative (search) actions and using the obtained results are criminal procedural norms, which have found their formal consolidation in criminal procedural legislation.

The point of view is expressed that the nature of the action of the elements of the mechanism of procedural legal regulation simultaneously ensures both the effectiveness of criminal proceedings in terms of the use of the results of secret investigative (search) actions, as well as the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of its participants. According to its meaning, the procedural legal regulation of the use of the results of secret investigative (search) actions in criminal proceedings acts as a guarantee in criminal proceedings

Key words: legal regulation, procedural legal mechanism of regulation, criminal procedural legislation, procedural guarantees, covert investigative (search) actions.

СТАВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ДО ПРЕДИКАТНОГО ЗЛОЧИНУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНСТРУКЦІЇ СТ. 209 КК УКРАЇНИ ЗІ СХОЖИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

КЛИМЕНКО Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0009-0004-2629-2133
КНИЖЕНКО Оксана Олександрівна - доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-9252-7464
ЗВОНАРЬОВ Олег Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.102: 343.37
DOI 10.32782/NP.2022.4.37

У статті висвітлено та вирішено питання неоднакового закріплення в нормах чинного законодавства про кримінальну відповідальність ставлення суб'єкта до предикатного злочину при вчиненні придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК України), легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), та використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України). Зокрема, вивчення змісту вказаних статей КК України дозволило зробити висновок про те, що конструкція, яка стосується закріплення в них предмету злочину, дещо відрізняється, що дає підстави для уважного дослідження і аналізу.

Розглянувши вторинні злочини, де предметом кримінального правопорушення є майно, одержане внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, автори доходять до висновку, що всі вони можуть бути вчинені виключно з прямим умислом, у складі якого необхідно встановити наявність завідомості для суб'єкта шляху походження такого майна. Якщо, наприклад, у ч. 1 ст. 198 КК України така завідомість конструктивно включена у диспозицію норми, то для ст. 209 КК України вона закріплена у суб'єктивній (особа знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом) та об'єктивній (щодо такого майна фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом) формах.

Що ж стосується завідомості для суб'єкта злочину, передбаченого ст. 306 КК України факту того, що кошти, які він використовує з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, здобуто від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, то вона у складі вказаного злочину відсутня. Означене, на нашу думку, є пробілом у чинному законодавстві та повинно бути виправлене внесенням відповідних змін до ст. 306 КК України.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; предикатний злочин; вторинний злочин; завідомість; придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом; використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів.

Постановка проблеми

Зміни в національному законодавстві про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, що відбулись протягом останніх років, на думку О. В. Красноборова, безу-

мовно свідчать про «сталий курс до остаточної відмови вже у найближчому майбутньому від точного встановлення конкретного предикатного злочину, який передував легалізації, що корелюється із прогресивними світовими тенденціями в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму» [5, с. 192]. Разом з цим, таку остаточну відмову констатувати ще зарано, враховуючи чинну редакцію ст. 209 КК України, яка визначає декілька обов'язкових ознак щодо предмета злочину, майна: а) щодо такого майна фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; б) майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом.

Аналізуючи окремі питання придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом, А. С. Беніцький зазначає, що суб'єкт заздалегідь не обіцяного використання майна, одержаного злочинним шляхом, об'єктивно заподіює шкоду інтересам правосуддя (мається на увазі правосуддя як специфічна діяльність спеціально уповноважених державних органів з розкриття та розслідування злочинів і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності). Ознаки використання майна, одержаного злочинним шляхом, містяться в таких злочинах, як придбання, отримання, зберігання або збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України) та ін. [3, с. 114]. Разом з цим, вивчення змісту вказаних названих ученим статей КК України наводить на висновок про те, що конструкція, яка стосується закріплення в них предмету злочину, дещо відрізняється, що дає підстави для уважного дослідження і аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні й практичні питання притягнення до кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджувались П. П. Андрушко, О. М. Бандурко, М. О. Гладковським, О. О. Дудоровим, Ю. В. Луценком, М. І. Мельником, В. О. Навроцьким, В. Л. Ортинським, О. Б. Полторацьким, Т. М. Тертиченко, О. В. Халіним, К. О. Черевко та ін. Разом з цим, порівняльного аналізу в контексті окремих питань суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених статтями 198, 209 та 306 КК України, не проводилось, що й обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є порівняльний аналіз ставлення суб'єкта до предикатного злочину у складах кримінальних правопорушень, де його наявність конструктивно передбачена (ст.ст. 198, 209, 306 КК України), та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні, окрім інших обставин, підлягають доказуванню також обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Означене чітко вказує на те, що слідчому у разі розслідування кримінального правопорушення, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) в більшості випадків (якщо попередньо судом не було винесено судового рішення у судовій справі) доведеться доказувати вчинення підозрюваним декількох злочинів, один з яких передував іншому.

У науці кримінального права щодо наступного злочину, в контексті ст. 209 КК України застосовується термін «вторинний» злочин, а попередній злочин вважається «предикатним». Так, А. С. Мікіш вказує на те, що «вторинне діяння перебуває у взаємозв'язку саме з початковим кримінально караним діянням, а не з кримінальною відповідальністю особи, яка його вчинила. Саме тому для наявності складу вторинного злочину не має значення, понесла покарання особа, яка вчинила основний злочин, або ж вона була звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання. Дана позиція знайшла відображення як у юридичній науці, так і на практиці» [7, с. 149–150]. Інтереси наукового дослідження обумовлюють доцільність умовного прийняття цієї термінології та її подальшого використання.

Необхідно погодитись із Т. О. Скакун, який, аналізуючи сутнісні ознаки економічних злочинів, доходить до наступних висновків. Так, «до основних економічних злочинів відносять ті, які вчиняються безпосередньо з метою заволодіння чужими коштами чи іншим майном. Вторинними економічними злочинами слід вважати ті, які безпосередньо не надають матеріальної вигоди злочинцю, однак є способом вчинення основного злочину чи його приховування. За своєю сутністю злочини у сфері економіки спрямовані на заволодіння коштами та іншими цінностями і пов'язані із порушеннями законодавчо встановлених норм. Відповідно до КК України до злочинів у сфері економіки, зокрема основних, можна віднести шахрайство, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, тоді як до вторинних економічних злочинів належать легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, а також фіктивне підприємництво» [10]. Разом з цим, якщо для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, зазначена позиція виглядає цілком переконливо, то, наприклад, структура суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 306 КК України, дає підстави для роздумів.

Частина 1 ст. 306 КК України передбачає кримінальну відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Означена мета вказує на те, що особа планує вкладати кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів в діяльність, яка пов'язана з продовженням їх незаконного обігу. Відсутність вказаної мети виключає кримінальну відповідальність за цією статтею.

Характеризуючи зміст дій, які б свідчили про вказану вище мету, В. С. Безногих відносить до них придбання наркосировини, прекурсорів, обладнання для виготовлення наркотиків або готового наркотичного засобу чи психотропної речовини з метою їх подальшого збуту. Іншими способами використанням кримінальних доходів можуть бути придбання автотранспорту з метою транспортування наркотиків, придбання або утримання приміщень для їх виготовлення або вживання, оплата поштових відправлень з наркосировиною, фінансування незаконного культивування рослин, що містять наркотичні засоби (у тому числі заздалегідь), витрати на оплату послуг зв'язку та забезпечення заходів конспірації. Визначальним у вирішенні питання про віднесення витрат до поняття «використання з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» є об'єктивна властивість таких витрат сприяти організації та продовженню наркобізнесу, а також усвідомлення цього винною особою та її бажання робити так само [2, с. 68–69].

Як бачимо, інших вимог до предмета злочину, передбаченого ст. 306 КК України, законодавець не висуває, так само, як і не дає розширеного розуміння інтелектуаль-

ного моменту умислу в частині усвідомлення суб'єктом характеру походження цих коштів. Це теоретично, дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка використала такі кошти з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, не знаючи, у який спосіб вони здобуті, як у випадку, коли вони здобуті іншою особою та передані суб'єкту для реалізації зазначеної мети, без розкриття джерел походження та способу одержання.

Вказана вище ситуація є неприпустимою та потребує визначеності в межах конструкції складу злочину, передбаченого ст. 306 КК України. Не вдаючись до розлогої аргументації, пропонуємо вважати усвідомлення суб'єктом того, що кошти, якими він розпоряджається, здобуто внаслідок незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів характеристикою інтелектуального елементу умислу суб'єкта, яка підкреслює завідомість для нього певних обставин, усвідомлення яких є обов'язковим для цього виду злочину. Так, окремі фахівці вказують, що завідомість певних обставин є результатом психічного відображення останніх, тобто знанням суб'єкта про їх наявність на противагу необізнаності з ними, знанням достовірним, таким, що не викликає сумніву. Термін «завідомість» означає, що особа знає про ці обставини завчасно, до початку вчинення діяння, яке утворює об'єктивну сторону конкретного складу злочину [9, с. 106]. Таким чином пропонуємо доповнити диспозицію ч. 1 ст. 306 КК України вказівкою на завідомість, виклавши норму наступним чином:

«1. Використання коштів, завідомо для особи здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.».

М. О. Гладковський, проаналізував нещодавній випадок, коли до журналістів Міжнародного консорціуму журналістів-розслідувачів (ICIJ) потрапили файли FinCEN, які містять відомості про транзакції за 2000–2017 роки на суму близько 2 трлн доларів США. З цих документів вдалося, зокрема, дізнатися, що JP Morgan дозволив одній компанії перевести понад 1 млрд доларів США через рахунок лондонського підрозділу банку, навіть не знаючи, кому саме ця компанія належить. Пізніше банк виявив, що компанія могла належати людині, яка кілька років входила до десятки найбільш розшукуваних злочинців в США [4]. Зазначений учений погодився із тим, що неоднорідне психічне ставлення до різних об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України, виправдане й таке, що не суперечить міжнародному законодавству про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Підсумовуючи аналіз ст. 306 КК України та умовно залучивши до його закінчення концепцію ст. 209 КК України, задамося питанням – а чи так принципово, щоб кошти на продовження (початок) незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів були одержані саме від такого незаконного обігу? Що, якщо такі кошти будуть одержані в результаті вчинення іншого злочину, будь-якого? Чи буде це достатньою підставою для притягнення до відповідальності особи за ст. 306 КК України? На нашу думку – так. Предмет цього злочину, якщо його здобуто злочинним шляхом, і за умови подальшого використання на цілі, зазначені у диспозиції ст. 306 КК України, не можна обмежувати лише джерелом незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильно-

діючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Зазначена позиція потребує окремого детального наукового аналізу та, можливо, внесення подальших змін до ст. 306 КК України.

У наукової дискусії і, частково попередньої, наведемо позицію Верховного Суду України, викладеного у постанові Пленуму від 15 квітня 2005 року № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Так, зазначено, що кошти чи майно не слід визнавати такими, що були одержані злочинним шляхом, навіть якщо спосіб і отримання охоплюється складом кримінального правопорушення, а саме: а) товари, контрабандно ввезені в Україну, водночас дохід, одержаний у результаті легалізації (наприклад, у вигляді отримання плати за контрабанду товарів), може визнаватись предметом цього злочину; б) кошти або інше майно, одержані внаслідок здійснення службовою особою всупереч установленому порядку операцій з активами, що перебувають у податковій заставі і в подальшому використовуються суб'єктом господарювання – юридичною особою під час здійснення господарської діяльності; в) кошти (незалежно від їх розміру), одержані як субсидії, субвенції, дотації чи кредити внаслідок надання неправдивої інформації суб'єктами, зазначеними в диспозиції ч. 1 ст. 222 КК України; г) кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [8].

Чи можна притягнути до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 306 КК України, суб'єкта, який використав кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів не з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а з іншими цілями? Очевидно, що ні, оскільки відсутність обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони виключає відповідальність за вчинення вказаного злочину. З огляду на це фахівці Академії фінансового моніторингу зазначають, що до 28 квітня 2020 року в ст. 306 КК України передбачалась спеціальна норма про легалізацію коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. У випадках конкуренції статей 209 і 306 КК України підлягала застосуванню остання (ст. 306 КК України). За легалізацію зазначених коштів, вчинену пізніше 27 квітня 2020 року, відповідальність настає за ст. 209 КК України [1]. Вважаємо, що означена точка зору є логічною.

Наступним складом кримінального правопорушення, яке можна вважати вторинним злочином по відношенню до предикатного, є придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, кримінальна відповідальність за яке передбачена ст. 198 КК України. Зазначена норма встановлює відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) майна, одержаного кримінально протиправним шляхом. Одразу відзначимо, що ця норма містить обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони – завідомість, визначення якої було наведено вище. Що стосується предмета вказаного кримінального правопорушення, то ним є майно, завідомо одержане кримінально протиправним шляхом.

Автори науково-практичного коментаря до КК України вказують, що суб'єктивною стороною цього злочину є прямий умисел. Особа усвідомлює, що придбаває, отримує, зберігає чи збуває майно, одержане кримінально протиправним шляхом, і бажає цього. При цьому винний достовірно може не знати конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення (місце, час, обстановка, спосіб, засоби вчинення злочину тощо). Достатньо, щоб він усвідомлював, що майно здобуте шляхом вчинення

іншою особою кримінального правопорушення (у результаті, наприклад, крадіжки, шахрайства, грабежу тощо) [6, с. 235]. До речі, на необхідності усвідомлення точного характеру предикатного діяння наголошує тільки конструкція ст. 306 КК України, де, як вже вказувалось вище, предмет злочину чітко окреслений – це кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Що ж стосується злочину, передбаченого ст. 209 КК України, то там предмет обмежено переліком складів злочинів, внаслідок вчинення яких його не може бути одержано.

Висновки

Підсумовуючи дослідження вторинних злочинів, де предметом злочину є майно, одержане внаслідок вчинення кримінального правопорушення, зазначимо, що всі вони можуть бути вчинені виключно з прямим умислом, у складі якого необхідно встановити наявність завідомості для суб'єкта шляху походження такого майна. Якщо, наприклад, у ч. 1 ст. 198 КК України така завідомість конструктивно включена у диспозицію норми, то для ст. 209 КК України вона закріплена у суб'єктивній (особа знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом) та об'єктивній (щодо такого майна фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом) формах.

Що ж стосується завідомості для суб'єкта злочину, передбаченого ст. 306 КК України факту того, що кошти, які він використовує з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, здобуто від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, то вона у складі вказаного злочину відсутня. Означене, на нашу думку, є юридичною недосконалістю та повинно бути виправлено внесенням відповідних змін до ст. 306 КК України.

Література

1. Аналіз статті 209 Кримінального кодексу України. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zagalna/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%20209%20%D0%9A%D0%9A%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20.doc.

2. Безногих В. С. Порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за відмивання коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків за законодавством Австралії та України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 67–71.

3. Беніцький А. С. Юридичний аналіз придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом. *Правова інформатика*. 2014. № 2(42). С. 113–121.

4. Досьє FinCEN. Стався новий витік банківських документів про брудні гроші. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-54231492?xtor=AL73-%5Bpartner%5D-%5Bukr%5D-%5Bheadline%5D-%5Bukrainian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D.

5. Красноборов О. В. Безпредикатне розслідування легалізації: міф чи реальність для України. URL: http://dspace.opu.ua/jspui/bitstream/123456789/12128/1/conf_Częstochowa_law_Апрель_2021.pdf.

6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

7. Мікіш А. С. Поняття вторинного злочину. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. № 53. С. 145–156.

8. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: постанова Пленуму Верховного Суду України

від 15 квітня 2005 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/v0005700-05.

9. Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олєйніков Д. О. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Харків. Право, 2016. 232 с.

10. Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6195.

Klymenko S. – candidate of legal sciences, associate professor
Knyzhenko O. – doctor of legal sciences, professor
Zvonarev O. – candidate of legal sciences, associate professor

THE ATTITUDE OF THE SUBJECT TO THE PREDICATE CRIME: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONSTRUCTION OF ART. 209 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE WITH SIMILAR COMPOSITIONS OF CRIMINAL OFFENSES

The article highlights and resolves the issue of unequal consolidation in the norms of current legislation on criminal liability of the subject's attitude to the predicate crime when committing the acquisition, receipt, storage or sale of property obtained by criminal illegal means (Article 198 of the Criminal Code of Ukraine), legalization (laundering) of income , obtained by criminal means (Article 209 of the Criminal Code of Ukraine), and the use of funds obtained from the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, poisonous or potent substances or poisonous or potent medicinals (Article 306 of the Criminal Code of Ukraine). In particular, the study of the content of the specified articles of the Criminal Code of Ukraine made it possible to conclude that the construction related to fixing the subject of the crime in them is somewhat different, which gives grounds for careful research and analysis.

Having considered secondary crimes, where the object of the crime is property obtained as a result of the commission of a criminal offense, the author came to the conclusion that all of them can be committed exclusively with direct intent, in which it is necessary to establish the presence of the subject of the origin of such property. If, for example, in Part 1 of Art. 198 of the Criminal Code of Ukraine, such awareness is constructively included in the disposition of the norm, then for Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, it is fixed in subjective (a person knew or should have known that such property was obtained directly or indirectly, in whole or in part by criminal means) and objective (with regard to such property, the actual circumstances indicate that it was obtained by criminal means) forms.

As for the awareness of the subject of the crime provided for in Art. 306 of the Criminal Code of Ukraine of the fact that the funds he uses for the purpose of continuing the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, poisonous or potent substances or poisonous or potent medicinal products were obtained from the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, poisonous or potent substances or poisonous or potent drugs, then it is not included in the specified crime. In the opinion of the author, this is a gap in the current legislation and should be corrected by making appropriate changes to Art. 306 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: legalization (laundering) of proceeds obtained through crime; predicate crime; secondary crime; awareness; acquisition, receipt, storage or sale of property obtained by criminal illegal means; use of funds obtained from illegal drug trafficking

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

БАНАХ С.В. - д.ю.н., декан юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

https://orcid.org/0000-0002-2300-1220

УДК 35.076
DOI 10.32782/NP.2022.4.38

Наукову статтю присвячено дослідженню сучасного стану та проблем впровадження цифровізації в процесі надання адміністративних послуг в сфері державної реєстрації актів цивільного стану.

Автором було проаналізовано різні підходи вчених щодо визначення поняття адміністративних послуг, електронних адміністративних послуг, а також сучасний стан процесу впровадження електронного урядування в сферу надання таких послуг органами реєстрації актів цивільного стану.

Акцентовано увагу на перевагах цифровізації та необхідності переведення адміністративних послуг в онлайн формат. Прикладом позитивного впровадження такого формату послуг є функціонування Порталу Дія.

Також досліджено чинники, які становлять перешкоди для масштабного переходу до електронного урядування, зокрема такими є : низький рівень цифрової освіти населення, неналежна якість інтернет-покриття на території України, відсутність електронної взаємодії державних систем, низький рівень розвитку електронного документообігу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Автором вироблено рекомендації, які мають на меті усунути ці перешкоди та підвищити рівень надання електронних адміністративних послуг в сфері реєстрації актів цивільного стану.

Ключові слова: цифровізація, електронне урядування, адміністративні послуги, електронні публічні послуги, державна реєстрація актів цивільного стану, управління якістю надання адміністративних послуг.

Постановка проблеми

В зв'язку із стрімким розвитком інформаційних технологій та діджиталізацією багатьох сфер суспільного життя, з'явилась потреба в цифровізації сфери надання багатьох адміністративних послуг для громадян, в тому числі і щодо реєстрації актів цивільного стану. Наша країна обрала шлях формування «сервісної держави», що передбачає розробку значної кількості спеціальних застосунків програм та ресурсів, які мають на меті спростити процеси отримання адміністративних послуг для фізичних та юридичних осіб з метою підвищення іміджу держави, а також належного захисту прав і законних інтересів громадян. На це є багато причин, серед яких: зручність отримання послуг онлайн, економія часу та енергії. Одним із проявів цифровізації адміністративних послуг є запровадження процесів електронного урядування. Немає сумнівів у його необхідності та доречності, адже це вимога часу та наступний крок у розвитку суспільних відносин.

Реєстрація актів цивільного стану – це та галузь, яка повинна функціонувати завжди, не зважаючи на виклики сучасності, які були пов'язані з епідемією Covid – 19, а також із введенням воєнного стану в Україні. Саме тому надання послуг он-лайн та вдосконалення методів передачі, отримання, зберігання і переробки інформації ор-

ганами ДРАЦС в сучасних умовах є вкрай важливим питанням, яке потребує врегулювання як на законодавчому, так і на виконавчу рівнях, оскільки однією з основних ролей адміністративних послуг є забезпечення легітимності дій державних органів. Вони визначають правила та процедури, що регулюють взаємодію між громадянами та державою, забезпечуючи при цьому дотримання правил та стандартів. Це допомагає встановити порядок, прозорість та передбачуваність державного управління та сприяє оптимізації та підвищенню ефективності надання якісних адміністративних послуг в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед науковців, які безпосередньо досліджували питання надання адміністративних послуг, слід відмітити роботи Л. Черненко, М. Басілашвілі, К. Химичук, Д. Тихонова, Т. П. Єгорова-Луценко, М. Колесникова, та інші.

Однак, проблематика впровадження цифрових технологій в процес надання послуг щодо реєстрації актів цивільного стану залишається мало дослідженою. Тому, враховуючи актуальність цієї теми, вважаємо за необхідне зупинитися на проблемних аспектах процедури цифровізації адміністративних послуг щодо ДРАЦС.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є визначення особливостей впровадження цифровізації послуг щодо державної реєстрації актів цивільного стану для громадян України, визначення проблем такої інтеграції та формулювання системних рішень з їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги», який прийнято Верховною Радою України 6 вересня 2012 року (далі – Закон), «адміністративна послуга - це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону.» [1]

Електронні адміністративні послуги – це адміністративні послуги, які надаються заявникам в електронній формі з використанням Інтернет-технологій [2, с. 115]. Крім того, науковці вважають, що в сучасному процесі цифровізації адміністративних послуг виникають дві взаємопов'язані тенденції: перша тенденція базується на тому, що цифровізація є передумовою для формування електронного урядування як нової моделі управління; друга тенденція – новий спосіб доступу до інформаційних ресурсів і послуг та можливість переходу від адміністративного управління до електронного урядування. [3, с. 58]

Варто відмітити, що спочатку експерти пропонували використовувати термін «управлінські послуги», який є більш вживаним у сучасній юридичній практиці та включає всі види послуг з управління. Проте використання цього терміну піддалося рішучій критиці з боку теоретиків права, оскільки під послугами управління часто розуміють підтримку фактичних процесів управління, навіть у приватному виробничому секторі.

Суб'єктами надання адміністративних послуг є органи управління, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, державні реєстратори, суб'єкти державної реєстрації, уповноважені законом надавати адміністративні послуги.

Адміністративною послугою, що надається органами ДРАЦС є діяльність, яка полягає в офіційному визнанні державою юридичного факту стосовно особи шляхом державної його реєстрації та видачі відповідного документу заявнику. [4, с. 210с.]

В сфері державної реєстрації актів цивільного стану суб'єктами, які провадять таку діяльність є органи ДРАЦС, до яких належать відділи ДРАЦС, а також виконавчі органи сільських, селищних і міських рад.

Визначальним став період з 2019 до 2021 року коли основна увага почала приділятися трансформації цифрові трансформації ад-

міністративних послуг концепція держава в смартфоні передбачала переведення усіх адміністративних послуг в онлайн для забезпечення їх ефективної та швидкої реалізації.

Постановою КМУ від 5 серпня 2020 р № 695 було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки,[5] де одним із основних завдань розвитку було визначено забезпечення доступності електронних сервісів та адміністративних послуг. Для виконання цього завдання уряд визначив необхідність вдосконалення законодавчої бази, що регулює механізми надання державних послуг, та забезпечення надання державних послуг через єдиний національний портал електронних послуг «Дія», впровадження можливості отримання електронних адміністративних послуг через смартфон та через мобільний застосунок - Єдиний державний веб-портал електронних послуг "Дія", *створення* відкритих зон Wi-Fi у громадських місцях для забезпечення безперешкодного доступу осіб з інвалідністю з вадами зору, слуху та мовлення до офіційних сайтів, реєстри, інші ресурси, доступ до яких забезпечується через Інтернет [5].

Так Ю. М. Соломко підтверджує концептуальні основи стратегії розвитку системи надання адміністративних послуг через систем е-урядування, спрямовані на посилення взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства для формування сервісно-орієнтованої держави, що враховує регіональні особливості. та існуючий закордонний досвід, який визначає функціонування, стратегічні цілі, принципи, методи та інструменти реалізації нормативно-правових актів, фінансування та інформаційно-заохочувальні механізми надання адміністративних послуг в електронній формі. [6, с.19].

Отже, електронна послуга (або е-послуга) – це адміністративна або інша публічна послуга, що надається громадянину або юридичній особі в електронній формі. Завдяки цьому, громадянин має змогу отримати послугу від держави без особистого відвідування органів влади.

Е-послуги надаються через Інтернет, тож доступні з дому чи офісу 24 години на добу та сім днів на тиждень. Таким чином, вони є зручнішими та швидшими за особисті візити та мінімізують ризики корупції.

Важливо, що Міністерство цифрової трансформації України також акцентувало увагу на розвитку мережі ЦНАП. Це виправдано, оскільки у довгостроковій перспективі, створюючи можливості для переважної більшості населення України отримувати послуги лише в електронній формі, у довгостроковій перспективі виникає нагальна потреба у належному функціонуванні та розвитку фізичного (офлайн) надання адміністративних послуги і центр надання адміністративних послуг стали оптимальними інституціями для їх надання. При цьому вимагають подальшого вдосконалення питання взаємодії обох форм надання адміністративних послуг. Необхідно звернути увагу на те, що ЦНАП можуть підсилити процес цифровізації адміністративних послуг до жителів територіальної громади та стати одним із інструментів стимулювання розвитку електронних адміністративних послуг, і навпаки - надання електронних адміністративних послуг дає можливість поліпшити якість обслуговування в центрах надання адміністративних послуг. Адже під час війни електронні адміністративні послуги стали пріоритетом і державі вдалося реалізувати ряд цікавих ідей зокрема впровадження автоматичних послуг які не потребують втручання людини.

Основним законом у сфері надання адміністративних послуг є Закон України «Про адміністративні послуги»[1] , у пункті першому статті 17 якого зазначено, що: «Надання адміністративних послуг в електронній формі та доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги з використанням мережі Інтернет забезпечуються засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні» [1].

Питання функціонування Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі - Портал Дія) регулюються Положенням «Про Єдиний державний веб-портал електронних послуг», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від

4 грудня 2019 року № 1137.[7] Відповідно до положень цього нормативно-правового акта основними завданнями Порталу «Дія» є: надання електронних послуг (у тому числі адміністративних та інших публічних послуг), забезпечення доступу до інформації національних електронних інформаційних ресурсів, зокрема інформації про користувачів, через електронний кабінет користувача; отримання результатів надання електронних послуг, розгляду заяв та результатів розгляду адміністративних справ, надає користувачам інформацію про електронні та інші публічні послуги, які надаються через портал Дія; подання електронних звернень через Портал Дія та інші [7].

Успішним прикладом цифровізації адміністративних послуг в сфері ДРАЦС є комплексна послуга «єМалятко», яка надає батькам новонародженої дитини можливість оформити низку послуг на підставі лише однієї заяви, яку вони можуть сформувати з використанням порталу Дія. Так, батьки можуть скористатися послугами щодо державної реєстрації народження дитини; реєстрації її місця проживання; призначення державної допомоги при народженні дитини або ж допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях. Крім того одночасно можна внести відомості про дитину до Реєстру пацієнтів та здійснити реєстрацію дитини у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків. За цією ж заявою можна визначити належність дитини до громадянства України та внести інформацію про неї до Єдиного державного демографічного реєстру з присвоєнням унікального номера запису в ньому.

Однак, масштабна цифровізація адміністративних послуг має також певні застереження. По-перше, не всі громадяни одразу почнуть користуватися електронними сервісами. Це вимагає від країни тривалих і величезних зусиль. У цей час громадяни та бізнес повинні мати можливість продовжувати отримувати послуги через фізичні канали (офлайн), а ЦНАП, як інтегрована точка доступу до послуг, може найкраще забезпечити такі можливості.

По-друге, коли всі адміністративні послуги (з тих, що надаються в електронному вигляді) перейдуть на електронну форму, залишиться частина мешканців, які з якихось причин не можуть або не хочуть ними користуватися. Надання адміністративних послуг лише в електронному вигляді може створювати перешкоди для громадян, які не мають сучасних засобів зв'язку (смартфони, планшети, ноутбуки тощо) та належного доступу до мережі Інтернет, не мають електронних засобів ідентифікації або не готові до іншого причини використання електронних послуг. Тому необхідно передбачити, як мінімізувати ці бар'єри та залишити альтернативи для споживачів послуг.

По-третє, не всі послуги можна перевести в електронну форму, принаймні в середньостроковій перспективі. Зокрема, це стосується послуг з оформлення паспортів (принаймні першого), персональних послуг ДРАЦС (наприклад, реєстрація шлюбу) тощо. При цьому такі послуги мають бути максимально автоматизовані.

На думку Петренко Н. О. та Машковської Л. В Основною проблемою у сфері цифровізації надання адміністративних послуг є відсутність електронної взаємодії з державними системами, що унеможливлює спрощення процедур надання послуг та виконання вимог Закону України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 р. № 5203- VI [1] що до заборони вимагати від заявника інформацію про дані, які перебувають в реєстрах інших органів державної влади, тобто такі, які адміністративний орган може отримати самостійно в порядку адміністративної взаємодії.

У багатьох центрах надання адміністративних послуг можливість отримання послуг в електронному вигляді часто обмежується тільки розміщення інформації про послугу, а також розміщення електронних форм та заяв, які потрібно подати для отримання послуги. [2, с.125]

В. Ключевський зазначив, що отримання адміністративної послуги в мережі Інтернет означає, що споживач послуги може отримати повну та актуальну інформацію про послугу через мережу Інтернет, заповнити та завантажити онлайн-форми та документи, необхідні для отримання послуги, онлайн повідомлення про хід роботи клієнта, Отри-

мання послуг онлайн і оплата онлайн. За словами автора, цей контент не створювався в Україні. [8, с. 50]

Крім того, однією з основних перешкод для надання адміністративних послуг населенню в електронній формі в Україні є низький рівень розвитку електронного документообігу в державних органах та органах місцевого самоврядування. Розвитку електронних адміністративних послуг в Україні також гальмують низький рівень комп'ютеризації домогосподарств, нерівномірне та недостатнє проникнення Інтернету в Україні, недостатній рівень комп'ютерної грамотності та поінформованості населення про можливості та переваги отримання адміністративних послуг в електронній формі.

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що цифровізація адміністративних послуг в Україні – це процес, спрямований на спрощення процедур надання адміністративних послуг за допомогою Інтернет-технологій. Зазначений процес як правило має позитивний вплив на розвиток системи адміністративних послуг. Проте, провівши аналіз процедури отримання електронних адміністративних послуг, а також нормативно-правові акти, а саме спеціальні закони та акти Кабінету Міністрів у зазначеній сфері, нами виявлено ряд недоліків, які негативно впливають на процес цифровізації взаємодії органів державної влади та громадян. Для вирішення вищезазначених проблем ми рекомендуємо забезпечити швидкісний доступ до Інтернету на всій території України та розпочати кампанію з підвищення цифрової грамотності громадян (заходи, спрямовані на подолання «цифрової нерівності» серед населення України); що важливо, створення ефективної системи міжвідомчого документообігу, щоб суб'єкти надання адміністративних послуг мали вільний доступ до електронних документів; вдосконалення технічного оснащення ЦНАПів для забезпечення роботи офіційних веб-сторінок, через які громадяни можуть отримати послуги в електронному вигляді.

Література

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text

2. Петренко Н.О., Машковська Л.О. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. 2020. No 2. С. 112-119. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/20.pdf,

3. Єгорова-Луценко Т. П. Цифровізація у сфері надання адміністративних послуг. Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії: зб.наук.пр. НДІ ПЗІР НАПрН України No 1 за матеріалами круглого столу, 18 березня 2020 р. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 53-62. URL: https://openarchive.nure.ua/bitstream/document/13904/1/ndipzir9.pdf,

4. Черненко Л.М. Адміністративно-процедурне провадження з надання управлінських послуг органами державної реєстрації актів цивільного стану: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2011.

5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. Дата оновлення: 05.08.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/695-2020-%D0%BF#Text

6. Соломко Ю.М. Механізми надання адміністративних послуг засобами електронного урядування: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харків, 2020. 20 с.

7. Положенням «Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг»: постановою КМ України від 4 грудня 2019 року No 1137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text

8. Ключевський В. Використання сучасних цифрових технологій при наданні адміністративних послуг на регіональному рівні. Механізми державного управління. 2018. № 4(76). С. 47–51.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the current state and problems of digitalisation in the process of providing administrative services in the field of state registration of civil status acts.

The author analyses various approaches of scholars to the definition of administrative services, electronic administrative services, and the current state of the process of introducing e-government into the provision of such services by civil registration authorities.

The author focuses on the benefits of digitalisation and the need to transfer administrative services to the online format. An example of the positive implementation of such a service format is the functioning of the Diia Portal.

The author also examines the factors that constitute obstacles to a large-scale transition to e-government, in particular, the low level of digital education of the population, inadequate quality of Internet coverage in Ukraine, lack of electronic interaction of state systems, and low level of development of electronic document management in public authorities and local self-government bodies.

The author develops recommendations aimed at eliminating these obstacles and improving the level of provision of electronic administrative services in the field of civil registration.

Keywords: digitalisation, e-government, administrative services, electronic public services, state registration of civil status acts, quality management of administrative services.

КОРУПЦІЯ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: ПРИЧИНИ ТА ПРОТИДІЯ

БУРБИКА Віталій Олександрович - кандидат юридичних наук,
https://orcid.org/0009-0007-5615-8121
УДК 343.352
DOI 10.32782/NP.2022.4.39

Проблема корупції в правоохоронних органах становить один із найбільш гострих викликів для сучасного суспільства. Вивчення цього явища показує, що існує багато причин, які сприяють поширенню корупції в правоохоронних структурах та ускладнюють боротьбу з нею. Тому важливо ретельно проаналізувати ці причини для ефективної протидії цьому негативному явищу. Необхідно акцентувати увагу на розробці та впровадженні стратегій, спрямованих на запобігання та припинення корупції в правоохоронних органах.

Корупція може приймати різні форми, включаючи хабарництво, підробку документів, зловживання службовим становищем та інші. Вона може виявлятися як на верхніх рівнях управління, так і серед базових рівнів правоохоронців. Тож виникає необхідність розглянути не лише причини поширення корупції в правоохоронних органах, але й шляхи протидії цьому явищу, зокрема за допомогою законодавчих ініціатив, підвищення професійної моралі та етики, а також залучення громадськості до процесу контролю та нагляду за правоохоронними органами.

Дослідження присвячено вивченню проблеми корупції в правоохоронних структурах, а також аналізу причин, що спричиняють її поширення, та можливих шляхів боротьби з нею. Автори проводять дослідження щодо факторів, які сприяють виникненню корупції серед правоохоронців, таких як низька заробітна плата, недостатня контрольна функція, відсутність ефективної системи покарань та інші. Крім того, у статті розглядаються інструменти та стратегії, які можуть бути використані для протидії корупції в правоохоронних органах, зокрема, впровадження системи електронного моніторингу, підвищення кваліфікації персоналу та зміцнення контрольних механізмів. Дослідження даної тематики є важливим внеском у вивчення проблеми корупції в правоохоронних органах та сприяє розумінню шляхів її подолання.

Ключові слова: корупція, правоохоронні органи, протидія корупції, правоохоронна система, воєнний стан.

Мета і завдання статті полягають у ґрунтовному аналізі причин поширення корупції у правоохоронних органах України та визначення комплексу заходів, необхідних для ефективного подолання цього руйнівного явища.

Стан наукової дослідженості

Проблема корупції у правоохоронних органах є предметом активного вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, як приклад, В. Топчія, В. Шкелебея, Т. Супрун, М. Іванеця, В. Соловйова, О. Бондаренко, О. Берези, О. Рєзніка, В. Стасюка, Ю. Приходька, А. Черкосової та інших.

Виклад основного матеріалу

Корупція у правоохоронних органах залишається однією з найбільших загроз для належного функціонування системи правосуддя в Україні. Вона підриває авторитет держави, порушує принципи верховенства

права та знищує довіру громадян до тих, хто покликаний захищати їхні права та свободи. Подолання цього ганебного явища вимагає ретельного аналізу його причин та вжиття рішучих та всеохопних заходів.

Факти корупції всередині правоохоронних органів негативно вражають суспільство та підривають довіру громадян до системи правоохоронних структур та державних інституцій. Це негативно впливає на ефективність боротьби зі злочинністю, оскільки корупція допомагає злочинцям уникнути відповідальності. Крім того, вона порушує дисципліну та законність серед працівників правоохоронних органів, спричиняє девальвацію моральних цінностей та змінює мотивацію у сфері державного управління та серед громадян у різних сферах соціального життя [1]. Оскільки правоохоронні органи зазнають впливу системної корупції в публічних структурах влади, їх специфіка діяльності, яка включає в себе владно-розпорядчі, дозвільні та репресивні функції, призводить до унікальних виявів корупції. Це викликає зростання рівня злочинності та порушує один із найважливіших принципів кримінального права – невідворотність покарання. Корумповані працівники правоохоронних органів надають допомогу злочинцям у уникненні відповідальності, проявляючи безпорядність в верховенстві права, етичних нормах та суспільній моралі [2].

Сам термін «корупція» походить від лат. corrumpere – псувати. Згідно закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, то корупція означає використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону (у тому числі посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику), наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [3].

Як слушно зазначає Н.В. Шинкаренко, то особливими причинами існування корупції в органах поліції є такі, що зумовлюють корупцію саме в цьому органі державної служби. Такі причини слід поділити на об'єктивні (їх ще можна назвати зовнішніми) та суб'єктивні (відповідно, це внутрішні причини). Об'єктивні пов'язуються зі специфікою професійної діяльності, відсутністю належної організації виконання працівником своїх службових обов'язків, несприятливими умовами несення служби тощо. Суб'єктивними є чинники, безпосередньо зумовлені рівнем розвитку та вихованням особистості працівника поліції [4, с. 105].

У зв'язку з військовою агресією рф проти України,н апідставі пропозиції Ради національноїбезпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [5], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6] введено в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. Тому з початком повномасштабного вторгнення робота антикорупційних органів зазнала обмежень, що були зумовлені введенням воєнного стану.

Причини та умови, що сприяють поширенню корупційних проявів серед працівників поліції, суттєво перетинаються з тими, які є характерними для інших категорій державних службовців. Високий рівень впливу поліцейських на різні аспекти суспільного життя, відповідно до чинного законодавства, а також низький рівень оплати праці та соціального захисту, створюють умови для поширення корупції. Також велике значення має переконаність посадових осіб поліції в своїй непокараності. Негативний вплив цього явища проявляється у зниженні довіри суспільства до поліції [4, с. 106].

Сьогодні, на жаль, корупція в Україні є соціальним явищем, яке набуло стійких організаційних форм і складної розгалуженої структури, пов'язане з великою кількістю груп, що займають посади в органах влади на різних рівнях і в численних інституційних структурах. Водночас, корупційні практики стали «діловим стилем» століття в Україні і є звичним явищем для державних та муніципальних службовців, підприємців, менеджерів та пересічних громадян, які прагнуть отримати вигоду від корупції. Деякі громадяни сприймають корупцію не як злочин, а як «нормальне життя», прийнятне для всіх і використовуване обома сторонами корупційної «угоди». Поки Національні Збройні Сили України, Служба безпеки України та інші правоохоронні та силові структури борються з окупантами, шпигунами та диверсантами, існує ще один фронт, де ворог не дрімає.

Міжнародний день боротьби з корупцією, 9 грудня, відзначають громадяни всіх країн-членів ООН, які підписали та ратифікували Конвенцію проти корупції. В Україні в цей день організовують низку заходів та акцій. Відповідно до одного з положень Конвенції, кошти, отримані в результаті корупції, повинні бути повернуті в країну, з якої вони були отримані.

В Україні вже створена комплексна правова база для боротьби з корупційними правопорушеннями: незважаючи на це, цей злочин залишається однією з найбільших проблем сучасності [7, с.92].

Узагальнюючи й систематизуючи причини виникнення корупції, можна виділити кілька категорій:

Схема 1. Категорії причин виникнення корупції.

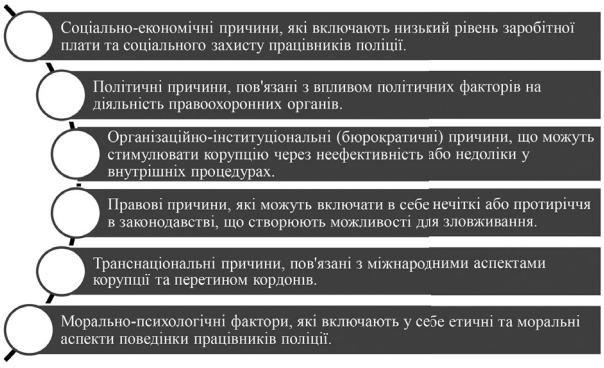

Створено автором

Тож, основними причинами поширення корупційних практик серед правоохоронців є низький рівень оплати праці, недосконала система відбору кадрів, відсутність належного контролю та підзвітності, негативна корпоративна культура, тиск з боку злочинних угруповань і низька правова культура.

Низький рівень освіти також може бути причиною корупційних проявів серед працівників поліції. Освічене суспільство здатне більш обізнано реагувати на корупційні випадки та вимагати їх усунення. Також високий рівень освіти сприяє формуванню високої моральності та правової культури, що може зменшити толерантність до корупції в середовищі поліції [4].

З урахуванням цього, ми вважаємо, що професійний відбір обов'язково має включати, серед інших етапів, співбесіду, під час якої доцільно залучати представників громадських антикорупційних організацій. Вони можуть забезпечити комплексний фінансовий моніторинг способу життя заявників та перевірку їхніх соціальних мереж на предмет виявлення незаконного збагачення чи прихованих активів. Важливо також пройти перевірку на детекторі брехні, щоб уникнути працевлаштування в правоохоронних органах осіб, схильних до вчинення корупційних правопорушень [2].

Другим заходом у боротьбі з корупцією у правоохоронній системі є створення внутрішніх та зовнішніх каналів зв'язку для осіб, які хочуть повідомити про випадки корупції. Це забезпечить оперативне та відповідальне реагування на всі повідомлення та заяви щодо корупційних дій правоохоронців.

Третій захід передбачає постійне навчання та підвищення кваліфікації правоохоронців. До цього також входить щорічне проходження реального психологічного обстеження для визначення схильності до корупційних дій, професійного вигорання, булінгу та босингу. Особлива увага повинна бути приділена керівництву правоохоронних органів, щоб уникнути спотворення понять пристойності та гідності, можливого негативного впливу з боку колег, які здійснюють корупційні дії, а також формування

схильності до недотримання принципових позицій [2].

Отже, можна узагальнити, що причини корупційних проявів серед працівників правоохоронних органів можна поділити на суб'єктивні та об'єктивні. Об'єктивні причини включають економічні, організаційно-управлінські, політико-правові та соціальні, тоді як суб'єктивні – ідейні та морально-психологічні. З урахуванням цього, комплекс заходів протидії корупції в правоохоронних органах має бути спрямований на їх подолання, враховуючи специфіку їх походження та взаємозв'язок між ними.

Висновок

Корупція в правоохоронних органах є однією з найбільших загроз для утвердження верховенства права та ефективного функціонування системи правосуддя в Україні, зокрема і під час воєнного стану. Вона підриває авторитет держави, порушує права та свободи громадян і створює сприятливе середовище для процвітання злочинності. Причини корупції серед працівників правоохоронних органів поділяються на дві категорії – суб'єктивні та об'єктивні. Об'єктивні причини включають економічні, організаційно-управлінські, політико-правові та соціальні аспекти, тоді як суб'єктивні причини охоплюють ідейні та морально-психологічні фактори. З урахуванням цього, комплекс заходів для протидії корупції в правоохоронних органах має бути спрямований на подолання цих причин, враховуючи їх походження та взаємозв'язок.

Подолання корупції у правоохоронних органах потребує реалізації комплексної стратегії, що включає підвищення заробітних плат, реформування системи відбору кадрів, посилення контролю та прозорості, зміну корпоративної культури, захист викривачів, посилення покарань і активне міжнародне співробітництво. Важливу роль відіграє залучення громадянського суспільства до процесів реформування та контролю.

Лише за умови політичної волі, неухильного дотримання принципів верховенства права та тісної взаємодії влади і громадськості можна досягти реального прогресу у викоріненні корупції серед працівників правоохоронних органів. Це дозволить відновити довіру громадян, забезпечити ефективний захист їхніх прав і свобод та утвердити справедливість і законність в Україні.

Література

1. Плекан В.В. Особливості та причини виникнення корупції в правоохоронних органах України. *Підприємство,господарство і право*. 2021. №4 С. 231-238. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/37.pdf

2. Бондаренко О.С. Корупція у правоохороних органах: причини та система заходів протидії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. С. 446-449. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/79.pdf.

3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

4. Шишкаренко Н.П. Причини виникнення корупції в органах національної поліції України. *Право і безпека*. 2016. № 3 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9803772d-5217-4952-9c90-c73cce84aa08/content

5. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

7. Волошенко А. Антикорупційний дирижизм: державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в Україні: монографія. Київ: Парлам. Вид-во, 2018. 392 с.

CORRUPTION IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES: CAUSES AND COUNTERACTION

The problem of corruption in law enforcement agencies is one of the most acute challenges for modern society. The study of this phenomenon shows that there are many reasons that contribute to the spread of corruption in law enforcement agencies

and complicate the fight against it. Therefore, it is important to analyze these reasons carefully to effectively counteract this negative phenomenon. It is necessary to focus on the development and implementation of strategies aimed at preventing and combating corruption in law enforcement agencies.

Corruption can take many forms, including bribery, forgery, abuse of office, and others. It can occur both at the top levels of government and among the basic levels of law enforcement. Therefore, there is a need to consider not only the causes of corruption in law enforcement agencies, but also ways to counteract this phenomenon, in particular through legislative initiatives, improving professional morale and ethics, and involving the public in the process of control and oversight of law enforcement agencies.

The research is devoted to the study of the problem of corruption in law enforcement agencies, as well as to the analysis of the reasons for its spread and possible ways to combat it. The authors conduct research on the factors that contribute to corruption among law enforcement officers, such as low salaries, insufficient control function, lack of an effective system of punishment, and others. In addition, the article discusses tools and strategies that can be used to combat corruption in law enforcement, including the introduction of an electronic monitoring system, staff training, and strengthening of control mechanisms. The research on this topic is an important contribution to the study of the problem of corruption in law enforcement agencies and contributes to the understanding of ways to overcome it.

Keywords: corruption, law enforcement agencies, anti-corruption, law enforcement system, martial law.

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ МИТНОЮ СПРАВОЮ В УКРАЇНІ

ТЕРЕЩУК Юрій Вікторович - кандидат юридичних наук, заступник начальника Буковинської митниці Дермитслужби

ORCID: 0009-0006-3082-9663

УДК 342.9

DOI 10.32782/NP.2022.4.40

В науковій статті досліджено поняття «митної справи» та «митної політики» як основних складових розвитку національної системи митного регулювання. Встановлено, що митна політика є складовою державної політики та спрямована на захист економічної безпеки держави.

Обґрунтовано, що митна справа – це специфічна діяльність держави та уповноважених органів, у межах якої забезпечується реалізація та захист ними публічних інтересів у сфері зовнішньоекономічної політики, національної та економічної безпеки держави з метою реалізації державної митної політики.

Автором охарактеризовано три основні функції митної політики: фіскальну; регулятивну; захисну. Зроблено висновок, що, здійснюючи основні завдання митної політики, органами управління зазвичай всі ці функції виконуються в комплексі.

Для належного управління, митна справа потребує постійного впорядкованого впливу, який в той же час нерозривно пов'язаний із митною політикою держави. Будь-які напрямки реформування митної справи мають сприяти безпеці та міжнародній торгівлі, ефективному справлянню митних платежів, розвитку інфраструктури, електронних технологій та сервісів для міжнародної торгівлі та підвищенню ефективності міжнародного митного співробітництва.

Ключові слова: митна справа, митна політика, функції митної політики, управління митною справою, митні органи.

Постановка проблеми

Невід'ємною складовою державної політики України як суверенної і незалежної, соціальної і правової держави є ефективна реалізація та здійснення нею митної політики.

Митна політика є одним з найважливіших показників економічного розвитку держави та за умови належної організації та управління вона сприяє швидкому зростанню обсягів міжнародних економічних контактів, розвитку належного розподілу праці, поглибленню економічної взаємозалежності держав.

Кінцевим результатом належної організації управління митною політикою має бути вільне переміщення товарів та послуг, капіталів, робочої сили через державний кордон та створення умов для дієвого захисту інтересів вітчизняних товаровиробників, що має в подальшому зміцнити економічну безпеку країни.

По-справжньому ефективна реалізація державної митної політики може бути лише в тому випадку, якщо буде враховуватися світовий досвід та тенденції розвитку міжнародних відносин. В той же час, при недостатній міжнародній співпраці в цій сфері очікуваний ефект буде мінімальним як в межах кожної конкретної держави, так і для світової спільноти загалом.

Відповідно до ст. 5 Митного кодексу України «Державна митна політика – це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України,

регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики» [1].

Досліджуючи сутність державної митної політики, необхідно розглядати її як один з елементів системи державного управління зовнішньо-економічною діяльністю, яка включає також вектори та механізми здійснення митної справи органами, які є уповноваженими на це.

В питаннях регулювання митної справи варто відмітити важливу роль адміністративно-правових засобів її здійснення, оскільки ефективність діяльності митних органів в значній мірі залежить від якості цих засобів та належної організації управління в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед вітчизняних науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення проблематики розвитку митної справи загалом та функціонування митної системи зокрема, варто відмітити праці І. Бережнюк, П. Буряк, А. Войцещук, С. Герчаківський, О. Десятнюк, Б. Карпінський, А. Крисоватого, В. Мартинюк, П. Пашко, О. Піхоцької, А. Саварець, Б. Яреми та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є аналіз законодавства та узагальнення теоретичних напрацювань щодо особливостей управління митною справою задля визначення адміністративно-правових засобів її здійснення та виробленя пропозицій щодо вдосконалення митної політики держави в цілому.

Виклад основного матеріалу

Митна політика держави являється важливим важелем, що використовується для здійснення зовнішньої торгівлі та захисту національних інтересів у цій сфері.

В науковій літературі дуже часто співвідносяться поняття «митної політики» та «митної справи». Серед багатьох, хочемо звернути увагу на позицію К. К. Сандровського, який визначив поняття митної політики через поняття митної справи. Зокрема під митною справою вчений розуміє «…сукупність різноманітних засобів запровадження в життя митної політики будь-якої держави, що забезпечують економічну (перш за все) охорону її кордонів»[2].

В свою чергу під митною політикою розуміється «система заходів, що регулюють ввезення, вивезення та транзит переміщуваних через кордони даної держави товарів й інших предметів, їх митне обкладення, оформлення і контроль.» Проте таке визначення фактично ототожнює поняття митної політики і митної справи. Тому вчений наголошує на тому, що «митна політика не зводиться лише до техніки митної справи, до власне митних заходів на кордоні чи в зв'язку з його перетином (огляд і випуск вантажів, нарахування мита тощо). Це поняття ширше, воно охоплює різні сторони діяльності держави у сфері зовнішньоекономічних зв'язків [2].

Відтак інструментом реалізації зовнішньоторговельної політики держави якраз таки і являється митна справа.

Якщо характеризувати митну справу, виходячи з цілей її здійснення, то можемо вказати на те, що це «сукупність засобів і методів забезпечення дотримання митно-тарифних правил, а також заборон і обмежень щодо ввезення товарів в Україну та вивезення товарів з України» [3].

Відповідно до ч.1 ст.7 Митного кодексу України митну справу становлять:

- встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення,
- застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності,
- справляння митних платежів,
- ведення митної статистики,
- обмін митною інформацією,
- ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності,
- здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України,

- запобігання та протидія контрабанді,
- боротьба з порушеннями митних правил,
- організація і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної митної політики [1].

Цей перелік не є вичерпним, оскільки державна митна справа охоплює також й інші види діяльності, для прикладу такі як: здійснення валютно-фінансової політики держави, підписання угод про вільну торгівлю, видача заборони чи обмежень, які стосуються питань ввезення в Україну чи вивезення з України окремих видів товарів, або ж переміщення їх транзитом через територію України, встановлення митних пільг, тощо. Таким чином, можемо констатувати, що митна справа є складовою діяльності держави у зовнішньополітичній та економічній галузі та завдяки належній організації митної справи, державою регулюється зовнішньоекономічна діяльність на тарифній і нетарифній основі.

Митну справу здійснюють від імені держави відповідні органи виконавчої влади – митні органи. Безпосереднє керівництво покладається на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику. На сьогодні таким органом є Державна митна служба України.

Відповідно до ч. 2 ст. 7 МКУ митна справа має здійснюватися «…з додержанням прийнятих у міжнародній практиці форм декларування товарів, методів визначення митної вартості товарів, систем класифікації та кодування товарів та системи митної статистики, інших загальновизнаних у світі норм і стандартів» [1].

Таким чином, митна справа – це специфічна сфера діяльності держави, у межах якої забезпечується реалізація та захист митними органами публічних інтересів у сфері зовнішньоекономічної політики, національної та економічної безпеки держави.

Митним кодексом також визначено принципи здійснення митною справою, до яких відносяться принципи:

1) виключної юрисдикції України на її митній території;

2) виключних повноважень митних органів України щодо здійснення митної справи;

3) законності та презумпції невинуватості;

4) єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України;

5) спрощення законної торгівлі;

6) визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності;

7) додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб;

8) заохочення доброчесності;

9) гласності та прозорості;

10) відповідальності всіх учасників відносин, що регулюються цим Кодексом [1].

Таким чином, якщо характеризувати митну справу з точки цільового підходу, то її основним змістом є проведення митних операцій, застосування митних процедур та митного контролю, що можна вважати засобом забезпечення дотримання заходів державного регулювання зовнішньо-економічної діяльності [4].

Змістом митної справи можемо вважати діяльність всіх митних органів та осіб, які будь-яким чином пов'язані з переміщенням через митний кордон. Сюди можемо віднести як декларантів, так і посадових осіб митних органів.

Саме митні органи здійснюють управління митною справою, оскільки ними встановлюється порядок та організація переміщення через митний кордон України як громадян, так і різних товарів, транспортних засобів. Митні органи реалізовують митні процедури, здійснюють митний контроль та стягнення мита, а також інші заходи у щодо реалізації державної митної політики в Україні.

Як митна політика, такі і митна справа завжди перебувають у тісному взаємозв'язку із зовнішньоекономічною діяльністю держави, враховуючи те, що вони виникають за наявності економічних міждержавних, в тому числі і торговельних відносин, як об'єкта управлінського впливу та контролю. Тому в органах, що здійснюють митну політику завжди переважають функції економічного характеру.

Більшість науковців до таких функцій відносять: 1) фіскальну; 2) регулятивну; 3) захисну.

Розкриваючи зміст фіскальної функції варто сказати, що завдяки їй відбувається наповнення державного бюджету через стягнення митних зборів, податків, акцизного збору з товарів чи інших предметів, які переміщуються через митний кордон. Важливо не ототожнювати ці збори з митними платежами, такими як плата за митне оформлення, за зберігання товарів на митних складах тощо, оскільки вони не мають фіскальної функції, а всього лише являються платою за митні послуги.

Правильна організація управління митною справою значною мірою залежить від регулюючої функції митної політики в цілому, так як регулююча функція зазвичай включає «вплив держави та її компетентних органів на зовнішньоекономічні зв'язки засобами економічного та адміністративного характеру» [5]. Така діяльність органів влади провадиться для того, аби належним чином можна було захистити як загальнодержавні, так і національні інтереси товаровиробників та створити для них сприятливі умови функціонування, що дасть можливість дотримання міжнародно-правових зобов'язань держави і в той же час забезпечення реалізації внутрішньо-державної політики в сфері економіки.

Характеризуючи захисну функцію митної політики, варто відмітити, що вона може розглядатися як в широкому, так і у вузькому розумінні. В широкому значенні захисна функція спрямована на захист держави від зовнішніх загроз, що включає такі аспекти як: захист національної безпеки держави та підтримання міжнародної безпеки, забезпечення екологічної безпеки, дотримання громадського порядку, захист внутрішнього ринку, а також прав й інтересів споживачів. Сюди також можна віднести створення належних умов для дотримання законності під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України та проведення заходів по боротьбі з контрабандою, міжнародним тероризмом та іншими порушеннями митних правил [6].

У вузькому значенні захисна функція митної політики включає в себе правоохоронну діяльність держави.

Кожну з цих функцій митні органи здійснюють, виконуючи свої контрольні повноваження, так як митний контроль, грошово-кредитний, санітарно-гігієнічний, екологічний та інші види контролю. Крім того митними органами також ведеться діяльність по боротьбі з контрабандою та по-рушеннями митних правил, при цьому жодним нормативно-правовим актом не передбачено надання статусу правоохоронного органу митним органам.

Здійснюючи основні завдання митної політики, органами управління зазвичай всі ці функції працюють в комплексі,

Таким чином можемо зробити висновок про те, що реалізовуючи свою митну політику митні органи держави використовують специфічні засоби впливу, які розкриваються через поняття «митної справи». Державна митна справа завжди здійснюється з додержанням встановлених міжнародними нормами форм декларування товарів, методів визначення їх митної вартості, систем класифікації та кодування та системи митної статистики, тощо.

Варто відмітити, що ці засоби поділяються на дві групи – засоби тарифного та нетарифного регулювання [8].

При реалізації митної політики кожен її засіб може виконувати не одну окрему функцію, а декілька, наприклад, регулятивна і фіскальна функції буде виконуватися під час сплати мита виконує, а штраф за порушення митних правил є покаранням щодо суб'єкта правопорушення та як компенсація у державний бюджет платежів, що не були стягнені в результаті цього правопорушення.

Отож, для належного управління, митна справа потребує постійного впорядкованого впливу, який в той же час нерозривно пов'язаний із митною політикою держави. Вона здійснюється шляхом встановлення певного порядку та правил поведінки. Відповідно до ч.3. ст. 7 МКУ «Засади митної справи, зокрема, правовий статус митних органів, митна територія та митний кордон України, процедури митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщу-

ються через митний кордон України, митні режими та умови їх застосування, заборони та/або обмеження щодо ввезення в Україну, вивезення з України та переміщення через територію України транзитом окремих видів товарів, умови та порядок справляння митних платежів, митні пільги, визначаються цим Кодексом та іншими законами України»[1].

Крім того Урядом України схвалено Концептуальні напрями реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику від 27 грудня 2018 р. № 1101-р, згідно з якими «метою розвитку системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику, є побудова на базі Державної податкової служби та Державної митної служби ефективної моделі здійснення заходів державної податкової та митної політики відповідно до плану, який передбачатиме впровадження в їх діяльність кращих світових практик з реалізації державної податкової та митної політики, удосконалення існуючих процедур, налагодження процесів інституціонального оновлення та розвитку функціональної спроможності виконання покладених завдань».

Реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику, передбачається здійснювати за такими напрямами:

спільні напрями реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику:

оптимізація організаційної та функціональної структури;

удосконалення процедури адміністративного оскарження;

управління інформаційними системами та технологіями;

розвиток персоналу, реформи для забезпечення доброчесності та антикорупційні заходи;

прозорість та контрольованість реформи;

напрями реформування в частині реалізації державної податкової політики:

стимулювання добровільної сплати податків, розвиток податкових сервісів;

управління ризиками, податковий контроль та аудит;

удосконалення роботи, спрямованої на погашення податкового боргу;

протидія розмиванню податкової бази та посилення функції аналізу трансфертного ціноутворення;

напрями реформування в частині реалізації державної митної політики:

сприяння безпеці та міжнародній торгівлі, включаючи спрощення та гармонізацію митних процедур;

сприяння ефективному справлянню митних платежів;

розвиток інфраструктури, електронних технологій та сервісів для міжнародної торгівлі;

захист суспільства, громадського здоров'я і безпеки навколишнього природного середовища та боротьба з незаконним переміщенням наркотичних засобів та зброї;

підвищення ефективності міжнародного митного співробітництва [7].

Висновки

Організація управління митною справою напряму залежить від митної політики держави. Митна справа – це діяльність держави та її уповноважених органів щодо встановлення тарифних і нетарифних обмежень переміщення товарів через митний кордон та контролю за їх виконанням з метою реалізації державної митної політики.

В свою чергу митна політика держави є динамічною і повинна узгоджуватися із зовнішньоекономічною діяльністю держави.

Будь-які напрямки реформування митної політики мають сприяти безпеці та міжнародній торгівлі, ефективному справлянню митних платежів, розвитку інфраструктури, електронних технологій та сервісів для міжнародної торгівлі та підвищенню ефективності міжнародного митного співробітництва.

Література

1. Митний Кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.

2. Митне право в Україні: навчальний посібник для студентів юридичних вузів та

факультетів / За ред. К. К. Сандровського. 2000. 208 с.

3. Резнік Н. П., Боровик Т. В. Митна справа та митна політика держави. *«Молодий вчений»* 2022. № 9 (109) URL: https:// molodyivchenyi .ua/index.php/journal/article/ view/5585/5468.

4. Гуменюк О. Г. До питання про основні принципи митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16. С. 113–116.

5. Гуцул І.А. Митна політика у фіскальному просторі України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 10. С. 232–234.

6. Розвиток митної політики України в контексті реалізації економічної функції держави: монографія / Гребельник О. П., Пашко П. В., Шевчук С. В., Сушкова О. Є. та ін.; за ред. д.е.н., проф. О. П. Гребельника. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 266 с.

7. Концептуальні напрями реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику від 27 грудня 2018 р. № 1101-р
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1101-2018-%D1%80#n10.

8. Customs service reforming and moderating WCO programme URL: http://www. wcoomd.org.

ORGANIZATION OF CUSTOMS MANAGEMENT IN UKRAINE

The scientific article examines the concepts of «customs affairs» and «customs policy» as the main components of the development of the national system of customs regulation. It has been established that customs policy is a component of state policy and is aimed at protecting the economic security of the state.

It is substantiated that the customs business is a specific activity of the state and authorized bodies, within the limits of which the implementation and protection of public interests in the field of foreign economic policy, national and economic security of the state is ensured, with the aim of implementing the state customs policy.

The author characterized three main functions of customs policy: fiscal; regulatory; protective It was concluded that when carrying out the main tasks of the customs policy, management bodies usually perform all these functions in a complex manner.

For proper management, the customs business needs a constant and orderly influence, which at the same time is inextricably linked with the customs policy of the state. Any directions of customs reform should contribute to security and international trade, efficient processing of customs payments, development of infrastructure, electronic technologies and services for international trade, and increasing the efficiency of international customs cooperation.

***Key words**: customs affairs, customs policy, customs policy functions, customs administration, customs authorities.*

РІВНІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛАСНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ УКРАЇНИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ЮР'ЄВ Володимир Васильович - здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

https://orcid.org/0009-0009-5533-0510

УДК 342.9

DOI 10.32782/NP.2022.4.41

В статті на підставі аналізу наукових джерел, законодавства України та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність військових адміністрацій, виділено ключові рівні забезпечення воєнного стану на території України. Надано характеристику правовому статусу обласних військових адміністрацій на кожному рівні. Розкрито управлінський зв'язок обласних військових адміністрацій та військових адміністрацій нижчих рівнів.

Ключові слова: область, військові державні адміністрації, воєнний стан, правовий режим, правовий статус.

Постановка проблеми

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні було обумовлено повномасштабним вторгненням російської федерації, що значно вплинуло на всі сфери суспільного життя та обумовило необхідність перегляду системи регулювання суспільних відносин, а також функціонування всіх, без виключення, державних інституцій. Варто відмітити, що організація та здійснення ключових цілей даного правового режиму потребує залучення більшої кількості матеріально-технічних, політичних, фінансових та інших ресурсів. Зважаючи на це, всі без виключення питання пов'язані із дією правового режиму воєнного стану повинні контролюватись та координуватись у неухильній відповідності до закону. Одним із ключових суб'єктів, який відповідає за реалізацію вказаної діяльності, є обласні військові адміністрації. В даному контексті необхідно відзначити, що діяльність останніх має специфічних характер, та, незважаючи на свою територіальну орієнтованість, реалізується на різних рівнях.

Стан дослідження

Специфіка та особливості функціонування правового режиму воєнного стану ставали предметом наукових досліджень багатьох науковців. Зокрема, даному питанню приділяли увагу: В.О. Басс, Г.П. Воробйов, О.В. Когут, А.Т. Комзюк, Т.Г. Корж-Ікаєва, Є.А. Липій, С.М. Мельник, Б.М. Тичина, В.В. Топольніцький та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьований є питання виокремлення рівнів забезпечення обласними військовими адміністраціями України правового режиму воєнного стану.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб виділити та охарактеризувати рівні забезпечення обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану. Досягти поставленої мети можливо за рахунок виконання наступних наукових завдань: визначити зміст категорії рівень забезпечення обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану; на основі аналізу норм чинного законодавства окреслити перелік таких рівнів; розкрити сутність та зміст визначених рівнів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній вперше проаналізовано та розкрито рівні забезпечення обласними військовими адміністраціями України правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Необхідно зауважити, що публічне управління розподіляється за рівнями, як правило, основуючись на адміністративно-територіальному поділі нашої країни. Наприклад, відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [1].

Проте, в наукових роботах концепція територіального розподілу рівнів діяльності державних органів часто трактується науковцями досить суб'єктивно, або взагалі не поділяється, особливо в тих випадках, коли мова йде про якусь окрему, специфічну владно-правову діяльність. Наприклад, Г.М. Буканов, аналізуючи рівні державного управління в сфері формування і реалізації екологічної політики в Україні виділив: 1) локальний – рівень підприємства організації; 2) місцевий – рівень адміністративного району, міста; 3) регіональний – рівень області; 4) субнаціональний – рівень кількох областей; 5) національний – рівень держави; 6) міждержавний – рівень кількох держав; 7) планетарний (глобальний) – рівень планети [2, с.249-250]. Відмінність наукового підходу Г.М. Буканова полягає в тому, що вчений, використовуючи адміністративно-територіальний критерій виділення рівнів державного управління відходить від класичної структури поділу держави та додає до неї нетипові ланки.

Таким чином, рівні діяльності держави можуть виділятись ситуативно, в залежності від специфіки того, що саме в них відображено. Якщо мова йде про структуру публічних відомств, то вона відповідає адміністративно-територіальному поділу країни та включає в себе органи центрального, регіонального (рівень області) та місцевого управління (район області, місто, село, селище). Водночас, при виділенні ланок якогось окремого типу діяльності жорстка прив'язка до градації національної території може бути недоцільною, адже не відображатиме ієрархію цілей та повноважень відповідних суб'єктів.

У контексті забезпечення обласними військовими адміністраціями України воєнного стану доцільно використовувати загальний, привалюючий у законодавстві підхід до визначення складових ланок державного управління і місцевого самоврядування. Це відповідає правовим засадам роботи вказаних тимчасових органів, територіальній особливості запровадження правового режиму воєнного стану, а також існуючим різновидам військових адміністрацій, що включають в себе обласні, районні та місцеві. Зважаючи на викладене можемо виділити: загальнообласний, районний та місцевий рівні. Розглянемо ключові ознаки кожного з них та визначимо специфіку забезпечення воєнного стану обласними військовими адміністраціями в їх межах.

Найбільш широким є перший, загальнообласний рівень. На ньому обласні військові адміністрації втілюють стратегію і тактику вищого керівництва держави та національного курсу у воєнний час із подолання і протидії збройній агресії. Дані тимчасові органи слугують своєрідним зв'язуючим елементом між вищими «вузлом» управління країною і військовим сектором та конкретними регіонами. Зокрема, згідно до частини 7 статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» спрямування, координацію та контроль за діяльністю обласних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України, а з інших питань - Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень [3].

Крім цього, на загальнообласному рівні приймаються обов'язкові для всього на-

селення регіону рішення із створення умов ефективного функціонування правового режиму воєнного стану з огляду на географічні, політичні, економічні, соціальні та інші особливості конкретної області у вигляді підзаконних актів. Прикладом є Наказ Харківської військової адміністрації спільно із Харківським військовим гарнізоном «Про заборону торгівлі алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в умовах правового режиму воєнного стану в Харківській області» від 16.05.2022 №08В, Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації «Про введення тимчасових обмежень на території Харківської області на період 08 – 09 травня 2022 року» від 07.05.2022 №41В, Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації «Про утворення Ради оборони Харківської області» від 24.02.2022 №9В та інші [4;5,6].

Наступним є районний рівень забезпечення обласними військовими адміністраціями правового режиму воєнного стану. Парламентарії розтлумачили район, як адміністративно-територіальну одиницю субрегіонального рівня, що складається з громад. Дане визначення цілком відповідає дійсності, адже згідно до Постанови ВРУ «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.07.2020 №807-IX райони в областях є самостійними елементами адміністративно-територіального устрою нашої держави, які складаються із територіальних громад міст, сіл та селищ. Так, відповідно до постанови у Харківській області утворено Богодухівський район (з адміністративним центром у місті Богодухів) у складі територій Богодухівської міської, Валківської міської, Золочівської селищної, Коломацької селищної, Краснокутської селищної територіальних громад, а також ще шість районів (Ізюмський, Красноградський, Куп'янський, Лозівський, Харківський, Чугуївський). Забезпечення правового режиму воєнного стану на території районів покладається на районні військові адміністрації, що створюються на базі районних місцевих державних адміністрацій відповідним Указом Президента України. Їх повноваження тотожні обласним військовим адміністраціям згідно до частини 3 статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3].

Водночас, районні військові адміністрації підпорядковуються згідно із законодавством України відповідними обласним, за рахунок чого останні реалізують свої завдання із забезпечення воєнного стану на регіональному рівні. Це, зокрема, виражається у тому, що згідно до абзацу 2, 6 пункту 7 статті 4 Закону України від 12.05.2015 №389-VIII спрямування, координацію та контроль за діяльністю районних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України, обласні військові адміністрації (у разі їх утворення), а з інших питань - Кабінет Міністрів України, обласні державні адміністрації у межах своїх повноважень. Структуру і штатний розпис районних військових адміністрацій затверджують начальники відповідних обласних військових адміністрацій [3].

Останнім є місцевий рівень забезпечення, що за аналогією із районним виражено в контролі та координації роботи обласними військовими адміністрації відповідних місцевих – військових адміністрацій населених пунктів. Військові адміністрації населених пунктів на відповідній території здійснюють повноваження із: 1) запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану; 2) забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 3) залучення на договірних засадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до участі в комплексному соціально-економічному розвитку сіл, селищ, міст, координації цієї роботи на відповідній території; 4) розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях; 5) складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, забезпечення виконання відповідного бюджету тощо [3].

В своїй діяльності військові адміністрації населених пунктів підпорядковуються відповідним районним та обласним. Їх

штатний розпис і структура, як і у випадку із районними, також затверджуються обласними військовими адміністраціями. Військові адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах, органах та підрозділах цивільного захисту без виключення зі списків особового складу, а також працівників, які уклали трудовий договір з обласними військовими адміністраціями або з Генеральним штабом Збройних Сил України. Крім цього, обласні військові адміністрації погоджують окремі рішення відповідних військових адміністрацій населених пунктів, зокрема, про внесення пропозиції до Ради національної безпеки і оборони України, щодо здійснення примусового відчуження або вилучення рухомого майна, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території [3].

Висновки

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що забезпечення обласними військовими адміністраціями правового режиму воєнного стану має широку та складну організаційно-управлінську структуру. Відповідно до неї чітко ієрархізовано процес виконання вказаними тимчасовими органами своїх прав та обов'язків, у тому числі за рахунок делегування повноважень підпорядкованим суб'єктам. Тож, до основних рівнів обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану найбільш доцільно віднести: 1) загальнообласний рівень, на якому відбувається втілення загальнодержавної стратегії і тактики правового режиму воєнного стану, приймаються загальнообов'язкові для всього регіону рішення про ті чи інші заходи підтримки належного функціонування досліджуваного правового режиму; 2) районний рівень в рамках якого обласні військові адміністрації зосереджені на підтриманні стабільності і безпеки на території окремого кола територіальних громад; 3) місцевий рівень передбачає діяльність військових адміністрацій в рамках населених пунктів.

Література

1. Про місцеві державні адміністрації: закон від 09.04.1999 №586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №20. Ст.190.

2. Буканов Г.М. Рівні, принципи і функції державного управління в сфері формування і реалізації екологічної політики в Україні. Право та державне управління. 2020. №2. С.248-253.

3. Про правовий режим воєнного стану: закон від 12.05.2015 №389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №28. Ст.250.

4. Про заборону торгівлі алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в умовах правового режиму воєнного стану в Харківській області: спільний наказ від 16.05.2022 №08В/. Офіційний веб-сайт Харківської обласної військової адміністрації. URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1158/115761/files/ТАРНІЗОН.pdf.

5. Про введення тимчасових обмежень на території Харківської області на період 08 – 09 травня 2022 року: розпорядження від 07.05.2022 №41В. Офіційний веб-сайт Харківської обласної військової адміністрації. URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1157/115626/files/07_05%202022.pdf.

6. Про утворення Ради оборони Харківської області: розпорядження від 24.02.2022 №9В. Офіційний веб-сайт Харківської обласної військової адміністрації. URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1149/114873/files/9%20_про%20раду%20оборони1%20(копия).pdf.

АНОТАЦІЯ

Наголошено, що в контексті забезпечення обласними військовими адміністраціями воєнного стану доцільно використовувати загальний, привалюючий у законодавстві підхід до визначення складових ланок державного управління і місцевого самоврядування. Це відповідає правовим засадам функціонування вказаних тимчасових органів, територіальній особливості запровадження правового режиму воєнного стану, а також існуючим різновидам військових адміністрацій, що включають в себе обласні, районні та місцеві.

Акцентовано увагу на тому, що забезпечення обласними військовими адміністраціями правового режиму воєнного стану має широку та складну організаційно-управлінську структуру. Відповідно до неї чітко ієрархізовано процес виконання вказаними тимчасовими органами своїх прав та обов'язків, у тому числі за рахунок делегування повноважень підпорядкованим суб'єктам.

Аргументовано, що до основних рівнів забезпечення обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану найбільш доцільно віднести: 1) загальнообласний рівень, на якому відбувається втілення загальнодержавної стратегії і тактики правового режиму воєнного стану, приймаються загальнообов'язкові для всього регіону рішення про ті чи інші заходи підтримки належного функціонування досліджуваного правового режиму; 2) районний рівень в рамках якого обласні військові адміністрації зосереджені на підтриманні стабільності і безпеки на території окремого кола територіальних громад; 3) місцевий рівень передбачає діяльність військових адміністрацій в рамках населених пунктів.

Ключові слова: область, військові державні адміністрації, воєнний стан, правовий режим, правовий статус.

SUMMARY

It has been emphasized that in the context of ensuring martial law by regional military administrations, it is expedient to use a general, legislated approach to defining the components of state administration and local self-government. This corresponds to the legal principles of the functioning of the specified temporary bodies, the territorial specificity of the introduction of the legal regime of martial law, as well as the existing types of military administrations, which include regional, district and local.

Attention is focused on the fact that the provision of the legal regime of martial law by regional military administrations has a broad and complex organizational and management structure. In accordance with it, the process of performance by the specified temporary bodies of their rights and responsibilities, including through the delegation of powers to subordinate entities, is clearly prioritized.

It is argued that the main levels of ensuring martial law by the regional military administrations of Ukraine are the most expedient to include: 1) the regional level, at which the statewide strategy and tactics of the legal regime of martial law are implemented, and decisions are made that are binding for the entire region on certain support measures proper functioning of the studied legal regime; 2) the district level, within which regional military administrations are focused on maintaining stability and security on the territory of a separate circle of territorial communities; 3) the local level provides for the activities of military administrations within settlements.

Key words: region, military state administrations, martial law, legal regime, legal status.

ОЗНАКИ ТА БАГАТОВИМІРНИЙ ПІДХІД ДО СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

КОВАЛЕНКО Р. І. - к.ю.н. асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 346.3
DOI 10.32782/NP.2022.4.42

У статті досліджується поняття соціальної безпеки, яке є ключовим елементом стабільного розвитку суспільства. Автори аналізують різні підходи до розуміння цього явища, підкреслюючи його багатовимірність та міждисциплінарний характер. Соціальна безпека охоплює економічні, соціальні та політичні аспекти, впливає на життєво важливі інтереси особи, суспільства і держави, забезпечуючи захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз. У статті розглядаються різні підходи до аналізу соціальної безпеки, зокрема вертикальний, горизонтальний, моністичний, а також вплив зовнішньоекономічних факторів. Важливе місце відводиться соціальній стабільності як ключовому чиннику національної безпеки. Автори також акцентують увагу на необхідності міждисциплінарних досліджень для формування цілісного розуміння цього феномену, що включає не тільки інтереси держави, але й потреби індивіда. Дослідження підкреслює важливість соціальної безпеки для підтримання гідного рівня життя, реалізації соціальних прав та захисту вразливих категорій населення. Висвітлюється взаємозв'язок соціальної безпеки з економічною стабільністю, рівнем бідності та соціальною нерівністю, а також їх вплив на стабільність держави. У результаті дослідження робиться висновок про необхідність комплексного підходу до соціальної безпеки, що враховує як внутрішні, так і зовнішні виклики, забезпечуючи стійкість та розвиток суспільства.

Ключові слова: соціальна безпека, економічна стабільність, соціальні права, індивід, суспільство, держава.

Соціальна безпека є основою для стабільного розвитку суспільства, і її забезпечення можливе лише через колективні дії та усвідомлене залучення кожного. Міжнародні документи, такі як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, підкреслюють важливість соціальної безпеки, визнаючи її фундаментальним правом людини. Це свідчить про глобальне визнання необхідності створення умов, які гарантують безпеку та добробут усіх членів суспільства [1, с. 19]. Крім того, Конвенція Міжнародної організації праці № 102 та Рекомендація № 202 надають вказівки щодо розвитку й впровадження соціальних систем [2, с. 33].

Розглядаючи соціальна безпеку, можна відмітити, що вона є досить складним і багатогранним феноменом, що охоплює різні галузі знань, такі як право, економіка, соціологія та політологія. Через комплексність явища та багатофакторність чинників впливу його наукове осмислення ускладнюється. Для того, щоб сформувати цілісне розуміння соціальної безпеки, необхідні подальші міждисциплінарні дослідження, які дозволять поєднати різні підходи та аспекти цього поняття.

В умовах сучасних глобальних викликів, таких як демографічні зміни, економічні зрушення, кліматичні проблеми та політич-

ні конфлікти, соціальна безпека стає надзвичайно важливою для стабільності й добробуту націй. Її глибоке розуміння сприяє розробці ефективних стратегій соціального захисту, вдосконаленню правових механізмів і політик, які забезпечують безпеку та гідність кожного індивіда, а також суспільства загалом.

Науковий підхід до соціальної безпеки, що поєднує ідеї з різних галузей знань, дозволяє глибше розуміти сучасні виклики та проблеми у цій сфері. Міждисциплінарний аналіз допомагає виявляти складні взаємозв'язки та розробляти науково обґрунтовані рішення, які сприяють підвищенню рівня соціальної безпеки на всіх рівнях суспільства, від індивідуального до національного.

Соціальна безпека є ключовим елементом сучасних суспільств, спрямованим на захист і добробут осіб та громад, особливо уразливих категорій населення. Її багатовимірне розуміння підкреслює важливість зусиль урядів, інституцій та соціальних структур у забезпеченні прав і потреб громадян. Протягом часу поняття «соціальна безпека» зазнавало змін, відображаючи зміни в соціальних, економічних та політичних умовах [3, с. 34].

Соціальна безпека є багатовимірним явищем, яке охоплює економічні, соціальні та політичні аспекти життя громадян. С. Линдюк пропонує кілька підходів до аналізу соціальної безпеки: вертикальний підхід, який розглядає безпеку на різних рівнях державної ієрархії; горизонтальний підхід, що акцентує увагу на трудовому потенціалі, ринку праці та міграції; підхід, пов'язаний із зовнішньоекономічними факторами; та моністичний підхід, орієнтований на подолання корупції і тіньової економіки. Ці підходи допомагають глибше зрозуміти різні аспекти соціальної безпеки й розробляти ефективні рішення для її забезпечення [4, с. 95].

Линдюк підкреслює, що соціальна безпека охоплює захист як індивідуальних, так і колективних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Науковці вважають соціальну безпеку станом захищеності соціальних інтересів, що є необхідним для стабільного розвитку соціальних систем. Це свідчить про важливість комплексного підходу до забезпечення соціальної безпеки, враховуючи як загрози, так і інтереси окремих індивідів і суспільства в цілому [4, с. 96].

С. Линдюк зазначає, що концепт соціальної безпеки набуває все більшої взаємозалежності з глобальними процесами. Це підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу до його дослідження, щоб забезпечити ефективне застосування як у науковій сфері, так і в практичній діяльності [4 с. 98].

І. І. Білоус визначає соціальну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз, підкреслюючи роль соціальної стабільності в національній безпеці. Однією з ключових функцій соціальної безпеки є забезпечення гідного рівня життя та гарантія основних соціальних прав громадян. Автор також зазначає, що соціальна безпека тісно пов'язана з економічною стабільністю, рівнем бідності та соціальною нерівністю, які є основними загрозами для стабільності та безпеки держави [5]

Л.В. Кравченко у своєму дослідженні підкреслює важливість надійних правових і інституційних механізмів для забезпечення соціальної безпеки та захисту від потенційних загроз [6, с.15]

Є. Ніколаєв розглядає соціальну безпеку як динамічну і багатовимірну концепцію, яка потребує міждисциплінарного підходу. Він критикує надмірну економізацію цього поняття, підкреслюючи складність співвідношення інтересів індивіда і держави. Ніколаєв порівнює вітчизняну концепцію соціальної безпеки із західною концепцією «людської безпеки» і зазначає, що захист інтересів індивіда в рамках соціальної безпеки обмежується інтересами держави. Автор також звертає увагу на авторитарні риси в політичних відносинах, які впливають на соціальну безпеку, і підкреслює необхідність подальшого розвитку цієї концепції з урахуванням різних суспільних аспектів [7, с. 65].

О.П. Коваль визначає соціальну безпеку як стан, коли немає загроз національній безпеці з боку власних громадян. Він відносить до таких загроз явища та чинники, які становлять небезпеку для життєво важливих

національних інтересів України. Це підкреслює важливість внутрішньої стабільності та взаємозв'язку між соціальною безпекою та національною безпекою держави [8, с. 27].

І.С. Сахарук розглядає соціальну захищеність людини і суспільства, що передбачає створення умов для реалізації соціальних прав і підвищення якості життя. Метою соціальної безпеки є забезпечення гідного рівня життя для кожного, що підкреслює її важливість у забезпеченні добробуту громадян [9, с. 28].

Н.Д. Гетьманцева розглядає соціальну безпеку як природну потребу людини, що виникає на основі відносин між людиною, суспільством і державою. Цей стан характеризується довірою, партнерством, справедливістю та моральністю, а також відсутністю агресивних чи зловмисних намірів з будь-якої сторони [10, с. 14].

Соціальна безпека є складним і динамічним феноменом, що відображає захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Вона забезпечує стабільний розвиток соціальної системи, підтримання гідного рівня життя громадян, реалізацію їх соціальних прав і можливостей у межах, що не суперечать інтересам держави. Соціальна безпека виникає через взаємодію індивідів, груп і соціальних інститутів, підтримуючи баланс між правами громадян і інтересами держави, сприяючи їхньому благополуччю та розвитку.

Наведене вище дозволяє надати характеристику ознакам соціальної безпеки та виділити їх важливість.

Комплексний підхід до вирішення соціальних проблем, що охоплює соціальні, економічні, політичні, культурні та екологічні аспекти, сприяє створенню ефективних і стійких механізмів захисту та підтримки населення. Такий підхід дозволяє враховувати різноманітні виклики, з якими стикається суспільство, та інтегрувати їх в єдину стратегію розвитку. Соціальний захист, економічна стабільність, політичні рішення, культурні особливості та захист довкілля тісно пов'язані між собою, і їхня взаємодія є ключовою для побудови безпечного, стабільного і гармонійного суспільства.

Комплексний підхід до соціальної безпеки, що враховує соціальні, економічні, політичні, культурні та екологічні аспекти, забезпечує ефективнішу відповідь на сучасні виклики. Інтеграція цих різних факторів сприяє створенню стійких і адаптивних систем, які здатні не лише реагувати на поточні проблеми, але й забезпечувати довгостроковий добробут та безпеку населення. Такий підхід дозволяє гармонійно поєднувати різні сфери життя суспільства, що є важливим для його стабільного розвитку.

Динамічність соціальної безпеки полягає в її здатності постійно адаптуватися до змін у соціальних, економічних та політичних реаліях. Це включає реакцію на нові виклики, такі як технологічні загрози, економічні кризи та соціальні трансформації. Інтердисциплінарний підхід, постійна переоцінка традиційних рамок через глобалізацію та інноваційні рішення відіграють ключову роль у забезпеченні актуальності соціальної безпеки. Динамічна система соціальної безпеки здатна ефективно реагувати на потреби населення, зокрема вразливих груп, через реформування політики та розвиток нових механізмів захисту і підтримки.

Динамічність соціальної безпеки є її ключовою характеристикою, що забезпечує здатність системи адаптуватися до нових викликів і змін у соціальних, економічних та політичних реаліях. Вона підкреслює важливість комплексного підходу, який інтегрує різні аспекти безпеки та враховує взаємозв'язок між цими факторами. Така гнучкість дозволяє системі соціальної безпеки залишатися ефективною в умовах постійних трансформацій і забезпечувати стабільність та захист для населення.

Комплексність соціальної безпеки вимагає міждисциплінарного підходу, який дозволяє всебічно оцінювати ризики та розробляти ефективні політики, що враховують соціальні, економічні, політичні та екологічні фактори. Залучення знань із різних галузей, таких як соціологія, економіка, право, політологія та інформаційні технології, забезпечує глибоке розуміння сучасних викликів. Такий підхід сприяє координації між урядовими та неурядовими організаціями, бізнесом і громадянським суспільством,

а також дозволяє адаптуватися до нових загроз, забезпечуючи стійкість системи соціальної безпеки.

Таким чином, міждисциплінарний підхід є вирішальним для забезпечення ефективної соціальної безпеки в сучасних умовах. Він дозволяє комплексно аналізувати ризики, розробляти збалансовані стратегії та швидко реагувати на нові виклики, забезпечуючи стійкість та безпеку суспільства. Взаємодія різних дисциплін та секторів сприяє більш гнучкому і адаптивному підходу до вирішення проблем, що виникають у сучасному світі.

Захищеність є ключовим елементом соціальної безпеки, спрямованим на захист соціальних інтересів від різноманітних загроз та забезпечення прав і можливостей для всіх членів суспільства. Вона охоплює різні рівні: від індивідуального захисту прав і доступу до основних послуг до міжнародної співпраці для вирішення глобальних викликів. Захищеність сприяє стабільності на всіх рівнях — індивідуальному, сімейному, громадському, державному та міжнародному, забезпечуючи безпеку та добробут у сучасному світі.

Захищеність потребує міждисциплінарного підходу, що охоплює правові, соціальні, економічні, екологічні та інформаційні аспекти. Такий комплексний підхід дозволяє ефективно вирішувати сучасні проблеми суспільства та створювати стабільні й безпечні умови для життя кожної людини. Він забезпечує узгодженість дій у різних сферах, що сприяє захисту прав та інтересів населення на всіх рівнях.

Збалансованість у соціальній безпеці полягає в гармонізації інтересів окремих осіб, суспільства та держави для досягнення стійкого розвитку та стабільності. Вона досягається шляхом інтеграції міждисциплінарних підходів, координації зусиль на різних рівнях, розвитку соціальних політик і оперативної адаптації до нових загроз. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити стабільність і добробут у суспільстві, враховуючи інтереси різних груп та створюючи умови для їхнього безпечного розвитку.

Стабільність є важливою складовою соціальної безпеки, яка забезпечує стійке функціонування та розвиток соціальної системи перед різноманітними загрозами. Вона охоплює економічну, соціальну, політичну, екологічну та інформаційну сфери, сприяючи збереженню стабільного розвитку суспільства. Стабільність дозволяє ефективно реагувати на виклики, забезпечуючи захист прав громадян, рівний доступ до ресурсів, екологічну відповідальність та безпеку інформаційних систем. Це є ключовим фактором для збереження добробуту та соціальної стійкості суспільства.

Гуманістична спрямованість є важливою складовою соціальної безпеки, орієнтованою на забезпечення гідного рівня життя та реалізацію соціальних прав громадян. Документ підкреслює значущість підходів, зосереджених на людині, які спрямовані на захист прав, рівний доступ до основних послуг та підтримку вразливих верств населення. Гуманістичні принципи є ключовими для ефективних стратегій соціальної безпеки, які сприяють соціальній справедливості, рівності та можливості кожного громадянина реалізувати свій потенціал у безпечних умовах.

Інституційність є ключовим елементом соціальної безпеки, забезпечуючи функціонування правових та інституційних механізмів, які захищають права та інтереси громадян. Вона охоплює правові інструменти, державні та міжнародні інституції, соціальні програми та політики, а також участь громадянського суспільства та інформаційні системи. Ці механізми сприяють стабільності, передбачуваності та ефективному реагуванню на виклики, забезпечуючи належний рівень захисту і підтримки для всіх членів суспільства.

Література

1. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. UN, 1948. 18 с.

2. International Labour Organization. Social Security (Minimum Standards) Convention (No. 102). ILO, 1952. 42 с.

3. Hemerijck, A. Changing welfare states. Oxford University Press, 2013. 434 с.

4. Линдюк С. Теоретичні інтерпретації концепту "соціальна безпека" в українському

науковому дискурсі // Науковий вісник: Державне управління. – 2022. № 1(11). С. 92-113.

5. Білоус І. І. Соціальна безпека: виклики та загрози в умовах трансформації суспільства. Науковий вісник національного університету. – 2022. № 2. С. 122–134.

6. Кравченко Н., Посібник У. Основи соціальної безпеки. Міністерство освіти і науки України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2022. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14859/1/ОСНОВИ%20СОЦІАЛЬНОЇ%20БЕЗПЕКИ.pdf (дата звернення: 24.09.2022).

7. Ніколаєв Є. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2019, с. 60-73.

8. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір. Київ : НІСД, 2016. 34 с.

9. Сахарук І.С. Концепція гідної праці як складова соціальної безпеки. Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.). Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 27-31.

10. Гетьманцева Н.Д. Соціальна безпека як складова соціальної політики держави. Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.). Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 13-17.

SUMMARY

The article explores the concept of social security, which is a key element of stable societal development. The authors analyze various approaches to understanding this phenomenon, emphasizing its multidimensional and interdisciplinary nature. Social security encompasses economic, social, and political aspects, affecting the vital interests of individuals, society, and the state, ensuring protection from internal and external threats. The article examines different approaches to the analysis of social security, including vertical, horizontal, monistic approaches, and the influence of external economic factors. Special attention is given to social stability as a key factor in national security. The authors also highlight the necessity of interdisciplinary research to form a comprehensive understanding of this phenomenon, considering not only the interests of the state but also the needs of individuals. The study emphasizes the importance of social security in maintaining a decent standard of living, realizing social rights, and protecting vulnerable groups. The relationship between social security, economic stability, poverty levels, and social inequality, as well as their impact on the stability of the state, is also discussed. The research concludes with the need for a comprehensive approach to social security that takes into account both internal and external challenges, ensuring the resilience and development of society.

Keywords: social security, economic stability, social rights, individual, society, state.

КЛЮЧОВІ ФУНКЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

БОЛІЛИЙ Олександр Петрович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.43

Аргументовано, що функції – це обумовлені завданнями практичні напрямки діяльності підрозділів внутрішньої безпеки НПУ. Зважаючи на доволі значну кількість функцій, для кращого сприйняття їх змістовної спрямованості, останні запропоновано поділити на декілька груп, окремі з яких мають особливе значення для профілактики правопорушень. Так, до першої групи віднесено функції з протидії правопорушенням, що вчиняються поліцейськими, державними службовцями та іншими працівниками поліції, що порушують встановлені законодавством зобов'язання щодо належного виконання ними своїх обов'язків, а також неупередженого додержання прав та свобод громадян. А відтак, такі функції спрямовані на запобігання внутрішньо системної дискредитації НПУ. Другу групу складають функції з недопущення негативного впливу на працівників НПУ з боку інших осіб. Функції, об'єднані в цьому блоці, протидіють зовнішній дискредитації роботи Національної поліції та її посадових осіб. Таким чином, обидва виділені блоки функцій включають в себе заходи із профілактики порушення встановленого правопорядку в діяльності НПУ.

Зроблено висновок про те, що профілактична діяльність є неодмінним елементом практично кожної із названих груп функцій підрозділів внутрішньої безпеки. Вона має реалізуватися: в антикорупційному напрямку роботи; в протидії перешкоджанню реалізації працівниками поліції своїх законодавчо обґрунтованих повноважень, зокрема в тих, що посягають на права та свободи людини, на кшталт порушення принципу рівності, неправомірного спричинення фізичних обмежень, фізичного чи морального насильства з боку працівників поліції, тощо; у забезпеченні дотримання спеціального правового режиму доступу до інформації та службових приміщень тощо.

Ключові слова: функції, завдання, підрозділи, внутрішня безпека, Національна поліція України.

Постановка проблеми

Діяльність Національної поліції України є надзвичайно важливою з точки зору забезпечення законності та правопорядку у суспільстві, а також забезпечення та захисту законних прав, свобод людини і громадянина. Поліція є основною ланкою у системі правоохоронних органів, яка безпосередньо взаємодіє із суспільством, реагує на виклики та забезпечує стабільність у державі. Ефективність її роботи впливає на рівень довіри громадян до державних інституцій, формує відчуття безпеки та справедливості в суспільстві. А відтак, важливо забезпечити законність та правопорядок безпосередньо у внутрішній роботі поліції. Саме для реалізації останнього завдання і створено підрозділи внутрішньої безпеки, які в процесі своєї діяльності виконують низку важливих функцій.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням діяльності Національної поліції України, у своїх наукових працях розглядали:

О.М. Бандурка, Н.Т. Гончарук, М. В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, В.Ю. Кікінчук, А.М. Клочко, Р.С. Мельник, Б. Б. Мельниченко, О.М. Музичук та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання дослідження функцій підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику ключовим функціям підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «функція»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність підрозділів внутрішньої безпеки; виділити коло функцій, які останні виконують.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики ключових функцій підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Тлумачним словником «функція» визначається, як: явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; призначення, роль чого-небудь [1, с. 653]. Отже, функції в загальному розумінні є формою діяльності, певним призначенням суб'єкта.

Підрозділи внутрішньої безпеки реалізують свої функції в межах здійснення правоохоронної функції держави. При цьому Національна поліція України реалізує правоохоронну функцію держави в особливій притаманній їй формі в межах та порядку, визначеними чинним законодавством України, а саме: реалізація правоохоронної функції держави Національною поліцією України здійснюється за трьома основними напрямами: правотворчому, виконавчо-розпорядчому та практично-правоохоронному [2, с. 12]. Саме поєднання виконавчо-розпорядчого та практично-правоохоронного напрямків є превалюючим в правоохоронній діяльності підрозділів внутрішньої безпеки.

На основі аналізу Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України можемо акцентувати увагу на доволі широкому різноманітті його функцій. Представляється доцільним надати певну їх класифікацію шляхом виокремлення кількох основних груп, що відображають змістовне спрямування діяльності підрозділів внутрішньої безпеки НПУ, зокрема:

- функції протидії внутрішнім правопорушенням в НПУ. Такі функції включають себе низку видів діяльності, що стосуються виявлення, запобігання та припинення тим порушенням законодавства, що вчиняються працівниками Національної поліції як суб'єктами, що не виконують чи неналежним чином реалізують ті повноваження, які їм надані державою як представникам її інтересів. І.А. Волков зазначає, що однією з головних функцій діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо запобігання, виявлення, попередження і припинення кримінальних, корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, що готуються або вчинені поліцейськими, державними службовцями та іншими працівниками Національної поліції, є вивчення та протидія, шляхом використанням оперативно-розшукових можливостей, механізму протиправної діяльності, що містить у собі способи скоєння правопорушень, відтворення слідів кримінальних подій, типології поводження осіб, підозрюваних у їх скоєнні. Поінформованість щодо механізму протиправної діяльності працівників поліції береться з узагальнень практики боротьби з правопорушеннями цього виду чи вивчення оперативно-розшукової характеристики злочинів поліцейських, що дозволяє підрозділам внутрішньої безпеки визначити: принципову необхідність і доцільність застосування відповідних оперативно-розшукових заходів для їх своєчасного виявлення і припинення; пріоритетність і послідовність застосування тих чи інших сил, засобів і форм оперативно-розшукової діяльності для збору, збереження і систематизації фактичних даних про підготовлювані або вчинені злочини; технічні засоби і тактичні прийоми проведення оперативно-розшукових заходів з урахуванням накопиче-

ного позитивного і негативного досвіду та наявних можливостей [3, с. 102]. Таким чином, І.А. Волков наголошує на важливості аналізу та вивченні практики оперативно-розшукової діяльності в сфері виявлення правопорушень, вчинених працівниками поліції, для її використання у здійсненні профілактичних засобів. До означеної групи функцій доцільно віднести такі, як: виявлення фактів втягнення поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції у злочинну діяльність, здійснення профілактичних заходів стосовно них, а за наявності достатніх законних підстав документування вказаних протиправних дій; здійснення в межах компетенції організаційних та практичних заходів щодо реалізації та дотримання вимог антикорупційного законодавства; запобігання, виявлення, попередження і припинення фактів здійснення (або фактів сприяння, підбурювання або терпимого ставлення) поліцейськими до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання та ін. [4];

- зовнішньо антидискредитаційні функції, спрямовані на протидію свідомої дискредитації НПУ та її працівників, а також забезпечення безперешкодної роботи поліцейських. Ця група включає низку функцій щодо недопущення негативного впливу на працівників поліції, а саме: координація та проведення заходів щодо протидії фактам поширення завідомо неправдивих відомостей, які дискредитують посадових осіб, а також систему НПУ; виявлення, попередження, припинення та документування протиправних посягань на життя і здоров'я поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції, учинення яких пов'язано з виконанням ними службових обов'язків; організація проведення, за необхідності, підрозділами Національної поліції України заходів щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції, їх близьких родичів та охорони майна; запобігання, виявлення та реагування в межах компетенції на дії керівників органів поліції щодо умисного створення для підлеглих умов, що можуть призвести до вчинення ними правопорушень, порушення принципів адекватного заохочення (нагородження, стимулювання) підлеглих, протекціонізму та безпідставного просування по службі, порушення законності при вирішенні соціальних питань; взаємодія та координація заходів у системі Національної поліції України з питань запобігання, попередження та реагування на факти провокаційних дій, спрямованих на компрометацію поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції тощо [4];

- організаційно-впорядковувальні функції, які спрямовані на забезпечення перевірки дотримання встановленого режиму доступу до приміщень НПУ та документації. Так, Правила пропускного режиму на території апарату МВС мають за мету запобігання: проникненню на територію та в режимні приміщення (зони, території) МВС сторонніх осіб; відвіданню без належної на те потреби режимних приміщень (зони, території) працівниками МВС, центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, відрядженими особами, а також іншими відвідувачами; несанкціонованому доступу сторонніх осіб до матеріальних носіїв секретної інформації та приміщень, де проводяться секретні роботи; несанкціонованому винесенню (вивезенню) за межі території апарату МВС або режимних приміщень (зони, території), а також унесенню (увезенню) до них матеріальних носіїв секретної інформації; внесенню (ввезенню) на територію апарату МВС аудіо-, відео-, фотоапаратури, інших технічних засобів без відповідного дозволу [5] До групи функцій, що реалізують встановлену мету, відноситься: аналіз та проведення необхідних перевірок з питань дотримання порядку зберігання матеріальних носіїв службової документації; правил пропускного режиму та порядку надання доступу до режимних приміщень [4];

- функції забезпечення кадрової безпеки. До функцій розглядуваної групи слід віднести: запобігання прийняття на службу в Національну поліцію України осіб, які не відповідають вимогам до кандидатів на службу в поліції та на яких поширюються обмеження, пов'язані зі службою в поліції; забезпечення заходів внутрішньої безпеки при процедурах конкурсного відбору на посади поліцейських, атестації поліцейських, а також сприяння упо-

вноваженим керівникам органів поліції при вирішенні питань про комплектування підпорядкованих підрозділів кваліфікованими кадрами шляхом надання таким керівникам довідкової інформації у вигляді рекомендацій по суті рішення про доцільність призначення кандидатів на посади номенклатури НПУ, інші керівні посади, прийняття на службу осіб, які раніше проходили службу в системі органів внутрішніх справ чи НПУ, переміщення в системі НПУ, а також присвоєння чергових спеціальних звань поліцейським у порядку заохочення [4];

- забезпечення фінансового та майнового правопорядку. Як справедливо наголошує А.Г. Гончар, підрозділи Національної поліції України є суб'єктами фінансових правовідносин, тому фінансову та господарську діяльність щодо їх фінансування й матеріально-технічного забезпечення здійснюють відповідно до головних принципів фінансової діяльності держави. До таких автор відносить: принцип системності, який полягає в об'єднанні за відповідної диференціації окремих підходів для виконання як загальних, так і спеціальних завдань матеріально-технічного забезпечення НПУ; принцип плановості (визначеності завдань, форм і методів цієї діяльності, її суб'єктів та об'єктів); принцип підконтрольності, визначення чітких субординаційних відносин між органами (службами, підрозділами), які його здійснюють, та систематичності проведенні контрольно-ревізійних заходів; принцип економічності при визначенні пріоритетних напрямів і сфер такого забезпечення; економії матеріальних цінностей [6, с. 268]. В межах забезпечення додержання означених принципів відбувається виявлення, запобігання, попередження та припинення порушень у сфері фінансово-господарської діяльності в системі НПУ [4]);

- інформаційні функції пов'язані із отриманням, обробкою та використанням в порядку, визначеному законодавством, інформації, необхідної для виконання підрозділами завдань. Мова йде, насамперед, про інформацію щодо вчинення працівниками НПУ порушень законодавства. До цієї групи слід віднести такі функції, як: збирання, накопичення, систематизація та аналіз інформації щодо негативних явищ і тенденцій у системі НПУ, а також ужиття заходів щодо їх запобіганню; взаємодія та обміну інформацією з органами поліції, іншими правоохоронними органами, органами державної влади з питань попередження та виявлення кримінальних, корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень серед поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції [4];

- функції підтримки законності та забезпечення встановленого правопорядку в сфері оперативно-розшукової діяльності. Наприклад, здійснення, згідно з вимогами нормативно-правових актів МВС України, виготовлення, обліку і видачі засобів забезпечення оперативно-розшукової діяльності, які зашифровують особу чи відомчу належність поліцейських, транспортних засобів оперативних підрозділів НПУ, оперативних працівників та транспортних засобів оперативних підрозділів інших правоохоронних та розвідувальних органів; запобігання, виявлення та попередження фактів незаконного використання поліцейськими, державними службовцями та іншими працівниками поліції несправжніх імітаційних засобів, а також засобів забезпечення оперативно-розшукової діяльності, які зашифровують особу чи відомчу належність поліцейських і транспортних засобів оперативних підрозділів НПУ [4].

Висновки

Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти до висновку, що функції – це обумовлені завданнями практичні напрямки діяльності підрозділів внутрішньої безпеки НПУ. Зважаючи на доволі значну кількість функцій, для кращого сприйняття їх змістовної спрямованості, останні найбільш доцільно поділити на декілька груп, окремі з яких мають особливе значення для профілактики правопорушень. Так, до першої групи слід віднести функції з протидії правопорушенням, що вчиняються поліцейськими, державними службовцями та іншими працівниками поліції, що порушують встановлені законодавством зобов'язання щодо належного виконання ними своїх обов'язків, а також неупередженого додержання прав та свобод громадян. А відтак, такі функції спрямовані на запобігання внутрішньо системної дискредитації НПУ. Другу групу складають функції з недопущення негатив-

ного впливу на працівників НПУ з боку інших осіб. Функції, об'єднані в цьому блоці, протидіють зовнішній дискредитації роботи Національної поліції та її посадових осіб. Таким чином, обидва виділені блоки функцій включають в себе заходи із профілактики порушення встановленого правопорядку в діяльності НПУ.

На основі викладеної класифікації можна зробити висновок, що профілактична діяльність є неодмінним елементом практично кожної із названих груп функцій підрозділів внутрішньої безпеки. Вона має реалізуватися: в антикорупційному напрямку роботи; в протидії перешкоджанню реалізації працівниками поліції своїх законодавчо обґрунтованих повноважень, зокрема в тих, що посягають на права та свободи людини, на кшталт порушення принципу рівності, неправомірного спричинення фізичних обмежень, фізичного чи морального насильства з боку працівників поліції, тощо; у забезпеченні дотримання спеціального правового режиму доступу до інформації та службових приміщень тощо.

SUMMARY

It is argued that functions are practical directions of activity of internal security units of the National Police determined by the tasks. Given the rather large number of functions, for a better perception of their substantive orientation, it is proposed to divide the latter into several groups, some of which are of particular importance for the prevention of offenses. Thus, the first group includes functions to counteract offenses committed by police officers, civil servants and other police officers who violate the obligations established by law regarding the proper performance of their duties, as well as impartial observance of the rights and freedoms of citizens. Thus, such functions are aimed at preventing internal systemic discrediting of the National Police. The second group consists of functions to prevent negative influence on the employees of the National Police from other persons. The functions combined in this block counteract external discrediting of the work of the National Police and its officials. Thus, both highlighted blocks of functions include measures to prevent violations of the established law and order in the activities of the National Police of Ukraine.

It is concluded that preventive activities are an indispensable element of almost each of the named groups of functions of internal security units. It should be implemented: in the anti-corruption direction of work; in counteracting obstruction of the exercise by police officers of their legally justified powers, in particular in those that encroach on human rights and freedoms, such as violation of the principle of equality, unlawful infliction of physical restrictions, physical or moral violence by police officers, etc.; in ensuring compliance with the special legal regime of access to information and office premises, etc.

Keywords: functions, tasks, units, internal security, National Police of Ukraine.

Література

1. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 10: Т-Ф/ ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.

2. Арабаджи Н. Б. Правоохоронна функція Національної поліції. Актуальні проблеми політики. Вип. 70. 2022. С. 10-15.

3. Волков І. А. Пріоритетні напрями дослідження особливостей оперативно-розшукової протидії підрозділами внутрішньої безпеки злочинам, що вичиняються працівниками Національної поліції. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків. 2018. С. 101-103

4. Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України. Наказ Національної поліції України від 09.11.2015. № 83 URL: https://dostup.org.ua/request/55439/response/132816/attach/3/.pdf?cookie_passthrough=1

5. Про затвердження Правил пропускного режиму на території апарату Міністерства внутрішніх справ України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.04.2016. № 318. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0716-16#Text

6. Гончар А. Г. Принципи та стадії фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 1 (106). 2018. С. 265-276.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРИРОДА КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ВИЛКОВ Сергій Валентинович - кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

УДК 342.9: 347.965
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.44

У статті розкрито, що компетенція органів адвокатського самоврядування – це сукупність встановлених законом та нормативними актами завдань, функцій та повноважень спеціальних суб'єктів адвокатури – органів адвокатського самоврядування, які забезпечують здатність ефективно виконувати функції самоврядної організації адвокатури, спрямовані на регулювання адвокатської діяльності, захист професійних прав адвокатів, забезпечення дотримання етичних стандартів, контролю за якістю правової допомоги та представництва інтересів адвокатської спільноти перед органами державної влади. Визначено, що компетенція органів адвокатського самоврядування в Україні є багато структурною категорією, що включає завдання, функції та повноваження, що трансформуються в певний вплив на інститут адвокатури. Розкрито, що за адміністративною природою, компетенція органів адвокатського самоврядування в Україні поділяється на: 1) нормативно-організаційну, що передбачає розробку, прийняття та впровадження нормативних та локальних актів, які регулюють діяльність функціональних суб'єктів інституту адвокатури; 2) представницька, що визначає особливості представництва інтересів адвокатури з органами державної влади, судовими установами, міжнародними організаціями та в суспільстві загалом; 3) контролююча, що передбачає здійснення контролю за дотриманням стандартів професійної етики та належного виконання адвокатами своїх обов'язків, а також контроль за діяльністю адвокатських об'єднань; 4) комунікативна, що визначає особливості комунікації та взаємодії між адвокатами та іншими суб'єктами інституту адвокатури; 5) освітньо-кваліфікаційна, що спрямована на забезпечення постійного професійного розвитку адвокатів; 6) компетенція інституційного розвитку, що включає стратегічне планування розвитку адвокатури; створення умов для самовдосконалення та професійного росту адвокатів; впровадження нових технологій для підвищення ефективності адвокатської діяльності; співпраця з науковими установами та правничими школами для розвитку правової науки тощо.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, адміністративні інструменти, адміністративні правовідносини, гарантії, етика, компетенція, контроль, самоврядування.

Актуальність теми

На сучасному етапі розвитку української держави одним із найважливіших правозахисних інститутів є адвокатура. У контексті інтеграційних процесів проблема значимості адвокатури як одного з інститутів демократії, гаранта захисту прав і свобод людини та внутрішньої організації громадянського суспільства є назрілою та важливою. Реальність забезпечення права на захист прав і свобод людини є показником рівня демократичності суспільства, який значною мірою обумовлюється якістю адвокатського самоврядування в межах конкретного суспільства [1, с. 3].

Не зважаючи на те, що у вітчизняному законодавстві та законодавстві зарубіжних держав є норми, які врегульовують адвокатське самоврядування, останнє ще перебуває в процесі своєї інституалізації, вироблення правових норм, дотримання яких уможливлювало б здійснення адвокатського самоврядування та механізмів [1, с. 3].

На сучасному етапі розвитку правової держави інститут адвокатського самоврядування відіграє ключову роль у забезпеченні демократичності суспільства та захисту прав і свобод людини. Адвокатське самоврядування є важливим елементом громадянського суспільства, оскільки воно сприяє незалежності адвокатури, підвищенню якості правової допомоги та зміцненню верховенства права. При цьому, процес інституалізації адвокатського самоврядування в Україні ще не завершений. Існуючі правові норми, хоча й визначають основні засади діяльності органів адвокатського самоврядування, не забезпечують достатньої ефективності їх функціонування. Зокрема, спостерігаються прогалини у визначенні компетенції цих органів, що ускладнює реалізацію їхніх повноважень та функцій. Це, своєю чергою, може впливати на рівень правового захисту громадян, знижуючи ефективність реалізації конституційного права на правову допомогу. Крім того, в умовах інтеграційних процесів та демократизації суспільства актуалізується питання вдосконалення правового регулювання адвокатського самоврядування з урахуванням міжнародних стандартів. Важливою є необхідність чіткого розмежування повноважень між різними органами адвокатського самоврядування, забезпечення прозорості їх діяльності та підвищення відповідальності за прийняті рішення.

Огляд останніх досліджень

Питання діяльності органів адвокатського самоврядування, як предмету адміністративного права, аналізувалися в наукових роботах таких вчених, як: М. Аракелян, Н. Бакаянова, У. Бек, Н. Бочуляк, А. Бірюкова, Л. Бурчак, Т. Варфоломеєва, Т. Вільчик, В. Войцешук, С. Іваницький, Г. Колесник, С. Ковтун, М. Погорецький, К. Северин, О. Святоцький, С. Фурса, Є. Фурса, О. Яновська та інші.

Однак, розвиток суспільних правовідносин впливає і на сферу регулювання адвокатури, у якій важливе місце відіграють органи адвокатського самоврядування. Гарантії та інструментарій їх діяльності врегульовується, в більшій мірі, нормами адміністративного права, що обумовлює актуальність наукових викликів у цій площині.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити адміністративно-правову природу компетенції органів адвокатського самоврядування.

Виклад основних положень

З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування [2]. Якою ж компетенцією володіє адвокатське самоврядування? Та і загалом, що включає в себе поняття "компетенція органів адвокатського самоврядування"?

Трактування терміна "competence" часто зумовлене тим, із якої мови він перекладений. Наприклад, у французькій мові "competence" має два значення – компетенція та обізнаність; в англійській – три: здатність, або вміння, компетентність, компетенція. Так, в англоукраїнському словнику лексеми "competence" і "competency" тлумачаться як абсолютно тотожні. Обидві вони мають однакові основні значення: спроможність і правомочність. Із "competence" ("competency") співвідноситься українське поняття "компетентність" та у другому значенні – "компетенція" [3, с. 120; 4, с. 88-92].

Трактування словниками поняття «компетенції» відображає переважно соціальну сторону діяльності суб'єкта, фіксує коло заданих ззовні цілей і способів діяльності. Знання, коло питань, досвід подані як узагальнені поняття, що не стосуються конкретної особи, які не є її особистісним надбанням. Так, у професійній діяльності ком-

петенція суб'єкта визначається посадовими обов'язками й посадовою інструкцією, а в системі освіти – цілями навчальної діяльності суб'єкта освіти і навчальним планом. Поняття «компетентний» стосується особи, яка володіє компетенцією, і є оцінною категорією щодо ефективного виконання своїх повноважень або функцій. Компетентність виступає в українській мові як якість, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати певні завдання, ухвалювати рішення, виносити судження в певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини [5, с. 224-234].

У західній науці й досі існує певна термінологічна й концептуальна плутанина навколо понять "компетенція" та "компетентність". Дефініція "компетентність" (competence) вживається стосовно функціональних галузей, а "компетенція" (competency) – поведінкових, але таке розрізнення використовується у науковій літературі непослідовно. Компетенція є сферою відносин між набутими знаннями та практичною діяльністю людини, а компетентність – комплексом сформованих компетенцій, що застосовуються в усіх сферах діяльності людини. Водночас слід зазначити, що без знань немає компетенції, проте не кожне знання і не в будьякій ситуації проявляється як компетенція. Очевидним є те, що компетенції не тотожні знанням, умінням та навичкам, а принципово від них відрізняються. Передусім відмінність між знаннями і компетенціями полягає в тому, що останні існують у певному виді діяльності, а не лише у формі інформації про неї (можна знати, але бути неспроможним використати ці знання у певній діяльності). Від умінь вони відрізняються здатністю бути застосованими для розв'язання найрізноманітніших завдань (перенесення на різні об'єкти впливу). На відміну від навичок, компетенції усвідомлені й не автоматизовані, що дає людині змогу діяти не лише у ситуації, звичній для неї, а й у нестандартній [4, с. 88-92].

У науковому просторі досить замало тлумачень категорії "компетенція органів адвокатського самоврядуванн". Є тлумачення суміжних понять, зокрема, М. Бойко визначає, що зміст інституційної спроможності органів адвокатського самоврядування розкривається через їх організаційні форми та повноваження [6, с. 25].

Узагальнюючи вищевикладене, компетенція органів адвокатського самоврядування – це сукупність встановлених законом та нормативними актами завдань, функцій та повноважень спеціальних суб'єктів адвокатури – органів адвокатського самоврядування, які забезпечують здатність ефективно виконувати функції самоврядної організації адвокатури, спрямовані на регулювання адвокатської діяльності, захист професійних прав адвокатів, забезпечення дотримання етичних стандартів, контролю за якістю правової допомоги та представництва інтересів адвокатської спільноти перед органами державної влади. Компетенція органів адвокатського самоврядування за своєю адміністративною природою є організаційно-правовим інструментом реалізації інституційної спроможності адвокатури як самоврядної професійної спільноти.

У Законі України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" не визначено чітко компетенцію органів адвокатського самоврядування. Однак, є норма, яка вихначає їх завдання. Зокрема, завданнями адвокатського самоврядування є: 1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом [2].

М. Бойко визнача, що інституційна спроможність органів адвокатського самоврядування визначає їх здатність виконувати публічно-правові функції та завдання, зокрема: питання вдосконалення певних правил, процедур вирішуються на з'їзді адвокатів України та конференції адвокатів регіону; організаційними питаннями займається

РАУ або рада адвокатів регіонів (питаннями місцевого значення); органи адвокатського самоврядування мають власні ресурси, які надходять зі щорічних адвокатських внесків і відрахувань; для підвищення кваліфікації адвокатів, отримання нових знань й практичних навичок існує Вища школа адвокатури; рівень фахової підготовки адвокатів встановлює КДКА [6, с. 25].

У системі публічного управління ці органи повинні сприяти створенню оптимальних умов для безперешкодної комунікації суб'єктів адвокатської діяльності як між собою, так і з органами публічної влади, соціумом, міжнародним співтовариством. У свою чергу, У. Бек виокремлює дві основні форми реалізації забезпечувальної функції: представницьку (представництво спільних інтересів адвокатів) й комунікативну (створення оптимальних умов, засобів та модусів для вільного (безперешкодного) обміну інформацією між суб'єктами адвокатської діяльності та іншими учасниками суспільних відносин). У системі публічного управління органи адвокатського самоврядування виконують низку функцій, обумовлених їх цілями та завданнями. До таких функцій належать функція формування високопрофесійного та інтолерантного до корупції адвокатського корпусу, функція встановлення етичних стандартів адвокатської діяльності, захисна та забезпечувальна функції. Для їх реалізації органам адвокатського самоврядування надано низку повноважень, у тому числі делегованих державою [7, с. 118–123].

Отже, компетенція органів адвокатського самоврядування в Україні є багато структурною категорією, що включає завдання, функції та повноваження, що трансформуються в певний вплив на інститут адвокатури. Визначення компетенції в такому форматі сприяє чіткому розумінню ролі органів адвокатського самоврядування в правовій системі України, а також забезпечує їх ефективну діяльність у системі публічного управління.

За адміністративною природою, компетенція органів адвокатського самоврядування в Україні поділяється на:

1) нормативно-організаційну, що передбачає розробку, прийняття та впровадження нормативних та локальних актів, які регулюють діяльність функціональних суб'єктів інституту адвокатури. Відповідна компетенція також направлена на встановлення правил та механізмів, які регулюють відносини у сфері адвокатської діяльності;

2) представницька, що визначає особливості представництва інтересів адвокатури з органами державної влади, судовими установами, міжнародними організаціями та в суспільстві загалом;

3) контролююча, що передбачає здійснення контролю за дотриманням стандартів професійної етики та належного виконання адвокатами своїх обов'язків, а також контроль за діяльністю адвокатських об'єднань;

4) комунікативна, що визначає особливості комунікації та взаємодії між адвокатами та іншими суб'єктами інституту адвокатури;

5) освітньо-кваліфікаційна, що спрямована на забезпечення постійного професійного розвитку адвокатів;

6) компетенція інституційного розвитку, що включає стратегічне планування розвитку адвокатури; створення умов для самовдосконалення та професійного росту адвокатів; впровадження нових технологій для підвищення ефективності адвокатської діяльності; співпраця з науковими установами та правничими школами для розвитку правової науки тощо.

Висновки

Компетенція органів адвокатського самоврядування в Україні визначає їх здатність забезпечувати реалізацію завдань, покладених на адвокатуру, та виконання делегованих державою функцій, що сприяють утвердженню верховенства права, захисту прав людини та свобод, а також підвищенню правової культури суспільства. При цьому, компетенція реалізується через повноваження органів адвокатського самоврядування для незалежності адвокатів, підтримки високого професійного рівня, контролю за дотриманням етичних стандартів та захистом прав адвокатів.

Компетенція органів адвокатського самоврядування в Україні за своєю адміні-

стративною природою поділяється на нормативно-організаційну, представницьку, контролюючу, комунікативну, освітньо-кваліфікаційну та компетенцію інституційного розвитку.

Література

1. Бочуляк Н. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.12; Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2020. 23 с.

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.

3. Англо-український словник. Близько 65 000 слів / уклад М.Л. Подвезько, М.І. Балла. Едмонтон: Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1988. 663 с.

4. Айзенбарт М. Сутність понять «компетентність» і «компетенція» в сучасній науковій парадигмі. Молодь і ринок. 2017. № 3. С. 88-92.

5. Головань М.С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. №8(18). С. 224-234.

6. Бойко М. М. Інституційна спроможність органів адвокатського самоврядування України. *Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку.* Збірник матеріалів І–ї Міжнародної науково-практичної конференції до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 09-10 червня 2022 року). Вінниця, 2022. 279 с.

7. Бек У. П. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. С. 118–123.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL NATURE OF THE COMPETENCE OF BAR SELF-GOVERNMENT BODIES

The article reveals that the competence of the bodies of self-government of the bar is a set of tasks, functions and powers established by law and regulatory acts of special subjects of the bar – bodies of self-government of the bar, which ensure the ability to effectively perform the functions of the self-governing organization of the bar, aimed at regulating the activities of the bar, protecting the professional rights of lawyers, ensuring compliance with ethical standards, monitoring the quality of legal aid and representing the interests of the bar community before state authorities. It is determined that the competence of the bodies of self-government of the bar in Ukraine is a multi-structural category that includes tasks, functions and powers that are transformed into a certain influence on the institute of the bar. It is revealed that by administrative nature, the competence of the bodies of self-government of the bar in Ukraine is divided into: 1) regulatory and organizational, which involves the development, adoption and implementation of regulatory and local acts that regulate the activities of functional subjects of the institute of the bar; 2) representative, which determines the features of representing the interests of the bar with state authorities, judicial institutions, international organizations and society in general; 3) controlling, which involves monitoring compliance with standards of professional ethics and proper performance of their duties by lawyers, as well as monitoring the activities of bar associations; 4) communicative, which determines the features of communication and interaction between lawyers and other subjects of the bar institute; 5) educational and qualification, which is aimed at ensuring the continuous professional development of lawyers; 6) institutional development competence, which includes strategic planning for the development of the bar; creating conditions for self-improvement and professional growth of lawyers; introducing new technologies to increase the efficiency of advocacy; cooperation with scientific institutions and law schools for the development of legal science, etc.

Key words: lawyer, bar, administrative instruments, administrative legal relations, guarantees, ethics, competence, control, self-government.

ПОНЯТТЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ДЗЮБА Роман Борисович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.45

Доведено, що правоохоронна діяльність – це різновид державної діяльності, яка реалізується спеціально уповноваженими органами публічної влади за напрямами запобігання, профілактики та припинення правопорушень, з метою формування на території країни безпечного середовища, а також захисту прав, свобод, інтересів, майна кожного представника суспільства і держави в цілому.

Відмічено, що взаємодія – це взаємовідносини між двома та більше об'єктами, в основі яких лежить їх спільна, взаємовигідна, спрямована на досягнення сумісних цілей, діяльність. В рамках діяльності органів державної влади ця категорія приймає більш широке значення та полягає у поєднанні сил, засобів та ресурсів у процесі виконання публічних функцій в цілому, або вирішення окремих питань, зокрема.

З'ясовано, що взаємодія Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності - це регламентований адміністративно-правовими нормами різновид державної діяльності органів та підрозділів Служби безпеки України та інших національних правоохоронних органів, який полягає у поєднанні сил, засобів та ресурсів (матеріально-технічних, кадрових, тощо) щодо запобігання, профілактики та припинення правопорушень, які вчиняються, передусім, в сфері державної безпеки, а також інших секторах провадження правоохоронної діяльності. Співпраця СБУ націлена, у першу чергу, на виконання власного спектру функцій, а також на надання допомоги іншим правоохоронним органам.

Ключові слова: Служба безпеки України, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, взаємодія.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день Служба безпеки України є одним з найважливіших державних органів, який забезпечує національну безпеку як від внутрішніх, так і зовнішніх загроз, в тому числі й збройної агресії збоку російської федерації. Разом із тим, СБУ для того, щоб ефективно виконувати покладені на неї завдання, повинна активно взаємодіяти із іншими суб'єктами, уповноваженими на здійснення правоохоронної діяльності. Важливість такої взаємодії полягає у тому, що вона розширює можливості цього органу та надає додаткові ресурси для виконання завдань та функцій щодо протидії протиправним, у тому числі, злочинним проявам, які входять в сферу компетенції Служби безпеки України.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням взаємодії правоохоронних органів, у своїх наукових працях розглядали: Н.В. Гуменна, П.С. Єпринцев, В.В. Коваленко, Є.М. Моісєєв, О.М. Литвинова, В.Г. Севрук та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованою залишається проблема взаємодії саме Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття «взаємодія Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності». Досягнення вказаної мети передбачає вирішення наступних завдань: розкрити сутнісний зміст поняття правоохоронна діяльність; виділити коло правоохоронних органів; узагальнити теоретичні підходи щодо визначення термінів «взаємодія» та «взаємодія правоохоронних органів».

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Першочерговим кроком, з метою розкриття окресленої в статті проблеми, є з'ясування сутності поняття «правоохоронна діяльність». Так, А.І. Білас аналізуючи специфіку правоохоронної діяльності виділив її широке та вузьке тлумачення. У широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність, за якої спеціально уповноважені суб'єкти забезпечують охорону права від посягань, реалізацію політики держави у цій сфері, а у вузькому – діяльність, що спрямована на протидію злочинності й іншим правопорушенням. Тобто це спеціалізована діяльність з правової охорони суспільних відносин, якою займаються спеціально утворені для цього органи держави – правоохоронні органи [1; 2, с.23]. Схожим чином правоохоронну діяльність тлумачить Д.С. Тихонова, яка пише: «*У* вузькому значенні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам. У широкому значенні правоохоронна діяльність – це діяльність всіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку» [3, с.224]. О.М. Клюєв пропонує тлумачити правоохоронну діяльність, як різновид державної діяльності метою здійснення якої є: охорона громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, попередження, а в деяких випадках і припинення правопорушень, охорона, захист і відновлення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [4, с.88; 5, с.20-21].

Незважаючи на глибоке розмаїття представлених в науково-юридичній літературі концепцій, їх аналіз дає можливість виділити низку базових ознак правоохоронної діяльності, які в тій чи іншій мірі відмічаються представниками різних підходів: 1) правоохоронна діяльність – це особливий різновид державної діяльності спеціально уповноважених на її провадження публічних органів. Її реалізація потребує наявності відповідного кола прав та обов'язків, юридичного інструментарію впливу, який доступний лише обмеженому колу суб'єктів публічної влади; 2) предмет правоохоронної діяльності – це різні за своєю суспільною небезпекою правопорушення, тобто, дії або бездіяльність фізичних осіб, які наносять шкоду охоронюваним законом суспільним чи приватним інтересам, майну, фізичному чи психологічному стану інших фізичних осіб; 3) правоохоронна діяльність має декілька напрямів реалізації, ключовими з яких є профілактика, запобігання та припинення правопорушень. Кожен з них націлено на зміну протиправної поведінки окремих осіб чи груп, виявлення та ліквідацію умов об'єктивної дійсності в різних сферах суспільного життя які сприяють вчиненню правопорушень, а також припинення вже вчинюваних суспільно-небезпечних, шкідливих діянь, відновлення завданої ними шкоди; 4) загальна мета правоохоронної діяльності за всіма напрямами – формування в державі безпечного середовища вільного від внутрішніх та зовнішніх загроз де кожен громадянин не обмежений в своїх правах, можливостях та захищений від протиправного впливу.

Викладене дає підстави вказати, що правоохоронна діяльність – це різновид державної діяльності, яка реалізується спеціально

уповноваженими органами публічної влади за напрямами запобігання, профілактики та припинення правопорушень, з метою формування на території країни безпечного середовища, а також захисту прав, свобод, інтересів, майна кожного представника суспільства і держави в цілому.

Варто окремо зупинитись на специфічному суб'єктному складі правоохоронної діяльності, який становлять не звичайні публічні органи державної влади, а спеціальні, яким властива окрема назва «правоохоронні». Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», до їх переліку віднесено: органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6].

Кожне з представлених відомств наділено власною компетенцією та повноваженнями із чинення правоохоронної діяльності. Відповідно до цього специфіка реалізація напрямів останньої буде суттєво відрізнятись в залежності від адміністративно-правового статусу конкретного органу. Зокрема, СБУ відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», – це державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. На Службу покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України. Діяльність СБУ здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини [7].

Що ж до взаємодії СБУ із іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, то зі сторони мовознавства термін «взаємодія» означає взаємний зв'язок двох явищ, взаємну підтримку [8; 9, с.301]. О.Г. Колб наводить широке розуміння терміну згідно з яким це категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого. При цьому взаємодія виступає як об'єктивна й універсальна форма руху, розвитку, що визначає існування та структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Отже, без здатності до взаємодії, робить висновок вчений, матерія не могла б існувати. [10, с.286-287]. В.П. Бахін та О.О. Волобуєва розглядають взаємодію як самостійну систему, яка складається з певних структурних елементів: взаємодіючих суб'єктів, відносин, що виникають у процесі їх спільної діяльності, об'єктів та цілей спільної діяльності взаємодіючих суб'єктів [11, с.5; 12, с.158].

Проводячи науковий аналіз в тій же площині Л.Т. Рябовол визначила взаємодію державних правоохоронних органів як цілеспрямовану, узгоджену й систематизовану діяльність у сфері забезпечення законності і правопорядку в державі, сутність якої полягає у відборі й застосуванні сукупності правових, організаційних, оперативно-тактичних та інших заходів (щодо своєчасного виявлення, розкриття, присікання й попередження правопорушень, а також щодо усунення передумов та причин протиправної поведінки), необхідних і достатніх для забезпечення законності і правопорядку в державі. До відповідних спільних заходів авторка пропонує віднести такі, як: обмін інформацією з питань боротьби зі злочинністю між правоохоронними органами у межах їх компетенцій та повноважень; вивчення й поширення позитивного досвіду взаємодії державних правоохоронних органів; створення спільних слідчо-оперативних груп для розслідування конкретних право-

порушень; видання правоохоронними органами спільних нормативних актів, інструкцій, рекомендацій для унормування й таким чином підвищення ефективності їх взаємодії тощо [13, с.78].

П.С. Єпринцев взаємодію правоохоронних органів з іншими органами у запобіганні організованій злочинності охарактеризував, як узгоджену за метою, місцем та часом, врегульовану кримінальним процесуальним законодавством України і відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами спільну діяльність незалежних один від одного підрозділів (чи окремих працівників), щодо поєднання наявних можливостей, сил, методів і засобів для успішного проведення комплексу взаємопов'язаних і взаємообумовлених кримінологічних заходів та процесуальних дій з метою пошуку і фіксації фактичних даних про діяльність організованих груп та злочинних організацій національного та транснаціонального характеру, їх членів, підготовлені та вчинені кримінальні правопорушення, детермінанти та які найефективніше забезпечують збереження національної безпеки силами і засобами, що є у розпорядженні суб'єктів такої взаємодії, ґрунтуючись на принципах взаємоузгодженості дій та взаємодоповнення запобіжних заходів [14, с.56].

Тож, взаємодія – це взаємовідносини між двома та більше об'єктами, в основі яких лежить їх спільна, взаємовигідна, спрямована на досягнення сумісних цілей, діяльність. В рамках діяльності органів державної влади ця категорія приймає більш широке значення та полягає у поєднанні сил, засобів та ресурсів у процесі виконання публічних функцій в цілому, або вирішення окремих питань, зокрема. При цьому, співпраця не передбачає ієрархії зв'язку, адже відбувається у горизонтальній площині, між цілком незалежними одне від одного відомствами. В основі сумісної діяльності на перший план виходить взаємодопомога та обмін, зокрема, інформацією, кадрами, об'єктами матеріально-технічного забезпечення тощо. В той же час, взаємодія на рівні публічної влади не є необмеженою. Адже як і будь-який тип чи форма офіційної діяльності, порядок, специфіка, інструменти та інші ключові аспекти співпраці чітко встановлено нормами адміністративного законодавства України.

Висновки

Виходячи з вище викладеного, взаємодія Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності – це регламентований адміністративно-правовими нормами різновид державної діяльності органів та підрозділів Служби безпеки України та інших національних правоохоронних органів, який полягає у поєднанні сил, засобів та ресурсів (матеріально-технічних, кадрових, тощо) щодо запобігання, профілактики та припинення правопорушень, які вчиняються, передусім, в сфері державної безпеки, а також інших напрямах правоохоронної діяльності. Співпраця СБУ націлена, у першу чергу, на виконання власного спектру функцій, а також на надання допомоги іншим правоохоронним органам.

Література

1. Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. С. 10.

2. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.

3. Тихонова Д.С. Поняття «правоохоронна діяльність» і функції правоохоронної діяльності. Харків: Проблеми сучасної поліцеїстики. 2022. С.224-225.

4. Клюєв О. М. До питання правоохоронної діяльності в Україні: теоретичний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 1. С. 87-88.

5. Фелик В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2017. 479 с.

6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: закон від 23.12.1993 №3781-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. №11. Ст.50.

7. Про Службу безпеки України: закон від 25.03.1992 №2229-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №27. Ст.382.

8. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. ред. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. К. : Аконіт, 2003. Т. 2 : К – П. 2003. 926с.

9. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади: дисертація. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2008. 439 с.

10. Колб О.Г. Установа виконання покарань, як суб'єкт запобігання злочинам: дисертація. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2007. 509 с.

11. Бахін В.П., Волобуєва О.О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин): Науково-практичні рекомендації. Донецьк: ДЮІ, 2005. 72 с.

12. Пустовіт О.В. Запобігання органами внутрішніх справ легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: дисертація. Донецьк: Донецький юридичний інститут Луганського державного університет внутрішніх справ. 2007. 224 с.

13. Рябовол Л.Т. Взаємодія державних правоохоронних органів: проблема визначення поняття. Наукові записки. 2021. Випуск 11. С.75-80.

14. Єпринцев П.С. Взаємодія правоохоронних органів з іншими органами у запобіганні організованій злочинності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2022. №59. С.55-60.

SUMMARY

It is proven that law enforcement is a type of state activity that is implemented by specially authorized public authorities in the areas of prevention, prevention and suppression of offenses, with the aim of creating a safe environment on the territory of the country, as well as protecting the rights, freedoms, interests, property of each representative of society and the state as a whole.

It is noted that interaction is a relationship between two or more objects, which is based on their joint, mutually beneficial, aimed at achieving common goals, activity. Within the framework of the activities of public authorities, this category takes on a broader meaning and consists in combining forces, means and resources in the process of performing public functions in general, or resolving individual issues in particular.

It was found that the interaction of the Security Service of Ukraine with other law enforcement entities is a type of state activity of the bodies and units of the Security Service of Ukraine and other national law enforcement agencies, regulated by administrative and legal norms, which consists in combining forces, means and resources (material and technical, personnel, etc.) to prevent, prevent and stop offenses committed, primarily in the sphere of state security, as well as in other sectors of law enforcement activities. The cooperation of the SBU is aimed, first of all, at performing its own range of functions, as well as at providing assistance to other law enforcement agencies.

Keywords: Security Service of Ukraine, law enforcement agencies, law enforcement activities, interaction.

ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИПТОВАЛЮТ ТА ІНШИХ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

БУДАРНИЙ Сергій - аспірант Західноукраїнського національного університету

УДК 347.21:004.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.46

У статті досліджено наукові підходи до визначення правової природи криптовалют і віртуальних активів та проаналізовано їхню класифікацію в світовій і українській правовій доктрині. Встановлено, що відсутність єдиної концепції щодо правової природи цих цифрових об'єктів спричиняє значну правову невизначеність у сфері їх обігу. Показано, що цивільно-правові механізми загалом здатні забезпечити базовий режим регулювання криптовалют як майнових благ, тоді як окремі їхні види потребують спеціального фінансового чи секторального регулювання.

Особливу увагу приділено позиціям українських учених, які обґрунтовують як можливість віднесення криптовалют до майна, так і необхідність створення нової категорії цифрових активів. Проаналізовано прогалини та колізії цивільного законодавства, що перешкоджають ефективному правовому регулюванню цих об'єктів. Запропоновано напрями вдосконалення правового механізму обігу віртуальних активів на основі поєднання цивільно-правових конструкцій та спеціального секторального регулювання.

Зроблено висновок про необхідність уніфікації понятійного апарату та формування комплексної моделі правового режиму криптовалют в Україні.

Ключові слова: криптовалюта, віртуальні активи, цифрові технології, токени, цивільно-правове регулювання, цифровізація.

Постановка проблеми

Питання правового статусу криптовалют та інших віртуальних активів залишається одним із найбільш дискусійних у сфері сучасного цивільного права. Стрімке поширення технології блокчейн, зростання обсягів операцій з криптовалютами, розвиток ринку NFT, DeFi-сервісів та токенізованих активів обумовили необхідність чіткого юридичного визначення цих явищ. В Україні активізація процесів цифровізації, прийняття Закону України «Про віртуальні активи» [1] та підготовка до його повноцінного впровадження створили підґрунтя для формування нових правових підходів до регулювання цифрових активів.

Водночас станом на 2022 рік нормативна база щодо віртуальних активів перебуває на етапі становлення: закон ще не набрав чинності, питання оподаткування, цивільно-правової кваліфікації криптовалют, визнання права власності, захисту прав учасників ринку та юридичної відповідальності за порушення залишаються неврегульованими або потребують уточнення. Складною є також інтеграція національного законодавства з європейськими стандартами, адже наразі розроблено проект регламенту про регулювання криптоактивів у ЄС (MiCA), текст якого лише погоджується на попередніх засіданнях ЄК, проте він матиме значний вплив на національне нормативно-правове регулювання, оскільки після його прийняття неодмінно послідує процес гармонізації.

Додаткову актуальність темі надають виклики, пов'язані з повномасштабною війною в Україні, адже криптовалюти та інші цифрові активи стали важливим інструментом гуманітарної допомоги, волонтерської діяльності та міжнародних фінансових переказів поза традиційними банківськими механізмами. Це ще більше підсилює потребу у правовій визначеності та ефективному цивільно-правовому регулюванні відповідних відносин.

Усе це підтверджує необхідність комплексного дослідження правової природи криптовалют і віртуальних активів, визначення їх місця у системі цивільних правовідносин та формування дієвого механізму захисту прав учасників цифрового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Найпоширеніші напрями досліджень українських юристів— визначення правової природи криптовалюти, включення криптоактивів у цивільний обіг, проблеми доведення, забезпечення виконання зобов'язань і питання оподаткування були розглянуті в працях таких вчених як К.Г. Некіт [2], В. М. Логойда [3], Д.І. Погрібний [4], Д. Лещенко [5], С.О. Грицай [6] та інші. Незважаючи на помітний прогрес української юридичної науки в темі криптоактивів, наявні праці покривають радше окремі проблеми, ніж створюють цілісну, погоджену систему знань і практичних рішень. Отже, подальші наукові розвідки — як теоретичні, так і практико-орієнтовані — є неодмінною передумовою для формування ефективного, збалансованого регулювання криптоактивів в Україні.

Цілі і завдання

Метою дослідження є визначити правову природу криптовалют і інших віртуальних активів у цивільному праві, встановити їх місце в системі об'єктів цивільних прав та окреслити оптимальну модель їх правового регулювання. Для досягнення поставленої мети слід буде виконати наступні завдання:

1. проаналізувати підходи науковців і положення чинного законодавства щодо поняття, класифікації та юридичних властивостей віртуальних активів;
2. визначити ознаки криптовалют і інших видів віртуальних активів, що дозволяють віднести їх до конкретних об'єктів цивільних прав;
3. оцінити прогалини й колізії у цивільно-правовому регулюванні цих активів та запропонувати напрями вдосконалення правового механізму їх обігу.

Виклад основного матеріалу

Стрімкий розвиток цифрових технологій зумовив появу нових об'єктів цивільного обороту, серед яких криптовалюти та інші віртуальні активи посідають особливе місце. Їхня децентралізована природа, відсутність матеріальної форми й специфічний механізм функціонування ставлять перед цивільним правом комплекс нових питань щодо правової природи таких активів, можливості визнання їх об'єктами майнових прав та особливостей правочинів із ними. Попри значну кількість досліджень у сфері цифрової економіки, питання правового статусу криптовалют досі залишається дискусійним як у світовій, так і в українській правовій доктрині.

У світовій юридичній науці питання природи криптоактивів привертало увагу багатьох провідних дослідників. Так, Примавера Де Філіппі та Аарон Райт у праці «Blockchain and the Law: The Rule of Code» (2018) стверджують, що криптоактиви мають гібридну нематеріальну природу, поєднуючи у собі риси даних і цифрових правочинів. На їхню думку, криптовалюта не є річчю у класичному цивільно-правовому значенні, а радше — криптографічно підтвердженою інформацією, що функціонує в межах мережевого протоколу [1]. Тобто в своїй концепції вчені пропонують відмовитися від традиційного цивілістичного підходу до розуміння активів як матеріальних речей або чітко визначених нематеріальних об'єктів. Вони підкреслюють, що криптоактиви за своєю суттю є гібридними об'єктами, які не вписуються у класичні майнові категорії. На їхню думку, криптовалюти та інші токени поєднують: інформаційну природу, оскільки існують як записи у розподілено-

му реєстрі та підтверджуються криптографічними алгоритмами; а також правочинну природу, адже їх обіг ґрунтується на виконанні правил мережевого протоколу, які своєрідно заміняють традиційні юридичні механізми (контракти, гарантії, реєстрацію тощо).

Основою вчення вказаних вчених є те, що криптовалюта не є "річчю" у класичному цивільно-правовому розумінні, оскільки не має фізичного вираження та не може бути індивідуалізована за традиційними ознаками. Натомість вона являє собою криптографічно верифіковану інформацію, яка отримує економічну та юридичну цінність виключно через технічні правила функціонування блокчейну. Таким чином, автори обґрунтовують, що правовий статус криптоактивів потребує окремого підходу, який враховує їх подвійність: одночасну належність і до сфери даних, і до сфери цифрових правочинів. Це дозволяє зрозуміти, чому традиційні категорії цивільного права часто виявляються недостатніми для їх правового регулювання.

Цікавою є думка Мішель Фінк (M. Finck), яка, аналізуючи правову природу токенів у праці «Blockchain Regulation and Governance in Europe» (2019), розглядає їх як цифрові представлення прав, наголошуючи, що «будь-який правовий аналіз повинен виходити з функціонального призначення конкретного активу» [2]. Варто відзначити, що дослідниця пропонує один із найвпливовіших підходів до розуміння правової природи токенів. На відміну від концепцій, які прагнуть відразу віднести токени до певної усталеної цивільно-правової категорії (речі, майнові права, дані тощо), Мішель Фінк наголошує на необхідності функціонального аналізу. І основа її концепції зводиться до того, що нормативна кваліфікація токена має залежати від того, яку роль він виконує в економічних відносинах і які права чи можливості надає його власнику.

Ми з такою позицією вченої погоджуємось, оскільки нам імпонує уникнення Мішель Фінк жорстких догматичних рамок, що є особливо важливим для сфери, яка швидко змінюється. Функціональний підхід, на наш погляд, дозволяє: враховувати нові форми цифрових активів, класифікувати їх без потреби постійного оновлення законодавства, а також забезпечити динамічність правового регулювання. Це робить її позицію практично корисною як в законотворчій, так і в правозастосовчій практиці.

Анджела Волч (A. Walch) у низці статей (2017–2021) [3-5] підкреслює, що криптовалюти не є традиційними фінансовими інструментами, оскільки їхня цінність визначається не правом, а алгоритмічним консенсусом мережі та соціальною довірою. Вчена стверджує, що «цінність і властивості криптоактиву залежать не лише від коду чи алгоритму, а й від поведінки людей, які керують системою, розробляють протокол та ухвалюють рішення, включно зі зміною "незмінного" запису. Тобто криптоактив — це не просто цифровий запис, а результат людського управління» [3]. У своїй публікація вчена критикує міф про "immutability": блокчейн-запис може бути змінений, якщо цього хоче спільнота або ключові оператори мережі. Отже, властивості криптоактивів не є природними чи гарантованими — вони залежать від рішень людей. Відтак, вчена закликає розглядати криптоактив як інструмент, цінність і функціонування якого визначає не код, а люди та інституції.

В українській доктрині варто виділити роботи В.М. Логойди, який у дисертації (2022) та інших публікаціях пропонує розглядати криптовалюту як «віртуальний актив (різновид цифрових приватних грошей) з відкритим вихідним кодом, заснований на технології розподіленого реєстру або подібній технології, який не має центрального адміністратора, захищається засобами криптографії та використовується в одноранговых (децентралізованих) віртуальних мережах між їх учасниками та за їх згодою в якості міри вартості та засобів обігу, платежу і збереження вартості» [6, с. 25]. Аналізуючи вказане визначення варто зазначити, що автор сформулював його багатокомпонентним, яке одночасно охоплює: технічну основу (відкритий вихідний код, блокчейн або інша DLT-технологія); організаційні властивості (відсутність центрального адміністратора, децентралізована мережа); правові характеристики (віртуальний актив, приват-

ні гроші);а також економічні функції (міра вартості, засіб платежу, засіб накопичення). Такий підхід демонструє спробу подолати традиційне обмеження цивілістики, яка зазвичай аналізує лише юридичні властивості об'єкта, і впровадити технологічно-економічний контекст, без якого криптовалюта не може бути повноцінно описана. У цивілістичній площині таке розуміння виводить криптовалюту за межі традиційних об'єктів (речей, майнових прав, результатів інтелектуальної діяльності) та створює підґрунтя для формування самостійного виду активів цифрової природи. Це є важливим кроком, адже класична концепція речі як матеріального об'єкта не дозволяє коректно охопити криптовалюти.

Володимир Скрипник у своєму дослідженні «Місце криптовалюти у системі об'єктів цивільних прав» вказує, що «… в розумінні ст. 177 ЦК різні види криптовалюти належать до об'єктів цивільних прав і можуть розглядатися як інше майно, внаслідок чого їх оборот має бути відповідним чином урегульований, виходячи з їхньої природи, відповідно до основних завдань цивільного законодавства України» [7, с. 42]. З цього робимо висновок, що вчений відносить криптовалюти до майна, тобто речей в розумінні цивільного кодексу України.

Таким чином, позиція В. Скрипника ґрунтується на підході, за яким криптовалюта повинна розглядатися в межах існуючої системи об'єктів цивільних прав**,** а не як абсолютно новий або «позасистемний» феномен. Класифікація криптовалюти як *«іншого майна»* означає можливість застосування до неї загальних норм про речі (книги 3 ЦК України), зокрема щодо: набуття та припинення права власності; володіння, користування та розпорядження; захисту речових прав; відшкодування шкоди у разі незаконного втручання в майнову сферу власника. Такий підхід забезпечує правову визначеність та дозволяє уникнути прогалин у регулюванні, адже правовий режим майна є усталеним і структуровано прописаним у цивільному законодавстві. Водночас віднесення криптовалют до «іншого майна» не заперечує їхніх цифрових характеристик, але підкреслює, що головним є їхня економічна та майнова цінність, яка і дозволяє застосовувати конструкцію речі в цивільно-правовому сенсі. Отже, на відміну від підходів, що прагнуть створити абсолютно нову категорію цифрових об'єктів, В. Скрипник пропонує інкорпорувати криптовалюту в наявну систему цивілістичних понять**,** що відповідає принципу системності цивільного права та сприяє уніфікованому правозастосуванню.

До речі, на такій можливості наголошував і Р.А. Майданик, вказуючи, що «Для повного правового врегулювання необхідно або прирівняти криптовалюту до одного з існуючих об'єктів (що є найпростішим шляхом для законодавців), або створити нову систему об'єктів цивільних прав» [8, с. 128]. Таким чином, вчений фактично підкреслив наявність двох стратегічних підходів до правового регулювання криптовалют у цивільному праві. Перший — інкорпораційний, який передбачає віднесення криптовалюти до вже існуючих об'єктів цивільних прав, зокрема до майна або речей. Цей шлях є простішим і дозволяє одразу застосовувати усталені правові механізми щодо набуття, переходу, обмеження та захисту прав на такі активи.

Другий шлях — концептуально новий, пов'язаний зі створенням окремої категорії об'єктів цивільних прав для цифрових або віртуальних активів. Цей варіант є більш концептуально послідовним з огляду на особливості цифрових благ, але водночас потребує значних змін у законодавстві, розроблення нового понятійного апарату, визначення критеріїв правового режиму та меж оборотоздатності таких активів.

Наголошуючи на цих двох можливостях, Майданик фактично демонструє, що прирівняння криптовалюти до майна — це не лише найбільш доступний шлях, а й той, що найменше руйнує системність цивільного права та дозволяє уникнути правового вакууму. Таким чином, його позиція в цілому співзвучна підходу В. Скрипника: обидва автори визнають доцільність застосування до криптовалют існуючих цивілістичних конструкцій, принаймні до того моменту, поки законодавець не сформує цілісну модель правового статусу цифрових активів.

Отож, аналіз наукових позицій свідчить про відсутність єдності щодо їхньої правової природи. Деякі автори пропонують розглядати криптовалюти як окремий вид віртуальних активів або цифрових приватних грошей, підкреслюючи їхню технологічну та децентралізовану природу. Інші, - виступають за прирівняння криптовалют до майна (речей) у цивільному праві, щоб забезпечити застосування усталених механізмів захисту та обороту. Така різниця у підходах зумовлена поєднанням технічних, економічних та правових аспектів криптовалют, а також відсутністю спеціального законодавчого визначення на момент проведення досліджень. Як наслідок, відсутність єдиної правової кваліфікації створює правову невизначеність, ускладнює регулювання, захист прав власників та застосування цивільно-правових норм у справах, що стосуються криптовалют. Це підкреслює необхідність узгодження наукових підходів із законодавчими змінами та формування чіткої, системної класифікації криптовалют і цифрових активів у цивільному праві України.

Для вказаного узгодження наукових підходів, які ми розглядали вище, слід, на нашу думку, врахувати класифікацію самих криптовалют та інших віртуальних активів. Вона дозволяє чітко бачити, що може покриватися окремим правовим регулюванням**,** а що — підпадати під існуючі цивільно-правові конструкції.

Отож, криптовалюти, такі як Bitcoin, Litecoin, Dogecoin, використовуються як засіб обміну та збереження вартості, є децентралізованими і використовуються без центрального адміністратора. Частково можуть розглядатися як майно / речі у цивільному праві; спеціальне регулювання мало б покривати особливості здійснення функції платежу, обороту, оподаткування.

Токени-утиліти (Utility Tokens / App Coins) використовуються для доступу до послуг чи продуктів на платформі, можуть мати внутрішню економіку. Розглядаються як майнові права або договірні права; регулюються у межах цивільного права через договірні конструкції; потребуватимуть окремого регулювання у разі масштабного використання.

Токени безпеки (Security Tokens / Investment Tokens) уособлюють право на частку прибутку, дивіденди або участь в активі. Підпадають під регулювання фінансових інструментів (закон про цінні папери), цивільне право застосовується щодо передачі майнових прав.

Стабільні монети (Stablecoins), такі як USDT, USDC, Tether, прив'язані до вартості фіатної валюти або корзини активів. Частково регулюються як фінансові інструменти; у цивільному праві застосовуються як майно / об'єкт збереження вартості.

NFT / цифрові колекційні активи (CryptoPunks, Bored Ape, цифрові предмети в іграх) унікальні, не взаємозамінні, представляють право власності або користування цифровим об'єктом. Розглядаються як майнові права**,** авторські права або «цифрові речі»; потребують окремого правового визначення щодо переходу права та обороту.

Віртуальні активи в іграх / внутрішніх платформах використовуються лише всередині платформи; не обмінюються на фіат напряму. Застосовуються цивільні конструкції договору та майнових прав; часто не підпадають під фінансове регулювання.

Відтак, до об'єктів, що можуть покриватися існуючими цивільно-правовими конструкціями, можна віднести: криптовалюти як майно (речі / інше майно); NFT як майнові права; токени-утиліти в межах договору. А до об'єктів, що потребують окремого правового регулювання, але не в межах цивільного права, слід віднести: Security tokens — підпадають під фінансове регулювання; Stablecoins з прив'язкою до фіатних валют — потребують окремого регулювання платежів; масштабні внутрішні платформи з економікою токенів — для захисту прав учасників і забезпечення прозорості.

Оскільки криптовалюти та інші віртуальні активи охоплюють широкий спектр явищ — від децентралізованих цифрових валют до токенізованих прав та програмованих активів — очевидно, що не всі вони можуть бути врегульовані єдиним універсальним законом. Окремі категорії таких активів за своєю природою виходять за межі класичних цивільно-правових інститутів і потребують спеціального правового

регулювання. Тобто, окремі сегменти віртуальних активів об'єктивно потребують галузевого (секторального) регулювання**,** яке виходить за межі цивільного права. Разом з тим, цивільне право має універсальний характер**,** і його базові інститути — власність, зобов'язання, правочини, майнові права, речі, майно, об'єкти цивільних прав — здатні охопити більшість базових відносин, що виникають щодо віртуальних активів. Віртуальні активи, як економічно цінні цифрові блага, відповідають ключовим критеріям об'єктів цивільних прав:

- вони можуть належати суб'єктам на праві власності чи іншому майновому праві;
- можуть бути предметом договорів (купівлі-продажу, дарування, зберігання, застави, ліцензування тощо);
- мають вартість і можуть виступати предметом зобов'язань;
- можуть бути успадковані, відчужені, обтяжені, передані.

Цивільне законодавство традиційно є гнучким і допускає розширення переліку об'єктів цивільних прав («інше майно» у ст. 177 ЦК України), тому немає принципових перепон для включення криптовалют та віртуальних активів у загальні цивільно-правові конструкції. Це відповідає усталеним підходам і до електронних грошей, і до цифрового контенту, і до бездокументарних цінних паперів.

Таким чином, навіть якщо певні види віртуальних активів потребують спеціального правового режиму, це не усуває загальної можливості застосування до них цивільного права**.** Спецрегулювання (фінансове, інвестиційне, податкове, AML, блокчейн-регулювання тощо) визначатиме лише *правові особливості* окремих категорій активів, тоді як цивільне право забезпечуватиме фундаментальний майновий та зобов'язальний режим їхнього обігу**.**

Якщо означити які прогалини та колізії в цивільно-правовому регулюванні існують станом на зараз, то слід навести наступні:т

✓ Невизначеність термінології й класифікації, адже законодавчі ініціативи й наукові підходи використовують різні терміни («криптовалюта», «віртуальні активи», «токен»), що ускладнює визначення застосовних правових режимів. Це породжує ризики неоднакового їх тлумачення;

✓ Неясність майнового режиму та речових прав. Хоча багато авторів пропонують прирівняти криптоактиви до майна, немає однозначного закріплення в цивільному законодавстві правил набуття, володіння й захисту речових прав на цифрові активи. Це створює проблеми при вирішенні спорів, стягненні, застосуванні застави тощо;

✓ Проблеми із забезпеченням та заставою. У цивільному законодавстві поки відсутні чіткі норми про можливість закладання криптоактивів, механізми контролю за передачею приватних ключів або «посилання» застави створює юридичну невизначеність для кредитування під цифрові активи;

✓ Ускладнення виконання судових рішень і забезпечення реституції. Немає стандартизованих процедур для примусового переказу активів, блокування адрес чи відновлення прав у разі хакерських крадіжок; питання можливості судового розпорядження щодо адрес/ключів залишаються проблемними;

✓ Посередницькі ризики. Правовий статус провайдерів послуг зберігання (custodians), криптобірж, провайдерів гаманців не вичерпно врегульований у цивільному плані: питання відповідальності, договірних умов і стандартів дій у форс-мажорі неоднозначні;

✓ Інші проблеми: питання доказування операцій у судах, спадкування криптоактивів, транскордонні спори й юрисдикція.

Для вирішення означених проблем, слід було б: закріпити визначення «віртуального активу» в Цивільному кодексі; визначити спосіб набуття й переходу права власності на цифрові активи (наприклад: перехід права відбувається після передачі контролю над приватним ключем або після відображення у визнаному реєстрі / операторі (правило «control = ownership»); впровадити інститут забезпечувальних речових прав над криптоактивами (застава/права вимоги); запровадити правову фікцію для захисту покупця в разі шахрайства або несанкціонованого доступу. Механізм відновлення прав має бути поєднаний із цивільною відповідальністю для провайдерів зберігання; урегулювати

питання спадкування цифрових активів, а також визначити процедури доступу спадкоємців до ключів/реєстрів, обов'язки власників щодо передачі доступу або визнання судом способу доступу.

Висновки

Проведений аналіз засвідчує, що правова природа криптовалют і інших віртуальних активів залишається одним із найбільш дискусійних питань сучасної цивілістики. Сам феномен цифрових активів сформувався на перетині технологічних інновацій, економічних моделей та правових конструкцій, що зумовило появу різноманітних доктринальних підходів і відсутність їхнього уніфікованого правового статусу.

У світовій науці окреслилися три ключові напрями осмислення правової природи криптоактивів:

1. розглядає криптовалюту як особливий цифровий об'єкт, що поєднує інформаційний запис і алгоритмічно обумовлену дію, який не вписується в класичні цивільно-правові категорії речей чи майнових прав;

2. пропонує визначати правову природу токена залежно від того, яку функцію він виконує в економічних відносинах. Це забезпечує гнучкість регулювання і здатність охоплювати нові форми цифрових активів;

3. наголошує, що цінність криптовалют формується не лише кодом, а й колективними рішеннями спільноти та операторами мережі; тому їхній правовий статус не може бути зведений виключно до технічних характеристик.

В українській доктрині переважають два напрямки: технологічно-економічне розуміння криптовалют як віртуальних активів, яке підкреслює їх децентралізовану природу і функції цифрових приватних грошей; – інкорпораційний підхід, що пропонує відносити криптовалюту до майна або «іншого майна» у межах ЦК України, застосовуючи до них загальні речово-правові та зобов'язальні механізми.

Аналіз класифікації криптоактивів доводить, що вони включають низку різнорідних об'єктів — від децентралізованих криптовалют до токенізованих цінних паперів і унікальних NFT. Частина з них органічно вписується у цивільно-правові категорії (майнові права, речі, інше майно), тоді як інші — потребують спеціального фінансового чи секторального регулювання (інвестиційні токени, стейблкоїни, токенізовані фінансові інструменти).

З огляду на це можна зробити такі узагальнення:

Загальні конструкції цивільного права здатні забезпечити базовий режим обігу більшості віртуальних активів**,** адже вони мають вартість, можуть бути предметом договорів та об'єктами майнових прав.

Спеціальне регулювання потрібне лише для тих категорій криптоактивів, які виконують фінансові, інвестиційні чи платіжні функції, що виходять за межі традиційної цивілістики.

Таким чином, оптимальний підхід полягає в поєднанні: цивільно-правового базису**,** який забезпечує загальні правила обігу віртуальних активів; а також секторального регулювання, що встановлює особливості функціонування окремих категорій токенів. Така модель дозволяє гармонізувати наукові підходи, подолати існуючі прогалини й колізії та створити цілісну систему правового регулювання криптовалют і віртуальних активів в Україні.

Література

1. Primavera De Filippi, Aaron Wright. Blockchain and the Law: The Rule of Code (2018) . Blockchain and the Law: The Rule of Code | Request PDF

2. Michèle Finck. Blockchain Regulation and Governance in Europe (2019). Blockchain Regulation and Governance in Europe

3. Walch, Angela, The Path of the Blockchain Lexicon (and the Law) (March 24, 2017). 36 Review of Banking & Financial Law 713 (2017), Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2940335

4. Walch, Angela, Deconstructing 'Decentralization': Exploring the Core Claim of Crypto Systems (January 30, 2019). Chapter in Crypto Assets: Legal and Monetary Perspectives (Chris Brummer, ed), Oxford University Press, 2019., Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3326244

5. Angela Walch. Cryptocurrencies: What are they good for? July 27, 2021. https://www.banking.senate.gov/imo/media/doc/Walch%20Testimony%207-27-21.pdf

6. Логойда В. М. Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльноправовий аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2022. https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/1a759507-3891-4eec-8c46-cc327233eab2/download

7. Скрипник В. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 38-43.

8. Майданик Р.А. Віртуальна валюта в цивільному праві України: стан, тенденції, перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України* Том 25, № 2, 2018. С. 114-129.

LEGAL STATUS OF CRYPTOCURRENCY AND OTHER VIRTUAL ASSETS IN CIVIL LAW

The article examines scientific approaches to determining the legal nature of cryptocurrencies and virtual assets and analyzes their classification in the world and Ukrainian legal doctrine. It is established that the lack of a single concept regarding the legal nature of these digital objects causes significant legal uncertainty in the sphere of their circulation. It is shown that civil law mechanisms are generally capable of providing a basic regime for regulating cryptocurrencies as property, while some of their types require special financial or sectoral regulation.

Particular attention is paid to the positions of Ukrainian scientists who substantiate both the possibility of classifying cryptocurrencies as property and the need to create a new category of digital assets. Gaps and conflicts in civil legislation that impede the effective legal regulation of these objects are analyzed. Directions for improving the legal mechanism for the circulation of virtual assets based on a combination of civil law structures and special sectoral regulation are proposed.

A conclusion is drawn about the need to unify the conceptual apparatus and form a comprehensive model of the legal regime of cryptocurrencies in Ukraine.

Keywords: cryptocurrency, virtual assets, digital technologies, tokens, civil law regulation, digitalization.

ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

СЕРВЕТНИК Анна Геннадіївна - доктор філософії

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.47

Аргументовано, що досвід США є цікавим для України насамперед тим, що він демонструє ефективну модель децентралізованого, але водночас чітко регламентованого контролю за діяльністю нотаріусів, у межах якої нотаріус розглядається як публічний службовець, персонально відповідальний перед державою за кожну нотаріальну дію. Американська практика показує, що контроль може бути результативним без надмірної бюрократизації, якщо він поєднує попередній нагляд під час допуску до професії, формалізовані стандарти вчинення нотаріальних дій та дієві механізми реагування на скарги. Для України важливим є підхід, за якого основний акцент робиться не на постійному втручанні в поточну роботу нотаріуса, а на персональній відповідальності, прозорості процедур, обов'язковій фіксації нотаріальних дій і реальній можливості застосування санкцій у разі порушень. Такий баланс між автономією нотаріуса і державним наглядом сприяє підвищенню довіри до нотаріату, зменшенню зловживань і формуванню правової культури, у якій контроль сприймається не як тиск, а як інструмент забезпечення якості та законності.

Відмічено, що Досвід Великобританії є цікавим для України тим, що він демонструє модель інституційно відокремленого, професійно орієнтованого контролю за нотаріальною діяльністю, у якій ключову роль відіграє спеціалізований регулятор, а не органи загального державного управління. У Великобританії нагляд за нотаріусами в Англії та Уельсі здійснює Faculty Office of the Archbishop of Canterbury, який поєднує функції допуску до професії, встановлення стандартів, дисциплінарного контролю та професійного розвитку, при цьому діючи в межах загальної системи регулювання юридичних професій під наглядом Legal Services Board.

Ключові слова: контроль, нотаріус, нотаріальна діяльність, зарубіжний досвід, США, Великобританія.

Постановка проблеми

Умови функціонування нотаріату визначаються не лише обсягом наданих йому повноважень, а й тим, наскільки послідовно та виважено вибудувана система контролю за їх реалізацією. Саме через механізми контролю держава та професійна спільнота нотаріусів забезпечують дотримання принципів законності, добросовісності та професійної відповідальності у нотаріальній діяльності. У різних правових системах ці завдання вирішуються по-різному, що зумовлено історією розвитку нотаріату, місцем нотаріуса у системі органів публічної влади та особливостями правової культури. Урахування такого різноманіття підходів створює можливість глибшого розуміння природи контрольних механізмів у сфері нотаріату, їхнього функціонального призначення та меж допустимого втручання у професійну діяльність нотаріуса.

Зауважимо, що нині існує два типи нотаріальних систем, де форми організації нотаріату є різними залежно від того, яку роль і значення у сфері реалізації прав визнає

за нотаріатом та чи інша держава. Першу групу становлять нотаріальні органи англосаксонських країн (Велика Британія, США, тощо), до компетенції яких входить лише посвідчення документів і підписів. Наприклад, в англійських судах посвідчений нотаріусом документ не має повної юридичної сили доказу і потребує перевірки фактів, викладених в угоді. Система англосаксонського типу характеризується тим, що кодифіковані закони тут нечисленні, джерелами правових норм є переважно традиції та прецеденти, утворені юридичною практикою. З метою забезпечення основного принципу цивільного обігу – свободи угод, передбачена можливість користуватися будь-якими доказами. Сторони, що укладають контракт, перебувають «віч-навіч» і, навіть передбачаючи заздалегідь можливі конфлікти з приводу виконання такої угоди, покладаються на суд, який повинен буде вирішити спір, що виникне [1; 2]. Такий підхід до організації нотаріальної діяльності обумовлює специфіку здійснення контролю у цій сфері.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, присвячені здійсненню контролю за нотаріальною діяльністю в Україні, досліджувались у наукових працях: Г.В. Атаманчука, Ю.П. Битяка, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Л.В. Коваль, В.К. Колпакова, Є.Б. Кубка, Д.М. Лук'янця, О.М. Музичука, В.М. Марчука, А.О. Селіванова, Р. А. Усенка, Х.П. Ярмакі та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у зазначеній сфері залишається велика кількість проблем, що обумовлює важливість вивчення позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити досвід США та Великобританії щодо здійснення контролю за нотаріальною діяльністю. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури; розкрити специфіку здійснення відповідного контролю у США та Великобританії.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики досвіду США та Великобританії щодо здійснення контролю за нотаріальною діяльністю.

Виклад основного матеріалу

У США організація і порядок діяльності нотаріусів регулюються законодавством штатів. Нотаріальні функції виконують дві категорії осіб: нотаріуси, які призначаються законодавчими органами штату або вищими посадовими особами штату, і комісіонери з питань встановлення факту. Серед того розмаїття форм, яких може набувати в сучасному світі латинський нотаріат, одним із найцікавіших прикладів є латинський нотаріат у США, що діє в рамках чужого для нього англосаксонського (загальне) права. Традиційним і органічним для правової системи США є інститут notaries public – «публічних нотаріусів», що являє собою результат тривалої, багатовікової еволюції нотаріату в рамках англосаксонського права, під час якої відбувався поступовий і послідовний відрив нотаріату від своїх романських коренів. В Англії, Шотландії й Ірландії цей процес не зайшов настільки далеко, у цих країнах нотаріуси є досвідченими юристами-професіоналами, незважаючи на те, що спектр їх нотаріальних дій значно вужчий, ніж у їхніх колег із більшості країн континентальної Європи [3]. Базисними факторами, що визначають особливості організації нотаріату в США, є відсутність його як єдиної спеціалізованої державної інституції та виконання обов'язків, специфічних у країнах континентальної системи права для нотаріусів, уповноваженими державою посадовими особами, діяльність яких пов'язана з юридичною практикою або не пов'язана з нею. Відсутність федерального законодавства з врегулювання нотаріальної діяльності пояснює серйозні відмінності при визначенні правового статусу нотаріуса. Правові аспекти організації та функціонування нотаріату в цій країна відображені в модельному законодавстві – Модельному законі США «Про нотаріат» та Уніфікованому законі США «Про нотаріальні дії» та в законодавствах окремих штатів [4, с.43].

М. Бондарєва зазначає, що до осіб, які претендують на зайняття посади нотаріуса в США, відповідно до параграфу 3-1 Модельного закону США «Про нотаріат» висуваються наступні загальні вимоги: особа має бути віком не молодше 18 років (у штатах Аляска та Небраска мінімальний вік претендента становить 19 років); на момент призначення на посаду особа повинна постійно проживати в даному штаті (це правило не стосується нотаріусів – військовослужбовців, які можуть здійснювати повноваження за межами штату місця постійного проживання), або, не будучи резидентом цього штату часто перебувати на його території; особа повинна бути громадянином США; вміти читати та говорити англійською мовою; прослухати курс лекцій та успішно скласти письмовий іспит з метою визначення рівня професійних знань; надати комплект відбитків пальців для перевірки на предмет притягнення до кримінальної відповідальності [4]. Законодавствами окремих штатів можуть встановлюватись додаткові вимоги до претендентів на посаду нотаріуса. Так, особа, яка бажає отримати дозвіл на вчинення нотаріальних дій в штаті Вашингтон повинна надати рекомендації щонайменше трьох осіб старше 18 років, які постійно проживають в даному штаті і не є родичами претендента. Законодавствами штату Пенсільванія та штату Міссурі дозволяється обіймати посаду нотаріуса лише особі, яка має виборче право в даному штаті. Відповідно до Урядового кодексу штату Каліфорнія (параграф 8200-8205) встановлено, що, з 01 липня 2005 року, кожен кандидат перед затвердженням його на посаду нотаріуса повинен пройти 6-годинний курс лекцій, програма курсу яких перевіряється та затверджується Державним Секретарем відповідного штату [4].

У Сполучених Штатах нагляд за діяльністю нотаріусів є децентралізованим і здійснюється переважно на рівні штатів, а не якимось окремим національним органом. У більшості штатів основним наглядовим органом є офіс Державного секретаря, який зазвичай відповідає за призначення нотаріусів, ведення офіційних записів, видачу рекомендацій та забезпечення дотримання законів про нотаріат. Наприклад, Державний секретар Каліфорнії контролює призначення, вимоги до освіти та дисциплінарні стягнення для нотаріусів у Каліфорнії. Ці офіси розслідують скарги громадськості, розглядають заяви про неправомірні дії, такі як неналежне нотаріальне посвідчення або невдачі у перевірці особи, і можуть накладати адміністративні санкції, які варіюються від попереджень та штрафів до призупинення або анулювання нотаріальної комісії.

У деяких штатах наглядові повноваження належать виконавчій гілці влади через офіс губернатора або віце-губернатора, часто з щоденним управлінням, делегованим певному державному агентству. В інших, зокрема в штатах з сильними судовими традиціями, суди відіграють більш пряму наглядову роль. Наприклад, нотаріуси можуть призначатися суддями, а неправомірні дії можуть переглядатися в рамках судової системи, особливо коли нотаріальні дії пов'язані з судовим провадженням або судовим процесом. У цих юрисдикціях судді можуть мати повноваження дисциплінувати або звільняти нотаріусів, які порушують встановлені законом обов'язки або етичні стандарти. Важливо зазначити, що професійний нагляд доповнюється, але не замінюється, приватними та квазіпрофесійними організаціями. Національна асоціація нотаріусів, наприклад, забезпечує освіту, стандарти найкращої практики та етичні рекомендації, але вона не має юридичних повноважень контролювати чи дисциплінувати нотаріусів. Членство в таких організаціях є добровільним, а їхня роль є радше консультативною, ніж регуляторною. Фактичні повноваження щодо забезпечення дотримання законодавства залишаються виключно за органами державної влади.

Таким чином, досвід США є цікавим для України насамперед тим, що він демонструє ефективну модель децентралізованого, але водночас чітко регламентованого контролю за діяльністю нотаріусів, у межах якої нотаріус розглядається як публічний службовець, персонально відповідальний перед державою за кожну нотаріальну дію. Американська практика показує, що контроль може бути результативним без надмірної бюрократизації, якщо він поєднує попередній нагляд під час допуску до професії, форма-

лізовані стандарти вчинення нотаріальних дій та дієві механізми реагування на скарги. Для України важливим є підхід, за якого основний акцент робиться не на постійному втручанні в поточну роботу нотаріуса, а на персональній відповідальності, прозорості процедур, обов'язковій фіксації нотаріальних дій і реальній можливості застосування санкцій у разі порушень. Такий баланс між автономією нотаріуса і державним наглядом сприяє підвищенню довіри до нотаріату, зменшенню зловживань і формуванню правової культури, у якій контроль сприймається не як тиск, а як інструмент забезпечення якості та законності.

В Англії та Уельсі нотаріуси призначаються через Канцелярію архієпископа Кентерберійського. Багато нотаріусів також є соліситорами, але вони не обов'язково повинні ними бути. Бути нотаріусом – це окрема професія. Соліситори не уповноважені здійснювати «нотаріальні дії», якщо вони також не є нотаріусами. Основна роль нотаріуса в Англії та Уельсі полягає в «засвідченні справжності» актів та інших юридичних документів для використання за кордоном. Засвідчення означає набагато більше, ніж просто засвідчення (звірка копій з оригіналами). Якщо документи були засвідчені нотаріусом, це означає, що суди та інші органи за кордоном можуть приймати їх без необхідності самостійно проводити будь-які додаткові перевірки. Кожен нотаріус має свою власну печатку, яка буде прикріплена до документів. Нотаріуси також можуть готувати довіреності, «опротестовувати» переказні векселі та надавати інші юридичні консультації. Дуже невелика кількість (менше 40) нотаріусів також займаються оформленням прав власності та спадщини як нотаріуси (на відміну від виконання цієї роботи як соліситори) [5].

У Великобританії особлива увага приділяється нагляду за новими, некваліфікованими, нотаріусами, який покликаний забезпечити нотаріусам підтримку з боку досвідченого нотаріуса протягом перших двох років надання нотаріальних послуг, а також полегшити моніторинг роботи новокваліфікованого нотаріуса. Керівник нотаріуса, що отримав кваліфікацію, повинен мати безперервну нотаріальну практику протягом 5 років безпосередньо перед початком періоду нагляду. Нотаріус, що отримав кваліфікацію та працює в тій самій фірмі, що й нотаріус, який безперервно займався самовільною нотаріальною практикою протягом 5 років безпосередньо перед початком періоду нагляду, може перебувати під наглядом цього нотаріуса на місці або, за бажанням, під наглядом іншого нотаріуса дистанційно [6]. Дистанційний нагляд здійснюється переважно телефоном та електронною поштою. Наглядач повинен бути доступним для нотаріуса, що перебуває під наглядом, з метою надання консультацій та порад з усіх питань, що охоплюються наглядом, у розумні терміни, з урахуванням професійних обов'язків наглядача. Як мінімум, наглядач повинен звертатися до нотаріуса, що перебуває під наглядом, принаймні раз на три місяці щодо прогресу нотаріуса та будь-яких питань, що хвилюють нотаріуса, що перебуває під наглядом, і повинен вести облік таких запитів. Керівник та нотаріус, що перебуває під наглядом, повинні зустрітися один раз до початку практики нотаріуса, що перебуває під наглядом, щоб керівник міг перевірити готовність нотаріуса, що перебуває під наглядом, надавати послуги громадськості [6].

Досвід Великобританії є цікавим для України тим, що він демонструє модель інституційно відокремленого, професійно орієнтованого контролю за нотаріальною діяльністю, у якій ключову роль відіграє спеціалізований регулятор, а не органи загального державного управління. У Великобританії нагляд за нотаріусами в Англії та Уельсі здійснює Faculty Office of the Archbishop of Canterbury, який поєднує функції допуску до професії, встановлення стандартів, дисциплінарного контролю та професійного розвитку, при цьому діючи в межах загальної системи регулювання юридичних професій під наглядом Legal Services Board. Для України цей досвід показовий тим, що ефективний контроль може здійснюватися через автономний професійний орган із чітко визначеними повноваженнями, високими вимогами до освіти і підготовки нотаріусів та незалежними дисциплінарними процедурами.

SUMMARY

It is argued that the US experience is interesting for Ukraine primarily because it demonstrates an effective model of decentralized, but at the same time clearly regulated control over the activities of notaries, within which the notary is considered a public servant, personally responsible to the state for each notarial act. American practice shows that control can be effective without excessive bureaucracy if it combines preliminary supervision during admission to the profession, formalized standards for performing notarial acts and effective mechanisms for responding to complaints. For Ukraine, an approach that places the main emphasis not on constant interference in the current work of the notary, but on personal responsibility, transparency of procedures, mandatory recording of notarial acts and the real possibility of applying sanctions in case of violations is important. Such a balance between the autonomy of the notary and state supervision contributes to increasing trust in the notary profession, reducing abuses and forming a legal culture in which control is perceived not as pressure, but as a tool for ensuring quality and legality.

It is noted that the UK experience is interesting for Ukraine in that it demonstrates a model of institutionally separate, professionally oriented control over notarial activities, in which a specialized regulator plays a key role, rather than general state administration bodies. In the UK, supervision of notaries in England and Wales is carried out by the Faculty Office of the Archbishop of Canterbury, which combines the functions of admission to the profession, setting standards, disciplinary control and professional development, while operating within the general system of regulation of legal professions under the supervision of the Legal Services Board.

Keywords: control, notary, notarial activities, foreign experience, USA, Great Britain.

Висновки

Таким чином, проведений у статті аналіз дає змогу дійти до висновку, що у США контроль за діяльністю нотаріусів має переважно адміністративно-державний характер і здійснюється на рівні окремих штатів, де нотаріус перебуває під наглядом органів виконавчої влади та не належить до самоврядної професійної корпорації, що підкреслює принцип персональної відповідальності перед державою. У Великобританії, навпаки, контроль зосереджений у спеціалізованому професійному регуляторі, який діє автономно від уряду, але в межах загальної системи нагляду за юридичними послугами, що забезпечує високі стандарти професійної підготовки та незалежні дисциплінарні процедури. А відтак, незважаючи на віднесення до однієї правової системи, моделі здійснення контролю за роботою нотаріусів у цих країнах суттєво різнять, адже в першому випадку акцент робиться на простоті й формальній підзвітності, тоді як другий підхід – на професіоналізації та інституційній незалежності, і поєднання цих підходів може слугувати орієнтиром для вдосконалення національної системи контролю за нотаріатом.

Література

1. Сучасні системи нотаріату – Історія їх розвитку. 2018 / Нотаріальна палата України. URL: http://old.npu.in.ua/ua/pro-npu/istoriya/ suchasni-sistemi-notariatu-istoriya-jikh-rozvitku#. XAB0C5Mzbs1

2. Ковальчук С. Зарубіжній досвід адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності / С. Ковальчук // Підприємство, господарство і право : науково-практичний юридичний журнал.2019.№ 2. С. 101-104

3. Денисяк Н. М. Особливості організації нотаріату у Сполучених Штатах Америки / Н. М. Денисяк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 86 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. С. 77-82.

4. Бондарєва М. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування / М. Бондарєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2007. Вип. 74-76. С. 43-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_13

5. Regulatory or professional bodies / URL: https://www.regulated-professions.service.gov.uk/professions/notary-public

6. Code of Practice / URL: https://www.facultyoffice.org.uk/code-of-practice/supervision/

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ТА ЙОГО ОСКАРЖЕННЯ

ДАНИЛО Сергій Михайлович - кандидат юридичних наук, адвокат
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5135-8633
УДК 343.131:343:155(477)
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.48

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи в контексті повідомлення про підозру та механізму його оскарження. Автором обґрунтовано розуміння підозри як оприлюдненої офіційної версії сторони обвинувачення про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення. Таке трактування дозволяє вийти за межі сприйняття підозри як процесуального рішення, наголошуючи на обов'язку сторони обвинувачення підтверджувати її обґрунтованість достатніми і належними доказами. Особливу увагу приділено критичному осмисленню часових обмежень оскарження повідомлення про підозру, установлених ст. 303 Кримінального процесуального кодексу України. Встановлено, що чинний правовий механізм оскарження підозри створює конфлікт із вимогами ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки фактично позбавляє особу можливості негайного оскаржити пред'явлену підозру. Це також створює підґрунтя для нівелювання змагального процесу та реалізації засади диспозитивності. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини та правових позицій Верховного Суду запропоновано підстави оскарження підозри класифікувати за трьома критеріями: процесуальними порушеннями, матеріально-правовими невідповідностями та фактичною необґрунтованістю. Окремим дискусійним аспектом автор вважає пропозицію законодавчої деталізації форми та змісту скарги, що може трансформуватися у штучний бар'єр ефективної реалізації доступу до правосуддя.

Ключові слова: права і свободи особи, підозрюваний, повідомлення про підозру, оскарження повідомлення про підозру, судовий контроль, доступ до правосуддя, скарга.

Постановка проблеми

Повідомлення стороною обвинувачення особі про підозру є важливим процесуальним рішенням, оскільки саме з цього моменту особа офіційно набуває статусу підозрюваного. З цього часу особа не лише наділяється новими процесуальними правами, а й створює передумови для суттєвого обмеження прав і свобод підозрюваного. І це мабуть було ключовим аспектом закріплення законодавчої гарантії можливості реалізувати підозрюваним і його захисником право на оскарження повідомлення про підозру. Адже, як випливає з аналізу п. 14 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення розпочинається нова стадія кримінального провадження – притягнення до кримінальної відповідальності.

Процесуальний порядок (процедурні аспекти) повідомлення про підозру чітко регламентований у КПК України. Наочним свідченням важливості інституту повідомлення про підозру є факт його унормування в окремій главі 22 КПК України, але на практиці дискусійним питанням залишаєть-

ся дотримання стандарту «обґрунтованої підозри». У світлі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), зокрема справи «Нечипорук і Йонкало проти України» [1], «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) [2], обґрунтованість підозри вимагає наявності фактів або інформації, які б переконали об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити правопорушення. Отже, недостатня якість доказової бази на етапі повідомлення особи про підозру часто призводить до порушення її прав і законних інтересів. У цьому аспекті гострою залишається проблема оскарження підозри, тому вчені обґрунтовано відносять до актуальних питань правозастосовної практики низьку ефективність такого засобу здійснення права на захист, як оскарження повідомлення про підозру [3, с. 19]. При цьому судовий контроль, який також гарантується щодо оскарження повідомлення про підозру, має бути ефективним способом захисту прав, свобод та законних інтересів особи. І навіть в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану це не повинно бути винятком, ба більше, враховуючи корективи у процесуальній діяльності на стадії досудового розслідування. Насамперед йдеться про особливості повідомлення про підозру в умовах обмеженого доступу до певних територій або за відсутності особи (дистанційне повідомлення). Отже, постає питання щодо дотримання балансу між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми

Наукові розвідки таких вчених, як Ю. П. Аленін, В. Д. Берназ, В. І. Галаган, А. Г. Гаркуша, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. Т. Маляренко, В. В. Михайленко, О. Р. Михайленко, В. В. Тіщенко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Л. Д. Удалова та інших значно збагатили науку кримінального процесу. Під час реформування кримінальної юстиції їхні праці позитивно вплинули на вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Проблемні питання забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час повідомлення про підозру та його оскарження стали предметом дослідження у таких працях: М. Я. Никоненко «Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину» (2007); О. С. Мазур «Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину» (2008), автор; Г. І. Процько «Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації» (2012); О. В. Фараон «Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» (2016); І. І. Холондович «Підстави та порядок оскарження повідомлення про підозру» (2019) тощо. Водночас на законодавчому рівні залишаються невирішеними окремі проблемні аспекти, пов'язані із забезпеченням прав, свобод та законних інтересів особи під час повідомлення про підозру та його оскарження. Це зумовлює необхідність подальшого пошуку оптимальних шляхів удосконалення положень КПК України з цієї тематики, що й є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Процесуальний порядок повідомлення про підозру безпосередньо регламентований главою 22 КПК України, яка містить статті 276–279 [4]. Проте системний аналіз слідчо-судової практики та наукових джерел свідчить про необхідність подальшого системного вдосконалення положень КПК України щодо забезпечення прав особи з метою гарантування доступу до правосуддя. Як звернули увагу Т. О. Часова та М. А. Савчук, «інститут підозри являє собою сукупність взаємопов'язаних норм, які певною мірою забезпечують участь особи в кримінальному провадженні, але одночасно повинні забезпечувати реалізацію прав та законних інтересів особи. Підозра є твердженням органу досудового розслідування щодо взаємозв'язку між особою та кримінальним правопорушенням за допомогою процесуального закріплення. Таке твердження може ґрунтуватись лише на основі зібраних доказів у матеріалах провадження» [5, с. 289]. Отже, ймовірна причетність особи до вчинення кримінального правопорушення повинна бути належним чином зафіксова-

на у відповідній процесуальній формі. Однак на цьому етапі підозра є лише слідчою версією, що документується та офіційно оприлюднюється стороною обвинувачення. Це дозволяє розглядати підозру не як констатацію доведеної вини, а як обґрунтоване припущення, засноване на певній сукупності зібраних доказів. Водночас виникає закономірне питання: якою повинна бути достатня сукупність доказів для прийняття рішення про повідомлення особі про підозру? У науковому дискурсі цей підхід утверджує ідею, що на стадії досудового провадження дізнавач, слідчий, прокурор оперують лише ймовірними знаннями. Сама природа версії передбачає її багатоваріантність, що зобов'язує правоохоронні органи не лише висунути обвинувальне припущення, а й бути готовими до його повної трансформації або спростування під впливом нових обставин чи аргументів захисту [6, с. 30–31; 7, с. 234]. Задокументованість слідчої версії перетворює обґрунтоване припущення на офіційний юридичний факт, що породжує конкретні правові наслідки. Формалізація припущень у письмовому повідомленні про підозру є моментом, коли сторона обвинувачення бере на себе відповідальність за логічність та обґрунтованість своїх висновків [8, с. 414–415]. Дійсно, обґрунтованість підозри вимагає не лише суб'єктивної впевненості сторони обвинувачення, а й наявності в матеріалах кримінального провадження належних і достатніх доказів, які б свідчили про причетність саме цієї особи до вчинення інкримінованого кримінального правопорушення. І вже оцінивши зібрані докази, можна говорити про оприлюднення слідчої версії шляхом вручення особі повідомлення про підозру. Саме письмове повідомлення про підозру надає можливість підозрюваному та його захиснику прослідкувати зв'язок між викладеними фактами, а отже, оскаржити висунуту підозру. Це є свідченням забезпечення реалізації засади змагальності та презумпції невинуватості, адже сама підозра-версія – це спростовуване твердження, яке потребує безперервного підтвердження доказами [7, с. 239]. Будь-яка версія є інтерпретацією фактів, які в подальшому можуть бути спростовані як такі, що містять помилки або ж є упередженими, що додатково обґрунтовує необхідність можливості судового оскарження висунутої підозри. У цьому контексті варто згадати рішення ЄСПЛ у справі «Дьюер проти Бельгії» (Deweer v. Belgium), де Суд акцентував на тому, що суть обвинувачення полягає не в установленому факті вини, а в самому припущенні про вчинення правопорушення. Суд визначив обвинувачення як офіційне повідомлення, яким компетентний орган доносить до особи лише ймовірність (припустимість) її причетності до злочину [9]. З позицій захисту такий акцент є надзвичайно важливим, оскільки підкреслює, що в будь-якому разі повідомлення про підозру у вчиненні інкримінованого особі кримінального правопорушення повинно базуватися на певній сукупності зібраних доказів. Як зазначається у рішенні у справі «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom), вимога розумної підозри передбачає наявність доказів, які об'єктивно зв'язують підозрюваного з певним злочином. Вони не повинні бути достатніми для засудження, але мають бути достатніми для виправдання подальшого розслідування або висунення звинувачення [2].

Неоднозначність підходів до повідомлення про підозру була досліджена суддями Великої Палати Верховного Суду, які наголосили на розмежуванні: а) підозри як припущення про вчинення особою кримінально караного діяння; б) письмового повідомлення про підозру як процесуального рішення; в) повідомлення про підозру як комплекс процесуальних дій, що включає складання та вручення повідомлення про підозру, роз'яснення процесуальних прав підозрюваного, суті підозри, внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та ін. Сам факт складання письмового тексту повідомлення про підозру без його безпосереднього вручення відповідною особою не може вважатися виконанням усього комплексу дій, що охоплюють поняття «здійснити повідомлення про підозру» [10]. Такий підхід до розуміння повідомлення про підозру є цілком правильним не лише з тео-

ретичної точки зору, а й з погляду правозастосовної практики, оскільки здійснення повідомлення про підозру є моментом переходу від загального до персоніфікованого розслідування – притягнення особи до відповідальності. Саме ж вручення підозри, відповідно до ст. 219 КПК України, запускає як зворотній відлік строків досудового розслідування, так містить й інші правові наслідки, наприклад можливість її оскаржити в судовому порядку. Оскільки вручення письмового повідомлення про підозру може призвести до істотного обмеження свободи та порушення звичного життя (наприклад, шляхом відсторонення особи від посади, застосування запобіжного заходу), тому захист розглядає його не як формальність, а як правову передумову для застосування репресивних механізмів, що потребує негайного оскарження та перевірки на обґрунтованість [11, с. 317–318].

Аналіз часових обмежень оскарження повідомлення про підозру (один місяць для кримінальних проступків та два місяці для злочинів), встановлених у п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України, викликає питання щодо процесуальної доцільності та забезпечення права на ефективний правовий захист, гарантований ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Убачається ситуація, коли встановлений положеннями КПК України режим правового очікування фактично ігнорує конвенційну гарантію негайного оскарження повідомлення про підозру. Таке відтермінування звужує зміст права на судовий захист, і з цієї причини законодавчо легалізована відстрочка судового контролю є неприпустимою. Крім того, оскільки наявність обґрунтованої підозри є невід'ємною умовою застосування заходів забезпечення кримінального провадження, неможливість її оперативного оскарження створює ризик порушення права на справедливий суд. Не виключено, що виникне ситуація, коли прокурор передасть до суду обвинувальний акт саме в момент, коли спливає строк на оскарження повідомлення про підозру, тим самим унеможливлюючи перевірку її обґрунтованості. В такому випадку нівелюється право на захист, що негативно позначається на забезпеченні прав, свобод та законних інтересів особи. Виходить, що підозрюваний та його захисник можуть спростувати підозру лише у разі розгляду слідчим суддею клопотання про обрання заходу забезпечення кримінального провадження, що є практикою судового розгляду на сьогодні.

Зважаючи на викладене, видається доцільним закріпити право підозрюваного та його захисника на негайне оскарження повідомлення про підозру. Таке право має бути реалізовано в разі: по-перше, наявності процедурних порушень (наприклад, щодо спеціальних суб'єктів повідомлення про підозру; пропущення строку тощо); по-друге, недостатності сукупності зібраних доказів для висновку щодо причетності особи до вчинення інкримінованого кримінального правопорушення. Тільки за таких умов судовий контроль стане не формальним, а реальним механізмом захисту прав особи. Без швидкого виправлення ситуації щодо часових обмежень на оскарження підозри крізь призму захисту прав людини можна говорити про суттєвий конфлікт між процесуальною ефективністю та правом особи на ефективний захист. В іншому разі це аж ніяк не буде корелюватися з положеннями ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12]. До того ж, до моменту письмового повідомлення про підозру розслідування триває без обчислення процесуальних строків (у межах загальних строків). Свого часу А. В. Мельниченко звернув увагу на те, що слідчі здійснюють досудове розслідування без обчислення його строків. Вони збирають докази, проводять експертизи, викликають для надання пояснень особу, яку в подальшому можуть повідомити про підозру (однак процесуального статусу вона не має). Це позбавляє сторону захисту реального часу для підготовки та подання власних доказів, а будь-які спроби захисту відновити баланс через клопотання про проведення додаткових слідчих дій часто відхиляються слідчим з формальних причин. Подальший судовий контроль також виявляється малоефективним: слідчі судді, констатуючи факт завершення розслідування, здебільшого відмовляють у задоволенні скарг сторони захисту [13, с. 51–52]. Таким

чином, право особи на змагальний процес підміняється адміністративною процедурою вручення готового рішення, що суперечить засаді верховенства права. До того ж забезпечення прав людини вимагає запровадження спеціальних процесуальних гарантій, які запобігають їхньому безпідставному обмеженню під час досудового розслідування. Звісно, що до системи процедурних гарантій входить право на оскарження, адже ст. 55 Конституції України гарантує кожному учаснику провадження право оскаржити рішення слідчого або прокурора [14], зокрема й повідомлення про підозру. У разі встановлення незаконності чи необґрунтованості такого рішення воно підлягає обов'язковому скасуванню слідчим суддею. Можливість оскарження повинна сприяти стороні захисту у забезпеченні прав, свобод та законних інтересів особи [15, с. 200]. У судовій перевірці підозри під час досудового розслідування можна побачити нібито порушення презумпції невинуватості, оскільки слідчий суддя оцінює докази та фактично виконує функцію судового розгляду справи по суті. Проте для захисту такий контроль є не судом над особою, а необхідним бар'єром проти можливого порушення процесуальних вимог, що дозволить уникнути необґрунтованого обмеження прав особи стороною обвинувачення у результаті висунення безпідставної версії. По суті такий підхід підкреслює, що слідчий суддя не констатує винуватість чи невинуватість особи, а лише перевіряє, чи дійсно сторона обвинувачення дотрималась вимог закону, що в демократичному суспільстві і є суттю здійснення судового контролю.

Змагальний характер сучасного кримінального процесу під час оскарження повідомлення про підозру забезпечується: свободою оскарження та його гарантуванням, що проявляється у створенні реальних, а не формальних умов, зокрема правнича допомога, доступ до правосуддя, відсутність обов'язкової форми скарги, обов'язковість прийняття і розгляду [16, с. 76]; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, де підозрюваний може оскаржувати рішення слідчого, прокурора, що певним чином нівелює ієрархічну перевагу сторони обвинувачення; судовим контролем на стадії досудового розслідування, у ході реалізації якого слідчий суддя не просто вислуховує сторони, а фактично перевіряє наявність в матеріалах кримінального провадження сукупність доказів, які б свідчили про причетність особи до вчинення інкримінованого кримінального правопорушення.

Неухильне дотримання наведених положень перетворює оскарження повідомлення про підозру на дієвий правовий інструмент стримувань і противаг при забезпеченні прав, свобод та законних інтересів особи. Відтак ефективність інституту судового контролю безпосередньо залежить від доступності та зрозумілості процедури оскарження підозри. Попри ключову роль скарги як процесуального інструменту, чинний КПК України не встановлює жорстких вимог до її форми та змісту. Така законодавча гнучкість, з одного боку, позитивно сприяє реалізації конституційного права на захист, дозволяючи особі ініціювати перевірку підозри без надмірних формальностей. З другого – відсутність чітких реквізитів скарги створює ризик процесуального суб'єктивізму. Для реального забезпечення прав підозрюваного важливо дотримуватися балансу між інформативністю скарги та правом на доступ до правосуддя. Достатнім критерієм має бути наведення того мінімуму даних, що дозволяють ідентифікувати предмет оскарження та вказати на порушене право. Оскільки підозрюваний на початкових етапах часто обмежений у доступі до доказів обвинувачення [17, с. 87], вимога до високого юридичного рівня обґрунтування скарги є надмірною.

На основі вивчення слідчо-судової практики, положень КПК України та аналізу наукових розвідок можна виокремити три ключові категорії класифікаційних підстав оскарження повідомлення про підозру: 1) процедурні – вручення підозри неналежною особою, порушення строків, неналежний спосіб вручення; 2) матеріально-правові – відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, неконкретність підозри, що позбавляє особу можливості ефективно захищатися, помилкова кваліфікація [15, с. 203–204]; 3) фактичні – відсутність обґрун-

тованої підозри, на яку вказувалося в низці рішень ЄСПЛ, обґрунтованість процесуального рішення на недопустимих доказах, наявність алібі.

Досліджуючи проблематику оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні, А. С. Максименко запропонував в окремій статті КПК України закріпити вимоги щодо форми та змісту скарги на повідомлення про підозру. Зокрема, він вважає, що скарга має містити: найменування суду; анкетні дані особи та спосіб зв'язку; повідомлення про підозру, яке оскаржується; анкетні дані слідчого або найменування відповідного органу досудового розслідування; доводи про незаконність підозри; вимоги особи, яка подає скаргу; витяг з ЄРДР [15, с. 204]. З одного боку, закріплення чітких вимог до скарги усуває наявний правовий вакуум та мінімізує процесуальний суб'єктивізм, а також вносить правову визначеність. Також усувається можливість використовувати оскарження без доводів як протидію розслідуванню, адже скаржник точно знатиме перелік необхідних елементів, що мають міститься в скарзі. Зокрема, пункт про наведення доводів невідповідності закону стимулює сторону захисту до змістовної аргументації, що дозволяє суду швидше підготуватися до розгляду. Вимога щодо надання витягу з ЄРДР є технічно виправданою, оскільки це підтверджує факт здійснення відповідного досудового розслідування та статус особи, економлячи час суду на запити до правоохоронних органів. З другого боку, основним ризиком є перетворення чіткої форми скарги на перешкоду для доступу до правосуддя. Суворий перелік реквізитів може стати формальною підставою для повернення скарг особам, які не отримали професійної правничої допомоги. Вимога щодо обов'язкового надання витягу з ЄРДР може бути проблемою, оскільки підозрюваний не завжди має актуальний витяг на руках, а слідчі, як зацікавлені особи, можуть зволікати з його наданням. Отже, якщо у КПК України деталізували форму скарги, то доступ до суду стане залежним від волі органу досудового розслідування, що є неприпустимим.

Висновки

Резюмуючи можна зазначити, що для забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні вбачається доцільним передбачити у КПК України можливість негайно оскарження повідомлення про підозру. Надмірна деталізація вимог до форми та змісту скарги на повідомлення про підозру створює реальну загрозу трансформації процедурних правил у непереборний бар'єр для доступу до правосуддя. Для забезпечення верховенства права на законодавчому рівні має гарантуватись реальна можливість оскаржити підозру на будь-якому етапі досудового розслідування.

Література

1. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683

2. Case of Fox, Campbell and Hartley (Application no. 12244/86; 12245/86; 12383/86) : Judgment of the European Court of Human Rights delivered on 30 August, 1990 // HUDOC : сайт. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57721

3. Глинська Н. В., Клепка Д. І. Оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 17–32. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/17-32.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

5. Часова Т. О., Савчук М. А. Забезпечення прав та свобод особи під час повідомлення про підозру. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 289–291.

6. Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. Т. 1. 384 с.

7. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Луска-

тов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і допов. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

8. Кримінальний процес : підручник / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін. ; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. Київ : «Центр учбової літератури», 2022. 780 с.

9. Case of Deweer v. Belgium (Application no. 6903/75) : Judgment of the European Court of Human Rights delivered on 27 February, 1980 // HUDOC : сайт. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57469

10. Туєва О. Судді ВП ВС висловились стосовно порядку повідомлення про підозру спецсуб'єктам // Судово-юридична газета : сайт. 13.12.2018. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/130522-suddi-vp-vs-vislovilis-stosovno-poryadkupovidomlennya-pro-pidozru-spetssubyektam

11. Слюсарчук Х. Р. Оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні: contra spem spero! *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 314–322. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-47.

12. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

13. Мельниченко А. В. Захист прав громадян під час проведення певних процесуальних дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 45–56.

14. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

15. Максименко А. С. Оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 199–207. DOI: https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-110-8.25.

16. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

17. Холондович І. І. Підстави та порядок оскарження повідомлення про підозру : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 226 с.

Danylo Serhii Mykhailovych,
Candidate of Law, Lawyer

ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF INDIVIDUALS DURING REPORT OF SUSPICION AND ITS APPEAL

The article provides a theoretical and legal analysis of the protection of individuals' rights, freedoms and legitimate interests in the context of notification of suspicion and the appeals process. The author substantiates the notion that suspicion is the official basis on which the prosecution involves a specific person in a criminal offence. This interpretation moves beyond viewing suspicion as merely a procedural decision, emphasizing the prosecution's obligation to substantiate its validity with sufficient and appropriate evidence. Particular attention is paid to the critical issue of time limits for appealing a notification of suspicion, as set out in Article 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It has been established that the current legal mechanism for appealing suspicions is incompatible with the requirements of Article 13 of the European Convention on Human Rights, as it effectively prevents a person from appealing against the suspicion brought against them immediately. This also creates grounds for levelling the adversarial process and implementing the principle of disposability. Based on an analysis of the European Court of Human Rights' practice and the Supreme Court's legal positions, it is proposed that grounds for appealing suspicions be classified according to three criteria: procedural violations, substantive legal inconsistencies and factual groundlessness. The author considers the proposal to legislate the form and content of the complaint in detail to be a separate matter for discussion, as it could create an artificial barrier to effective access to justice.

Keywords: individual rights and freedoms, suspect, suspicion report, appeal against notification of suspicion, judicial control, access to justice, complaint.

ЕКОЛОГІНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ІГНАТЕНКО Володимир Васильович - адвокат, кандидат юридичних наук
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3119-6475
УДК338.1:338.24
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.49

Стаття присвячена екологічній компоненті стратегії сталого розвитку України. Розкриває проблематичні та правові інструменти впровадження екологічної компоненти. Обґрунтовує ключові цілі сталого розвитку, які безпосереднъо торкаються екологічної компоненти та забезпечують визначення ключових завдань її адаптації в межах стратегії сталого розвитку України. Акцентовано увагу на доцільність дотримання тісного взаємозв'язку між екологічною, економічною та соціальною компонентами, що сприятиме підвищенню дієвості стратегії сталого розвитку. Запропоновано напрямки осучаснення механізму впровадження екологічних цілей стратегії сталого розвитку, на базі екологічного моніторингу, з урахуванням обов'язкового використанням економічних інструментів спостереження, аналізу та оцінки процесу охорони довкілля,що сприятиме більш предметне прийняття управлінських рішень та підвищить їх дієвість.

Ключові слова: екологія, екологічне право, сталий розвиток, екологічний компонент,екологічна політика, законодавчий акт, екологічна небезпека, концепція сталого розвитку, екологічний моніторинг.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення стає зрозумілим, що кожна країна та її суспільство знаходяться в зоні екологічної небезпеки, яка свідчить негативний стан навколишнього середовища, створює реальна загроза життю, здоров'ю людей та функціонуванню екосистем. Масштабність екологічної проблеми., вказала на необхідність розробки нової концепції життєдіяльності країн. Одним із напрямків вирішення проблеми виступила нова концепція, котра мала за основу сталий розвиток (далі – СР). Очевидним є те, що поява концепції СР, в основу якої було покладено збалансування економічного, соціального й екологічного компонента та відповідальність суспільства за вчинені дії вплинуло на необхідність осучаснення змістовності та процесу формування стратегії екологічної політики як на державному, так і регіональному рівнях. Виникла нагальна потреба у вирішені екологічних проблем, а на цій основі підвищення рівня екологічної безпеки, з урахування заходів підвищенні дієвості екологічного права та екологічної культури людей. Усе окреслене було покладено в основу визначення теми дослідження та доводить її сучасність та актуальність в сучасних умовах розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Правові та проблематичні питання екологічної компоненти в системі життєдіяльності країни не є новими, проте не втрачають своєї актуальності в колі наукової вітчизняної спільноти. Наукові розробки та їх результати викладаються в контексті публікацій у фахових виданнях, у формі монографічних та дисертаційних досліджень. Екологічна компонента в контексті СР доволі часто стає предметом обговорення на різно-

го рівня наукових дискусійних платформах. Серед монографічних, наукових розробок варто відзначити наступні праці вітчизняних вчених. Так, проблеми державного управління у сфері безпеки соціальних, екологічних, економічних систем досліджували С.М. Домбровська, В.В. Коврегін, А.Л. Помаза - Пономаренко та О.М. Колєнов [1], а концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком екологічних та економічних систем вивчав В.С. Загорський [2]. В свою чергу, О.М. Мартинюк [3] розглядав моделі сталого розвитку з урахуванням екологічної складової. Л. В. Проданова та К. Ю. Шерстюкова [4] присвятили свої наукові дослідження розподілу і перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці. Натомість, В.А. Омельяненко [5] вивчав інноваційну складову сталого розвитку старопромислових регіонів України, при цьому забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення,в контексті природно-ресурсного потенціалу України досліджував М. Хвесик [6]. Проте низка питань досі потребують додаткового дослідження, зокрема не досить висвітлено проблему формування екологічної компоненти на основі концепції СР.

Мета статті полягає у продовженні дослідження екологічної компоненти у складі системи СР України, з визначенням існуючих правових регуляторів та встановленням сегменту вдосконалення механізму впровадження екологічних цілей стратегії СР.

Виклад основного матеріалу

Україна долучилася до Концепції СР, яка має за основу 17 ключових цілей, котрі окреслюють напрямки її адаптації. Базовою основою Концепції СР виступають три компонента, а саме соціальний, економічний та екологічний, які у сукупності сприяють досягненню поставленої мети.

Нагадаємо, Україна визначила інтеграцію до Європейського Союзу як пріоритетний зовнішньо-політичний напрямок, тим самим задекларувавши прихильність до впровадження принципів СР. Вперше поняття СР було зафіксовано у Постанові ВРУ «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [7]. яка була розроблена у відповідності до ст. 16 Конституції України [8]. Зазначеною статтею законодавець визначив, що «… забезпечення екологічної безпеки і підтримки екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави» [8].

З цього приводу слушною є думка Р.В. Мірошніченко [9, с.143] стосовно того, що «…основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки мають втілюватися за допомогою системи екологічного права». Науковець звертає увагу на той факт, що «…правовий механізм має надати чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і відповідальності за порушення екологічного законодавства». Такий крок держави став одним з обґрунтуванням вибору напрямку сталого розвитку, який включив як обов'язків компонент екологічна складова.

У своїй науковій розробці О.І. Васильєва та Н.В. Васильєва [10] акцентували увагу на тому, що «…поняття «сталий розвиток» у сучасному значенні було вперше сформульовано прем'єр-міністром Норвегії Гру Харлем Брундланд у 1987 році в звіті Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє». Науковці підкреслюють, що «…міжнародна комісія визначила СР як такий, що забезпечує задоволення потреб сучасного покоління без загрози можливості задовольнити потреби майбутніх поколінь, саме цей розвиток не є статичним станом гармонії, а радше динамічним процесом, у межах якого використання ресурсів, напрями інвестицій, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються з поточними та майбутніми потребами» [10].

Наступним кроком країни до впровадження СР України з урахуванням еколо-

гічної компоненти стало введення Указом Президента України «…Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»[11] Зазначеним правовий акт, було впроваджено з урахуванням сучасних міжнародних принципів гармонійного співіснування людства та навколишнього середовища.

Окрім цього,законодавець даною Стратегією визначив основні завдання та пріоритетні напрями поступового розвитку українського суспільства, з метою досягнення збалансованості економічних, соціальних і екологічних аспектів [11].

Враховуючи рольовий аспект екологічної компоненти в обраному напрямку СР в України законодавцем було введено ряд правових ініціатив, а саме Закон України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [12] та затверджений Указом Президента України стратегічний напрямок СР «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»[13].

Як зазначає Г.М. Буканов [14, с.73] «… включення екологічної компоненти до стратегії СР має на меті декілька завдань, а саме: боротьбу зі зміною клімату, збереження морських, водних екосистем і екосистем суші тощо».

На основі правової площини, яка забезпечує дієвість процесів СР України можна визначити змістовність основних напрямків її адаптації [12,13]:

по – перше, у соціальній сфері – здоров'я, освіту, зайнятість, добробут, соціальну справедливість, забезпечення потреб у чистому довкіллі;

по – друге, в економічній сфері – «зелену економіку», підтримку ресурсо та енергозберігаючого виробництва, інноваційних технологій тощо;

по – третє, в екологічній сфері – боротьбу зі зміною клімату, збереження морських, водних екосистем і екосистем суші тощо.

Варто усвідомлювати те, що екологічна складова в стратегії СР представляє собою комплекс заходів, які мають на меті збереження, відтворення та раціональне використання природних ресурсів, забезпечення цілісності екосистем, зменшення викидів парникових газів, розвиток «зеленої економіки» та захист довкілля для майбутніх поколінь.

На думку О.М. Мартинюк [3, с.21] до складу основних завдань екологічної компоненти стратегії СР доцільно обрати:

1.Збереження біорізноманіття, морських, водних екосистем та екосистем суші, тобто процес забезпечення охорони довкілля на базі правових інструментів.

2. Впровадження заходів у контексті боротьби зі зміною клімату, зниження рівня викидів парникових газів, що має бути передбачено спрямуванням кліматичної політики України

3.Забезпечення адаптації заходів щодо зменшення ресурсоємності та енергоємності виробництва, перехід до відновлюваних джерел енергії, що сприяє забезпеченню раціональному природокористуванню.

4. Вирішення проблем з побутовими відходами в контексті зменшення обсягів їх захоронення та забезпечення мінімізації скидів забруднених стічних вод.

В свою чергу, В.А. Омельяненко [5, с.19] вважає, що «…екологічний елемент знаходиться в тісному взаємозв'язку з економічною та соціальною компонентами, чим забезпечується СР в Україні». Науковець дотримується позиції, що «…екологічна складова стратегії СР включає забезпечення цілісності та життєздатності біосфери, раціональне природокористування, збереження біорізноманіття та боротьба зі зміною клімату» [5, с. 21].

З цього приводу слушною є думка О.І. Васильєва та Н.В. Васильєва [10], які вважають, що «…екологічний елемент у складі СР сприяє економічному зростанню, створює умови для збереження природних ресурсів та включає заходи, які не порушує екологічний баланс, зберігаючи безпечне довкілля для майбутніх поколінь».

Враховуючи наявність проблематичних аспектів у сфері охорони навколишнього середовища в Україні, ми вважаємо, що склад екологічної компоненти в стратегії СР, має включати наступні сегменти: охорону водних, лісових, земельних ресурсів, а також екосистем; впровадження елементів екологізації економіки на базі розробки та впровадження інструментів «зеленої економіки»;

впровадження низько вуглецевих технологій; покращення стану довкілля до безпечного для населення рівня.

Досягти намічене можливо з урахуванням діючих правових інструментів. Ключовим законодавчим регулятором виступає Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [13]. Як показують дослідження з позиції до складу основних цілей СР, в контексті екологічної компоненти законодавець обрав;

– Забезпечення доступу до водних ресурсів та їх стале управління (ЦСР 6 «Чиста вода та належні санітарні умови»);

– Перехід на відновлювані джерела енергії та підвищення енергоефективності (ЦСР 7«Доступна та чиста енергія»);

– Зменшення обсягів відходів, переробка, впровадження екологічних технологій. (ЦСР 12«Відповідальне споживання та виробництво»);

– Вжиття термінових заходів для протидії кліматичним змінам та їхнім наслідкам. (ЦСР 13«Боротьба зі зміною клімату»);

– Раціональне використання океанів, морів та морських ресурсів (ЦСР 14 «Боротьба зі зміною клімату»);

– Стале управління лісами, боротьба з опустелюванням, зупинка деградації земель та втрати біорізноманіття. (ЦСР 15 «Захист екосистем суші») [13].

Важливо розуміти, шо Цілі СР включають також 169 завдань, які охоплюють широкий спектр проблем: подолання бідності, забезпечення доступу до якісної освіти, боротьбу зі змінами клімату, сприяння гендерній рівності, сталий економічний розвиток і збереження екосистем. Очевидним є те, що зазначені цілі базуються на принципах, які сприяють забезпеченню екологічної стійкості, а, як наслідок, створюють умови для соціального процвітання та економічного зростання.

Не менш цікавою в руслі нашого дослідження є робота О.Ю. Бобровської, Т.А. Крушельницької та Л.Л. Прокопенко[15], в якій знаходимо ключові аспекти механізму впровадження екологічних цілей СР. На погляд науковців механізм впровадження екологічних цілей стратегії СР в контексті понятійної категорії представляє собою «… комплекс правових, економічних, організаційних та інструментальних заходів, спрямованих на інтеграцію екологічних вимог (чиста вода, енергія, клімат) у державне управління, економічну діяльність та соціальну сферу для забезпечення безпечного довкілля» [15] Науковці обґрунтовують обов'язкову наявність складових сегментів зазначеного механізму [15]:

по-перше, правове забезпечення, котре включає законодавчі акти, що регламентують дотримання правових норм і стандартів з метою обмеження забруднення та раціональне використання природних ресурсів;

по-друге, економічні сегменти, які сприяють формувати грошові кошти для вирішення питань охорони довкілля (екологічні податки, «зелені» інвестиції, система торгівлі викидами, стимули для підприємств за впровадження енергозберігаючі та ресурсозберігаючих технологій);

по-третє, організаційно-управлінські заходи, котрі забезпечують розробку національних та регіональних планів дій у сфері охорони довкілля.

по-четверте, контроль за виконанням напрямків охорони довкілля.

Ми вважаємо, механізм впровадження екологічних цілей стратегії СР не повинен обмежуватись лише інструментами контролю, а базуватися на системі екологічного моніторингу, який здатен забезпечити постійний нагляд і контроль за прийнятими управлінськими рішеннями в системі охорони довкілля. При цьому, на даному етапі доцільно використовувати економічні інструменти в якості спостереження, оцінки та аналізу за станом виконання завдань щодо охорони довкілля.

Слід пам'ятати, що дієвість екологічного моніторингу буде досягнута за умови використання економічних, екологічних та соціальних інструментів, які здатні формувати інформаційні потоки, котрі обираються в основу прийняття відповідних управлінських рішень спрямованих на збереження екосистеми взагалі та безпеки людини зокрема.

Висновки

На підставі вище зазначених аргументів доцільно зробити ряд висновків. По – пер-

ше, в Україні активно впроваджуються правові, екологічні та соціальні інструменти, котрі забезпечують виконання завдань поставлених в рамках Концепції СР. По – друге, пріоритетною компонентою в системі СР виступає екологічний сегмент, який має за мету збереження довкілля, раціональне використання ресурсів та перехід до «зеленої» економіки. По – третє, законодавцем адаптовано ряд правових ініціатив, які забезпечують виконання ключової мети СР з урахуванням обраних 17 цілей серед яких 6 торгається саме екологічної компоненти. По – четверте, з метою вдосконалення механізму впровадження екологічних цілей стратегії СР доцільно активізувати всі інструменти екологічного моніторингу, з урахуванням економічної та соціальної компоненти.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні складових механізму впровадження екологічних цілей стратегії СР з урахуванням удосконаленої системи екологічного моніторингу.

Література

1. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем : монографія/ Домбровська С.М., Коврегін В.В., Помаза-Пономаренко А.Л., Колєнов О.М. Харків: НУЦЗУ. 2017. 244 с.

2. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ. 2018. 336 с.

3. Моделі сталого розвитку: колективна монографія / за ред. О.М. Мартинюк. Тернопіль: ВД «Підручники та посібники». 2022. 400 с.

4. Розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці : монографія / Л. В. Проданова, К. Ю. Шерстюкова; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган Барановського (м. Кривий Ріг). Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2019. 272 с.

5.Сталий розвиток старопромислових регіонів України: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. Омельяненка В.А. Суми: Триторія, 2021. 298 с.

6. Хвесик М. Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення. монографія. Київ, ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. 148 с.

7. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова ВРУ від 05 березня 1998 р. № 188/98вр: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96(ВР. URL:http://zakon.rada.gov.ua

9. Мірошніченко Р.В. Державна екологічна політика в Україні: організаційно-функціональні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 2. С. 141-143. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2015/32.pdf

10. Васильєва О.І., Васильєва Н.В. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. URL: *Інвестиції: практика та досвід*. 8/2018. URL:http:// www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/17.pdf

11. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text

12. Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 року №2697 – VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text

13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

14. Буканов Г.М. Концепція сталого розвитку як основа формування державної екологічної політики на державному та регіональному рівнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70) № 3 С.71-76. DOI https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/13

15. Сталий розвиток територій: виклики та можливості: монографія/ О.Ю. Бобровська, Т.А. Крушельницька, Л.Л. Прокопенко. Міжнародний центр досліджень, освіти та навчання. Таллін: MTU, 2021. 234 с. URL: http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/163185

Ihnatenko Volodymyr Vasylovych
Attorney-at-Law
Candidate of Juridical/Legal Sciences (Ph.D. in Law equivalent)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3119-6475

ENVIRONMENTAL COMPONENT ASA GUARANTEE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article is devoted to the environmental component of the sustainable development strategy of Ukraine. It reveals problematic and legal instruments for implementing the environmental component. It substantiates the key goals of sustainable development, which directly affect the environmental component and ensure the definition of key tasks for its adaptation within the framework of the sustainable development strategy of Ukraine. The emphasis is on the expediency of maintaining a close relationship between the environmental, economic and social components, which will contribute to increasing the effectiveness of the sustainable development strategy. Directions for modernizing the mechanism for implementing the environmental goals of the sustainable development strategy are proposed, based on environmental monitoring, taking into account the mandatory use of economic tools for monitoring, analyzing and evaluating the process of environmental protection, which will contribute to more objective decision-making and increase their effectiveness.

Keywords: *ecology, environmental law, sustainable development, environmental component, environmental policy, legislative act, environmental hazard, concept of sustainable development, environmental monitoring.*

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ

СОІЧ Олег Валерійович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.50

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства виділено систему принципів юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні, які поділено на: загальні, галузеві та спеціальні. Наголошено, що нормативне закріплення цих принципів сприяє належному захисту публічних інтересів і державної власності, визначає межі та спрямованість юридичного супроводу, а також підвищує ефективність і відповідальність діяльності юридичних відділів державних підприємств.

Ключові слова: принципи, державні підприємства, статутна діяльність, супроводження статутної діяльності.

Постановка проблеми

У сучасних умовах реформування публічного управління, посилення вимог до ефективності діяльності суб'єктів публічного сектору та утвердження принципу верховенства права особливого значення набуває належне правове забезпечення функціонування державних підприємств. Державні підприємства, будучи специфічними учасниками господарських та адміністративно-правових відносин, поєднують у своїй діяльності публічні та приватні інтереси, що зумовлює підвищені вимоги до законності, прозорості та результативності їх статутної діяльності. У цьому контексті юридичний супровід виступає ключовим інструментом забезпечення відповідності діяльності державного підприємства вимогам законодавства та цілям його створення. Водночас ефективність юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства значною мірою залежить від чіткого визначення та наукового осмислення системи принципів, на яких ґрунтується така діяльність.

Стан дослідження

Поняття принципів є багатогалузевим та використовується у багатьох сферах суспільного життя. Зокрема, йому приділяли увагу: В.С. Бліхар, С.А. Данієлян, М.А. Козловець, М.І. Козюбра, А.О. Кузнецов, В.Я. Малиновський, В.В. Федоренко, В.О. Федоренко, Н.В. Федіна та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання окреслення системи принципів юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні.

Саме тому метою статті є: розкрити систему принципів юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що принципи права становлять собою прямо або опосередковано закріплені в нормах чинного законодавства базові, імперативні та відносно стабільні ідеї й вимоги, що визначають засади організації

та функціонування відповідних правових інститутів, галузей і правової системи загалом. Вони формуються на основі науково-теоретичного осмислення об'єктивних закономірностей суспільного розвитку та слугують методологічним орієнтиром для правового регулювання. Відповідно, принципи юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні слід розуміти як цілісну сукупність фундаментальних концептуальних положень і керівних ідей, зумовлених публічно-правовою природою державного підприємства, приписами законодавства та цілями його створення. Вони визначають зміст, напрями, межі та форми здійснення юридичного супроводу, спрямованого на забезпечення законності, ефективності, доцільності й узгодженості статутної діяльності з публічними інтересами та загальносуспільним благом.

До кола основних принципів юридичного супроводу статутної діяльності державного підприємства слід, на наше переконання, віднести такі:

І. Загальні принципи.

1) верховенство права. У Конституції України закріплено, що в нашій державі діє принцип верховенства права, який, відповідно до статті 8 цього нормативно-правового акту полягає у тому, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [1]. Очевидно, що такий підхід не розкриває сутнісного змісту зазначеного принципу. У низці інших нормативно-правових актів верховенство права визначене як визнання людина, її права і свободи найвищими цінностями, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2; 3; 4]. Тобто це дублювання положення, яке власне закріплене у статті 3 Основного закону України. Більш змістовні тлумачення поняття «верховенство права» можна знайти у доктринальних та навчальних джерелах. Так, для прикладу, Р. Б. Тополевський та Н. В. Федіна вважають, що верховенство права – це фундаментальний принцип сучасного правопорядку як у світі в цілому, такі в середині кожної держави, що позиціонує себе як демократичну та соціально-правову. Верховенство права відображає загальне надбання людства – ідеали свободи, демократії, прав людини і поступово реалізує їх шляхом регламентації усіх суспільних відносин у контексті найвищої справедливості [5, с.137]. Сутність принципу верховенства права, зазначають Д. Кульчицька та М. Кравчук, можна виразити за допомогою таких положень: це забезпечення прав та основоположних свобод людини; це презумпція невинуватості; це юридична рівність усіх осіб незалежно від соціального, майнового статусу, релігійних уподобань тощо; це судовий механізм реалізації та захисту прав людини. Звідси, резюмують дослідники, гарантуючи принцип верховенства права, Україна зобов'язана забезпечувати захист прав та свобод людини, які закріплені не лише в Конституції України, а й визначені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, та надавати можливість звертатися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини уразі порушення положень Конвенції. Саме таким чином, справедливо стверджують фахівці, повинна виглядати демократична держава, адже основним критерієм запровадження в Україні принципу верховенства права є дотримання саме прав людини [6, с.96]. Враховуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що «верховенства права» являє собою одну із найбільш об'ємних, багатоаспектних та багатогранних засад, яка належить до тих, що власне утворюють ідейні основи права як одного із найбільш універсальних та досконалих на сьогодні регуляторів суспільних відносин. Верховенство права це комплексний принципи, який досить складно описати в одному визначенні, настільки він просторий та розгалужений за своїм змістом: і визнання людини, її життя та здоров'я найвищими соціальними цінностіми, і справедливість, і рівність, і свобода, і презумп-

ція невинуватості, і право на доступне та неупереджене правосуддя, і обмеженість влади правом та недопущення свавілля та ін. все це прояви верховенства права. Тим не менш можемо узагальнити, що принцип верховенства права, це одна із найбільш загальних і ключових вимог щодо організації та функціонування суспільного життя в державі, яка пронизує усю правову матерію, стосується кожної галузі та кожного інститут права. Стрижнем верховенства права є твердження про те, що: людина – це найвища соціальна цінність, забезпеченню якої підпорядкована діяльність держави в особі її органів і посадових осіб; якість життя людини, стан її благополуччя, рівень свободи та безпеки є головними критеріями, що визначають напрямки та пріоритети діяльності органів публічної влади; Конституція України, як головне джерело національного права і вмістилище основних світоглядних ідей, переконань та стандартів, на яких ґрунтується сучасне цивілізоване демократичне суспільство, уособлює пануюче у державі і громадянському суспільстві розуміння змісту та меж свободи, справедливості та рівності. З огляду на зазначене, можемо говорити про те, що верховенство права як принципи юридичного супроводу статутної діяльності державного підприємства містить у собі вимоги: про пріоритет прав і свобод людини та громадянина, про першочерговість їх дотримання та забезпечення; про необхідність здійснення цього супроводу у суворій відповідності до положень Основного закону навість, якщо це не відповідає чи прямо суперечить вимогам інших Законів України, доцільності чи ефективності; про важливість та обов'язковість тлумачення й оцінювання справедливості, доцільність, виправданості тільки з позиції їх відповідності проголошеним і гарантованим у державі соціальним цінностям і пріоритетам;

2) законність. Другим вагомими, і не менш важливим принципом здійснення юридичного супроводу статутної діяльності державного підприємства, є законність. Поняття законності тісно пов'язане із верховенством права і досить часто розглядаються фахівцями у нерозривному зв'язку, а саме називають режим законності однією із неодмінних складових верховенства права. Визначень поняття законності дослідниками пропонується досить багато. Так, наприклад, Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. зазначають, що законність відносять до одного з універсальних елементів механізму правового регулювання, оскільки вона «пронизує» всі стадії процесу правового регулювання і «проявляється» при характеристиці будь-якого з елементів його механізму. Термін «законність» є похідним від терміна «закон» і, будучи комплексним поняттям, охоплює всі сторони життя права – від його ролі в створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці. Законність відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв'язок права та влади, права і держави, права та суспільства. Важливим моментом є те, що вимога законності рівною мірою стосується вищих органів державної влади, інших державних органів, які ухвалюють у межах своєї компетенції підзаконні акти (сфера правотворчості), безпосередніх виконавців законів – посадових осіб, а також громадських організацій, комерційних корпорацій, громадян (сфера правореалізації) [7, с.264]. Таким чином, можемо зробити наступні висновки щодо законності як принципу юридичного супроводу статутної діяльності державного підприємства: по-перше, вона встановлює верховенство закону як регулятора суспільних відносин пов'язаних із організацією та здійсненням зазначеного супроводу. Тобто основи досліджуваного супроводу визначаються законом (законами), положенням якого мають відповідати підзаконні акти, як централізованого, так локального і договірного характеру. Також верховенство закону означає, що його вимоги є обов'язковими та незаперечними для усіх суб'єктів відносин, пов'язаних зі здійсненням супроводу, незалежно від їх природи та правового статусу, окрім випадків, якщо інше передбачено самим же Законом. Саме ці два аспекти законності викладені у частині другій статті 19 Конституції України; по-друге, законність має

відображати гуманістичну сутність права та цінності, на ствердження і захист яких воно орієнтоване у цивілізованій демократичній державі. Юридичний супровід має відповідати принципу законності лише у тій мірі, доки воно відповідає вимогам верховенства права, є втіленням і продовженням останнього;

3) єдність прав та обов'язків. Кожен суб'єкт права та правовідносин є носієм як прав так і обов'язків. Перші являють собою суб'єктивні можливості суб'єкта права (чи правовідносин), передбачені і гарантовані нормами чинного законодавства. Другі, у свою чергу, слід розуміти як необхідні варіанти поведінки, що вимагаються від суб'єкта-носія певних прав згідно положень діючого законодавства. Права та обов'язки перебувають у нерозривній єдності яка забезпечує баланс у суспільних відносинах – надання їх суб'єктам відповідної свободи певного набору можливостей, передбачає виконання ними певного обсягу і характеру обов'язків, обтяжень. У розрізі досліджуваної проблематики принцип єдності пав та обов'язків передбачає, що юридичний супровід статутної діяльності державних підприємств має бутим орієнтований не лише на забезпечення, відстоювання та захист прав і законних інтересів зазначеного підприємства, але й на роз'яснення кола то обсягу його обов'язків, важливості і необхідності їх належного виконання та юридичних наслідків уникнення останнього;

4) правова визначеність. Правова визначеність так само як і правова законність є необхідними аспектами належного практичного втілення верховенства права. А. М. Приймак, аналізуючи вимоги принципу правової визначеності, доходить висновку, що передусім він має на меті забезпечення адаптації поведінки індивіда до нормативних умов правової дійсності, впевненості особи у своєму правовому становищі та захист її від свавільного втручання з боку держави [8, с.54]. Принципи правової визначеності фахівець пропонує розглядати як сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення перш за все стабільного правового становища індивіда шляхом вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування [8, с.54]. Г. З. Остапенко вважає, що вимоги правової визначеності стосуються створення системи заходів, які б у сукупності формували розуміння цілей правового регулювання, змісту правових приписів, правомірної поведінки та були би передбачуваними. Передбачуваність формується не від вибіркових чи окремих дій чи актів, а на основі сталих закономірностей у правозастосуванні, які разом із змістом правової норми формують уявлення громадян про правомірність. В основі такого уявлення – систематичні акти правозастосування та загальне сформоване комплексне уявлення про правомірність одних дій і неправомірність інших. Відповідно, слушно підсумовує Г. З. Остапенко, суперечливості, неузгодженості, відсутність сталості у законодавчому регулюванні суперечить принципу правової визначеності [9, с.55]. Отже, можемо говорити про те, що змістом правової визначеності як принципу досліджуваного юридичного супроводу є вимога про чіткість, однозначність та прозорість цього супроводу, про його зорієнтованість на забезпечення прогнозованості та передбачуваності, юридичної прозорості зрозумілості та несуперечливості діяльності підприємства;

5) поєднання переконання та примусу. Переконання та примус є одними із ключових методів правового регулювання та управління суспільними відносинами. Перше, тобто переконання, ґрунтується на спонуканні суб'єкта до добровільного виконання своїх обов'язків та належної правової поведінки через заохочення, позитивне навіювання, просвітництво та виховання тощо. У свою чергу примус – це спосіб впливу на суб'єкта з метою забезпечення реалізації ним необхідної поведінки незалежно від його волі. Примус передбачає можливість застосування різних проявів тиску на суб'єкта, задля досягнення мети цього примусу. У розрізі досліджуваної проблематики єдність переконання та примусу передбачає, перш за все, що юридичний супровід повинен забезпечувати у діяльності державного підприємства вива-

жене, законне та доцільне поєднання методів заохочення, навіювання, виховання та освіти із тиском та примушуванням до належної поведінки.

ІІ. Поряд із загальними принципами, що визначають найбільш ґрунтовні політико-правові вимоги та соціальні цінності, і на яких ґрунтується досліджуваний супровід, важливу роль у врегулюванні та здійсненні останнього відіграють міжгалузеві принципи, до яких, на нашу думку, слід віднести наступні:

- професіоналізм. Професіоналізм, зазначає Л. Г. Штика, являє собою інтегровану характеристику якостей працівника, який високою мірою відповідає вимогам робочого місця, професійної діяльності. У ширшому значенні – динамічна якість, яка формується в процесі професійного становлення працівника, інтегрування його особистості у професійну діяльність. Так, на стадії професійної підготовки в структурі особистості, зауважує науковець, формується професійна спрямованість через навчально-професійну діяльність; на стадії адаптації відбувається практичне опанування нормативної, виконавської компоненти професійної діяльності, входження в структуру соціально-професійних зв'язків; на стадії професіоналізації відбувається професійна спеціалізація, професійно-соціальне позиціювання працівника, формуються цілісні комплекси професійної діяльності, її індивідуальний стиль; на стадії майстерності професійна діяльність набуває якісно нового, вищого рівня – творчого, коли за умов сформованості операційно-функціональних компонентів діяльності відбуваються: пошук нових підходів, інструментарію; самопроектування діяльності, розвиток її дослідницького, рефлексійного компонента, передача досвіду [10, с.601]. Отже професіоналізм, як принцип юридичного супроводу статурної діяльності державного підприємства, являє собою незаперечну вимогу про обов'язкову наявність у осіб (суб'єктів), які здійснюють цей супровід, відповідного рівня професійної підготовки, що підтверджується документами встановленої форми. Тобто суб'єкти, які реалізують це супровід мають володіти необхідним колом і змістом професійних знань, умінь та навичок, які є необхідними, як для якісного орієнтування статутної діяльності підприємства у законодавчому полі, забезпечення належної реалізації підприємством його прав та обов'язків, а також ефективного захисту цих прав та законних інтересів. Дотримання принципу професіоналізму у юридичному супроводі є важливою гарантією того, що забезпечення правової підтримки досягнення суспільно значущих цілей і використання державних ресурсів буде під наглядом кваліфікованих і відповідальних суб'єктів;

- науковість. Принцип науковості є дуже важливою засадничою ідеєю, яка має перебувати в основі будь-якої фахової діяльності. Однак, нажаль, слід констатувати, що ця основоположна вимога досить часто ігнорується дослідниками. Р. Р. Марутян, аналізуючи проблематику науковості у державному управлінні, зазначає, що цей принцип як властивість державно-управлінської системи практично не є предметом обговорення ані у громадськості, ані у експертному середовищі України. Структури державної влади не проводять аналіз ходу реформ та їх результатів для українського суспільства, не обговорювалися питання правильності обраного курсу розвитку країні. Хоча в будь-якому демократичному суспільстві це є наріжнім каменем наукового підходу [11, с.101]. Тож, науковість – це основоположна вимога організації та здійснення юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства, яка передбачає необхідність побудови та реалізації цього супроводу (його методик, форм, способів тощо) на відповідних науково обґрунтованих положеннях, а не на припущеннях і суб'єктивних переконаннях не підкріплених глибокими аналітичними висновками. Важливо підкреслити, що ініціативність, професійна інтуїція, новаторство та прогресивність є дуже важливими аспектами професійної юридичної діяльності, зокрема щодо здійснення правового супроводу, однак вони не повинні йти у розріз із здоровим глуздом, доцільністю та раціональністю, які,

як правило, ґрунтуються на належному науково-теоретичному базисі, на наукових фактах, що є необхідним і дуже важливим моментом для реалізації суспільно-значущих цілей і використання державних ресурсів;

ІІІ. Спеціальні принципи, до переліку яких, у контексті досліджуваної проблематики, слід віднести, на нашу думку, такі:

- спрямованість на досягнення суспільно значущих цілей підприємства. Діяльність кожного суб'єкта, із надання юридичної допомоги повинна бути клієнтоорієнтованою, тобто спрямованою, перш за все, на забезпечення прав та інтересів суб'єкта (суб'єктів), однак у випадку із державним підприємством слід враховувати, що клієнтом є не лише само підприємство чи, тим більше, його адміністрація, але й суспільство та держава, задля задоволення потребі та інтересів яких власне і створюється та функціонує це підприємство. Відповідно суб'єкт здійснення досліджуваного супроводження повинен виходити не з інтересів та запитів керівництва підприємства, а з огляду на необхідність забезпечення повної та ефективної реалізації суспільної місії цього державного підприємства;

- недопущення конфлікту інтересів. Здійснюючи юридичне супроводження статутної діяльності державного підприємства повноважений суб'єкт повинен уникати виникнення можливого (потенційного) чи реального протиставлення власних інтересів інтересам державного підприємства. Свідоме, добропорядне та відповідальне виконання суб'єктом своїх завдань із функцій із юридичного.

Висновки

Таким чином, саме вказані вище принципи лежать в основі юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні. Їх закріплення на законодавчому рівні є важливим з огляду на необхідність забезпечення єдності правозастосування, підвищення рівня законності та правової визначеності у діяльності державних підприємств. Такі принципи виконують роль базових орієнтирів для організації й здійснення юридичного супроводу, запобігаючи довільному тлумаченню норм права та управлінським зловживанням. Крім того, нормативне закріплення принципів сприяє належному захисту публічних інтересів і державної власності, визначає межі та спрямованість юридичного супроводу, а також підвищує ефективність і відповідальність діяльності юридичних відділів державних підприємств.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.072005 р. № 2747-IV / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

6. Кульчицька Д., Кравчук М. Принцип верховенства права та його реалізація в Україні. Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: ІІІ Міжнародна студентська наукова конференція (Тернопіль, 15 травня 2019 р.), С.93-97. URL: http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/713/706

7. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

8. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти.

Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки». Київ, 2010. Т. 103. С. 53–55.

9. Остапенко Г. З. Принцип правової визначеності: від визнання до застосування. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 53–57.

10. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

11. Марутян Р. Р. Науковість як принцип державного управління: характеристика та фактори оцінки [Електронний ресурс] / Р. Р. Марутян // Економіка та держава. 2013. № 4. С. 98-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_4_28

TO THE CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF LEGAL SUPPORT OF THE STATUTORY ACTIVITIES OF STATE ENTERPRISES IN UKRAINE

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, identifies a system of principles of legal support of the statutory activities of state enterprises in Ukraine, which are divided into: general, sectoral and special. It is emphasized that the regulatory consolidation of these principles contributes to the proper protection of public interests and state property, determines the boundaries and direction of legal support, and also increases the efficiency and responsibility of the activities of legal departments of state enterprises.

Keywords: principles, state enterprises, statutory activities, support of statutory activities.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КООРДИНАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

КОРЖ Руслан Олегович - Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ

УДК 342.9:343.163
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.4.51

У статті розкрито адміністративно-правові форми реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні як нормативно визначені, організаційно-впорядковані, зовнішні прояви організаційно-управлінської діяльності прокуратури, що здійснюються в межах наданої компетенції, для забезпечення узгодженої, цілеспрямованої та результативної спільної діяльності правоохоронних органів та інших уповноважених суб'єктів у сфері запобігання, виявлення, припинення злочинності, усунення причин і умов, що їй сприяють, а також захисту прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства та держави.

Виділено класифікацію форм реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні: 1) організаційно-узгоджувальні форми, що спрямовані на безпосереднє погодження позицій, дій та рішень між органами прокуратури, правоохоронними та іншими державними органами; 2) нормотворчі та праворегулятивні форми, через які результати координаційної діяльності набувають нормативного, організаційно-розпорядчого або методичного оформлення; 3) програмно-планові форми, що забезпечують перехід від загального узгодження намірів до конкретної системи дій, строків, виконавців та очікуваних результатів; 4) інформаційно-аналітичні форми, що спрямовані на збирання, обмін, систематизацію інформації про стан та тенденції злочинності; 5) контрольно-моніторингові форми, які забезпечують перевірку реального виконання узгоджених рішень і спільних заходів; 6) кадрово-навчальні та методичні форми, що спрямовані на підвищення професійної спроможності прокурорів і працівників правоохоронних органів, відповідно до єдиних стандартів; 7) науково-дослідні та експертно-консультативні форми, за допомогою яких координаційна діяльність прокуратури отримує наукове, правове та експертне обґрунтування; 8) міжнародно-правові та транснаціональні форми, що застосовуються у випадках взаємодії з іноземними компетентними органами, міжнародними організаціями або реалізації міжнародно-правових механізмів; 9) цифрово-комунікаційні форми, що пов'язані з використанням електронних засобів комунікації, цифрових платформ, захищеного обміну даними та дистанційних форматів взаємодії; 10) комунікативно-превентивні форми, що спрямовані на зовнішню взаємодію органів прокуратури та правоохоронних органів із суспільством, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, освітніми установами, правозахисними організаціями та медіа.

Ключові слова: адміністративні відносини, адміністративно-правове забезпечення, запобігання, захист, злочинність, координація, методи, прокуратура, протидія, публічна влада, форми.

Постановка проблеми

В сучасних умовах ускладнення криміногенних загроз, зростання організованої, транснаціональної, кіберзлочинності та ви-

кликів воєнного стану виникає гостра необхідність підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів. Однією із практичних реалізацій такої взаємодії є координаційна функція, що реалізується в межах організаційного та адміністративно-правового механізму. При цьому, адміністративні форми координаційної функції, перш за все, прокуратури, є недостатньо дослідженою категорією, що обумовлює важливе практичне значення для правоохоронної системи.

Огляд останніх досліджень

Адміністративно-правові засади діяльності прокуратури в Україні комплексно аналізувалися такими вченими як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Боршуляк, М. Івчук, В. Логоша, С. Марченкова, Р. Мазурик, О. Мартинюк, О. Невзоров, С. Нечипоренко, А. Петрова, К. Сіренко, С. Циганок, Ю. Чаплинська, В. Шуба, М. Якимчук та ін.

Однак, в умовах реформування публічних інституцій, виникають практичні питання до реалізації різних функцій, в першу чергу, координаційної, що обумовлює актуальність наукових викликів у сфері функціонування правоохоронної системи для ефективного запобігання та протидії злочинності.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити адміністративно-правові форми реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні.

Виклад основних положень

У загальнонауковому розумінні під формою (від. лат. forma) розуміють «контури, зовнішній вираз сутності». Форми діяльності публічної адміністрації – це зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, здійснене в рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [7, с. 132].

Під адміністративно-правовими формами взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні А. Русецький розуміє визначений нормами чинного законодавства зовнішній вираз практичної діяльності правоохоронних органів, яка, у свою чергу, спрямована на те, щоб забезпечити ефективну спільну роботу відповідних правоохоронних органів на регіональному рівні задля досягнення конкретної, чітко встановленої мети [6, с. 42–47].

На наш погляд, адміністративно-правові форми реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні – це нормативно визначені, організаційно-впорядковані, зовнішні прояви організаційно-управлінської діяльності прокуратури, що здійснюються в межах наданої компетенції, для забезпечення узгодженої, цілеспрямованої та результативної спільної діяльності правоохоронних органів та інших уповноважених суб'єктів у сфері запобігання, виявлення, припинення злочинності, усунення причин і умов, що їй сприяють, а також захисту прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства та держави.

Правова природа адміністративно-правових форм реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності полягає в забезпеченні легітимного механізму їхньої скоординованої взаємодії, без створення відносин адміністративного підпорядкування між прокуратурою та іншими правоохоронними органами, з метою підвищення ефективності правоохоронної діяльності, охорони публічного порядку, зміцнення законності та захисту прав і свобод людини в Україні.

Щодо видів адміністративних форм, теоретики права вважають, що за характером і правовою природою форми діяльності суб'єктів публічної адміністрації поділяються на: 1) видання адміністративних актів: - видання підзаконних нормативно-правових актів; - видання індивідуальних адміністративних актів. При цьому, видання підзаконних нормативно-правових актів – це правотворчий напрямок діяльності публічної адміністрації, що передбачає розпорядчу

діяльність, спрямовану на виконання законів шляхом розроблення та встановлення підзаконних правил загального характеру; 2) укладення адміністративних договорів; 3) учинення інших юридично значущих адміністративних дій; 4) здійснення матеріально-технічних операцій. [7, с. 132].

Якщо звернутися спеціально до законодавства, то за Законом України "Про прокуратуру" Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [1].

На розгляд координаційних нарад виносяться питання, пов'язані з виконанням визначених завдань, що потребують комплексного вирішення за умови узгодженості дій органів прокуратури та правоохоронних органів. Керівник органу прокуратури при підготовці до проведення координаційної наради організовує та забезпечує: - визначення у взаємодії з керівництвом правоохоронних органів питань для обговорення на нараді, дати і місця її проведення, складу учасників та запрошених; - збирання, у тому числі шляхом отримання від правоохоронних органів, необхідних для проведення наради довідкових, інформаційно-аналітичних та інших матеріалів, статистичних та оперативних даних щодо тенденцій у сфері протидії злочинності, її динаміці та структурі; - опрацювання та систематизацію наявної інформації, пропозицій керівництва правоохоронних органів із питань, які підлягають розгляду, а також складання узагальнених аналітичних документів; - формування порядку денного наради та доведення його до відома керівництва відповідних правоохоронних органів; - розробку спільних узгоджених заходів та складання проєкту постанови координаційної наради; - скликання координаційної наради та організацію її роботи. На координаційних нарадах головує Генеральний прокурор, керівник органу прокуратури відповідного рівня або особа, яка виконує їхні обов'язки. На координаційних нарадах із керівниками правоохоронних органів заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. У разі необхідності на координаційні наради запрошуються представники інших державних органів та органів місцевого самоврядування з метою інформування про діяльність з питань запобігання і протидії кримінальним правопорушенням. Учасники координаційної наради при обговоренні питань порядку денного, узгодженні заходів користуються рівними правами, висловлюють думку щодо погодження чи відхилення заходів, запропонованих у проєкті рішення, пропонують додаткові заходи. Рішення координаційної наради оформлюється постановою [2].

Сутність координаційної наради визначається правовою природою координаційної діяльності прокуратури, зміст якої визначається як розробка і реалізація оптимальних заходів до узгодження і спрямування діяльності правоохоронних органів у найважливіших напрямах протидії злочинності та корупції за метою, часом, місцем проведення, виконавцями і програмою, які спрямовані на запобігання і подолання злочинності та корупції [3, с. 128; 4, с. 80-87]. Також координаційну нараду визначають як основну, базову форму координаційної діяльності у сфері протидії злочинності та корупції. Результативність її застосування безпосередньо залежить від належного здійснення прокурорами повноважень щодо підготовки та проведення координаційних нарад, а також контролю за виконанням прийнятих рішень [4, с. 80-87].

Отже, координаційна нарада як форма реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні – це визначена законодавством і процедурно організована адміністративно-правова форма взаємодії органів прокуратури з правоохоронними

органами відповідного рівня, що полягає у спільному розгляді проблемних питань у сфері запобігання та протидії злочинності, заслуховуванні інформації про стан і результати правоохоронної діяльності, аналітичному оцінюванні криміногенної ситуації, узгодженні спільних заходів, визначенні виконавців, строків і напрямів їх реалізації та прийнятті обов'язкового до виконання рішення, оформленого постановою, з метою забезпечення узгодженості, системності та результативності діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності.

Ключова особливість координаційної наради як форми реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні поєднує три елементи: – організаційний – скликання, підготовка, порядок денний, склад учасників; – аналітичний – збирання й оцінка статистичних, оперативних та інформаційних матеріалів; – правовий – прийняття постанови, що має обов'язковий характер для відповідних правоохоронних органів.

Щодо інших форм, то найбільш поширеними формами такої координації з питань протидії злочинності на міжнародному рівні є: – участь у підготовці й реалізації міжнародних договорів (угод) щодо надання правової допомоги у цивільних, сімейних справах і кримінальних провадженнях; – участь у розробці й реалізації нормативно-правових актів міжнародного співробітництва, які регулюють права особи; – розробка, укладення і реалізація міжнародних угод зі спільної протидії організованій злочинності; – обмін інформацією, до якої виявляють взаємний інтерес правоохоронні органи країн-учасниць міжнародного співробітництва, в тому числі щодо чинного законодавства і практики його застосування; – проведення спільних аналітичних, наукових досліджень у сфері протидії злочинності та корупції; – обмін досвідом правоохоронної діяльності; – використання наявних можливостей і ресурсів для підготовки й навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації, проведення семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів; – надання матеріально-технічної і консультативно-довідкової допомоги; – координація дій органів прокуратури – з надання правової допомоги; органів досудового розслідування – з виконання окремих слідчих дій у кримінальних провадженнях щодо транснаціональних та інших особливо небезпечних злочинів; – допомога зі встановлення адреси, місця роботи і доходів осіб, до яких пред'явлено вимоги, що випливають із цивільних і сімейних справ та кримінальних проваджень [5, с. 73-78].

Певні адміністративно-правові форми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні виділяє А. Русецький, до яких відносить: 1. Нормотворчість. 2. Адміністративний договір. 3. Прийняття індивідуальних нормативно-правових актів. 4. Обмін інформацією між суб'єктами взаємодії. 5. Розроблення й реалізація спільних регіональних програм, планів щодо взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів у певному напрямку. 6. Створення робочих груп для підготовки законопроектів, пропозицій про зміни й доповнення до законодавства. 7. Підготовка та проведення спільних заходів. Також вчений виділяє додаткові (факультативні) форми, зокрема: а) проведення спільних колегій та науково-практичних конференцій, семінарів тощо, які присвячуються питанням взаємодії правоохоронним органам; б) розроблення навчальних програм та проведення спільних занять для представників правоохоронних органів, що взаємодіють між собою; в) прийняття участі у міжнародному співробітни- цтві правоохоронних органів [6, с. 42–47].

Згідно Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Офісу Генерального прокурора від 8 лютого 2021 р. № 28 координація може здійснюватися також в інших формах: - проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів; - створення міжвідомчих робочих груп; - здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності; - обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень; - розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного ха-

рактеру і документів організаційного та методичного спрямування; - розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню; - взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів; - розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності; - ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності. За наявності підстав керівництвом органів прокуратури за участі правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня можуть проводитися інші узгоджені заходи у встановленому законодавством порядку [2].

Отже, форми реалізації координаційної функції органів прокуратури щодо запобігання та протидії злочинності в Україні слід класифікувати наступним чином:

1) організаційно-узгоджувальні форми, що спрямовані на безпосереднє погодження позицій, дій та рішень між органами прокуратури, правоохоронними та іншими державними органами. До них належать спільні наради з керівництвом правоохоронних та інших державних органів, міжвідомчі робочі групи, консультації, спільні виїзди в регіони, узгоджені перевірки, робочі зустрічі, оперативні міжвідомчі штаби або тимчасові координаційні групи;

2) нормотворчі та праворегулятивні форми, через які результати координаційної діяльності набувають нормативного, організаційно-розпорядчого або методичного оформлення. Це розроблення спільних наказів, методичних рекомендацій, інформаційних листів, пропозицій щодо змін до законодавства, міжвідомчих алгоритмів дій, стандартних операційних процедур, меморандумів і протоколів взаємодії;

3) програмно-планові форми, що забезпечують перехід від загального узгодження намірів до конкретної системи дій, строків, виконавців та очікуваних результатів. До цієї групи належать спільні плани, регіональні програми, міжвідомчі дорожні карти, комплексні плани запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, а також плани усунення причин і умов, що сприяють злочинності;

4) інформаційно-аналітичні форми, що спрямовані на збирання, обмін, систематизацію інформації про стан та тенденції злочинності. До цих належать обмін статистичною, оперативною, аналітичною та довідковою інформацією, підготовку спільних аналітичних документів, моніторинг тенденцій злочинності, кримінологічне прогнозування, спільну оцінку ризиків, формування криміногенних профілів регіонів або сфер суспільних відносин;

5) контрольно-моніторингові форми, які забезпечують перевірку реального виконання узгоджених рішень і спільних заходів. До таких форм належать заслуховування інформації про стан реалізації узгоджених заходів, оцінка результативності спільних дій, підготовка підсумкових звітів, виявлення причин невиконання рішень та ініціювання питання про відповідальність винних осіб;

6) кадрово-навчальні та методичні форми, що спрямовані на підвищення професійної спроможності прокурорів і працівників правоохоронних органів, відповідно до єдиних стандартів. До них належать спільні тренінги, семінари, конференції, навчальні програми, стажування, обмін досвідом, моделювання практичних ситуацій, підготовка методичних матеріалів для прокурорів і працівників правоохоронних органів;

7) науково-дослідні та експертно-консультативні форми, за допомогою яких координаційна діяльність прокуратури отримує наукове, правове та експертне обґрунтування. Це ініціювання і проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності, залучення науковців, експертів, аналітичних центрів, громадських організацій, міжнародних фахівців, підготовка експертних висновків і науково-практичних рекомендацій;

8) міжнародно-правові та транснаціональні форми, що застосовуються у випадках взаємодії з іноземними компетентними органами, міжнародними організаціями або

реалізації міжнародно-правових механізмів. До них можна віднести участь у міжнародному співробітництві, обмін інформацією з іноземними компетентними органами, спільні заходи щодо протидії транснаціональній організованій злочинності, кіберзлочинності, торгівлі людьми, корупції, легалізації злочинних доходів, а також координацію дій у сфері міжнародної правової допомоги;

9) цифрово-комунікаційні форми, що пов'язані з використанням електронних засобів комунікації, цифрових платформ, захищеного обміну даними та дистанційних форматів взаємодії. До цих належать використання захищених електронних платформ міжвідомчої взаємодії, відеоконференцзв'язку, електронного обміну аналітичними матеріалами, цифрових панелей моніторингу виконання спільних заходів, інтегрованих баз даних у межах закону, електронних реєстрів координаційних рішень;

10) комунікативно-превентивні форми, що спрямовані на зовнішню взаємодію органів прокуратури та правоохоронних органів із суспільством, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, освітніми установами, правозахисними організаціями та медіа. Це спільні інформаційні кампанії, публічне інформування про результати протидії злочинності, взаємодію з громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування, освітніми установами, правозахисними організаціями.

Література

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 2-3. Ст. 12.

2. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. Верховна Рада України: офіційний вебпортал. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text

3. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах / А. В. Лапкін ; за ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2013. 136 с.

4. Бабкова В. С. Координаційна нарада як основна форма координаційної діяльності прокуратури у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 80-87.

5. Мудров А., Європіна І. Форми координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 73-78.

6. Русецький А. А. Адміністративно-правові форми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. *Європейські перспективи*. 2018. № 3. С. 42–47.

7. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короєд та ін. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF IMPLEMENTING THE COORDINATION FUNCTION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE BODIES IN RELATION TO PREVENTING AND COMBATING CRIME IN UKRAINE

The article reveals the administrative and legal forms of implementing the coordination function of prosecutors' offices in preventing and combating crime in Ukraine as normatively defined, organizationally regulated, external manifestations of the organizational and managerial activities of the prosecutor's office, carried out within the scope of the assigned competence, to ensure coordinated, purposeful and effective joint activities of law enforcement agencies and other authorized entities in the field of preventing, detecting, stopping crime, eliminating the causes and conditions that contribute to it, as well as protecting the rights, freedoms and legitimate interests of man, society and the state.

The classification of forms of implementing the coordination function of prosecutors' offices in preventing and combating crime in Ukraine is highlighted: 1) organizational and coordination forms aimed at direct coordination of positions, actions and decisions between prosecutors'

offices, law enforcement and other state bodies; 2) normative and legal forms, through which the results of coordination activities acquire a normative, organizational, administrative or methodological form; 3) program and planning forms, which ensure the transition from general coordination of intentions to a specific system of actions, deadlines, executors and expected results; 4) information and analytical forms, aimed at collecting, exchanging, systematizing information on the state and trends of crime; 5) control and monitoring forms, which ensure verification of the actual implementation of agreed decisions and joint measures; 6) personnel, training and methodological forms, aimed at improving the professional capacity of prosecutors and law enforcement officers, in accordance with uniform standards; 7) scientific, research and expert and advisory forms, through which the coordination activities of the prosecutor's office receive scientific, legal and expert justification; 8) international legal and transnational forms used in cases of interaction with foreign competent authorities, international organizations or the implementation of international legal mechanisms; 9) digital communication forms related to the use of electronic means of communication, digital platforms, secure data exchange and remote interaction formats; 10) communicative and preventive forms aimed at external interaction of prosecutors' offices and law enforcement agencies with society, local governments, public associations, educational institutions, human rights organizations and the media.

Key words: administrative relations, administrative and legal support, prevention, protection, crime, coordination, methods, prosecutor's office, counteraction, public authority, forms.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

OUR LAW

№ 4, 2022

Головний редактор
Джафарова О.В.

Здано до набору 18.10.2022 р.
Підписано до друку 21.10.2022 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 17,67.
Тираж 1200. Зам. № 7375.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76